

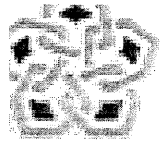
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Orhan GÜVEL	
	Numarası	094244011012	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri ABD/Tefsir BD	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK	
Tezin Adı		KUR'AN'DA "ŞÂE" FİİLİNİN KULLANIM ALANLARI	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan KUR'AN'DA "ŞÂE" FİİLİNİN KULLANIM ALANLARI başlıklı bu çalışma 07/05/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler
Prof. Dr. M.Sait ŞİMŞEK	Danışman
Prof. Dr. Yusuf IŞICIK	Jüri Üyesi
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ	Jüri Üyesi

İmza

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	Orhan GÜVEL
Numarası	094244011012
Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri ABD/Tefsir BD
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	KUR'AN'DA "ŞÂE" FİİLİNİN KULLANIM ALANLARI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Öğrencinin

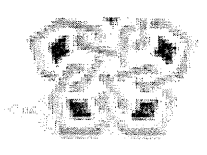
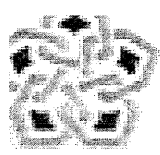
Adı Soyadı	Orhan GÜVEL
Numarası	094244011012
Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri ABD/Tefsir BD
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK
Tezin Adı	KUR'AN'DA "ŞÂE" FİİLİNİN KULLANIM ALANLARI

ÖZET

Kur'an'da Allah, her işini adalet ve hikmet üzere yapan bir ilah olarak tanıtılır. Büyük oranda yunan felsefesinin etkisine maruz kalmış olan kelami ekollere mensup müfessirlerin, Kur'an'da Allah'a nispet edilen kimi fiillere, mezhebi ön kabulleri doğrultusunda ilk dönemde bilinmeyen türedi anlamlar yüklemesi, Allah'ın adaletine ilişkin cevaplanması zor birçok soruyu gündeme getirmiştir. Özellikle Eş'ari kelimeler ekolüne mensup müfessirlerin, Allah'ın kudretini ispatlama adına "Kainatta şer fiiller dahil her şeyin Allah'ın keyfi meşietıyla vuku bulduğu" şeklinde özetleyebileceğimiz yaklaşımları, Allah'ın adaletinin eksik ya da yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır.

Kur'an'da geçmekte olan "şâe" fiili ve türevlerinin kullanıldığı ayetler, Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği yönündeki kelami görüşü ispatlama adına öne sürülen en güçlü argümanlardandır. "şâe" fiilinin masdarı "meşiet" Kur'an'da "irade" anlamında kullanılır. Bu ayetlerde metafiziksel anlamda Allah'ın iradesinin doğasından bahsedildiği önkabulüyle, meşiet içerikli ifadeler ilk dönemde bilinmeyen ve Allah'ın adaletiyle çelişen pek çok mana yüklenmiştir. Ancak bu ayetler Allah'ın iradesinin doğasıyla değil, Allah'ın büyüklüğüne vurgu yapan 'gücü' ile ilgilidir. Bu ayetlerde Allah'ın kudretine retorik olarak vurgu yapılmakta ve Allah'ın neyi dileyip neyi dilemeyeceği mevzubahis edilmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Meşiet, İrade, Adalet, Kudret, Retorik

Öğrencinin	Adı Soyadı	Orhan GÜVEL		
	Numarası	094244011012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri ABD/Tefsir BD		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin İngilizce Adı		USAGE FIELDS OF THE VERB “SHA’E” IN THE QUR’AN		

SUMMARY

In the Qur’an, Allah is introduced as a God who acts upon justice and wisdom. Commentators belonging to different schools of kalam that were heavily exposed to the Greek philosophy, assigned parvenu meanings that were unknown in the early Islamic thinking to the acts attributed to God accordingly with their sectarian preconceptions; bringing forward a good many questions concerning the justice of God which are not easy to answer. Especially, commentators belonging to the Ash’ari School of Kalam, in an attempt to prove the Power of God, develop some approaches which can be summarized as “Everything including the evil acts occurs through the arbitrary ‘mashi’a’ of God”. This results in the misunderstanding or lack of understanding of the justice of God.

The verses in the Qur’an in which the verb “Sha’e” and its derivatives are used, are some of the most powerful arguments employed to prove the convictional(kalami) opinion that Allah may dispose arbitrarily. “Mashi’a”, the infinitive of the verb “sha’e”, is used in the Qur’an to mean “will”. With the preconception that these verses reflect upon the nature of the will of Allah in the metaphysical meaning, expressions with mashi’a content are assigned meanings which were not known in the early period and contradict with the justice of Allah. However, these verses are not concerned with the nature of the will of Allah, but with the “strength” which emphasizes upon the greatness of Allah. In these verses the Power of Allah is rhetorically stressed and what Allah is to wish or not is out of concern.

Key Words: Mashi’a, Will, Justice, Power, Rhetoric

T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA “ŞÂE” FİİLİNİN KULLANIM ALANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN GÜVEL

DANIŞMAN

PROF. DR. M. SAİD ŞİMŞEK

KONYA-2012

ÖNSÖZ

İnsanın erdemli davranışlar sergilemesini anlamlı kılan şeylerden birincisi ona verilen seçme hürriyeti, ikincisi ise Allah'ın adil bir ilah oluşudur. İnsanın bu iradesinin sınırları ve bunun Allah'ın iradesiyle olan ilişkisi Müslüman düşünce tarihi boyunca birçok âlimin zihnini meşgul etmiş ve bu meselenin açıklığa kavuşturulabilmesi için çok yoğun bir teşriki mesai harcanmıştır. Daha çok Emeviler döneminde politik bir argüman olarak kullanılan kader anlayışı ve buna verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan bu tartışmalarda, birçok kez Kur'an'ın üzerinde durmadığı ve vahyin ilk muhataplarınca kolaylıkla anlaşılabilen kavramlar üzerinde spekülâtif yorumlara başvurulmuştur. Bunun sonucu olarak, vahyin indirildiği dönemde rahatlıkla anlaşıldığını düşündüğümüz pekçok Kur'ani kavram, deyim veya kelime sonraki dönemlerde ortaya çıkan fikri tartışmaların etkisiyle farklı anlaşılmıştır.

“şâe” fiili ve türevlerinin kullanıldığı Kur'an ayetleri de, “kader” ve “irade hürriyeti” gibi teolojik tartışmalarda sıklıkla başvurulan pasajlar arasında bulunduğundan bu yanlış anlamlandırmadan üzerine düşen payı almıştır. Kur'an'da irade anlamında kullanılan “meşiet”, tefsir ve kelâm kitaplarında Allah ve insanın meşieti ve bunların birbiriyle olan ilişkisi çerçevesinde ele alınır. Bazı müfessirler tarafından, “*İnsan davranışlarının önceden tayin ve tespit edilmesi*”, “*Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği*” ya da “*insanın her bir fiilini, kendisi dilemeden önce Allah'ın dilediği*” vb. kelâmî görüşlere delil olarak ileri sürülen “meşiet” içerikli ayetleri doğru anlamak, Allah'ın adaletini ve insanla olan ahlaki münasebetini fehmetme noktasında hayati öneme sahiptir.

Meşiet içerikli ayetleri doğru anlayabilmenin yolu, büyük oranda bu kavramın Kur'an bütünlüğünde ne anlama geldiği ve vahyin ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığını tespit etmekten geçer. Kur'anî düşünceyle sonradan ortaya çıkan düşünce arasındaki fark ancak bu yolla açığa çıkarılabilir. İşte biz de “meşiet”in Kur'anî manasına ulaşabilmek için, onu tüm yönleriyle incelemeye çalıştık.

Kur'an'da “şâe” fiili ve türevlerinin hangi bağlamlarda kullanıldığı ve ne gibi manalara geldiğini tespit etmeyi hedefleyen çalışmamız, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde ilk olarak Kelami tefsirin, genelde Kur'an'ı özelde ise meşiet

içerikli ayetleri anlamlandırmadaki etkisinden bahsedilmekte, daha sonra tezin önemi, amacı, kullanılan kaynaklar ve takip edilen metot hakkında bilgi verilmektedir. “şâe” fiilinin semantik analizi” başlığını taşıyan birinci bölüm, beş alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta “*meşiet*”in sözlük anlamı, İkincisinde ise ıstılah anlamı hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü alt başlık, İslam öncesi Arapların Allah tasavvuru ve kader, meşiet, irade hürriyeti gibi konulardaki inançlarına dair özet bilgiler sunmakta; bu bölümde ayrıca “şâe” fiilinin cahiliye dönemi Arap edebiyatında kullanımına dair örnekler verilmektedir. Dördüncü alt başlıkta Ehl-i Kitab’ın irade hürriyeti ve kader gibi meseleler hakkındaki inançlarına dair bilgi verilmekte ve Kitab-ı Mukaddes’te Tanrının ve insanın dilemesinden bahseden pasajlarla, Kur’an’da “şâe” ve “erâde” fiilinin kullanıldığı pasajlar arasındaki benzerliklere işaret edilmektedir. Birinci bölümün son kısmı olan beşinci başlıkta ise, “*meşiet*”le; **kader, irade, izin, ilim ve sünnetullah** kavramları arasındaki ilişkiye değinilmektedir.

“Kur’an’da “şâe” fiilinin kullanım alanları” başlığını taşıyan tezin ikinci bölümü ise üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlardan birincisinde, “şâe” fiilinin Allah’a nispet edilişi incelenmektedir. Bu bölümde “*meşiet*” sırasıyla, “*hidayet ve dalalet, rızık, azap ve mağfiret, yaratma, kevnî olaylar, Allah’ın dilediğine yardım etmesi, hikmet, lütuf ve ilmîni vermesi*” bağlamlarında ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca, “*meşiet*”in Allah’a tazim ve övgü içeren bir manada kullanılışı ve yukarıda sayılan bağlamların dışında kalan “*meşiet*” içerikli ayetler ele alınmıştır. İkinci bölümün ikinci alt başlığında ise “şâe” fiilinin insana isnadı incelenmektedir. Bu bölümde, “*meşiet*”in insana nispet edildiği ayetlerin ne tür bağlamlarda kullanıldığına dair örnekler verilmekte, özellikle hidayet ve dalalet bağlamında gelen ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği konusu işlenmektedir. İkinci bölümün üçüncü ve son alt başlığında ise, *Allah’ın meşietiyile insanın meşietini* arasındaki ilişki irdelenmekte, bu bağlamda Kur’an’da geçmekte olan “*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*” *İnsan/30;Tekvir/29* şeklinde tercüme edilen ifadenin Kur’an bütünlüğünde nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Öncelikle tez konusunun seçimi ve çalışmanın nihayete erdirildiği sürece değin yaptığı yönlendirmelerle hiç bir yardımını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. M. Said Şimşek’ e ve mesele hakkında danışma fırsatı yakaladığım Sayın Mehmet Yaşar Soyalan, Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat, Prof. Dr. Mustafa Öztürk ve diğer hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Orhan GÜVEL

Şam-2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
A. Kelamî Tefsirin, Kur'an'ı ve Meşiet İçerikli Ayetleri Anlamaya Etkisi	1
B. Tezin Amacı ve Önemi.....	7
C. Metot ve Kullanılan Kaynaklar	8
I. BÖLÜM:	
ŞÂE (شَاء) FİİLİNİN SEMANTİK ANALİZİ	
1. Meşietin Sözlük Anlamı.....	10
2. Meşietin İstilah Anlamı	13
3. İslam Öncesi Araplarda Meşiet Anlayışı	18
3.1. Müşrik Araplarda Allah Tasavvuru	19
3.2. Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında “şâe” Fiilinin Kullanılışı.....	22
4. Ehl-i Kitab'ta İrade Hürriyeti	25
4.1. Yahudilikte İrade Hürriyeti	25
4.2. Hristiyanlıkta İrade Hürriyeti	27
4.3. Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı'nın ve İnsanın Dilemesi	29
5. Meşietin İlişkili Olduğu Kavramlar	36
5.1. Meşiet-Kader İlişkisi	36
5.2. Meşiet-İrade İlişkisi.....	38
5.3. Meşiet-İzin İlişkisi.....	42
5.4. Meşiet-İlim İlişkisi	43
5.5. Meşiet-Sünnetullah İlişkisi	47
II. BÖLÜM:	
KUR'AN'DA ŞÂE (شَاء) FİİLİNİN KULLANIM ALANLARI	
1. “Şâe” Fiilinin Allah'a c.c. Nispet Edilmesi	49
1.1. Hidayet ve Dalalet Bağlamında Meşiet	53
1.1.1. Allah'ın, Kullarından Dilediğini Saptırıp, Dilediğine Hidayet Etmesi	57
1.1.1.1. Allah'ın, Kullarına Peygamber ve Kitap Gönderip, Onlardan Kimini Saptırıp, Kimine Hidayet Etmesi	59
1.1.1.2. Sadece Allah'ın Dilediği Kimseyi Doğru Yola Eriştirebileceği	64

1.1.1.3. Allah'ın, İman Çağrısını Kullarından Dilediğine İşıttirmesi	66
1.1.1.4. Sadece Allah'ın, Dilediğini Saptırabilecek ve Dilediğini Doğru Yola Yöneltebilecek Kudrette Olduğu	67
1.1.1.5. Allah'ın Dilediğini Hidayete Erdirip, Dilediğini Saptırması Bağlamında Türkçe Mealler	69
1.1.2. “Eğer Allah Dileseydi İnsanların Tümüne Hidayet Ederdi” İfadesi.....	75
1.1.2.1. Allah'ın Tüm İnsanlığı Doğru Yola Eriştirebilecek Güçte Olduğu	75
1.1.2.2. İnkârcıların İman Etmiyor Oluşunun, Allah'ın Onları İmtihan Etmeyi Dilemesinin Bir Sonucu Olduğu.....	77
1.1.2.3. İnsanlardan Bir Kısmının Cehenneme Girecek Oluşunun, Allah'ın Onlara İmanı Zorla Kabul Ettirmeyi Dilememiş Olmasından Kaynaklandığı	79
1.1.3. Müşriklerin “Eğer Allah dileseydi ne şirk koşar ne de O'ndan başkasına ibadet ederdik” İfadesi.....	81
1.1.3.1. Eğer Allah Dilemiş Olsaydı, Müşriklerin Şirk Koşmalarının Mümkün Olmayacağı	82
1.1.3.2. Müşriklerin, Allah'ın, Kullarını İmtihan Etme İradesini Hakkıyla Takdir Edememeleri	84
1.1.3.3. Müşriklerin, şirk koşmalarını ve yapmış oldukları Kötü Fiilleri Allah'ın dilemiş olduğunu iddia etmeleri	86
1.2. Rızık Bağlamında Meşiet	89
1.2.1 Allah'ın, Dilediğinin Rızkını Çoğaltıp, Dilediğine Ölçülü Vermesi.....	94
1.2.1.1. İnsanlardan Kiminin Az, Kiminin Çok Rızık Elde Ediyor Oluşunun, Allah'ın Yeryüzündeki Ayetlerinden Olması	95
1.2.1.2. Allah'ın, Dilediğinin Rızkını Çoğaltıp, Dilediğine Ölçülü Vermesi Bağlamında Türkçe Mealler	99
1.2.2. Allah'ın, Dilediğine Hesapsız Rızık Vermesi	101
1.2.2.1. Allah'ın Dünyada ve Ahirette Dilediğini Hesapsız Rızıklandırabilecek Kudrette Olduğu	105
1.2.2.2. Allah'ın Mülkü Dilediğine Verip, Dilediğinden Alması ve Dilediğini Hesapsız Rızıklandırması	106
1.3. Azap ve Mağfiret Bağlamında Meşiet.....	108
1.3.1. Allah'ın, Dilediğine Azap Edip, Dilediğini Bağışlayabilecek Kudrette Oluşu	112
1.3.2. “Allah dilediğini affedebilir ve dilediğini cezalandırabilir” İfadesinin Geçtiği Diğer Bağlamlar	115
1.3.3. Allah'ın Dilediğini Affedip, Dilediğini Cezalandırabileceği Bağlamında Türkçe Mealler...	118
1.4. Yaratma Bağlamında Meşiet	120
1.4.1. Allah'ın, Dilediğini Yaratabilecek kudrette oluşu.....	122
1.4.1.1. Cinsiyetlerin ve Çocuk Sayısının Belirlenmesi Bağlamında Meşiet.....	125
1.5. Kevni Olaylar Bağlamında Meşiet	130
1.5.1. Müfessirlerin, Ayetlerin Tefsiri Hakkındaki Görüşlerine Dair Örnekler	132
1.5.1.1. Allah Aksini Dilemiş Olsaydı, Müşriklerin Çocuklarını Öldüremeyecek Oluşu	132
1.5.1.2. Allah'ın, Dilemesi halinde Düşman Ordularını Müminlere Musallat Edebileceği	135

1.5.1.3. Allah İsteseydi, İnsanların Birbirleriyle Savaşamayacak Oluşu	137
1.5.1.4. Allah'ın Kudretine Vurgu Yapan Diğer Ayetler.....	140
1.6. Allah'ın, Dilediğine; Lütuf, Yardım, Hikmet, Vahiy, Rahmet ve İlmini Vermesi Bağlamında Meşiet	144
1.6.1. Allah'ın, Lütfunu ve Peygamberliğini Dilediğine Vermesi	144
1.6.2. Allah'ın Dilediğini Derecelerle Yüceltebileceği	149
1.6.3. Allah'ın, Dilediğine Yardım Edebileceği.....	152
1.6.4. Allah'ın, Dilediğine Hikmetini, Rahmetini ve İlmini Verebileceği	153
1.7. Meşietin, Allah'a Tâzim ve Övgü İçeren Bir Manada Kullanılması	158
1.7.1. “İnşallah” Lafzının, Tâzim ve Övgü İfade Eden Bir Manada Kullanılıyor Oluşunun Kaynağı	158
1.7.2. Peygamberlerin, Allah'ın Meşietini, O'nu Övme ve Yüceltme İfadesi Olarak Kullanması .	161
1.7.3. “Maşallah” Lafzının Allah'ı Övmek ve Yüceltmek Anlamında Kullanılışı.....	167
1.8. Allah'ın Dilediğini Yapabilecek Kudrette Olduğuna Vurgu Yapan Diğer Bağlamlar	168
1.8.1. Allah'ın, Dilediğini Yapmaya Muktedir Oluşu.....	168
1.8.2. Cennet ve Cehennemde Kalış Süresinin, Allah'ın Meşietine Bağlanması	171
1.8.3. Ahirette, Allah'ın Dilemesi Dışında Hiçbir Şeyin Gerçekleşmeyecek oluşu	173
1.8.4. Allah'ın, Dilerse Hz. Peygamber'e Gelen Vahiy Kesip, Dilediği Şeriatı Geçersiz Kılabileceği	174
1.8.5. İnkârcıların, peygamberlere yönelik “Eğer Allah Dileseydi, Elçi olarak Melekleri Gönderirdi” ifadesi.....	174
1.8.6. “Şâe” Fiilinin Allah'a İsnat Edildiği Bağlamlara Dair Özet Değerlendirme.....	175
2. “şâe” Fiilinin İnsana Nispet Edilişi	176
2.1. Meşietin Hidayet ve Dalalet Bağlamında İnsana İsnadı	177
2.1.1. “şâe” Fiilinin Tehdit Formunda Kullanılışı	179
3. İnsanın Meşietinin, Allah'ın Meşietine Bağlı Oluşu	183
3.1. İnsanın, Allah'ın Kâinat Üzerindeki Mutlak Otoritesinden Bağımsız Hareket Edemeyeceği.....	184
SONUÇ	189
BİBLİYOGRAFYA	193

ÖZET

Kur'an'da Allah, her işini adalet ve hikmet üzere yapan bir ilah olarak tanıtılır. Büyük oranda yunan felsefesinin etkisine maruz kalmış olan kelami ekollere mensup müfessirlerin, Kur'an'da Allah'a nispet edilen kimi fiillere, mezhebi ön kabulleri doğrultusunda ilk dönemde bilinmeyen türedi anlamlar yüklemesi, Allah'ın adaletine ilişkin cevaplanması zor birçok soruyu gündeme getirmiştir. Özellikle Eş'ari kelim ekolüne mensup müfessirlerin, Allah'ın kudretini ispatlama adına "Kainatta şer fiiller dahil her şeyin Allah'ın keyfi meşietiyile vuku bulduğu" şeklinde özetleyebileceğimiz yaklaşımları, Allah'ın adaletinin eksik ya da yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır.

Kur'an'da geçmekte olan "şâe" fiili ve türevlerinin kullanıldığı ayetler, Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği yönündeki kelami görüşü ispatlama adına öne sürülen en güçlü argümanlardandır. "şâe" fiilinin masdarı "meşiet" Kur'an'da "irade" anlamında kullanılır. Bu ayetlerde metafiziksel anlamda Allah'ın iradesinin doğasından bahsedildiği önkabulüyle, meşiet içerikli ifadeler ilk dönemde bilinmeyen ve Allah'ın adaletiyle çelişen pek çok mana yüklenmiştir. Ancak bu ayetler Allah'ın iradesinin doğasıyla değil, Allah'ın büyüklüğüne vurgu yapan 'gücü' ile ilgilidir. Bu ayetlerde Allah'ın kudretine retorik olarak vurgu yapılmakta ve Allah'ın neyi dileyip neyi dilemeyeceği mevzubahis edilmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Meşiet, İrade, Adalet, Kudret, Retorik

ABSTRACT

In the Qur'an, Allah is introduced as a God who acts upon justice and wisdom. Commentators belonging to different schools of kalam that were heavily exposed to the Greek philosophy, assigned parvenu meanings that were unknown in the early Islamic thinking to the acts attributed to God accordingly with their sectarian preconceptions; bringing forward a good many questions concerning the justice of God which are not easy to answer. Especially, commentators belonging to the Ash'ari School of Kalam, in an attempt to prove the Power of God, develop some approaches which can be summarized as "Everything including the evil acts occurs through the arbitrary 'mashi'a' of God". This results in the misunderstanding or lack of understanding of the justice of God.

The verses in the Qur'an in which the verb "Sha'e" and its derivatives are used, are some of the most powerful arguments employed to prove the convictional(kalami) opinion that Allah may dispose arbitrarily. "Mashi'a", the infinitive of the verb "sha'e", is used in the Qur'an to mean "will". With the preconception that these verses reflect upon the nature of the will of Allah in the metaphysical meaning, expressions with mashi'a content are assigned meanings which were not known in the early period and contradict with the justice of Allah. However, these verses are not concerned with the nature of the will of Allah, but with the "strength" which emphasizes upon the greatness of Allah. In these verses the Power of Allah is rhetorically stressed and what Allah is to wish or not is out of concern.

Key Words: Mashi'a, Will, Justice, Power, Rhetoric

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.s	: Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
ay.	: Aynı yer
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
b.	: Bin, İbn, Bint
B. y.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
mad.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
trc.	: Tercüme eden
ö.	: Ölüm
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
Yay.	:Yayınları

GİRİŞ

A. Kelamî Tefsirin, Kur'an'ı ve Meşiet İçerikli Ayetleri Anlamaya Etkisi

Kur'an vahyinin ilk muhatapları olan Araplar arasında felsefi düşüncelere rağbet çok azdı. Kur'an'ın ilk muhatapları kadim dini ve felsefi tartışmalardan uzak, sade bir zihne sahiptiler. Bu yüzden Kur'anî düşünce, en temiz ve saf haliyle onların gönüllerine yerleşti. O zamanlar hiç kimse gerçek anlamı yakalamakta zorluk çekmiyordu. Hz. Peygamber'in yoldaşları, vahyolunan sure kendilerine okunur okunmaz onun ne demek istediğini anlıyorlardı.

Ancak Roma ve İran medeniyetlerinin etkisi, Arap imparatorluğunu daha bu ilk neslin bazı mensupları hayattayken etkisi altına almaya başladı. Eski Yunan ve Fars edebiyatından yaptıkları çeviriler ise, farklı edebi tatları ve nihayetinde diyalektik sanatını keşfetmeleriyle sonuçlandı. Bütün bu etkiler hemen her alanda kendini gösterdi. Böylece Kur'an'a yaklaşımdaki sadelik de tehdit altına girdi.¹ Oysaki Araplar genel olarak metafizik düşüncelere ilgi duymayan insanlardı. Onlar ferdi, somut şeylerle, daha doğrusu eşyanın görünür, somut yanlarıyla uğraşırlardı. Özellikle çölde yaşayan bedevi Araplar çevrelerinde gördükleri maddi varlıkları en ince teferruatına kadar incelemekten büyük zevk duyarlardı. Bir somut varlığın herhangi bir şeyin her parçasını her veçhesini ifade eden zenginliği işte bundan ileri gelmektedir. Her varlığın görünüşüyle böylesine ilgilenmişlerdir ama yavaş yavaş dıştan içe, maddeden manaya geçip tek tek varlıklardan külli kavramlara, soyut kurallara ulaşamamışlardır.²

Kur'an vahyi onların bu durumunu dikkate almış ve onlara gayet sade bir dille hitap etmiştir. Bu yüzden Kur'an'ı sofistike bir düşünce yapısına sahip topluma değil de, sade bir topluma indiginin bilincinde olarak, bu tarihsel gerçeklik bağlamında yorumlamak gerekir. Nüzul zamanındaki Mekke ne Atina, ne de Abbasilerin Bağdatıydı.³

¹ Ebu Kelam Azad, Mevlana, *Tercümân-ul Kur'ân* (Fatiha Suresi Tefsiri), (trc. Arife Sare Aydın), Bahar Yay., İstanbul, 2010, s.16-17.

² Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz., s.77.

³ Rehber, Davud, *God of Justice*, Lieden, 1960, s.8.

Kur'an'ın bu sade ve anlaşılır dili ilk dönemlerde büyük ölçüde korunmuş, ancak bir takım siyasi çekişmeler, Yunan felsefesi ve farklı kültürlerin etkisiyle bu sadelik yerini; karmaşık, anlaşılması güç tartışmalara bırakmıştır. Kelam ilmi bu etkilenmeye maruz kalan alanların başında gelir. Kelam ilmi, literatürünün oluşumunda belirli oranda Yunan felsefesinin etkisinde kalmıştı. Kur'an sonrası meydana gelen vokabulerilerin geneli, kültürel durumun değişmesiyle ortaya çıkan fikri değişimlerin tabii birer sonucu idi.⁴

Bu yüzden Kur'an'ın fikir yapısını anlayabilmek için, ilk önce onu herhangi bir önkabule sahip olmaksızın objektif bir biçimde okumalıyız. Yani Kur'an'ı, müslüman düşünürlerin kendi ekollerinin eğilimlerine uygun biçimdeki yorumlarının etkisi altında değil, bizzat Kur'an'ın esas düşünce sistemi içinde anlamaya çalışmalıyız. Daha doğrusu bu hedef, daima erişilmez olarak önümüzde durmalıdır. Biz bu hedefe tam olarak erişemezsek de hiç değilse adım adım ona yaklaşma gayreti içerisinde olmalıyız.⁵

Emevi devletinin kader doktrini ve bu düşünceye cevap olarak serdedilen görüşlerin ekolleşmesi safhasından sonra gelen müfessirlerin bir kısmı, Kur'an'ı mensubu oldukları kelimâ ekollerin görüşleri çerçevesinde tefsir etmiş; böylece ilk dönemde rahatlıkla anlaşılabilen birçok Kur'anî kelime ve kavram anlaşılması güç hale gelmiştir.

Bazı müfessirler, çoğunlukla başka kültür ve inançlardan esinlenerek yeni yaklaşımlar ortaya koydular. Böylece Kur'an ayetlerinin ilk dönemdeki sade anlamı halk içerisinde kabul görmez hale geldi. İnançta ilk Kur'an neslinin, bilgi de ise sonra gelenlerin daha üstün olduğu fikri iltifat görür oldu. Oysa ilk nesil, hem kalp hem de akıl olarak, yani inanç kadar bilgide de sağladı. Neticede, Kur'an'ın gerçek anlamı unutulmaya yüz tuttu ve o sade mesajdan, çözülmesi zor meseleler doğmaya başladı. Hatalı yaklaşımlar hatalı usulleri beraberinde getirdi. Altbilgiler ve ekleme kelimeler kullanarak metni kritik etmek alışkanlık haline geldi. Bunun komplikasyonları ağırdı. Kur'an'ın sade anlamı üzerine kalın örtüler serilmeye başlandı.⁶

Örnek vermek gerekirse *“Allah kavramı kelama, Allah'ın en güzel doksan dokuz ismiyle yakın bir mana ilişkisi içinde alınmıştır. Bu doksan dokuz ismi, Kur'an'da her yere dağılmıştır. Kur'an, Allah'ı, sıfatlarına ve yaptığı işlere göre çeşitli biçimlerden niteler:*

⁴ Izutsu, a.g.e, s.72.

⁵ Izutsu, a.g.e, s.82.

⁶ Ebu Kelam Azad, a.g.e, s.18-19.

Allah şöyledir, böyledir, mesela Allah Vahid, Gafur, Rahim'dir; Allah konuşur, yaratır vb. Fakat bu tasvirler ve benzerleri Kur'an'da sofistik anlamda kullanılmamıştır. Ama kelama geçince sade olan ve sofistik olmayan mana devam etmemiştir. Zira kelamcılara göre bu tür manalar, Allah'ın mahiyetini anlatmaktadır. Yani bunlar tanrılık zatını belirleyen tanrısal sıfatlardır. Artık Allah, zat (essence) ve sıfatlar (attributes) terimleri içinde anlaşılmaya başlar. Bu anlayış kelamcılarının, bütün varlık ve oluş dünyasını zat ve sıfatlar istikametinde yorumlayan Yunan düşünce tarzını benimsediklerini gösterir. Ve bu, Helenistik mirasın Arapçalaştırılması yolunda en yüksek dereceye varmış olan Abbasi devrinin alkışlanacak bir başarısı sayılabilir. Ama Kur'an açısından düşünersek bu hareket, asıl Kur'an düşüncesinden uzaklaşmaya doğru atılmış büyük bir adımdır.”⁷

Bütün bunların sonucu Kur'ani anlatım metodunun, bir zorlama fikirler labirentinde etkisini yitirmesidir. Kur'an mesajının gücü anlatım metodundadır. Anlattığı hikâyeleri, verdiği öğütleri, kullandığı hitapları ve işaret ettiği hedefleri anlamamızı sağlayan bu metottur. Bunun önemini göz ardı ettiğimizde, Kur'an'ı bir bütünlük içerisinde görmemiz güç hale gelir. Peygamberler mantık tezleri ile muhataplarının aklını karıştırmazlar. Her insanın anlayacağı ve her gönüle ulaşacak bir yol olarak, doğrudan hitap yöntemini kullanırlar.

Zihinleri felsefe ve eski Yunan'dan ithal mantık biliminden belirli oranda etkilenmiş olan bazı müfessirler bu doğrudanlıktaki güzellik ve önemi göremediler. *Peygamberleri diyalektikçilere dönüştürerek onları onurlandırdıklarını zannettiler. Kur'an'ın büyüklüğünü, Aristo mantığının dar çerçevesinde göstermeye çabalarken, Kur'an'ın asıl anlamı üzerinde düşünmediler bile. Böyle olunca, Kur'an'daki sade ve doğrudan anlatımın güzelliği ve çekiciliği örtüler altında kaldı. Aslında bu, anlatılan gerçeklerin de örtülmüş olması demektir. Trajik olarak, daha etkili bir yöntemle anlatalım derken, amaçladıklarının tam tersini yapmış; mesajı anlaşılmasız hale getirmişlerdi. Yaptıklarıyla sadece şüphenin ve sonsuz bir spekülasyonun kapısını ardına kadar açmış oldular.*⁸

Bilindiği üzere Kur'an'ın konusu ne Eski Yunan felsefesidir, ne de Kur'an'ın indirildiği dönemde Arap dilinin felsefi terminolojiye bir aşinalığı vardır. Kur'an'daki kelimeler Eski Yunan kültürü ışığında anlaşılabilir. Anlaşılmaya çalışırsa da umulmadık

⁷ Izutsu, a.g.e, s.56.

⁸ Ebu Kelam Azad, a.g.e, s.17.

*hatalara kapı açılır. Felsefi spekülasyon Müslümanlar arasında altın çağını yaşarken, dini yeni kisvelere bürüme hevesi de zirve yaptı.*⁹

*İmam Râzî bu konuda en büyük dehayı gösteren isimlerden biridir. Onun ayrıntılı bilgilere yer veren tefsiri de bu zirvenin bir ürünüdür ki, eğer kendisi, Kur'an'ı olduğu gibi yansıtmayı tercih etmiş olsaydı, tefsirinin büyük bir bölümünü yazmamış olurdu. Kur'an'ı yapay kalıplardan ne kadar özgürleştirirsek, o da kendi gerçekliğini o derecede açığa çıkartacaktır. Bugün, Kur'an'ın anlatım metodunu, kavram ve deyimlerini, ayet ve surelerinin sıralanış şeklini anlamakta güçlük çekiyorsak, bunun nedeni zihnimizi saran, sadeliği kabul edememe eğilimimizdir.*¹⁰

Kur'an'daki ifadelerin nesnel anlamlarını tespit etmede alınması gereken temel ölçüt, vahyin ilk muhataplarının bilgi ve anlayış düzeyleridir. Bunun nedeni Kur'an vahyinin hitap şeklinin sözlü dil olmasıdır. Buna göre bir sözü en iyi anlayacak olan, o sözün ilk muhatabıdır. Burada Paul Ricoeur'un sözlü dil-yazılı dil ayrımına dair sözlerine değinmek faydalı olacaktır. Ricoeur mesele hakkında şunları söylemektedir: “Sözlü dilde söylem ânu, bir görünür bir yok olur; yazıda ise bir kayıt, bir saptama vardır. Daha doğrusu, yazı zaten söylemi kaydetmek, saptamak içindir. Ama yazının saptayabildiği de konuşma olayının kendisi değil, söylenen yani konuşma olayının anlamı (noema)dır (...) Sözlü söylemde, konuşan kimsenin öznel niyeti ile söylemin anlamı öylesine örtüşür ki konuşmacının ne demek istediğiyle (“What do you mean?” sorusuyla), söylemin ne anlama geldiğini (“What does that mean?” sorusunu) anlamak aynı şey olur. Yazılı söylemde ise, yazarın kastettiği zihinsel niyet ile kaydedilen metnin anlamı ayrılmıştır. Metnin söylediği şey, yazarın söylemek istediği şeyden daha önemli hale gelmiştir. Çünkü yazıda söylemin anlaşılma için yardım aldığı sözel olmayan süreçler (tonlama, konuşma tarzı, mimikler, jestler) kaydedilememiştir.”¹¹

Bu ayırmadan yola çıkarak, Kur'ani kelime ve kavramlara ilk nüzul olduğu dönemdeki insanların bilmedikleri bir mana vermenin çok büyük bir yanılğı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kur'an ayetlerindeki Allah'ın muradını (kasd-ı mütekellim) anlamanın en sağlıklı yolu, bu sözlü hitaba muhatap olan ilk Kur'an neslinin anlayışı hakkında bilgi sahibi

⁹ Ebu Kelam Azad, a.g.e, s. 18.

¹⁰ Ebu Kelam Azad, a.g.e, s. 19.

¹¹ Rabinow, Paul; Sullivan, William; *Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Deniz Yay., (trc. Taha Parla), İstanbul, 2008, s. 30.

olmaktır. Çünkü “her sözlü söylemin bir muhatabı vardır ve bu nedenle söylenen şeyi anlamlı kılan, söylenen şeyin kendisine anlamlı gelebileceği ve (zorunlu olarak, söylenen şeyin anlamını kazanacağı) yerde duran kişidir. Söylenen şey, bir zaman diliminde söylendiğinden, evveleminde bir ilk muhataba söylenir. İlk muhatap bir bakıma söylenen şeyin söylenme sebebi de olduğundan, bu söylem herkesten önce ona (onun için) anlamlıdır. Dolayısıyla bir Kur’an ayetinin (doğru) anlamı, onun ilk muhatabı için vârid olan anlamıdır.”¹²

Büyük ölçüde Allah’ın kudretini vurgulamak için kullanılmış olan meşiet içerikli ayetler de, sonraki dönemlerde kelamcı müfessirler tarafından ileri sürülen mezhebî görüşlerin etkisiyle bu yanlış anlamlandırmadan nasibini almış, bu durum başta Allah’ın adaleti ve insanın seçme hürriyeti olmak üzere birçok meselenin yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. Kelamcıların, Allah’ın kudretine olmadık anlamlar vermesi, meşiet içerikli ayetlerin yanlış anlaşılmasının nedenlerinden biridir. Allah’ın meşietinden bahseden ayetler, geçtiği bağlama göre “Allah’ın söz konusu fiili yapmaya gücünün yeteceği ve o fiili yapabilirliliğine vurgu yapmakta iken, kimi müfessirlerce bu ifadeler, Allah’ın o fiili yapacağı” şeklinde anlaşılabilmiştir. Bu durum açıklanması zor birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Örnek vermek gerekirse, “Allah’ın dilediğine azap, dilediğine mağfiret edeceği”ni ifade eden ayetler “Allah’ın dilediğine azap edebilecek, dilediğine de mağfiret edebilecek” kudrette olduğunu vurgulamak için gelir. Ancak bu “Allah’ın dilediğine sebepsiz yere azap edebileceği ve dilediğine keyfi olarak mağfiret edebileceği” şeklinde anlaşılabilmiştir. Bu ise Allah’la insan arasındaki ahlaki münasebete gölge düşüren bir durumdur. Oysa Kur’ani düşüncenin erdemli gidişatındaki temel muharrrik prensip, “kafasına göre hüküm veren, zalim olan Allah’tan değil, mutlak hâkim olan ve adaleti ile hükmeden Allah’tan korkmak”tır. Antropomorfik [İnsan biçimci] karşıtı İslam teolojisini temsil eden “Öz/Cevher olarak Allah” inancı, Kur’an’ın bu baskın- Allah’ın adaleti- söyleminin ön plana çıkışını engellemiştir.¹³ Kur’ani ahlakta Allah korkusu, ön plana çıkan maddedir. Ancak bunun kökleri, kafasına göre hükmeden Allah algısında değil, adaleti ile hükmeden Allah algısında mevcuttur.¹⁴

¹² Cündioğlu, Dücane, *Kur’an’ı Anlamanın Anlamı*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2009, s. 89-90.

¹³ Rehber, a.g.e, XIII.

¹⁴ Rehber, a.g.e, s.5.

Kelam ilmi, Allah'ın ahlak, adalet, hakkaniyet vb. boyutlarını vurgulama yerine (ki bunlar antropomorfiktir), anti-antropomorfik bir tenzih gayreti olarak gelişti.¹⁵ Özellikle Eş'arî kelamcılar Allah'ın mutlaklığını başka özelliklerinden soyarak (ki Kur'an'da ahlakî yanı diğer yanlarından geri kalmaz) O'nu güç, irade ve ilme indirgediler.¹⁶ Böylece Allah'ın ilmi, iradesi ve gücü ile insanın ilmi, iradesi ve gücü sürekli birbirinin rakibi gibi görüldü. Allah ile insanın birbiri ile ilişkisi, fil ile karıncanın güreşine benzer bir tarzda ortaya kondu.¹⁷

Müslüman teologlar şöyle bir kavram oluşturdular; Allah, her insanın hareketini yaratır veya en azından diler. O halde şu soru akla gelir: Allah, insanın şer hareketlerini de mi yaratır ve diler? Bu sorunun cevabı elbette ki “hayır”; ama Müslüman teologların Allah'ın “Her şeye gücü yeten” ismine farklı manalar vermesi bu noktada yanlış anlaşılmalara sebep oldu. Şöyle bir izlenim oluşturdular; eğer sen Allah şer fiilleri yaratmaz dersen; bu Allah'ın “Her şeye gücü yeten” olmadığı anlamına gelir. Kur'an'da bu şekilde metafiziksel formatta kullanılan bir düşünce bulamazsınız.¹⁸

Allah'ın kudretinden bahseden her bir ayet kendi bağlamına sahiptir. Yani buradan metafiziksel bir “*Her Şeye Gücü Yeten*” anlamı çıkmamaktadır. Kur'an, Allah her şeye gücü yetendir derken, Allah'ın başka bir ilah yaratacağını veya kendini geçici veya tamamen yok edeceğini veya O'nun iki artı ikinin beş edeceğini söylemesini ifade etmez. Evet, Allah her şeye gücü yetendir ama tüm bu ifadeler bir bağlam içerisinde yer alır.¹⁹

O halde meşiet içerikli ayetlerde vurgulanmakta olan Allah'ın kudretini, Allah'ın adaletine uygun olarak açıklama zorunluluğu vardır. Allah'ın adaletine gölge düşürecek her tür aşırı yorumdan kaçınmalıyız. Kur'an'ı tefsir ederken, mümkün olduğunca geçmiş dönemlerde Müslüman düşünürler tarafından gündeme getirilmiş tarihsel nitelikte tartışmaların ve mezhebi kabullerin etkisinde kalınmamalıdır. Kur'an vahyinin sade ve anlaşılır dilinin ortaya çıkarılması ancak bu şekilde mümkün olabilir. Bunu yapmanın yolu geleneğimizi dikkatlice tenkide tabi tutmaktan geçmektedir.

¹⁵ Rehber, a.g.e, XIV.

¹⁶ Rehber, a.g.e, XV.

¹⁷ Hanefi, Hasan, *Mine'l-Akîde îlâ's-sevra*, I-V, Kahire, 1988, III/39.

¹⁸ Rehber, a.g.e, s.40.

¹⁹ Rehber, a.g.e, s.47.

B. Tezin Amacı ve Önemi

Kur'an'da Allah'a nispet edilen fiilleri doğru anlamada, Kur'an'da hâkim olan üslup ve ilgili ayetlerin bağlamlarını dikkate almak son derece önemlidir. Bunun yanı sıra ilk muhatapların düşünce dünyası hakkında bilgi sahibi olmak, Kur'an ayetlerinde asıl vurgulanmak istenen manayı tespit etmede hayati öneme sahiptir. Kur'an vahyi, ilk muhataplarına yönelik olarak sözlü hitap yöntemini benimsemiştir. Bu hitap şekli, metin içerisinde mantıksal insicam sunmanın yanında, insanın hislerini önceleyen bir yapı da arz eder.

Emevi yönetiminin kader anlayışına ve yabancı kültürlerin etkisine karşı savunma mekanizması olarak ortaya çıkan kelimelerin ilminin, zamanla Müslümanların birbirleriyle hesaplaştıkları bir araca dönüşmesi, Kur'an'ın bu sade hitap şeklini anlamada bir takım keskin kırılmalar meydana getirmiştir. Kelam âlimlerinin, kendi yaşadıkları dönemde tartışılan meseleler hakkındaki içtihatları zamanla birer inanç esası haline getirilmiş ve bu durum birçok Kur'anî hakikatin mezhepsel tartışmaların gölgesinde kalmasına neden olmuştur.

Farklı ekoller bulunmakla beraber, ilk dönem Müslüman düşünce tarihinde en etkili olan düşünce okulları Eş'arilik ve Muteziledir. Meseleleri Allah'ın adaleti merkezinde yorumlayan Mutezileye nispeten Eş'ariliğin müfessirler üzerinde daha çok etkisi olmuştur. Mutezile ve Eş'arilik arasında bir yol izleyen Maturidilik ise Eş'arilik kadar yayılamamıştır. Bu nedenle Sünni düşünce büyük oranda Eş'ariliğin etkisinde kalmıştır. Eş'arilik, temelde Mutezile karşıtı bir dil kullanmış ve meseleleri Allah'ın adaletinden ziyade, kudreti çerçevesinde yorumlamıştır. İmam Râzî'nin tefsirinde uygulamasını gördüğümüz bu yaklaşım tarzı, pekçok Kur'an kavramına anlaşılması güç manalar yüklenmesine neden olmuştur.

Meşiet kavramı buna örnektir. İnsan iradesini önceleyen ve ona Allah tarafından yaratma yeteneğinin verildiğini söyleyen Mutezilenin söylemlerini, Allah'ın kudretine noksanlık nispet etmek olarak değerlendiren Eş'arilik, özellikle meşiet içerikli ayetleri açıklarken insan iradesini, Allah'ın iradesinin gölgesinde bırakan bir dil kullanmıştır. Bu yaklaşıma göre insanın herhangi bir şeyi dilemesi dâhil hayırlı veya şerli, adaletli ya da zalimce yapılan davranışların tümü Allah'ın meşietiyile oluşmaktadır. Bunun yanı sıra meşiet içerikli ayetleri, Allah'ın insan davranışlarını önceden belirlemiş olduğu yönündeki kader inancına delil olarak kullananlar da olmuştur. Allah'ın adaletini anlaşılması güç bir hale

sokan bu kudret merkezli yaklaşım, bazılarınca kabul gören; Allah'ın iradesinin keyfi, ilkesiz bir niteliğe sahip olduğu yanılığını doğurmuştur.

Bu yüzden meşiet içerikli ayetlerde vurgulanmak istenen anlamı tespit etmek, Allah'ın adaletine gölge düşüren bu ve benzeri yaklaşımları bertaraf etmek için zaruridir. Allah'ın iradesinin keyfiliği meselesi, son dönemde yaşayan kimi Kur'an araştırmacıları tarafından da yanlış anlaşılan konulardan birisidir. Bu düşünce Allah'ın adaleti ile çelişmektedir. Bu tezin temel hedefi, Kur'an'daki meşiet içerikli ayetlerin "*Allah'ın meşietinin keyfiliği*" görüşünü içerdiği tarzındaki anlayışın yanlış olduğunu beyan etmektir. Amacımız Kur'an'da ifade edilmekte olan Allah-kul ilişkisini reddetmek değil, kullarıyla adalet ve hikmet üzere ilişkiye giren Allah olgusunu ortaya koymaktır. Bunu ispatlamak için de iki iddia üzerinde odaklanacağız. Bunlardan birincisi: "*İlahi meşiette kapris ve keyfilik*", ikincisi ise: "*Hayır ve şer tüm insan hareketlerinin Allah meşietini/dilemesi sonucu oluştuğu*" iddiasıdır.

C. Metot ve Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamızda Kur'an'da farklı bağlamlarda kullanılmakta olan *meşiet* içerikli ayetlerin Allah'la insan arasındaki ahlaki münasebetle olan ilişkisi ve bunların muhatapların zihinlerinde oluşturmak istediği anlamlar üzerinde yoğunlaşacağız. Ayrıca ayetleri kelamî bir bakış açısıyla okumanın neden olduğu sorunlara değinecek, bunu yaparken de büyük ölçüde Kur'an üslubu ve ilgili ayetlerin bağlamlarından hareket edeceğiz.

Farklı kelamî ekollere mensup müfessirlerin görüşlerine de yer verecek, Kur'an'ın tekrar özelliğini göz ardı etmeden her bir bağlam için yeterli sayıda örnek vereceğiz. Çalışmamız, Kur'an özelinde "şâe" fiilinin kullanım alanlarıyla ilgili olduğundan bu konuyla ilgili hadislere değinmedik.²⁰ İlgili bağlamlarla alakalı, Kur'an'da geçmekte olan farklı ayetlerden de faydalandık. Mesela "şâe" fiilinin kullanıldığı, hidayet ve dalalet, rızık, azap ve mağfiret gibi bağlamlarda; meşiet içerikli olmayan farklı Kur'an ayetlerine de başvurduk. Bunun nedeni kelam âlimlerinin kendi görüşlerini Kur'an'dan delillendirmek için başvurdukları parçacı yaklaşımların ortaya çıkardığı yanlış anlamaları önlemektir. Gerekli gördüğümüz bağlamlarda, meşiet içerikli ayetlerin Türkçe meallerine dair örnekler verip, bu

²⁰ Kader ve irade meselesiyle alakalı hadis merkezli bir inceleme için bk. Bağcı, Musa, *İnsanın Kaderi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009; Meşiet ve İrade içerikli hadis rivayetleri için bk. el-Beyhâki, Hüseyin bin Ali, *Kitabu'l-Esmâ ve's-Sifât*, Dâru'l-Kitabî'l-Arabi, Beyrut, 2002, s. 230-287.

hususla bir takım önerilerde bulunduk. Bu, meşiet içerikli ayetlerde asıl vurgulanmak istenen mananın, çoğu mealde vurgulanamıyor oluşunu görmüş olmamızdan kaynaklanıyor.

Davud Rehber'in "God of Justice" (Adalet Tanrısı) isimli çalışması, meşiet içerikli ayetlerde vurgulanmak istenen mana ve Kur'an'da hâkim olan Allah'ın adaleti söylemini anlamamız noktasında bize büyük ölçüde yardımcı oldu.²¹ Ayetleri meallendirmede büyük ölçüde Muhammed Esed ve Mustafa Öztürk'ü esas aldık. Meşiet kelami bir mesele olduğundan, ayetleri açıklarken özellikle kelami tefsirlerden istifade ettik. Bu anlamda istifade ettiğimiz en önemli kaynaklar, İmam Ebu Mansur el-Maturîdî'nin Te'vîlât'u Ehli's-Sunne'si, Zemahşeri'nin Keşşaf'ı, Râzi'nin Mefâtihu'l-Gayb'ı, Beydâvi'nin Envâru't-Tenzîl'i, Tabersî'nin Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an'ı, Ebu's-Suûd Efendi'nin İrşâdu'l-Akli's-selîm'i, Âlûsî'nin Rûhu'l-Meâni'si, Reşid Rıza'nın el-Menar'ı, Tahir bin Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr'i, Şa'ra'vî tefsiri ve Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı isimli eseri oldu.

Bu çalışmanın Kur'an'da sözü edilen Allah'ın adaleti söyleminin doğru anlaşılması noktasında faydalı olacağını ümit ediyoruz. İrade kavramı başta olmak üzere, Kur'an'da Allah'a nispet edilen ve kelam âlimlerince farklı anlamlarda yorumlana gelmiş kavramların; ön kabullerden uzak, Kur'an bütünlüğünde ele alınmasının, bu çalışmaya paralel ve onu tamamlayıcı nitelikte araştırmalar olacağı kanaatini taşıyoruz.

²¹ Allah'ın adaleti merkezinde, Ehli Sünnet'in Allah tasavvuruna yönelik eleştirel bir yaklaşım için bk. Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2007.

I. BÖLÜM

ŞÂE (شَاء) FİİLİNİN SEMANTİK ANALİZİ

Bir kelimenin Kur'an bütünlüğünde ne anlama geldiğini tespit etmek, büyük ölçüde o kelimenin tarihsel süreçte ne tür manalarda kullanıldığını öğrenmekten geçer. Bu yüzden ilk olarak 'şâe' fiilinin sözlük ve ıstılah anlamını açıklamakla işe başlayacağız. Daha sonra İslam öncesi Araplarda meşiet anlayışı ve Allah tasavvuru üzerinde duracak, aynı zamanda Arap dili edebiyatında 'şâe' fiilinin kullanımına dair şiir örnekleri vereceğiz. Ehli Kitap'ta meşiet anlayışı başlığını taşıyan bir sonraki bölümde Yahudi ve Hıristiyan kültüründe irade ve kader anlayışına değinecek, Kitabı Mukaddes'te tanrının ve insanın dilemesinden bahseden pasajlardan örnekler aktaracağız. İlk bölümün son başlığında ise meşietle irade, kader, izin, ilim ve sünnetullah kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışacağız.

1. Meşietin Sözlük Anlamı

“şâe” fiilinin kökü şeydir. “Şey” bilinmesi ve kendisinden haber verilmesi mümkün olan varlık diye tarif edilir.²² Kelamcıların çoğunluğuna göre şey ortak isimdir. Çünkü Allah içinde, başkası içinde kullanılabilir. Mevcuda dendiği gibi maduma (yok olana) da “şey” denir.²³ Birde “şâe” fiilinin mimli mastarı *meşiet* vardır. *Meşiet*, mef ile vezinde, şey kökünden mastar mimi yapılmış bir kelimedir. Sözlüklerde meşiet, irade kelimesinin müteradifi olarak geçmektedir.²⁴ “şâe” fiili 4. babdan bir mef’ulun bihi alan müteaddi bir fiildir. Mef’ulun bihi, sarih veya müevvel “masdar” olur ve genellikle siyakla tefsir edildiğinden hafzedilir.²⁵ Kur'an'da 236 defa kullanılmasına rağmen sadece üç yerde [Furkan 25/57, Müddessir 74/37, Tekvir 81/28] bu fiilin mef’ulun bihi zikredilmektedir ki zaten oralarda mahzuf mef’ulu tefsir edecek herhangi bir karine yoktur. Kur'an'daki kullanımlarını

²² Curcânî, Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kitabi'l-arabi, Beyrut, 1998, “şye” mad. s. 170.

²³ el-İsfahâni, Râgıb, *Müfredât Elfâz-ul Kur'an*, (thk. Safvan Adnan Davudî), Dâr-ul Kalem, Şam, 2009, “şye” mad., s. 471.

²⁴ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Atâr), Dâru'l-ilmi lil-Melâ'în, Beyrut, 1984, “şye” mad. , I, 58. ; İbn Manzûr, *Lisân-ul Arab*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1997. , “şye” mad., XIV, 417. ; el-Feyyûmi, *el-Misbahu'l-münir*, Dâru'l-Dirâset-i Âlemiyye, Beyrut, 2010, s. 271. ; Firûzabâdi, Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetu'l-Risale, Beyrut, 1998, s. 44. ; Ma'lûf, Luveys, *el-Muncid*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 2000, s. 807.

²⁵ “şâe” fiilinin “mef’ulun bihi”nin hafzedilmesine dair örnekler ve hafzedilme gerekçeleri hakkında bk. el-Curcânî, Abdurrahman bin Muhammed, *Delâilu'l-İ'câz*, Mektebet-u Hâncı, Kahire, 1984, s.163-168.

incelediğimizde “şâe” fiilinin genellikle şart ve sıla cümlelerinde kullanıldığını, mahzûf mef’ulu bihin ise cevap cümlesindeki veya ism-i mevsulun başındaki fiille tefsir edildiğini görüyoruz.²⁶ Kur’an’da fiilin mastarı olan “şey” birçok yerde geçmesine rağmen, mimli mastarı olan *meşiet* hiçbir yerde zikredilmemektedir. Şâe (شاء) fiili ve türevleri, Kur’an’da 53 surede, 205 ayette, 236 kez kullanılmaktadır.

“şâe” fiili ve müştaklarının kullanıldığı sure ve ayetler:

(شاء)	Bakara: 2/20-70-220-253 (2kez) -255, Nisa: 4/90, Mâide 5/48, En’âm 6/35-41-107-112-128-137-148-149, Arâf 7/188, Tevbe 9/28, Yûnus 10/16-49-99, Hûd 11/33-107-108-118, Yusuf 12/99, Nahl 16/9-35-93, Kehf 18/29(2 kez)-39-69, Mü’minûn 23/24, Furkan 25/10-45-57, Neml 27/87, Kasas 28/27, Ahzab 33/24, Saffat 37/102, Zümer 39/68, Fussilet 41/14, Şura 42/8, Zuhruf 43/20, Fetih 48/27, Müzzemmil 73/19, Müddessir 74/37-55, İnsan 76/29, Nebe 78/39, Abese 80/12-22, Tekvir 81/28, İnfitar 82/8, A’lâ 87/7 [56 kez]
(شنت)	Arâf 7/155, Kehf 18/77, Nur 24/62 [3 kez]
(شنتما)	Bakara 2/35, Arâf 7/19 [2 kez]
(شنتم)	Bakara 2/58-223, Arâf 7/161, Zümer 39/15, Fussilet 41/40 [5 kez]
(شنتنا)	Arâf 7/176, İsra 17/86, Furkan 25/51, Secde 32/13, İnsan 76/28 [5 kez]
(أشاء)	Arâf 7/156 [1 kez]
(تشاء)	Al-i İmran 3/26 (4 kez)-27, Arâf 7/155(2 kez), Ahzab 33/51(2 kez) [9 kez]
(تشاءون)	İnsan 76/30, Tekvir 81/29 [2 kez]
(نشاء)	Enâm 6/83-138, Arâf 7/100, Enfal 8/31, Hûd 11/87, Yusuf 12/56-76-110, İsra 17/18, Enbiya 21/9, Hac 22/5, Yasin 36/66-67, Zümer 39/74, Şura 42/52, Zuhruf 43/60, Muhammed 47/30, Vakıa 56/65-70 [19 kez]
(نشأ)	Şuara 26/4, Sebe 34/9, Yasin 36/43 [3 kez]

²⁶ Örnekler için bk. 2/20; 18/29; 24/62.

(يشاء)	Bakara 2/90-105-142-212-213-247-251-261-269-272-284(2 kez), Âl-i İmran 3/6-13-37-40-47-73-74-129(2 kez)-179, Nisa 4/48-49-116, Mâide 5/17-18(2 kez)-40(2 kez)-54-64, En'âm 6/80-88-111-133, Arâf 7/89-128, Tevbe 9/15-27, Yûnus 10/25-107, Yusuf 11/56-76-100, Ra'd 13/13-26-27-31-39, İbrâhim 14/4(2 kez)-11-27, Nahl 16/2-93(2 kez), İsrâ 17/30, Kehf 18/24, Hac 22/18, Nur 24/21-35-38-43(2 kez)-45-46, Kasas 28/56-68-82, Ankebut 29/21(2 kez)-62, Rum 30/5-37-48(2 kez)-54, Sebe 34/13-36-39, Fatır 35/1-8(2 kez)-22, Yasin 36/47, Zümer 39/4-23-52, Mü'min 40/15, Şura 42/8-12-13-19-27-29-49[3kez]-50-51, Muhammed 47/4, Fetih 48/14(2 kez)-25, Necm 53/26, Hadid 57/21-29, Haşr 59/6, Cuma 62/4, Müddessir 74/31(2 kez)-56, İnsan 76/30-31, Tekvir 81/29 [116 kez]
(يشأ)	Nisa 4/133, En'âm 6/39[2 kez]-133, İbrahim 14/19, İsra 17/54(2 kez), Fatır 35/16, Şura 42/24, 33 [10 kez]
(يشاءون)	Nahl 16/31, Furkan 25/16, Zümer 39/34, Şura 42/22, Kaf 50/35 [5 kez]

Birçok dilcinin *meşiete* 'irade' anlamı vermesine karşın, bu kelimenin sözlükte "varetme" anlamına geldiğini söyleyenlerde vardır. Tâcu'l-Arûs sahibi Zebîdî *meşietin* irade anlamına geldiğini zikretmekle beraber, bu iki kelimenin köklerinin farklı olmasına rağmen kelamcıların çoğunun aralarında bir fark görmediğini, dilde 'meşiet'in "var etme" 'irade'nin ise 'talep-istek' anlamına geldiğini söylemektedir.²⁷ Müfredat sahibi Râgıb el-İsfahâni'de benzer bir görüşe değinerek 'meşiet' hakkında şunları söylemektedir: "Kelamcıların çoğuna göre meşiet iradeyle aynı anlamdadır. Onlardan bazılarına göre ise, örfte bazen irade anlamında kullanılsa da aslında bir şeyi "var etmek" ve "elde etmek" anlamına gelir. Allah'ın meşietini bir şeyi var etmesi, insanın meşietini ise bir şeyi elde etmesidir. Allah'ın meşietini, bir şeyin olmasını zorunlu kılar. İşte bu yüzden "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz"²⁸ buyrulmuştur."²⁹

²⁷ ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Turâsı'l-arabî, Kuveyt, 1965, "şye" mad., I/292.

²⁸ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistâni, *Es-Sünen*, (Nşr. M. Nâsuriddin el-Bânî) Mektebet-ü'l-Maârif, Riyad, 1998, Edeb/110.

Tüm bu söylediklerimizden ortaya çıkan sonuç şudur: “şâe” fiili sözlükte, dilcilerin ve kelamcılarının çoğunluğuna göre bir fiili yapmayı istemek, dilemek, irade etmek anlamına gelirken, bazılarına göre ise Allah için kullanıldığında “ıcat-var etme”, insan için kullanıldığında ‘elde etme’ anlamına gelir. “şâe” fiiline yüklenen bu ikinci anlam, muhtemelen kelami mezheplerin oluşmasından sonraki döneme aittir. Büyük olasılıkla kulların her bir fiilini Allah’ın yarattığı yönündeki görüşe dayanılarak bu fiile, Allah’a nispet edildiğinde “var etme”, insana nispet edildiğinde ise “elde etme” anlamı verilmiştir. Bazı Müslüman düşünürlerin –Kulların fiilleri, Allah’ın meşietini ve benzeri meselelerde- kendi öngörülerini desteklemek için Allah’ın ‘*Meşietini*’ ile ‘*İrade*’si kavramlarını farklı olarak kullanmış olmaları³⁰, bu kelimelerin delalet ettikleri anlam hususunda kafa karışıklığına yol açmıştır. Gerek cahiliye dönemi Arap edebiyatına ait şiirler³¹, gerekse Kur’an’da meşietin kullanıldığı bağlamlar, bu kelimeye Allah’a nispet edildiğinde “var etme” insana nispet edildiğinde ise “elde etme” anlamı verilmesinin pek kullanışlı olmadığını göstermektedir.³² Bu kelime Kur’an’da ‘*dilemek*’, ‘*irade etmek*’ anlamında kullanılır. Kelimeye bunun dışında anlamlar yüklemek, ancak meseleye bir takım kelami önkabullerle yaklaşmakla mümkündür.

2. Meşietin İstılah Anlamı

Kur’an’da daha çok hidayet ve dalalet, azap ve mağfiret, rızık, yaratma ve kevnî olaylarla ilgili olarak kullanılan “şâe” fiili, Kur’an’da ‘*irade*’ kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılır. 53 surede, 205 ayette tam 236 kez geçmekte olan “şâe” fiili ve müştaklarının kullanıldığı ayetlerin yaklaşık üçte ikisi mekki, diğer üçte birlik kısmı ise medenidir.³³

Bu fiil Kur’an’da sadece Allah’a ve insana nispet edilmektedir. 205 ayetten yaklaşık 30 tanesinde insana nispet edilen fiilin, faili genellikle Allah (c.c.)’tır. Allah’a nispet edildiğinde, “Allah dilediğini yapar, dilediğini hidayete erdirir, dilediğini saptırır, dilediğine az, dilediğine

²⁹ el-İsfahani, Râgıb, *el-Müfredât* s. 471; Firûzabâdi, Muhammed b. Yakub, *Basâir Zevi’t-Temyîz fî latâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, (thk. M. Ali Neccâr), Beyrut, tsz. , III/363.

³⁰ Rehber, a.g.e, s. 67.

³¹ Şiir örnekleri için çalışmamızın “İslam öncesi Araplarda Meşiet anlayışı” bölümüne bakılabilir.

³² Bu kelimeye “İcad-varetme” anlamı verdiğimiz takdirde, Kur’an’da birçok kez tekrarlanan *يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ* ifadesini şu şekilde tercüme etmemiz icap eder: “Allah varettiğini yaratır.” Yakın anlamlı iki fiilin peşisıra kullanımı, Kur’an’da hâkim olan edebi üsluba pek uygun görünmemektedir.

³³ Ek-1’de, nüzul sıralamasına göre “şâe” fiilinin kullanıldığı sure ve ayet numaraları belirtilmiştir.

çok rızık verir, dilediğine azap eder, dilediğine mağfiret eder, dilediğini yaratır, dilediğine ilmını, lütfunu, yardımını ve hikmetini verir, kullarından dilediğini seçer, dilediğine kız dilediğine erkek çocuk verir, dilediğini kısır yapar, dilediğini zillete düşürür, dilediğine izzet verir, mülkü dilediğine verir, dilediğinden alır, dilerse insanları yok edip yerlerine başka varlıklar yaratabilir vb.” ifadelerle kullanılan meşiet, Kur’an’da Allah’ın kudretini, yapabilirliğini ve her şeye gücü yetebilirliğini vurgulayan bir kullanım alanına sahiptir.

Fiil insana nispet edildiğinde ise “dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin, dileyen rabbine giden bir yol tutar, cennette müminlere her istediklerinin verileceği ve oraya diledikleri şekilde yerleşebileceklerini ifade etmek için, Hz. Âdem ve eşinin cennette diledikleri gibi yiyebilecekleri, Hz. Süleyman’ın kendisine, dilediği biçimde kaleler, heykeller yapan cinleri, Hz. Peygamber’in kendisinden izin isteyen müminlerden dilediğine izin verebileceği vb.” bağlamlarda kullanılır.

Bu ifadeler Kur’an’da, insanın seçme hürriyeti, takati ölçüsünce yapabilirliği ve irade sahibi bir varlık olduğuna işaret etmekle beraber, yer yer tehdit içeren ifadelere de dönüşebilmektedir. Bu mesele kelimeler ve tefsir kitaplarında Allah’ın ve insanın meşieti ismiyle zikredilir. Meşiet kelimesi hakkında, kelimeler âlimleri tarafından çok farklı teknik manalar öne sürülmüş olması, birçok ayetin yanlış ya da eksik anlaşılmasına neden olmuştur.

Müfessirlerin, meşiet içerikli ayetleri mensubu oldukları kelimeler okulunun usulüne paralel olarak yorumlama gayretleri, çoğu kez bu ayetlere -Kur’an bütünlüğünden uzak- olmadık anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Kur’an’daki kullanımları dikkatlice incelendiğinde, meşietin Kur’an’da irade kelimesinin müteradifi olarak kullanılmakta olduğu ve kelimeye irade anlamı dışında -îcâd/varetme gibi- bir mana yüklemenin, ayetlerin bağlamları ve Kur’an’ın iç bütünlüğüyle uygunluk arz etmediği göze çarpmaktadır. Buna rağmen kelimenin varetme anlamına geldiği ve irade anlamına gelemeyeceği görüşünü benimseyenler vardır.

Prof. Dr. Abdulaziz Bayındır³⁴, ‘meşiet’in ‘varetme’ anlamına geldiği görüşünü benimseyenlerdendir. “Kur’an Işığında Doğru bildiğimiz Yanlışlar” adlı kitabında meşiet ve irade meselesine müstakil bir bölüm ayıran Bayındır, meşiet hakkında şunları söylemektedir: “Şâe” fiilinin mastarı “şey”dir. “Şey” var etmek anlamında mastardır. Mastar, fiilin çıkış

³⁴ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi, Süleymaniye Vakfı Genel Başkanı.

yeri yani türetildiği yerdir. Mastar ile fiil arasında anlam farkı olmaz. Fiiller zamana bağlı olarak meydana geldiği için tek fark onlardaki zaman unsurudur. Bu sebeple “şâe” var etti anlamına gelir. Birde “şâe” fiilinin mimli mastarı olan meşiet vardır. Kur’an’da meşiet geçmez ama şey ve çoğulu eşya 237 kere geçer. Meşiet başındaki mim ve sonundaki yuvarlak ta ile mefile vezninde mastar mimidir. Çoğunlukla akaid ve tefsir kitaplarında kullanılan meşiete, bir delile dayanmadan irade anlamı verilmiştir. Onun mastar olmasından hareketle “şâe” fiiline de aynı anlam yüklenmiştir. Halbuki muhakkikler demişlerdir ki, mastar mimi, mastar anlamında isimdir ama mastar değildir. Dolayısıyla meşiet kelimesinden hareketle “şâe” fiiline bir anlam yüklenemez. Ama Arap dili uzmanları bu konuda dik duramadıkları için önce meşiete irade anlamı verilmiş, sonra bu anlam “şâe” fiiline taşınmıştır. Bu tavır çok sayıda ayetin yanlış anlaşılmasına ve ayetler arası ilişkinin bozulmasına yol açmıştır.”³⁵

İddiasını delillendirmek için meşietin lugavi anlamını açıklarken değindiğimiz Zebidi ve İsfahani’nin sözlerine yer veren Bayındır, mesele hakkında Arap edebiyatından tek bir örnek dahi vermemektedir. ‘Meşiet’e irade anlamı vermenin ayetleri yanlış anlamaya sevk ettiğini iddia eden Bayındır, ‘meşiet’le benzer kullanımlara sahip irade içerikli ayetlere de değinmemektedir. “Şâe” fiilinin yapılan şeye göre anlam kazanacağını, fiilin faili Allah ise istediği şeyi yarattığı, insan ise ister hayır, ister şer olsun, işini kuralına göre yaptığı için sonucunu Allah’ın yarattığı anlaşılır³⁶ diyen Bayındır, ayetleri meallendirirken oldukça göreceli bir yöntem benimsemektedir. Meşieti sadece hidayet ve dalalet bağlamında açıklamaya çalışan Bayındır’ın, ayetlere vermiş olduğu mealleri şu şekilde örneklendirebiliriz:

Örnek-1

[وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ]

“Biz, her elçiyi kendi toplumunun dili ile gönderdik ki onlara iyice açıklasın. Bundan sonra Allah direneni sapıklıkta bırakır, kabul edeni de yola getirir. Güçlü olan O, doğru karar veren O’dur.” (İbrahim 13/4)

Örnek-2

³⁵ Bayındır, Abdulaziz, *Kur’an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, Süleymaniye vakfı Yay. , İstanbul, 2007, s.131-133

³⁶ Bayındır, a.g.e, s. 139.

[سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى

ذَاقُوا بِآسَاتِنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ

لَهْدَىٰكُمْ أَجْمَعِينَ

“Müşrikler diyecekler ki: “Eğer Allah içimizde hidayeti yaratsaydı ne biz şirke düşerdik ne atalarımız. Bir şeyi haramda kılmazdık.” Onlardan öncekiler de azabımızı tadıncaya kadar böyle bir yalana sarıldılar. De ki: “Yanınızda bununla ilgili bir bilgi varmı ki, çıkarıp bize gösteresiniz. Siz sadece zannınızın peşine takılmışsınız; siz sadece atıyorsunuz.” De ki susturucu delil Allah’ın delilidir; eğer içinizde hidayeti yaratacak olsaydı elbette onu hepinizde yaratırdı.” (En’am 6/148-149)

Örnek-3

[لَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ]

“Sizden doğru yola gelme gayreti gösterenler için. Gayret gösterdiğiniz şeyi, ancak varlıkların Rabbi Allah’ın var etmesi ile elde edersiniz.” Tekvir/28-29

Bayındır, İbrahim suresinin 4. ayetindeki “Allah dilediğini hidayete erdirir, dilediğini saptırır.” ifadesini “Allah direneni sapıklıkta bırakır, kabul edeni de yola getirir.” şeklinde meallendirmiştir. Bayındır’ın, geçmiş dönem âlimlerini hiçbir delile dayanmadan *meşiete irade* anlamı vermekle itham ederken, kendisinin *meşiete* yüklediği birbirinden oldukça farklı manaları neye dayandırdığı tam olarak anlaşılammaktadır. Zira İbrahim suresi 4. ayette *meşiete* “direnmek” ve “kabul etmek” gibi birbirinden farklı manalar yükleyerek bunları parantez kullanmaksızın ayetin mealine yansıtması oldukça öznel bir yaklaşımdır. Ayeti “Allah dilediğini hidayete erdirir, dilediğini saptırır.” şeklinde anlamanın Allah’ın bazı kullarının hidayetini istemediği anlamına geleceğini söyleyen Bayındır sözlerine şu şekilde devam etmektedir: “Allah dilediğini yola getirecek ve dilediğini saptıracaksa neden elçi gönderir? Bu durumda elçinin, o toplumun dili ile açıklama yapmasının ne anlamı olur? Böyle anlamsız bir iş doğru karar veren Allah’a yakıştırılır mı? Allah’ın sözüne, çelişki oluşturacak şekilde anlam verilir mi?” “yeşâu” fiiline irade anlamı verenler, hiç olmazsa “yeşâu”nun faili olan “o” zamirini Allah lafzını gösterir şekilde değil de “men-kim”i gösterir şekilde anlasalardı ayetin iç bütünlüğü yok olmazdı. Çünkü “men yeşâu”daki men lafzı, zamirin yakınında; Allah lafzı ise uzağındadır. Bu sebeple zamirin Allah lafzını göstermesi için karine gerekir. Burada böyle bir karine yoktur. Hiç olmazsa ayete şu anlamı

vermeliydiler: “Biz, her elçiyi kendi toplumunun dili ile gönderdik ki onlara iyice açıklasın. Bundan sonra Allah dileyeni sapıklıkta bırakır, dileyeni de yola getirir. Güçlü olan o, doğru karar veren odur.” (İbrahim 13/4)³⁷

Allah’ın kimi kullarını saptırmayı, kimilerini de doğru yola getirmeyi dilemesinin Allah’a ‘yakıştırılmaz’ olduğunu ifade eden müellif, hidayet-dalalet bağlamında kullanılan *meşiet* ve *irade* fiillerinin failinin “Allah” olduğu açıkça belli olan ayetlere ise hiç değinmemektedir. Mesela En’âm suresinin 39. ve 125. ayetlerinde *meşiet* ve *irade* fiillerinin failinin Allah (c.c.) olduğu açıkça bellidir. Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Mesajlarımızı yalanlayanlar, zifiri karanlığa gömülmüş sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu saptırır; ve dilediğini de dosdoğru yola yöneltir”. (En’am 6/39)

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي

السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, kalbini (Ona) teslim olma arzusuyla genişletir; kimide saptırmak isterse onun kalbini daraltır ve sıkıştırır, adeta göklere tırmanıyormuş gibi; böylece Allah, inanmayanları dehşete düşürür.” (En’am 6/125)

Prof. Dr. Hüseyin Atay’da³⁸ “meşiet” lafzını, kök anlamından hareketle iradeden ayırır. O’na göre, iki kelimenin kökleri ayrı olmaları bakımından aralarında fark olması doğaldır. Meşiet kelimesinin kökü “şey” ve şey de “var” olan “mevcut” demektir. Buna göre *meşiet* lafzı “bir şeyin var ve icad edilmesi, bir şeye varlık verme manasına geldiği gibi isabet etme, yerinde iş görme, yerindelik, yanılmazlık, doğrusunu yapma, hedefe ulaşma manalarına da gelmektedir. Allah’ın iradesi ise “talebi, arzuyu, dileği” ifade eder. “Allah size kolaylık ister, zorluk istemez” (Bakara 2/186) , “Allah, kullarına asla zulmetmek istemez” (Mü’min 40/31) ayetlerindeki talep, ilahi iradeyi gösterir. Çünkü zorluk da zulüm de hayatın ayrılmaz

³⁷ Bayındır, a.g.e, s. 140-141

³⁸ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

bir parçasıdır. Dolayısıyla Allah'ın meşietini vuku bulunca dilediği şey hemen var olur; iradesi vuku bulunca muradın hemen var olması gerekmez."³⁹

Görüldüğü üzere her iki yazar da meşietini, iradeden ayırmakta ve kelimenin, direnmek; kabul etmek, yaratma, gayret etme, var etme, isabet etme, yerinde iş görme, yerindelik, yanılmazlık, doğrusunu yapma, hedefe ulaşma gibi farklı anlamlara gelebileceğini söylemektedir. Kur'an'ın getirdiği düşünce sistemine ait kelimeleri sadece Arap gramerine dayanarak manalandırmak çok sağlıklı bir metot değildir. Onları Kur'an muhtevası içinde değerlendirmek, bağlamın onlara kazandırdığı manaları dikkate almak gerekir.⁴⁰ Gerek kelimenin Kur'an'da ve cahiliye dönemine ait şiirlerdeki kullanımı, gerekse ilk dönemden günümüze dek birçok dilci ve müfessirin *meşiete irade* anlamı vermiş olması, bu kelimeye; kökünün şey/varlık olmasından hareketle kullanıldığı bağlama göre keyfi bir anlam vermenin pek tutarlı olmadığını göstermektedir.

Kur'an'da "Allah'ın dilediğini yapacağı" ve "dilediğini saptırıp, dilediğini doğru yola eriştireceği" türünden ifadeler hem *meşiet* hem de *irade* içerikli ayetlerde kullanılır.⁴¹ Kelamcı müfessirlerin, *meşiet* içerikli ayetleri Allah'ın dilemesinden bahseden pasajlar olarak okuma eğilimi, birçok Kur'an ifadesinin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Kur'an'da Allah'ın 'fail' olduğu şekliyle "şâe" fiili ve türevlerinin retorik kullanımları ile karşılaşırız.⁴² Dolayısıyla Meşiet içerikli ayetlerin yanlış anlaşılmasının asıl nedeni, bu kelimeye irade anlamının verilmesi değil, ayetlerin Kur'an üslubu ve ilk muhatapların kültürel durumlarını hesaba katmaksızın, birtakım mezhebi önkabullerden hareketle yorumlamaktır.

3. İslam Öncesi Araplarda Meşiet Anlayışı

Kur'an vahyinin ilk muhatapları olan Arap toplumunu tanımak, birçok ayetin doğru anlaşılabilmesi için başvurulacak vazgeçilmez bir kaynaktır. Kur'an vahyi, onların çarpık Allah tasavvuru ve eşyayı okuma biçimlerini tashih eden pasajlarla doludur. Allah'ın meşietinden bahseden ayetler incelendiğinde, bu ayetlerin Allah'ın azametini, yüceliğini ve mutlak kudretini vurgulayan bağlamlara sahip olduğu görülür. Buradan hareketle meşiet içerikli ayetlerin, Allah'ın kudretini hakkıyla takdir edemeyen ve O'na özgü sıfatları başka

³⁹ Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1992, s. 101-102.

⁴⁰ Izutsu, a.g.e, s.8

⁴¹ Bk. Bakara/253, Âl-u İmran/40, En'am/39-125, Hac/14-16, Nur/46.

⁴² Rehber, a.g.e, s.67.

varlıklara isnat eden müşrik Arap zihninin sahip olduğu yanılgıları tashih etmek gibi bir gayeye matuf olduğu söyleyenebilir. Tabî ki bu, meşiet içerikli ayetlerin tümünün müşriklere hitap ettiği şeklinde anlaşılmalıdır. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere meşiet içerikli ayetlerde doğrudan Hz. Peygamber'e ve müminlere de hitap edilmektedir.

Bu ayetlerin büyük çoğunluğu müşrik zihniyete hitap ettiğinden, Arapların Allah, kader, irade hürriyeti vb. meseleler hakkında sahip oldukları düşünceleri bilmek, meşiet içerikli ayetlerde verilmek istenen mesajın anlaşılabilmesi için son derece önemlidir. Bu bölümde İslam öncesi Arapların Allah, kader ve irade hürriyeti gibi meselelerdeki görüşleri hakkında bilgi vermenin yanında, “şâe” fiilinin kullanımına dair cahiliye dönemi Arap edebiyatından da örnekler vereceğiz.

3.1. Müşrik Araplarda Allah Tasavvuru

Her şeyin Allah'ın önceden belirlemesiyle meydana geldiği temeline dayanan kaderci inanış biçimi, insanın irade sahibi bir varlık olduğuna inananlar olmakla birlikte, İslam öncesi Araplar da oldukça yaygın bir inançtı. Araplara göre insanı Allah yaratmıştır ama yaratma işinden sonra Allah'ın görevi sona ermiştir. *“İnsan yaratıldıktan sonra artık yaratanyla bütün bağlarını keser ve yeryüzüne geldiğinden itibaren hayatını çok daha kuvvetli bir patronun yönetimine verir. Bu patron, onu ölümüne kadar pençesinde sürükler. Ölümde, bu patronun insana vurduğu son ve en acı darbedir. Bu patron dehr dedikleri zamandır.”*⁴³ *“Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder.”* (Câsiye 45/24) Arap toplumu insanın rızkının kendi kontrolü dışında bulunduğuna, -bunun- dehr tarafından önceden tayin ve tespit olduğuna inanıyordu.⁴⁴

Cahiliye dönemi Araplarının dünyasında Allah kavramı, O'na ortak koştığı diğer ilahlarla beraberdir. Allah ile onlar arasında bir aykırılık yoktur. Allah üstün varlıkların başında gelmekte birlikte diğer tanrılara aykırı değildi.⁴⁵ Onlara göre Allah, dünyanın yaratıcısı; yağmuru veren, arz üzerinde yaşayan her şeye hayat veren ve Kâbe'nin rabbi olan baş ilahdır. Bu durum onların, hayatlarında tevhid inancına hiç başvurmadıkları şeklinde anlaşılmalıdır. Bazı durumlarda Allah, cahiliye Arabının zihninde geçici bir monoteizm

⁴³ Izutsu, a.g.e, s.144.

⁴⁴ Watt, W.M., *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara, 1981, s.109.

⁴⁵ Izutsu, a.g.e, s.49.

(tevhid)in objesi olabiliyordu.⁴⁶ Kur'an'ın birçok yerinde, Arapların, hemen hiç kurtuluş ümidi kalmayan bir tehlike içinde, özellikle denizde kaldıkları zaman “*Dini yalnız Allah’a özgü kılarak*” Allah’a yöneldiklerini okuyoruz. Şu ayet buna delildir:

“Her biri bir dağ gibi dalgalar kendilerini denizde dört bir yandan sardığı zaman, o kâfirler/müşrikler inançlarını şirkten arındırıp olanca içtenlikleriyle yalnız Allah’a yalvarıp yakarurlar.” (Lokman 31/32)

Bu gösterir ki hayatlarının hakikaten tehlikede olduğunu sezdikleri zaman müşrik Araplar geçici bir tevhide başvuruyorlardı.⁴⁷ Onlar genellikle yaratma işini Allah’a nispet etmekle beraber, Kur’an bize putların da yaratıcı olduklarını kabul eden bazı putperestlerin bulunduğunu haber vermektedir:

“Yoksa O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.” (Ra’d 13/16)

Fakat bu istisnai bir durumdur. Normal olarak yaratma işi, en yüksek tanrı kabul edilen Allah’a atfedilirdi.⁴⁸ Cahiliye dönemi Arapları, her ne kadar Allah’ı yaratıcı olarak kabul etseler de, bu durum onların hayata bakışlarına yön verecek nitelikte değildi. Seküler bir zihin dünyasına sahip olan cahiliye dönemi Arabı, hayatın menşei ile pek ilgilenmezdi.

“Kur’an’da Allah’ın yaratması fikri, bütün düşünce sistemini yönetirken, cahiliye sisteminde bu fikrin belirgin bir rolü yoktu. Bu demektir ki şayet Allah, insan varlığının kaynağı olarak bilinse bile bu düşünce İslam’dan önceki Arapların kafasında fazla bir anlam taşımazdı. İşte bundan dolayı Kur’an, bu fikrin önemi üzerinde tekrar tekrar durur ve onlara bunun önemini kavratmaya çalışır.”⁴⁹

Kur’an’ın temel vurgusu, hesap gününde insanın kendi iradesiyle tercih etmiş olduğu eylemlerden sorumlu tutulacağı yönündedir. Bu anlamda Allah Kur’an’da her işini adalet ve hikmet üzere yapan, hesap gününün mutlak adil hükümdarı olarak tanıtılır. Kur’an indirildiğinde insanlar arasındaki yaygın kanaat bunun tam aksineydi. Onlar sonlarının, keyfi bir uygulamayla belirleneceğine inanıyorlardı. O zamanın hâkim yönetim sistemleri

⁴⁶ Izutsu, a.g.e, s. 115-116.

⁴⁷ Izutsu, a.g.e, s. 117.

⁴⁸ Izutsu, a.g.e, s.140.

⁴⁹ Izutsu, a.g.e, s.142.

mutlakiyet ve despotluk olduğundan, insanların böyle bir inanışta olması pek de şaşırtıcı değildi aslında. Zira aynı bu rejimin efendileri gibi, o insanların inandıkları tanrı da ödül ve cezayı canı nasıl isterse öyle dağıtabilirdi. Hal böyle olunca, insanlar ilahlarını teskin etmek, onun gönlünü almak için çok çeşitli adaklarda bulunuyorlardı. Böylece neşelenecek ve öfkesi yatışacaktı.⁵⁰

Kur'an'da, müşrik zihniyetin Allah'la insan arasındaki ahlaki münasebeti hiçe sayan itirazlarına yer verilir. Bunlar Allah'ın adaletini hakkıyla takdir edememenin tabii bir sonucudur. Mesela Allah'ın hidayet etmesi, saptırması, rızık vermesi vb. fiillerine değinilen ayetlerde, cahiliye arabının yanlış inanış biçimlerine işaret değildir. Kur'an, şirk koşmalarını Allah'ın dilemiş olduğunu iddia eden müşrikleri yalanlamaktadır:

“Allah'a ortak koşanlar dediler ki: “Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.” (Nahl 16/35)

“Eğer Rahman dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik” dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.” (Zuhruf 43/20)

Yine Kur'an'a göre onlara Allah yolunda infak edin denildiğinde şöyle cevap verirler:

“Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden hayra sarfediniz denildiğinde, kâfirler müminlere dediler ki: Allah'ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapıklık içindesiniz.” (Yasin 36/47)

Görüldüğü gibi İslam öncesi Arapların inandığı Allah, hayatlarına müdahale etmeyen, taptukları diğer ilahlardan üstün olmakla beraber, onlarla birçok yönden benzeşen bir niteliğe sahipti. Kur'an onların bu çarpık zihniyeti tashih etmek için, Allah'ın tapılmaya layık olan tek ilah olduğunu ve O'nun dışındaki ilahların batıl olduğunu ifade etmiştir. Kur'an, Allah'ın kudretini ve her şeye güç yetirebilirliğini hakkıyla takdir edemeyenlere yönelik olarak, O'nun her istediğini yapabilecek güce sahip olduğunu vurgulayan pasajlarla doludur.

Meşiet içerikli ayetler de bu sınıfa dâhildir. Allah'ın dilediğini saptıracak, dilediğini hidayete erdirecek, dilediğine azap, dilediğine mağfiret edebilecek, dilediği her şeyi yaratabilecek ve yapabilecek oluşu vb. ifadelerde vurgu, Allah'ın mutlak kudret sahibi

⁵⁰ Ebu Kelam Azad, a.g.e, s.117.

oluşunadır. Bu ayetlerde Allah'ın söz konusu fiilleri keyfi olarak yaptığına dair hiçbir işaret yoktur. Aksine Kur'an, müşriklerin keyfi yaptırımlarda bulunan Allah anlayışlarını tashih etmek sadedinde, Allah'ın adaleti meselesine özel bir ihtimam göstermiştir. Bu yüzden ilgili pasajları, hitap ettiği kitlenin düşünce sistemini dikkate alarak okumak, ayetlerin bağlamını ve bu ayetlerde vurgulanmak istenen manaları yakalayabilmemiz noktasında son derece önemlidir.

3.2. Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında “şâe” Fiilinin Kullanılışı

Kur'an kullanmış olduğu kelime ve deyimleri, ilk hitap ettiği Arap toplumunun dil ve kültürel yapısını dikkate alarak seçmiştir. Bu nedenle ilk muhataplar, Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyettiği sözleri rahatlıkla anlayabiliyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e düşen vahyi tefsir etmek değil, beyan etmektir. Sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan mezhebi çekişmeler, birçok Kur'an pasajının türedi yorumların gölgesinde kalmasına neden olmuş, Kur'an'da kullanılmakta olan birçok kelime de bundan nasibini almıştır.

Kur'an'daki kelime ve kavramların vahyin nüzulünde nasıl anlaşıldığını öğrenmenin yolu, büyük oranda İslam öncesi Arap edebiyatına dair günümüze ulaşan şiirleri incelemekten geçmektedir.

Bizim inceleme konusu yaptığımız “şâe” fiili de bazı müfessirler tarafından farklı anlamlara çekilmiştir. Kur'an'da “*irade*” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan “*meşiet*”in, Allah'a nispet edildiğinde “var etme”, insana nispet edildiğinde “elde etme”; bunun yanı sıra direnmek, kabul etmek, yaratma, gayret etme, isabet etme, yerinde iş görme, yerindelik, yanılmazlık, doğrusunu yapma, hedefe ulaşma gibi anlamlara geldiği iddia edilmiştir. Bu iddiaların arkasında yatan sebep bazen kelami bazen de dilsel olabilmektedir. Kelami gerekçeye örnek olarak, her bir insan hareketini Allah'ın yaratıyor oluşu kabulünden hareketle fiile Allah'a nispet edildiğinde “var etme” , insana nispet edildiğinde ise “elde etme” anlamı verilmesini gösterebiliriz. Dilsel gerekçeye ise, “şâe” fiilinin kökü olan “şey” masdarının varlık anlamına geliyor oluşundan hareketle bu fiile var etti anlamı verilmesi gerektiği iddiasını örnek gösterebiliriz.⁵¹

⁵¹ Prof. Dr. Abdulaziz Bayındır ve Prof. Dr. Hüseyin Atay bu görüşü savunmaktadır. Meşietin ıstılahi anlamı incelenirken bu iki yazarın mesele hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Bk. Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç*

İslam öncesi Arap edebiyatında “şâe” fiilinin kullanımına dair örnekler, bu kelimeye irade anlamı dışında bir mana vermenin pek kullanışlı olmadığını göstermektedir. Bunu göstermek için Arap edebiyatından birkaç örnek vermek istiyoruz.

Cahiliye şairlerinden el-Mühelhel ibn Rabîa (ö.531), oğlu Amr’ın ölümü üzerine söylediği mersiye niteliğindeki bir şiirinde şöyle söylemektedir:

لَوْ شَاءَ رَبِّي كَانَ مَتَّعَنِي بِابْنِي وَشَدَّ بِأَزْرِهِ أَزْرِي

“Eğer Rabbim dileseydi, oğlumun ömrünü uzun kılarak beni onunla faydalandırır

Onun gücüyle gücüme güç katardı.”

İmru’l Kays’ta (ö.544), komşusunu alıkoyarak teslim etmemekte direten Ece isimli bir kadın hakkında şöyle söylemektedir:

أَبْتُ أَجَأً أَنْ تُسَلِّمَ الْعَامَ جَارَهَا فَمَنْ شَاءَ فَلْيَنْهَضْ لَهَا مِنْ مُقَاتِلِ

“Ece, bu yıl komşusunu teslim etmeye razı olmadı

O halde dileyen ona karşı savaşmak için kalksın”

Tarafe bin Abd (ö.564) bir şiirinde, başkası olmayı temenni ederek şöyle söylemektedir:

فَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ قَيْسَ بْنَ خَالِدٍ وَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ عَمْرَوَ بْنَ مَرْتَدٍ

“Eğer Rabbim dileseydi Kays bin Hâlid olurdum

Ve eğer Rabbim dileseydi Amru bin Mersed olurdum”

Hedbe bin el-Haşram’a (ö.574) ait bit beyitte şöyledir:

فَإِنْ نَنَجُّ مِنْ أَهْوَالِ مَا خَافَ قَوْمُنَا عَلَيْنَا فَإِنَّ اللَّهَ مَا شَاءَ يَسِّرًا

Esasları, A.Ü.İ.F.Y. , Ankara, 1992; Bayındır, Abdulaziz, *Kur’an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, Süleymaniye Vakfı Yay. , İstanbul, 2007.

“Kavmimizin bizim hakkımızda korktuğu acılı hallerden kurtulabilirsek

Muhakkak ki Allah dilediği şeyi kolaylaştıracaktır”

Amru bin Kulsûm’de (ö.584) bir şiirinde şöyle söylemektedir:

إِنَّ لِلَّهِ عَلَيْنَا نِعْمًا وَلِأَيِّدِنَا عَلَى النَّاسِ نِعْمٌ
فَلَنَا الْفَضْلُ عَلَيْهِم بِالَّذِي صَنَعَ اللَّهُ فَمَنْ شَاءَ رَغِمَ

“Üzerimizde Allah’ın nimetleri vardır ve bizim elimizle insanlara nimetler ulaştırılır

Allah’ın yaptıkları sayesinde bizim onlar üzerinde üstünlüğümüz vardır

O halde dileyen itaat etsin”

er-Rabî’ bin Ebi’l-Hagîg ise bir şiirinde şöyle söylemektedir:

يَحِبُّ الْمَرْءُ أَنْ يَلْقَى نَعِيمًا وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا مَا يَشَاءُ

“Kişi, hep nimetlerle karşılaşmak ister Ancak Allah dilediği kadarını verir”

Abîd bin el-Abras’ta (ö.598) bir şiirinde Allah üzerine yemin ederek şöyle söylemektedir:

حَلَفْتُ بِاللَّهِ إِنَّ اللَّهَ ذُو نِعْمٍ لِمَنْ يَشَاءُ وَذُو عَفْوٍ وَتَصْفَاحٍ

“Allah üzerine yemin ettim muhakkak ki Allah dilediğine karşı nimet, iyilik ve bağışlama sahibidir.”

İslam öncesi Arap edebiyatında “şâe” fiilinin kullanıma dair verdiğimiz örnekler incelendiğinde, bu fiilin Kur’an’daki kullanımlarıyla, Arap edebiyatındaki kullanımları arasında benzerlikler olduğu görülür. “şâe” fiili Kur’an’da genellikle şart ve sıra cümlelerinde kullanılır. Benzeri kullanımlara Arap edebiyatına dair metinlerde de rastlamaktayız.

Yine bu şiir örneklerinde, “şâe” fiilinin Kur’an’daki kullanımlarına paralel olarak fail, Allah ya da insandır ve bunlarda genellikle Allah’ın kudreti ve insanın yapabilirliğine vurgu yapılır. Bu durum meşiet içerikli ayetlerle vurgulanmak istenen manayı yakalamamız noktasında bize ışık tutmaktadır. Meşietin İslam öncesi kullanımına dair verdiğimiz örneklerde, daha sonraki dönemlerde kimi müfessirler tarafından ileri sürülen anlamlara

rastlamak oldukça güçtür. Bunun nedeni, kelamcılar tarafından tartışma konusu yapılan kulların fiilleri, husn-kubh vb. meselelerin cahiliye döneminde bir karşılığının olmayışdır. Bu ifadelerde Allah'ın dilemesinden ziyade, tazim ve yüceltme maksadıyla Allah'ın kudretine vurgu yapılmaktadır. Bunun yanısıra meşietin insanın yapabilirliğini ifade etmek içinde kullanıldığını görmekteyiz. Bu sade ve anlaşılır mana “şâe” fiilinin Kur'an'daki kullanımlarında da devam etmiştir. Biz bu çalışmada farklı nedenlerden dolayı eksik ya da yanlış anlaşıldığını düşündüğümüz meşiet kavramının, ilk dönemlerdeki bu sade ve anlaşılır manasını yakalamaya gayret göstereceğiz.

4. Ehl-i Kitab'ta İrade Hürriyeti

İrade hürriyeti meselesi belirli bir topluma has olmayıp, insanın var olduğu her yerde canlılığını koruyan bir konudur. Dolayısıyla bu mesele, Müslümanlara özgü olmayıp, Kur'an'ın “Ehl-i Kitab” olarak tanımladığı Yahudiler ve Hristiyanlarca da tartışla gelmiş bir problemdir. Kelamcıların meşiet içerikli ayetleri, kaza, kader, kulların fiilleri vb. konulardaki mezhebi kabulleriyle birlikte okuması, bu kavramın Allah'ın kudretinden ziyade, dilemesi başlığı altında değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu yüzden meşiet, irade hürriyeti meselesiyle –en azından kelami bağlamda- yakından ilişkilidir. Bu konuyu ele alış sebebimiz, irade hürriyeti meselesinin Müslümanlara özgü olmadığını, Yahudiler ve Hristiyanlarında bu sorunla yakından ilgilendiklerini göstermek ve onların bu konudaki yaklaşımlarına dair özet bilgiler sunmaktır. Ayrıca bu bölümde, Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı'nın dilemesinden bahseden pasajlarla, meşietin Kur'an'daki kullanılışı arasındaki benzerliklere dair örnekler verilecektir.

4.1. Yahudilikte İrade Hürriyeti

Yahudilikte insan iradesinin özgür olup olmadığı meselesi çerçevesinde çeşitli fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Özellikle cebr ve ihtiyar konularındaki fikir ayrılıkları, Hristiyanlık öncesi Yahudi mezhepleri içerisinde şiddetli tartışmaların yapılmasına neden olmuştur. Bu mezheplerden bazıları cebr, bazıları irade hürriyetini benimserken, bazıları da bu iki noktayı uzlaştırmaya çalışmışlardır.⁵²

Hristiyanlık öncesi Yahudi mezheplerine baktığımızda karşımıza üç mezhep çıkmaktadır. Bunlar Ferisiler, Sadukiler ve Esseniler'dir. Ferisiler, her şeyin Allah tarafından

⁵² Bağcı, Musa, *İnsanın Kaderi*, Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2009, s.17.

önceden tayin edildiğini, fakat bununla birlikte, insanın iyi ve kötü hakkındaki kararlarında iradeden mahrum olmadığını savunmuşlardır. Sadukiler ise, Allah'ın kulların fiillerine herhangi bir müdahalesini kabul etmemektedirler. Esseniler Yahudi mezhepleri arasında en kaderci olanlarıdır. Bu mezhebe göre, insanlar daha doğmadan aydınlık veya karanlık taraflardan birine aittir. Kaderleri ebediyen tespit edilmiştir. İnsanın kaderi, tamamen Allah'ın elindedir.⁵³

Müslümanların düşünce tarihinde ortaya çıkan ekollerin yaklaşımlarıyla, Yahudi mezheplerinin görüşleri arasında bir paralellik söz konusudur. Buna göre Ferisiler, Eş'ari; Sadukiler, Mutezile; Esseniler ise Cebriye kelim kolüyle benzer yaklaşımlara sahiptir.

Hristiyanlık öncesi ortaya çıkan Yahudi mezheplerinden bahsettikten sonra, tarihi süreç içerisinde daha sonra ortaya çıkmış olan “Karaim” ve “Rabbaniyyun” isimli iki mezhebin irade meselesiyle alakalı görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. “Karaim” mezhebine mensup olanlar nass yanlıları, bir başka deyişle dini nasrlara harfi harfine bağlı olanlardır. Bu mezhep, cebr ve - önceden tayin ve tespit etme anlamında- kader görüşünü benimsemiştir ve bizdeki Cebriye ekolüne karşılık gelir. Diğer bir mezhep olan “Rabbaniyyun” ise, insanın hür iradeye sahip olduğunu savunmaktadır.⁵⁴ Bu ise bizdeki Mutezile ekolüne karşılık gelir.

Cebriye ve Mutezile ekollerinin İslam toplumunda ortaya çıkışı, Yahudilikteki “Karaim” ve “Rabbaniyyun” topluluklarından daha sonradır. Yahudilerin Müslümanlarla birlikte yaşadığı, bu beraberliğin de ötesinde bilim alanında yetişmiş birçok Yahudi bilginin, Müslümanların arasında mevcut olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu iki Yahudi mezhebinin, çeşitli saiklerle İslam toplumlarında ortaya çıkan Cebriye ve Mutezile ekollerini etkilemeleri ihtimali mevcut mudur? Doğru dinlerine özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık gibi Sami dinlerine mensup oryantalist yazarlardan bir kısmı, böyle bir etkiden bahsederler. Bu anlayıştaki Yahudi ve Hristiyan yazarlara göre, cebr ve ihtiyar bir bakıma Yahudiliğe özgü kavramlardır. Yahudiliğin belirgin inançlarından olan cebr ve ihtiyar anlayışları bu etkileşim olayından sonra Yahudilerden Müslümanlara geçmiştir.⁵⁵

⁵³ Dewey d. Wallace, “Free Will and Predestination”, *Encyclopedia of Religion*, V/423. (Musa Bağcı'nın “İnsanın Kaderi” isimli kitabından naklen s.18-20)

⁵⁴ Behiy, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, (çev. Sabri Hizmetli), Ankara, 1992, s.77.

⁵⁵ Behiy, a.g.e, 79.

Bu görüşlerin aksine, bazı kaynaklar cebir ve ihtiyarla ilgili tartışmaların Müslümanlardan etkilenen Yahudi bilginler vasıtasıyla Yahudiliğe geçmiş olacağını ileri sürmektedirler.⁵⁶

Yahudilerin, cebir ve ihtiyar problemlerini henüz İslam gelmeden önceki asırlarda ve hatta Hristiyanlığın doğuşundan önce en kesif bir biçimde tartıştıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Yahudi ekollerinin İslami ekollerden etkilenmiş olmalarını söylemek tutarlı gözükmemektedir. Farklı toplumların oluşturduğu kültürlerin, birbirlerinden etkilenmiş olma ihtimalini kaçınılmaz olarak kabul etmek gerekir. Etki etme ve etki altında kalma insanın doğasından kaynaklanmaktadır. Yalnız burada İslami ekollerin etki etmesinden değil, etki altında kalmasının söz konusu olduğu düşüncesine vurgu yapmak gerekir.⁵⁷

4.2. Hristiyanlıkta İrade Hürriyeti

Hristiyan kilise tarihinde, kader tartışmaları bağlamında irade hürriyeti meselesi önemli bir yer işgal etmiştir. İncil'in bazı bölümlerinde, özellikle Pavlus'un yazdığı "Romalılara Mektup" adlı bölüme baktığımızda, kaderle ilgili pasajlara rastlamamız mümkündür. Pavlus'a göre kader, İlahi teşebbüsün bir neticesidir ve lütuf üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı hiç kimse kendi gayretiyle kurtuluşunu sağlayamaz.⁵⁸

Pavlus'un bu görüşleri, daha sonra kaderle ilgili yapılan çalışmalara esas teşkil etmiştir. Ondan sonra üç yüzyıl boyunca İncil'in uygun olan pasajları üzerinden teologlar yorum üretmekle yetinmişlerdir.⁵⁹ Daha sonraki Hristiyan kelamcılarında St. Augustine (ö.430), Pavlus'un yolunu takip edenlerdendir. Hem Augustine hem de Pavlus dünya kurulmadan önce Allah'ın her şeyi tayin ve tespit ettiğini savunmuşlardır.⁶⁰ St. Augustine'ye göre, Allah'ın lütfu olmadıkça, insanın iradesi, Allah'ın emrettiği iyiliği yapmaya güç yetiremeyecektir.⁶¹

St. Augustine, İrade hürriyeti meselesini de eserlerinde tartışır ve Allah'ın önceden her şeyi bilmesiyle, irade hürriyeti konusunu uzlaştırmaya çalışır. Ve şöyle der: Allah her şeyi

⁵⁶ Dewey d. Wallace, "Free Will and Predestination", ay.

⁵⁷ Bağcı, a.g.e, s.21-22.

⁵⁸ Dewey d. Wallace, ay.

⁵⁹ C.T. Mcintire, *Encyclopedia of Religion*, "Free and Predestination", V/427. (Musa Bağcı'nın "İnsanın Kaderi" isimli kitabından naklen s.24)

⁶⁰ Mcintire, a.g.e, V/426.

⁶¹ Mcintire, a.g.e, V/423.

önceden bilmesine rağmen, bu bizim özgürlüğümüzü engellemez. Çünkü Allah serbest bir şekilde seçeceğimiz bir şeyi önceden bilmektedir.⁶²

Kader, cebir ve irade hürriyeti konularında, Hristiyan mezhepler arasında da önemli tartışmalar yapılmıştır. Protestanlar, genel olarak Katoliklerden daha fazla ilahi takdire önem verir gözükmektedirler. Protestan düşünürler, Augustine'nin lütuf (Grace), önceden bilme (foreknowledge) ve kader (predestination) gibi doktrinlerinden etkilenmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak Protestanlığın, Katoliklikten daha çok ilahi takdire önem atfettiği görülmektedir.⁶³

Protestanlığın kurucusu Martin Luther, 15. yy.'ın ikinci yarısında Desiderius Erasmus'un öğretilerine cevap vermek amacıyla "The Bondage Of The Will" (İradenin Tutsaklığı) adlı kitabını yazdı. Luther, iyi işlerle kurtuluşun elde edilebileceğini söyleyen Roma kilisesi öğretilerine karşı çıkarak, "imanla aklanmış insanın yaşayacağı" (Romalılar 1:17) konusunda ısrar etti. Luther, "İradenin Tutsaklığı" eserinde 19 tez öne sürerek İnsanın özgür iradesiyle salih ameller işlemesinin kurtuluşun sebebi olmadığını ileri sürer. Bu tezler şöyledir: *"İnsanoğlunun evrensel suçluluğu Özgür İrade'nin yanlış olduğunu kanıtlar. Günahın evrensel hâkimiyeti Özgür İrade'nin yanlış olduğunu kanıtlar. "Özgür İrade" ahlaki ve törensel yasayı yerine getirerek Tanrı kabulünü kazanamaz. Yasa, insanlara günah bilincini vererek, onları Mesih'e yönlendirmesi için tasarlanmıştır. Mesih'e iman ederek kurtuluşun alınabileceği öğretisi Özgür İrade'nin yanlış olduğunu kanıtlar. Kazanç ya da ödül kavramına hiçbir yer yoktur. Özgür İrade'nin hiçbir değeri yoktur, çünkü insanın Tanrı karşısındaki doğruluğunun işlerle hiçbir ilgisi yoktur. Pavlus Özgür İrade'yi çürütürken çok açık konuşmaktadır. Kutsal Ruh'a sahip olmayan insanın içinde bulunduğu durum, Özgür İrade'nin ruhsal hiçbir şey yapamayacağını gösterir. Mesih'e gelen kişiler, O'nu daha önce ne düşünmüş, ne aramış, ne de kendilerini O'na hazırlamışlardır. Günahlı bir dünyaya sunulan kurtuluş sadece iman aracılığıyla alınabilecek Mesih'in lütfudur. Yuhanna 3.Bölüm'deki Nikodim örneği, özgür irade'ye karşı çıkar. Özgür İrade'nin hiçbir faydası yoktur. Çünkü kurtuluş yalnızca Mesih aracılığıyla olur. İnsanın İncil'e inanma yetisi yoktur, bu nedenle hiçbir çabası onu kurtaramaz. Evrensel inançsızlık "özgür irade"nin yanlış olduğunu kanıtlar. Gerçek inançlılardaki "benliğin" gücü "özgür irade"nin yanlış olduğunu*

⁶² M.J. Langford, "Free Will", *A New Dictionary of Christian Theology*, s.218. (Musa Bağcı'nın "İnsanın Kaderi" isimli kitabından naklen s.24)

⁶³ Langford, a.g.e, s.218.

kanıtlar. Kurtuluşun “özgür irade”ye bağlı olmadığını bilmek, çok rahatlatıcı olabilir. Tanrı'nın yüceliğine leke sürülemez.”⁶⁴

Hristiyan mezheplerinden saf cebir anlayışını benimseyenler Yakubilerdir. Bunlar nassa bağlı oldukları için akide konusunda gelen bu nassları açıklamaktan ve yorumlamaktan kaçınmışlar ve her şeyi Allah'a havale etmişlerdir.

Saf cebir anlayışını savunan Yakubilerin aksine Nasturiler ise insanın hür iradeye sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlar mezheplerini tevil ve akılcı eğilim temellerine dayandırmaktadır. Bu nedenle Nasturiler Allah katından geleni anlama ve Allah'ın onunla neyi kastettiğini belirleme hususuna kendi kişiliklerini de sokmuşlardır. Allah'ın varlığı yanında kendi kişiliklerinin bir değer ifade ettiğini vurgulamışlardır.⁶⁵

Hristiyanlığın tarihine baktığımızda onun tarihi gelişimi içinde kader, cebir ve ihtiyaçla ilgili tartışmaların oldukça yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. St. Augustine ve Pavlus ilahi takdire önem verirken tamamıyla insan iradesini de reddetmemişlerdir. Daha sonra gelen mezhepler bu iki düşünürün fikirlerinden etkilenerek bazıları ilahi takdire önem verirken, bazıları da insan sorumluluğuna ve onun özgürlüğüne ağırlık vermişlerdir.⁶⁶

4.3. Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı'nın ve İnsanın Dilemesi

Kur'an'da Hz. Peygamber'in türedi bir peygamber olmadığı, kendisinden öncede birçok peygamberin gönderilmiş olduğu vurgulanarak bu elçilerden her birinin diğerinin takipçisi olduğu ifade edilir.⁶⁷ Buna göre Hz. Peygamberle, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın getirdikleri mesajların özü aynıdır ve aynı kaynaktan çıkmaktadır. Bu yüzden, her ne kadar muhtelif zaman dilimlerinde farklı toplumlara vahyedilmiş ve belirli oranda tahrife uğramış olsalar da, peygamberlere verilen kitaplar arasında, işlenen konular ve kullanılan üslup açısından bir takım benzerliklerin olması gayet normaldir.

Kitab-ı Mukaddes'te Allah'ın ve insanın dilemesine dair pasajlar incelendiğinde, bunlardan bir kısmının Kur'an'daki meşiet ve irade içerikli ayetlerle yakın anlamlı ifadeler ihtiva ettiği görülür. Bu bağlamda dilemenin Tanrı'ya isnat edildiği pasajlarda şu tür ifadelerle karşılaşırız: “[Tanrı dilediğini yapar]; [Tanrı göklerin kralıdır ve krallığı dilediğine veren

⁶⁴ Luther, Martin, “İradenin Tutsaklığı”, <http://www.hristiyan.gen.tr/luther-iradenin-tutsakligi/> (13.01.2012)

⁶⁵ Behiy, a.g.e, s.103-104.

⁶⁶ Bağcı, a.g.e, s.27.

⁶⁷ Bk. Bakara 2/87, Âl-i İmran 3/144, Ahkaf 46/9,

O'dur]; [Tanrı dilediğine merhamet eder, dilediğinin ise yüreğini katılaştırır]; [Tanrı tohuma dilediği gibi şekil verir] ve [Tanrı, kendisine karşı gelenleri bağışlamak istemez]. İnsana nispet edildiğinde ise, Kral Nekubadnessar'a atıfla, [Dilediğini öldürür, dilediğini yaşattırdı; dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırdı.]; Hz. Adem ve eşinin [bahçede istediği meyveyi yiyebileceği]; [Tanrının dileyen insanlara yaşam suyunu içireceği ya da istediklerini vereceği] ve [yapılacak işlerden önce "Tanrı dilerse" demek gerektiği] ifadeleridir.

Tevrat'ta yer alan, Kral Nekubadnessar'ın gördüğü bir rüya üzerine elinden krallığının alınışı ve bir süre sonra geri verilmesini konu edinen pasaj, hem dileme fiilinin insana nispeti hem de kudretine vurgu yapan bir tarzda Tanrı'ya nispet edilmesi açısından oldukça önemlidir:

"Bunların hepsi Kral Nebukadnessar'ın başına geldi. On iki ay sonra kral Babil Sarayı'nın damında geziniyordu. Kral, "İşte onurum ve yüceliğim için üstün gücümle krallığının başkenti olarak kurduğum büyük Babil!" dedi. Daha sözünü bitirmeden gökten bir ses duyuldu: "Ey Kral Nebukadnessar, krallık senden alındı. İnsanlar arasından kovulacak, yabani hayvanlarla yaşayacaksın. Öküz gibi ota besleneceksin. Yüce olan'ın insan krallıkları üzerinde egemenlik sürdüğünü ve krallığı dilediği kişiye verdiğini anlayıncaya dek yedi vakit geçecek." Nebukadnessar'a ilişkin bu söz hemen yerine geldi. İnsanlar arasından kovuldu. Öküz gibi ota beslendi. Bedeni göğün çiyiyle ıslandı. Saçı kartal tüyü, tırnakları kuş pençesi gibi uzadı. Belirlenen sürenin sonunda, ben Nebukadnessar; gözlerimi göğe kaldırdım ve kendime geldim. Yüce olanı övdüm. Sonsuza dek diri olanı onurlandırıp yücelttim. O'nun egemenliği sonsuza dek duracak, Krallığı kuşaklar boyu sürecek. Dünyada yaşayanlar bir hiç sayılır. O gökteki güçlere de dünyada yaşayanlara da dilediğini yapar. O'nun elini durduracak, O'na, "Ne yapıyorsun?" diyecek kimse yoktur. O anda aklım başıma geldi. Krallığının yüceliği için onurum ve görkemim bana geri verildi. Danışmanlarımla soylu adamlarım beni aradılar. Krallığıma kavuştum, bana daha büyük yücelik verildi. Ben Nebukadnessar göklerin Kralı'na şükrederim. O'nu över, yüceltirim. Çünkü bütün yaptıkları gerçek, yolları doğrudur; kendini beğenmişleri alçaltmaya gücü yeter."⁶⁸

⁶⁸ Kutsal Kitap(Ahd-i Atık, Ahd-i Cedid) ve Deuterokanonik (Apokrif) kitaplar, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003, Daniel: 4/28-37.

Bu pasajda geçen, “tanrının, krallığı dilediğine vereceği” ifadesi⁶⁹, tıpkı Talut’a krallık verilmesini anlatan Kur’an kıssasındaki Allah’ın hükümlerini dilediğine vereceğinden bahseden Kur’an ayetine benzemektedir:

“Ve onların peygamberi, toplumunun önde gelenlerine, “Bakın” dedi “Allah Talut’u size kral olarak tayin etti.” Onlar: “Biz hükümlerine ondan daha çok layık iken nasıl bizim üzerimizde hüküm sahibi olabilir?” dediler. (Peygamber) “Bakın” dedi, “Allah onu sizden daha üstün kılmış ve ona derin bilgi ve mükemmel bir beden bahşetmiştir. Ve Allah, hükümlerini dilediğine verebilir. Zira Allah her şeyi kuşatan, her şeyi bilendir.” (Bakara 2/247)

Yine bu pasajda geçmekte olan “Tanrı dilediğini yapar” ifadesi, birçok Kur’an ayetinde kullanılır. Aşağıdaki ayet buna örnektir:

“(Ey İnsanoğlu,) göklerde ve yerde var olan her şeyin, -güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların ve hayvanların- Allah’ın (kudret ve yüceliği) önünde yere kapandığını görmüyor musun? Ve insanlardan bir nicesi (Allah’a bilinçli olarak baş eğmektedir); ama niceleri de (O’na karşı geldikleri için öte dünyada) kaçınılmaz biçimde azabı hak edecekler ve Allah’ın (Kıyamet Günü’nde) alçalttığı kimseyi de onurlandırabilecek kimse yoktur. Çünkü Allah, dilediği her şeyi yapabilir.” (Hacc 22/18)

Nebukadnessar’ın krallığının yüceliğinden bahseden başka bir pasajda da, dileme doğrudan kendisine nispet edilir:

“Ey kral, Yüce Tanrı, atan Nebukadnessar’a krallığı, büyüklüğü, yüceliği, görkemi verdi. Tanrı’nın sağladığı büyüklük yüzünden bütün halklar, uluslar, her dilden insan ondan korkup titredi. Dilediğini öldürür, dilediğini yaşattı; dilediğini yüceltir, dilediğini alçalttı.”⁷⁰

Kur’an’da kralların dilediklerini yaptıklarına dair ifadeler kullanılmakla birlikte; öldürme, diriltme, yüceltme ve alçaltma fiilleri genellikle Allah’a isnat edilir.⁷¹ Kralların

⁶⁹ Bu pasajda geçmekte olan “dileme” fiili, İbranice metinde Aramî kökenli “צבה” *tsēba’* kelimesiyle ifade edilmiştir.

⁷⁰ Daniel 5/18-19.

⁷¹ Bunun istisnaları da mevcuttur. Mesela, (2.) Bakara suresinin 258. ayetinde Hz. İbrahim’le polemige giren ve kendisinin hayat verme ve öldürme gücüne sahip olduğunu iddia ederek büyüklenen kral, hayat verme ve öldürme fiillerini doğrudan kendisine nispet etmektedir. Ayrıca (3.) Âl-i İmran suresi 49. ayette Hz. İsa’nın Allah’ın izniyle ölüleri diriltebileceğinden bahsedilir.

dilediklerini yapabileceklerinden bahseden pasajlara örnek olarak Hz. Yusuf kıssasında geçen şu ayet gösterilebilir:

“İşte böyle emin bir yer sağladık Yusuf’a (o) ülkede; öyle ki, dilediği yerde konaklayabilir/dilediği şeyi yapabiliirdi. Biz rahmetimizi dilediğimize nasip ederiz, ama iyilik yapanların hak ettiği karşılığı vermekten de geri durmayız.” (Yusuf 12/56)

İncil’de geçmekte olan bir pasajda, “Tanrı’nın dilediğine merhamet edip acıyacağı ve dilediğinin yüreğini katılaştıracağı” ifadeleri yer alır. Bu ifadelerin geçtiği pasaj her ne kadar insan davranışlarının tespit ve tayin edilmesi anlamındaki kadere inanış biçimini çağrıştıran manalar içerse de; Kur’an’da Allah’ın dilediğine azap, diledine mağfiret edebileceği, dilediğini doğru yola ulaştırıp dilediğini saptırabileceği ya da dilediğine rahmetini verebileceğinden bahseden ayetlerle benzer kullanıma sahiptir:

“Hepsi bu kadar değil! Rebeka’nın iki oğlu da aynı babadan, atamız İshak’tandı. Çocuklar daha doğmamış, iyi-kötü bir iş yapmamışlardı. Öyle ki, seçimde Tanrı amacının kalıcı olduğu kanıtlanacaktı. Bunun başarılan işler uyarınca değil, tanrısal çağrı uyarınca saptandığı görülsün diye, Tanrı, Rebeka’ya, “Büyüğü küçüğüne kulluk edecek” dedi. Kitapta yazılmış olduğu gibi: “Ben, Yakup’u sevdim. Esav’dan ise nefret ettim.” Öyleyse ne diyelim? Tanrı adaletsizlik mi ediyor? Kesinlikle hayır! Çünkü Musa’ya şöyle demişti: “Merhamet ettiğime merhamet edeceğim. Acıdığima acıyacağım.” Demek oluyor ki, bu insanın kendi isteğine değil, Tanrı’nın merhametine bağlıdır. Kutsal yazı’da Firavuna şöyle deniyor: “Gücümü senin aracılığınla göstermek ve adını bütün dünyaya duyurmak için seni yükselttim.” Demek oluyor ki, O dilediğine merhamet eder, dilediğinin de yüreğini katılaştırır. Şimdi bana, “Öyleyse niye Tanrı insana kusur buluyor? Tanrı’nın istemine kim karşı koyabilir ki?” diyeceksin. Ey ademoğlu! Sen kim oluyorsun da Tanrı’yı sorguya çekiyorsun? Kendisine biçim verilen biçim verene, “Beni neden böyle yaptın?” diyebilir mi? Üstelik, çömlekçinin kili dilediği gibi kullanmaya hakkı yok mu? Aynı topraktan, biri onurlu bir iş, biri sıradan bir iş için iki çömlek yapamaz mı?”⁷²

Bu pasajda geçmekte olan Tanrı’nın dilemesine ilişkin ifadeler⁷³, aşağıdaki Kur’an ayetlerinde zikredilen meşiet içerikli ifadelerle benzer kullanıma sahiptir:

⁷² Romalılar: 9/10-21.

⁷³ Bu pasajda geçmekte olan “dileme” fiili, Yunanca metinde $\Theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ *thelō* kelimesiyle ifade edilmiştir.

“Bize bu dünyada da öteki dünyada da iyilik ve güzellik [iman, itaat, ilim, sağlık, afiyet, cennet] nasip et. İşte biz pişmanlık içinde sana yönelip affına sığındık.” Musa’nın bu yakarışına karşılık Allah şöyle buyurdu: “Ben dilediğim kimseyi cezalandırabilirim. Ama rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Ben bu sınırsız rahmetimi, günahkârlıktan sakınan, karşılıksız maddi-mali yardımda bulunan, kısaca ayetlerimize yürekten inanan kimselere nasip edeceğim.” (A’râf 7/156)

“O, dilediği kimseyi rahmetine sokabilir. Zalimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır.” (İnsan 76/31)

“Mesajlarımızı yalanlayanlar, zifiri karanlığa gömülmüş sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu saptırabilir ve dilediğini de dosdoğru yola yöneltebilir.” (En’am 6/39)

Tevrat’ta geçen bir pasajda Tanrı’nın, emirlerine karşı gelen ve büyüklük taslayanları bağışlamak istemeyeceği ifade edilir:

“Dikkat edin, bugün aranızda bu ulusların ilahlarına tapmak için Tanrımız Rab’den sapan erkek ya da kadın, boy ya da oymak olmasın; aranızda acılık, zehir veren kök olmasın. “Bu andın sözlerini duyup da kimse kendi kendini kutlamasın ve “Kendi isteklerim uyarınca yaşasam da güvenlikte olurum” diye düşünmesin. Bu herkese yıkım getirir. RAB, böyle birini bağışlamak istemez. RAB’bin öfkesi ve kıskançlığı o kişiye karşı alevlenecek. Bu kitapta yazılı bütün lanetler başına yağacak ve RAB onun adını göğün altından silecektir.”⁷⁴

Tevrat’ta geçmekte olan, Tanrı’nın kendisine karşı gelenleri bağışlamak istemeyeceği ifadesiyle⁷⁵, Kur’an’da zikredilen Allah’ın inkârcıların kalplerini temizlemek istemeyeceğinden bahseden ayet benzer kullanıma sahiptir:

“Ey Peygamber! Hakikati inkarda birbirleriyle yarışanlardan dolayı üzülme! Şu, ağızlarıyla “Biz inanıyoruz!” diyen, hâlbuki kalben inanmayanlardan ve her türlü yalanı can kulağıyla dinleyen ve (aydınlanmak için) sana gelmek yerine başka insanlara kulak veren Yahudilerden. Onlar, (vahyedilen) sözleri asıl bağlamlarından kopararak anlamlarını çarpıtırlar ve “Eğer size şöyle şöyle (bir öğreti) verilirse onu kabul edin; ama verilmezse uzak durun!” derler. (Onlara bakıp üzülme,) çünkü Allah, bir kişinin kötülüğe meyletmesini dilemişse Allah’ın onun hakkındaki iradesine hiçbir şekilde mani olamazsın. İşte onlar

⁷⁴ Yasanın Tekrarı: 29/18-20.

⁷⁵ Bu pasajda geçmekte olan dileme fiili, İbranice metinde אבה Abah kelimesiyle ifade edilmiştir.

kalplerini Allah'ın temizlemek istemedikleridir. Onları bu dünyada zillet, öteki dünyada da korkunç bir azap bekler.” (Mâide 5/41)

İncil’de, “Tanrı’nın tohuma dilediği bedeni vereceği” ifadesi kullanılır:

“Biri soracak olur: “Ölüler nasıl dirilir? Ne tür bedenle gelirler?” Ey akılsız! Yere ektiğin ölmedikçe, ona yaşam verilmez. Ektiğin ileride oluşacak beden değil, belki çıplak bir buğday, ya da öbür tohumlardan birinin tanesidir. Ama Tanrı ona dilediği bedeni – tohumlardan her birine kendine özgü bedeni– verir.”⁷⁶

Bu ifade, bağlamı farklı olmakla birlikte, Allah’ın insanı ana rahminde dilediği gibi şekillendireceğinden bahseden ayetle benzer içeriğe sahiptir:

“Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O’dur. O’ndan başka ilah yoktur. O kudret sahibi, hikmet sahibidir.” (Âl-i İmran 3/6)

Hız. Âdem’in cennet/bahçedeki yaşamını konu edinen Kur’an ayetlerinde geçmekte olan, kendisinin ve eşinin tek bir ağaç dışında dilediği her şeyden yiyebileceği ifadesi, Tevrat’ta benzer bir üslupla anlatılır:

“RAB Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Âdem’i oraya koydu. Ve ona, “Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin” diye buyurdu, “Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün.”⁷⁷

Bu pasaj, aşağıdaki Kur’an ayetiyle benzer içeriğe sahiptir:

“Ve (sonra) “Ey Âdem” dedik: “Sen ve eşin bu bahçeye yerleşin ve orada dilediğinizden serbestçe yiyin; ancak bir tek şu ağaca yaklaşmayın ki zalimlerden olmayasınız.” (Bakara 2/35)

İncil’de “**Tanrı dilerse**” (κύριος θελήσῃ) ifadesinin kullanıldığı ve yapılması planlanan her işten önce bu sözün kullanılmasını tembihleyen pasajlar, Kur’an’daki “inşallah” ve “maşallah” lafızlarının zikredildiği ayetlerle yakın anlamlara sahiptir:

“Gelin, şimdi, “Bugün ya da yarın şu kente gideceğiz, orada bir yıl geçireceğiz, ticaretle uğraşacağız, para kazanacağız” diyenler! Oysa yarın ne olacağını bilmiyorsunuz. Yaşamınız nedir ki? Çünkü bir süre görünen, az sonra görünmez olan buharsınız. Bu

⁷⁶ 1. Korintoslular 15/35-38.

⁷⁷ Yaratılış 2/15-17.

durumda, “Rab isterse yaşayacağız; şu işi, bu işi yapacağız” demeniz gerekmez mi? Ama siz şimdiki durumunuzla, gösterişinizle övünüyorsunuz. Bu tür övünmelerin tümü kötüdür. Bu nedenle iyi olanı bilip de yapmamak günahdır.”⁷⁸

Bu pasaj, Kehf suresi 24. ayetle benzer kullanıma sahiptir:

“Öte yandan hiçbir iş için, “Yarın mutlaka yapacağım” diye kesin konuşma. Bunun yerine, “Allah dilerse [inşallah] yaparım” de. Olur da inşallah demeyi unutursan, hatırladığın zaman derhâl rabbini an ve şöyle de: “Umarım rabbim beni bundan böyle daha isabetli davranışa muvaffak kılar.” (Kehf 18/24)

Yine İncil’de “Rab isterse” ifadesinin Hz. İsa ve Pavlus’a atfedilerek kullanıldığını görmekteyiz:

“(Hz. İsa): Kimileri yanınıza gelmeyecekmişim gibi böbürlendiler. Rab isterse, yakında yanınıza varacağım ve böbürlenenenlerin laflarının değil, güçlerinin ne olduğunu göreceğim. Tanrı’nın hükümranlığı sözle değil, güçle belirir. Ne istiyorsunuz? Size elimde değnekle mi, yoksa sevgi ve yumuşak huylulukla mı geleyim?”⁷⁹

“Pavlos bir süre daha Korintos’ta kaldıktan sonra, kardeşlerle vedalaşıp Suriye’ye gitmek için gemiye bindi. Priskila ile Akila da kendisiyle birlikteydi. Bir adağı olduğu için Kenhrea’da saçını kesmişti. Efesos’a ulaştıklarında Priskila ile Akila’dan ayrılıp sinagoga gitti, Yahudiler’le tartıştı. Onlar daha uzun süre kalmasını istedilerse de kendisi bunu uygun görmedi. Ama onlarla vedalaşırken, “Tanrı dilerse yeniden aranızda döneceğim” dedi ve gemiyle Efesos’tan açıldı.”⁸⁰

Bu pasajlar Kur’an’daki, peygamberlerin “inşallah” lafzını kullanımına dair verilen örneklerle benzer içeriğe sahiptir:

“(Musa): “Inşallah (Allah dilerse), beni sabırlı biri olarak bulacaksın” dedi. Ve ben hiçbir konuda sana uyumsuzluk göstermeyeceğim!” (Kehf 18/69)

“(Hz. İbrahim’in oğlu): “Ey babacığım dedi. Sana emredilen neyse onu yap! İnşallah beni sıkıntıya göğüs gerenler arasında bulacaksın!” (Saffat 37/102)

⁷⁸ Yakup 4/13-17.

⁷⁹ 1. Korintoslular 4/18-21.

⁸⁰ Habercilerin işleri 18/18-21.

Son olarak İncil’de, Tanrı’nın dileyene istediğini vereceği ve dileyenin yaşam suyundan karşılıksız olarak alabileceği ifadeleriyle karşılaşırız. Bunlar, Kur’an’da “şâe” fiilinin insana isnat edildiği kimi ayetlerde kullanılan ifadelerle benzer manalara sahiptir:

“Dileyin, size verilecektir. Arayın, bulacaksınız. Kapıyı çalın, size açılacaktır. Çünkü her dileyen alır, arayan bulur, kapı çalana açılır. İçinizden hanginiz oğlu ekmek isteyince ona taş verir? Ya da balık isteyince ona yılan verir? Kötü kişiler olan sizler çocuklarınıza nasıl iyi armağanlar vermeyi biliyorsanız, göklerdeki Babanızın da kendisinden dileyenlere iyi armağanlar vereceği ne kadar daha kesindir.” İnsanların size nasıl davranmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın. Çünkü Kutsal yasanın da, peygamberlerin de anlamı budur.”⁸¹

“Ben İsa, kiliseler için bu olaylara tanıklık etsin diye size meleğimi gönderdim. Davut’un kökü ve soyu, parlak sabahyıldızı Ben’im.” Ruh ve Gelin, “Gel!” diyorlar. İştien herkes, “Gel!” desin. Susayan herkes gelsin. Dileyen, yaşam suyunu karşılıksız alsın.”⁸²

Kur’an’da, dileyen kişinin rabbine ulaştıracak bir yol tutacağı ya da dileyenin Kur’an’dan öğüt alacağından bahseden ayetler, yukarıdaki İncil pasajlarıyla yakın anlamlıdır:

“Artık kim dilerse, öğüt alıp düşünür.” (Müddessir 74/55)

“İşte bütün bu ayetler bir öğüt ve uyarıdır. Artık dileyen, öğüt alıp rabbinin yolunu tutar.” (İnsan 76/29)

5. Meşietin İlişkili Olduğu Kavramlar

5.1. Meşiet-Kader İlişkisi

Kader kelimesi sözlükte Ölçme⁸³, güç yetirme⁸⁴, kaza ve hüküm⁸⁵, ölçerek ve takdir ederek tayin⁸⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamların dışında kader, ezelden ebede kadar cereyan eden olaylarda ve durumlarda hâkim olan külli ilahi hüküm⁸⁷ anlamlarını

⁸¹ Matta 7/7-12.

⁸² Vahiy 22/16-17.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisan’ul-Arab*, V/74.; el-İsfahani, Râgıb, *el-Müfredat* s. 657; İbn Fâris, Ahmet, *Mu’cem Mekâyisu’l-Luga*, Dâr’ul İhyâu’t-Turâs-il Arabi, Beyrut, 2008, s. 846; İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu’cemu’l-Vasit*, Dâru’d-da’va, İstanbul, 1989, s.718.

⁸⁴ İbn Manzûr, a.g.e, a.y.; el-İsfâhânî, a.g.e, s. 657.

⁸⁵ İbn Manzûr, a.g.e, a.y.

⁸⁶ İbrahim Mustafa, a.g.e, s. 718.

⁸⁷ İbn Fâris, a.g.e s. 846.

içermektedir. Kader kavramına kelami ekollerin anlayışlarına göre farklı anlamlar yüklenmiştir.

Maturidiler, kaderi “Allah'ın ezelden ebede kadar olmuş ve olacak şeylerin zaman ve mekanını, sıfatlarını, hususiyetlerini ve her türlü özelliklerini bilip ezelde o surette tahdit etmesidir.”⁸⁸ şeklinde tanımlarken, Eş'ariler “Cenab-ı hakkın her şeyi vakti gelince ezeli ilmine uygun ve irade ettiği şekilde meydana getirmesidir.”⁸⁹ şeklinde tanımlamışlardır. Mutezile bu tanımlardan farklı olarak, kaderi, yani insanın davranışları konusunda önceden tespit ve tayin fikrini kabul etmemektedir. Onlar *insanın, fiillerini kendi hür iradesiyle yaptığını ve Allah'ın buna müdahil olmadığını* söylemektedir.

Kader ve türevlerinin Kur'an'daki manası ise, Allah'ın kâinat için koymuş olduğu sağlam bir nizam, genel yasalar ve Allah'ın sebepleri müsebbiplere bağladığı (sebebe-sonuç ilişkisi kanunu) kanunlar anlamındadır.⁹⁰ Kısacası Kur'an'da kader ve türevlerinin alacağı mananın mihrini “bir ölçü dâhilinde tayin etmek, her şeyi bir ölçü ve nizama göre tanzim etmek”⁹¹ teşkil etmektedir. Dolayısıyla, şunu rahat bir şekilde görebiliyoruz ki, “قَدَّرَ” fiili, “bir şeyi ölçü üzere yapmak, ölçmek” anlamlarına gelir. Ve Kur'an'da “önceden tayin edilmiş yazgı/kader” manasında geçmemektedir.⁹² Dolayısıyla “Her hareketin, her şeyin, Allah'ın keyfi emretmesi/takdir etmesi sonucunda oluştuğu” yönündeki fikirler gerçeği yansıtmamaktadır.⁹³ Kur'an'da kader ölçü anlamında kullanılır. Şu ayet buna örnektir: “Her şeyi yaratan ve her şeyi belli bir yasalar örgüsüne göre düzene koyan odur.” (Furkan 25/2)

Kadere yüklenen anlam, meşietle alakalı ayetlerin yorumlanmasına doğrudan etki etmektedir. Bu yüzden kelam ve tefsir kitaplarında kader ve meşiet içerikli naslar bir arada değerlendirilir. Dolayısıyla kader kavramını doğru anlamak, bununla yakın ilişkili olan ya da öyle olduğu öne sürülen birçok kavramın doğru anlaşılabilmesi için zaruridir. Meşiet kavramı da bunlardandır. Meşietin Kur'an'da irade anlamında kullanıldığını söylemiştik. “Kader” Allah'ın yarattığı her şeyi bir ölçüyle yaratması ise, Allah'ın irade ettiği her şeyde, bir ölçüyle ve kendisinin belirlemiş olduğu kanunlar çerçevesinde meydana gelmektedir.

⁸⁸ el-Maturîdî, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, (thk. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s. 307.

⁸⁹ et-Taftazânî, *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, (trc. Şerafettin gölcük), B.y.y., 1980, s.160.

⁹⁰ Sâbık, Seyyid, *el-Akîdetu'l-İslâmiyye*, Beyrut, trs., s. 95.

⁹¹ Atay, a.g.e, s. 85.

⁹² Rehber, a.g.e, s. 115.

⁹³ Rehber, a.g.e, s. 119.

Kur'an'daki meşiet içerikli ayetlerin büyük çoğunluğu, Allah'ın metafiziksel anlamda dilemesinden çok, onun kudretine vurgu yapıyor olsa da, Allah neyi nasıl diler sorusunun kader kavramı bağlamında cevabı, “*O her dilediğini kâinata koyduğu kader/yasalar çerçevesinde diler, yapar.*” şeklinde vermek mümkündür. O halde insana düşen, “ayağı taşa değse Allah'tan bilmek” değil, taşın ayağa isabet etme nedenlerini irdeleyerek takati ölçüsünce bunun tedbirini almaktır.

5.2. Meşiet-İrade İlişkisi

İrade, ravn (رود) kökünden olup, bir noktadan bir hedefe gidip gelme anlamındadır. Bu, konaklamak ve otlak yeri aramak için gidip gelen kişinin yani çobanın yaptığı iştir. Çoban gider, dolaşır ve en iyi yeri tercih eder. İnsanın içinde gidip gelen, istek ve kararlarını oluşturan bir yetenek vardır. İrade, o yeteneği harekete geçirmektir; istek ile başlar, bir karar veya kararsızlıkla biter.⁹⁴ Kur'an'da 47 surede, 120 ayette, tam 147 kez kullanılan “Erade” fiili ve türevleri, “bir fiili yapmayı isteme” ve “başkasından bir fiili yapmasını istemeyi” ifade etmektedir.⁹⁵ İrade içerikli ayetlerin üçte ikisi Mekki, diğer üçte birlik kısmı ise Medeni ayetlerde kullanılır.

Meşiet, Kur'an'da irade kelimesinin müteradifi olarak kullanılır. Meşiet ve İradenin Kur'an'daki kullanımlarına bakıldığında aralarında bir takım ortak ve birbirlerinden ayrılan noktalar olduğu göze çarpmaktadır. Bunları maddeler halinde sıralayalım:

1) Kur'an'da *meşiet* sadece “bir fiili yapmayı isteme” anlamında kullanılırken, *irade* hem “bir fiili yapmayı isteme” hem de “başkasından bir fiili yapmasını isteme anlamında” kullanılır.

2) Kur'an'da meşiet, hep bir fiille beraber zikredilirken, iradeyle zikredilen şey isimde olabilir. Meşiet için İbrahim suresinin 4. Ayeti örnek verilebilir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Ancak Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini de doğru yola iletebilir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir.” (İbrahim 13/4)

⁹⁴ İbn Manzur, a.g.e, “rvd” mad., III/187.

⁹⁵ el-İsfahâni, a.g.e, “rvd” mad., s. 371.

Görüldüğü gibi meşietle beraber hidayet ve dalaletle alakalı fiiller zikredilmektedir. İradenin isimle beraber kullanılmasına da şu ayet örnektir:

مَا كَانَ لَنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُشْحَنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Kıyasıya girdiği zorlu bir meydan savaşı sonucu değilse, esir almak bir peygamber için yakışık almaz. Siz bu dünyanın geçici kazançlarına talip olabiliyorsunuz, ama Allah (sizin için) sonraki hayatın (güzel/iyi olmasını) murad ediyor. Çünkü Allah doğru hüküm ve hikmetle edip eyleyen en yüce iktidar sahibidir.” (Enfal 8/67)

3) Meşiet Kur'an'da, irade sahibi varlıklara yani sadece Allah'a ve insana nispet edilirken, irade canlı-cansız tüm varlıklara nisbet edilir. İradenin cansız varlıklara nisbet edilmesine örnek olarak şu ayeti verebiliriz:

فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا آتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَتَعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُصِبُّوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا

“Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Bilge kişi) hemen onu doğrulttu. Musa: Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın dedi.” (Kehf 18/77)

4) Meşiet ve irade fiilleri birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Allah'ın dilediğini yapabileceği bağlamında örnekler:

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَسَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اِخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَسَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“Ve eğer Allah dileseydi, o (elçiler)den sonra gelenler, kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra birbirleriyle çatışmazlardı; ancak (vaki olduğu üzere) onlar karşıt görüşlere kapıldılar ve bazıları imana ererken diğerleri hakikati inkara yöneldi. Buna rağmen Allah dileseydi, birbirleriyle çatışmazlardı. Ama Allah dilediğini yapabilir.” (Bakara 2/253)

قَالَ رَبِّ ائْتِنِي كُفْرًا لِي غُلَامًا وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

“(Zekeriya) şaşkınlıkla: “Ey Rabbim!” dedi, “Yaşlılık beni yakalamışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?” (Ona): “Pekâlâ olabilir!” denildi, “Allah dilediğini yapabilir.” (Âl-i İmran 3/40)

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“Gerçek şu ki Allah, imana erişip dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyanlar;, içlerinde derelerin, ırmakların çağıldadığı hasbahçelere kabul edecektir. Çünkü Allah dilediğini yapabilir.” (Hacc 22/14)

Allah’ın dilediğini doğru yola ulaştırabileceğinden bahseden ayetlerde hem “şâe” hem de “erâde” fiili kullanılır:

[وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ]

“Böylece biz Kur’an’ı apaçık ayetler hâlinde indirdik. Şüphesiz Allah, dilediğini doğru yola iletebilir.” (Hacc 22/16)

[لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ]

“Andolsun, biz açıklayıcı âyetler indirdik. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletebilir.” (Nur 24/46)

5) Her iki fiilde Allah’ın kudretini vurgulamak için kullanılır. Şu ayetler buna örnektir:

[خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ]

“Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin her istediğini yapabilir.” (Hud 10/107)

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ

“Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapabilir.” (İbrahim 13/27)

6) Meşiet içerikli ayetlerin çoğu, Allah’ın neyi dileyip neyi dilemeyeceğinden ziyade Allah’ın kudretine ve güç yetirebilirliğine vurgu yaparken, irade içerikli ayetlerde Allah’ın neyi dileyip neyi dilemeyeceğini açıklar nitelikte ifadelere rastlanır. Bir ayette Allah’ın insanlar için zorluk değil, kolaylık dilediği ifade edilir:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ
وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ
عَلَى مَا هَدَيْكُمُ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Kur’an, insanoğluna bir rehber, bu rehberliğin apaçık bir delili ve doğruyu yanlıştan ayırt edici bir ölçü olarak (ilk defa) bu Ramazan ayında indirilmiştir. Bundan dolayı, sizden kim bu aya erişirse onu baştan başa tutsun. Ancak hasta veya seyahatte olan, başka günlerde (aynı sayıda oruç tutsun). Allah sizin için kolaylık diler, zorluk çekmenizi istemez; ama (belirlenen günlerin) sayısını tamamlamanızı ve size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı yüceltmenizi ve (O'na) şükretmenizi (ister).” (Bakara 2/185)

Başka bir ayette de Allah'ın kullarına zulmetmek istemediği vurgulanır:

[مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ]

“İman etmiş olan adam dedi ki: “Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nûh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah, kullarına asla zulmetmek istemez.” (Mü'min 40/31)

Mâide suresinde ise Allah'ın insanlara hiçbir güçlük çıkarmak istemediği, ancak onları temizlemek ve üstlerindeki nimetini tamamlamak istediği ifade edilir:

[مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّن حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ]

“Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.” (Maide 5/6)

Bu ve benzeri kullanımlara meşiet içerikli ayetlerde pek rastlanmaz. Bu ayetlerde daha çok “Allah'ın dilediğini saptırıp, dilediğini doğru yola ulaştıracak; dilediğine azab edip, dilediğini bağışlayacak; dilediğini zelil, dilediğini aziz kılabilecek ve dilediğini yaratabilecek güç ve kudrette olduğu vurgulanarak, kâinatta herşeyin Allah'ın kontrolünde vuku bulduğu anlamı üzerinde durulur.

5.3. Meşiet-İzin İlişkisi

E-Z-N harflerinden oluşan kelimelerin iki temel anlamı bulunmaktadır: Birincisi, kulak sahibi olan herkesin kulağı, diğeri ise, bilgi ve ilimdir. “اذن” ise, bilmek, bildirmek demektir.

“اذنت بهذا الشيء” ifadesi, ben bu şeyi bildim manasındadır. Ezine fiili ب harfi ceri ile kullanıldığı zaman, bildi anlamına gelmektedir. Bakara suresinin 279. ayetinde yer alan

“فَاذْكُرُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ” ifadesi, “Allah ve elçisine karşı savaş açtığınızı bilin” , yani siz böyle bir bilgi üzerine olun demektir. “O bunu benim iznimle yaptı” denildiğinde, “o şeyi benim emrim ve bilgim dâhilinde yaptı” anlamı kastedilir.

Ezan, i’lâm ve bildirme anlamındadır. Müezzin namaz vaktinin geldiğini bildiren kişidir. Bu kalıp Kur’an’ı Kerim’de bildirmek, haber vermek, ilan etmek ve açıklamak anlamlarında kullanılır.⁹⁶ “Ezine lehu fi’ş-şeyi iznen”; onun için o şeye izin verdi, ona o şeyi mübah kıldı anlamına gelir.⁹⁷ Kelimenin sözlük anlamı yukarıda da değinildiği gibi, kulak vermek, bildirmek ve bilmek anlamları çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Konuşan kişinin sözüne kulak vermek anlamındaki “ezine” fiili, mecazen herhangi bir fiilin mübah olduğunun ifadesi anlamında kullanılmıştır. Buradaki mecaz alakası, lüzumiyet açısındandır. Çünkü konuşan kişinin sözüne kulak vermek, ona yönelmeyi ve talebini mübah kılmayı gerektirmektedir. İzin kelimesinin, bir fiilin mübah kılınmasının ifadesi olarak kullanılması, böyle bir alakadan dolayı daha çok kullanılır olmuştur.⁹⁸

Bu noktada muhtemeldir ki, kelami tartışmaların etkisiyle terim farklı bir kavramsal yapıya dönüşmeye başlamış ve ilim, bilmek, bildirmek anlamlarından, meşiet ve irade alanına kaymaya başlamıştır.⁹⁹ Nitekim Râgıb el-İsfahani izin ile ilim arasında fark gözetmiş, iznin ilimden daha hususi olarak, ister rızasına uygun olan, isterse olmasın ilahi meşietin geçerli olduğu alanlarda kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Anlaşıldığı kadarıyla bu müfessiri böyle bir ayrıma sevk eden saik, bir kısım olayların izne taalluk ettirilerek gerçekleştiğine yer veren

⁹⁶ Ferâhîdi, Halil bin Ahmet, *Kitab-ul Ayn*, Dâr’ul İhyâu’t-Turâs-il Arabî, Beyrut, 2005 s. 21; İbn Fâris, a.g.e, s. 51.

⁹⁷ İbn Manzur, a.g.e, “ezn” mad., XIII/9.

⁹⁸ İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Muesseset-u’târih, Beyrut, 2000, II/312.

⁹⁹ Düzenli, Yaşar, *Üslub ve Semantik Açısından Kur’an ve Şefaât*, Pınar Yay. İstanbul, 2006, s.201.

¹⁰⁰ el-İsfahâni, *el-Müfredat*, s. 70.

ayetleri bir bütün olarak okuyamamadır veya belirli mezhebi sabit kalıplar doğrultusunda okuma çabasıdır.¹⁰¹

Meşiet Kur'an'da bir fiili yapmayı istemek, irade etmek anlamlarına gelirken; Allah'ın izni ise bir şeyi bilmesi, o konu hakkındaki ilmi ve bildirmesi gibi anlamlara gelir. Her iki ifade de hitab ettiği kitlede, faal, kudret sahibi bir Allah tasavvuru oluşturmak, kâinata meydana gelen her şeyin Allah'ın kontrolünde gerçekleştiği inancını yerleştirmek içindir. O halde meşiet ve izin içerikli ayetlerin kullanıldığı bağlamlar arasında her ne kadar hedef kitlede oluşturulmak istenilen maksat açısından bir paralellik söz konusuysa da, sonuçta meşiet; Allah'ın bir fiili yapmaya güç yetirebileceğine ve yapabilirliğine, izin de herhangi bir şey hakkındaki ilmi ve bildirmesine vurgu yapan iki ayrı kavramdır. Birbirlerinden farklı anlamlara gelen bu iki kavramın aynı anlama geldiğini söylemek, ilgili ayetleri bir takım mezhebi ön kabullerle okumanın sonucudur.¹⁰²

5.4. Meşiet-İlim İlişkisi

Allah'ın insan hareket ve davranışlarına dair önceden bilgi sahibi olup olmadığı meselesi Müslümanların düşünce tarihinde tartışıla gelmiş önemli meselelerden biridir. Allah'ın ezelden her şeyi bildiğini savunanlara göre, “Allah eşyayı oluşundan önce, ezelde biliyordu. O, eşyayı takdir eden ve oluşturanıdır. Allah'ın dilemesi, ilmi, kazası, takdiri ve Levh-i Mahfuz'da yazdıkları dışında dünya ve ahirette hiçbir şey gerçekleşmez. Ancak O'nun Levh-i Mahfuz'daki yazısı hüküm olarak (takdirî, cebri, iradî) değil, tavsifidir. Allah yok olanı yokluğu halinde yok olarak bilir. Onu yarattığı zaman nasıl olacağını bilir. Var olanı varlığı halinde var olarak bilir, onun yokluğunun nasıl olacağını bilir. Allah ayakta duranın duruş halini, oturduğu zamanda oturuş halini bilir. Bütün bu durumlarda, Allah'ın ilminde ne bir değişme, ne de sonradan olma bir şey hâsıl olmaz. Değişme ve ihtilaf yaratılanlarda olur.”¹⁰³

Buna göre Allah her bir insanın ne tür davranışlar sergileyeceğini bilmekte, ancak yinede onu dünya hayatında denemeyi istemektedir. Bu konuda temel iki yaklaşım mevcuttur. Bunlar Allah'ın ilminin maluma tabi olduğunu söyleyenler ve bunun aksini savunanlardır.

¹⁰¹ Düzenli, a.g.e, s. 201.

¹⁰² “İzin” kelimesinin Kur'an merkezli kapsamlı bir analizi için bk. Düzenli, Yaşar, *Kur'an ve Şefa'at*, Pınar Yay. İstanbul, 2006, s. 197-270.

¹⁰³ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, [İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde], (Hazırlayan ve trc. Mustafa Öz), İstanbul, 1981. s. 59-60.

Birinci görüşü savunanlar, Allah'ın bilmesinin, insanın özgür iradesiyle yaptığı fiillere bağlı olduğunu, bunun onlar üzerinde zorlayıcı bir etkisinin olmadığını söylemektedir.¹⁰⁴ İkinci görüş sahipleri ise, insan davranışlarının yönünü Allah'ın ilminin belirlediğini savunurlar.¹⁰⁵

Tam da burada birkaç soru akla gelmektedir: Allah'ın geleceği bilmesi ve bu nedenle gelecekte olacakların kaçınılmazlığı ile insanın serbest iradesi birbiriyle çelişen iki önerme midir? Veya bu iki önerme arasındaki ilişki insan kavrayışının ötesinde, onu aşan bir konu mudur? Her iki önermede bizzat Allah tarafından mı konmuştur? O halde bu durum nasıl anlaşılmalıdır?

Kur'an'ın nazil olduğu toplumu ve kültürel durumu göz önünde bulundurduğumuzda, bu tür karmaşık sorunların onların gündeminde olmadığını görürüz. Bu durumda meseleyi doğru anlayabilmek için başvurulacak en güvenilir yol, Kur'an'da "alime" fiili ve türevlerinin Allah'a isnat edildiği pasajlara bakmaktır. "God of Justice" isimli doktora çalışmasında Allah'ın ilmi meselesine müstakil bir bölüm ayıran Davut Rehber¹⁰⁶, mesele hakkında şunları söylemektedir:

"Kur'an'da "alime" fiilinin ve "Âlim" isminin geçtiği hiçbir yerde, modern İslam araştırmacıları tarafından üretilen "her şeyi bilen -Allah-" anlamını göremeyiz. Maalesef, yine Müslüman teolojinin, yanlış manalandırma sorunu ile karşı karşıyayız. Müslüman teoloji "her şeyi bilen" anlamını, "tüm insan hareketlerini önceden biliyor" kastı ile kullanmıştır. Ancak bu kullanım Kur'an'a tamamen uzaktır. Kur'an'da 20'den fazla yerde "Allah her şeyi bilir" ifadesi geçmektedir ve bu kullanımlar genel itibariyle retoriktir. Örneğin Mücadele Suresi 7. Ayette geçen "Allah her şeyi bilendir" ifadesi, Allah'ın insanların yaptıklarından habersiz olmadığına atıftır.

"(Ey İnsanoğlu!) Göklerde ve yerde olan her şeyi Allah'ın bildiğinden haberin yok mu? Aralarında gizli gizli konuşan her üç kişinin dördüncüsü mutlaka O'dur ve her beş kişinin altıncısı; ister daha az isterse çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar O'nsuz olamazlar. Ama sonunda, kıyamet günü, Allah, yaptıklarını onlara gösterecektir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Mücadele 58/7)

¹⁰⁴ Bk. Basri, Hasan-ı, *Hasan Basri'nin Kader Hakkında Halife Abdulmelik b. Mervan'a Mektubu*, (trc. L. Doğan-Y. Kutluay), A.Ü.İ.F.D., 1959, sayı:3, s. 81.

¹⁰⁵ Bk. Van Ess, Josef, *Risaletu Umer b. Abdulaziz fi'r-Reddi ala'l-Kaderiyye*, Anfaenge Muslimischer Theologie, Beyrut, 1977, s. 43.

¹⁰⁶ Pakistanlı İlahiyatçı, Müfekkiri.

Bu pasajdan Allah'ın, insanların milattan sonra 3000 yılında yapacaklarını bildiği anlamını çıkarabilir miyiz? Bir dedektifin suç esnasında bir hırsızı yakaladığını varsayın ve "Her şeyi biliyorum" dediğini düşünün. Buradan dedektifin, Bernard Shaw'ın tüm oyunlarını kalbiyle bilebildiğini çıkarabilir miyiz? Dolayısıyla şunu tekrar etmemiz gerekir ki, retorik kullanımlar; ancak kullanıldıkları pasajlarla bağlantılı olarak açıklanabilirler.”¹⁰⁷

Rehber'e göre "alime" fiili ve türevlerinin Allah'a isnat edildiği ayetlerin çoğu, meşiet içerikli ayetlerde olduğu gibi retorik bir kullanım alanına sahiptir. Ayetler, bağlamları göz önünde bulundurulmadan okunursa, bu pasajlardan olmadık anlamlar çıkartılabilir. Rehber'in bölümün sonunda ulaştığı sonuç şudur: "Kur'an'da bahsedilen "İlahi ilim"den kasıt, baş döndürücü felsefi bir fikir olarak "Her şeyi Bilme" değildir.¹⁰⁸ Bu kavram, ilgili pasajlarda genel olarak, "Allah'ın insanların yaptıklarından haberdar olması" ve bir nevi tehdit formatında gelir. Bu pasajlarda, "iyi işler yapanların mükâfatlandırılacağını" ifade eden bağlamlarda Allah'ın "iyi işlerden haberdar olduğu" vurgusu; "kimini delalete, kimini hidayete sevk ederken", ayrımcılık yaparak değil de "onlar hakkında bilgi sahibi olarak" bunu yaptığı vurgusu; Allah'ın nasıl yaratacağını, dünyayı nasıl yöneteceğini bildiğine dair vurgu; Allah'ın emirlerini bilgi ve hikmetle gönderdiği vurgusu; Allah'ın doğru bilgi ile vahyettiği vurgusu; doğru bilginin ancak Allah katında olduğu ve gerçek uyarıcının Hz. Muhammed olduğu vurgusu; Allah'ın geçmiş insanlardan haberdar olduğu vurgusu ile karşılaşabiliriz. Bazı ayetler, sadece Allah'ın her şeyi bilmesine vurgu yapıyor olabilir¹⁰⁹; belki retorik bir ifade de bulamayız bu ayetlerde. Fakat bu pasajlardan, Allah'ın insanın hareketlerini önceden bildiği sonucunu çıkarmak pek insaflice olmayacaktır.

Kur'an'da 3 tane pasaj vardır ki, bunlarda "Allah'ın önceden bilmesi"nden bahsedebiliriz. Bunlar Fetih 48/27, Müzzemmil 73/20 ve Lokman 31/34. ayetlerdir. Ancak bu ayetlerden de, Allah'ın her şeyi önceden bildiği anlamı çıkarılamaz. Birinci ayette Hz. Peygamber'in gördüğü rüyanın gerçekleşeceği, ikinci ayette müminlerin gece namazı için kendilerini fazla yormamaları gerektiği vurgulanmakta ve Allah'ın onlardan bazılarının bu durumdan ötürü hasta olacaklarını bildiği ifade edilmektedir. Üçüncü ayet ise şu kadar esnetilebilir ki, Allah insanın nerede öleceğini ve yarın ne kazanacağını bilmektedir; ama

¹⁰⁷ Rehber, a.g.e, s. 52-53.

¹⁰⁸ Bu ifadelerden hareketle Davud Rehber'in, Kur'an'ın Allah'ın her şeyi bildiği düşüncesini reddettiği tezini savunduğu düşünülmemelidir. Rehber sadece Kur'an'da böyle bir düşünceye yer verilmediğini, bu düşüncenin Arapların kültürel durumlarıyla uygunluk arzetmediğini söylemektedir.

¹⁰⁹ Bk. Fatır 35/38.

ondan ötesi hakkında bilgi verilmemektedir. Bu yorumu, insanın öleceği yerin belirlendiği görüşü için de kullanabiliriz.

Neticede şunu unutmamalıyız ki, Kur'an, Allah'ı bir hükümdar olarak gözlerimizin önüne serer ve bu nedenle son üç ayet, bize şu yorumu yapmamız için izin verir ki Allah, bir hükümdar misali insanın hareketlerini, niyetlerini ve eğilimlerini izler ve onun yaptığı işleri gündün güne kontrol altında tutar.”¹¹⁰

Görüşlerine yer verdiğimiz Rehber'in söylediklerinden çıkan sonuç şudur: Kur'an'da Allah'ın bilmesinden bahseden pasajlar, Allah'ın her şeyi ezelden bildiğine değil, O'nun; kullarının yaptıklarından haberdar olduğu ve onları her an gözetip kontrol altında tutuyor oluşuna vurgu yapmaktadır. Allah'ın ezelden, tüm insan hareketlerini bildiği ve meşietinin bu bilgisi paralelinde işlediği iddiası, insan iradesini işlevsiz kılan bir durum arz etmektedir. Allah'ın bilmesi meselesi, bu çalışmanın sınırlarını aşacak kadar zor ve mühim bir konudur. Bu meselede öncelenmesi gereken, Allah'ın bilmesinden bahseden pasajlarda vurgulanmak istenen manaları tespit etmeye çalışmaktır. Allah'ın ilminin maluma tabi olduğu anlayışı bir noktaya kadar anlaşılabilir olsa da, Allah'ın ilmini insan iradesine önceleyen yaklaşım, en azından Kur'an'dan çıkarılamayacak bir düşüncedir.

Allah'ın bilmesi ve meşietinden bahseden pasajlar bağlamları dikkate alınarak okunduğunda, bu açıkça görülecektir. Bazı ayetlerde bağlamı yakalamak güçleşebilir. Bu durumda ilgili ayetleri Kur'an bütünlüğünde ve paralel pasajlarla karşılaştırarak okumak bize yardımcı olabilir.

Sonuç olarak Kur'an'da Allah'ın bilmesi, muhataplarda kullarının her yaptığından haberdar olan bir Allah tasavvuru oluşturmak için kullanılır. Meşiet içerikli ayetlerde ise, Allah'ın kudretine ve güç yetirebilirliğine vurgu yapılır. Birbirinden farklı kullanım alanlarına sahip bu iki kavram arasında luzumiyet ilişkisi kurmak, birçok ayetin yanlış ya da eksik anlaşılmasına neden olacaktır.

¹¹⁰ Rehber, a.g.e, s. 57-66.

5.5. Meşiet-Sünnetullah İlişkisi

Sünnetullah kavramı, sünnet ve Allah kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşur. Sünnet, orijinal, sürekli ve belli bir standarda oturmuş (iyi-kötü) davranış biçimidir. Bu kelimenin Allah'a izafet edilmiş şekli olan sünnetullah ise, “Allah’ın öteden beri süregelen ve sürecek olan, kendine özgü, değişmeyen davranış tarzı” olarak tanımlanabilir.¹¹¹

Genellikle Allah’ın kâinata koyduğu tabiat yasaları olarak anlaşıla gelmiş olan bu kavram, Kur’an’da daha çok tarih içerisinde Allah’ın davranış tarzını ifade etmek için kullanılır. Buna göre Allah, ezelde tarih içerisinde nasıl davranacağını belirlemiş ve bu davranış tarzını değiştirmeyeceğine dair söz vermiştir (gavl, kelime). Tarihin başlangıcından beri verdiği söz gereği Allah değişmez bir tavır sergilemektedir (Sünnetullah) ve bu tavır ileride de aynı kalacaktır.¹¹²

Kur’an’da, Sünnetullah kavramıyla Allah’ın tarih içerisinde nasıl davranacağını belirsiz olmadığı, aksine Allah’ın hangi durumlarda nasıl davranacağına dair kendisine ve bu ilahi tavrın muhatabı olması itibarıyla insanlığa söz vermiş olduğu fikri işlenmektedir.¹¹³

Meşiet ise Kur’an’da, kullanımlarında bazı farklılıklar olmakla beraber *irade* kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılır. Eğer Allah, tarih içerisinde hangi durumlarda nasıl davranacağını belirlemişse bu, iradesinin de kendi tarafından koyulmuş bu kurallar çerçevesinde işlediğini gösterir. Meşiet içerikli ayetlerin büyük çoğunluğunun retorik bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemiştik. Buna göre bu ayetler, Allah’ın dilemesinden ziyade, onun yapabilirliğine vurgu yapmaktadır.

Ancak bazı müfessirlerin *meşiet* ve *irade* içerikli ayetleri, Kur’an bütünlüğünden uzak, onun üslubunu dikkate almadan parçacı bir yaklaşımla okumaları, Allah’ın dilemesinin keyfi ve ilkesiz bir biçimde işlediği sonucunu doğurmuştur. Bu ise Kur’an’ın anlam dünyasına oldukça uzak bir çıkarımdır. Allah’ın, insana karşı ne tür bir tavır takınacağı meselesinin mihverini, ona Allah tarafından verilmiş olan iradesi belirlemektedir. Allah Kur’an’da, insanın hangi davranışına ne şekilde karşılık vereceğini genel hatlarıyla açıklamıştır. **O halde Allah’ın neyi, nasıl, niçin dileyeceğini ya da dilemeyeceğini bilmek isteyen kimseye düşen, Allah’ın tarih içerisindeki değişmez davranış tarzının (sünnetullah) nasıl**

¹¹¹ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay. , Ankara, 1994, s.53.

¹¹² Özsoy, a.g.e, s.133.

¹¹³ Özsoy, a.g.e, s.132.

işlediğini öğrenmektir.¹¹⁴ Meşiet içerikli ayetler, Allah'ın insanlara yönelik davranış tarzı ve neyi nasıl dileyeceğinden bahsetmez. Burada vurgu Allah'ın kudretine yapılır. O yüzden bu soruların cevabını meşiet içerikli ayetlerde aramak boş bir çaba olacaktır.

¹¹⁴ “Sünnetullah” Kavramının Kur'an merkezli kapsamlı bir analizi için bk. Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay. , Ankara, 1994.

II. BÖLÜM

KUR'AN'DA ŞÂE (شَاء) FİİLİNİN KULLANIM ALANLARI

1. “Şâe” Fiilinin Allah’a c.c. Nispet Edilmesi

“Şâe” fiilinin Kur’an’daki en sık kullanımını Allah’ın fail olduğu şekliyle “yeşâu” formatında gelir. Kur’an’da 236 kez kullanılmakta olan “şâe” fiili, tam 116 kez “yeşâu” formatında kullanılmıştır. Bu ayetlerin büyük çoğunluğunda fail Allah’tır. Kur’an’da hidayet ve dalalet, rızık, azap ve mağfiret, yaratma ve kevni olaylar gibi bağlamlarda kullanılmakta olan meşiet Allah’a nispet edildiğinde, O’nun güç yetirebilirliğine ve yapabilirliğine vurgu yapan bir kullanım alanına sahiptir. Bu bağlamda Kur’an’da Allah’ın ‘fail’ olduğu şekliyle “şâe” fiili ve türevlerinin retorik kullanımları ile karşılaşırız.¹¹⁵

Bütün amacı insanlığın tarih içerisindeki görevini yerine getirmesinde ona yardım etmek olan Kur’an ifadeleri, zamanla tersine çevrilerek insanı tarih içerisinde sorumsuz kılacak, anlamsız bir teslimiyet ve şahsiyetsizliğin kucağına itecek yorumlara maruz kalabilmiştir.¹¹⁶

Allah’ın kudretine vurgu yapan meşiet içerikli ayetlerde Kur’an’ın anlaşılmasındaki bu yozlaşmaya bağlı olarak yıpranmış, dahası tamamen alakasız bir düşünceye yerini terk ederek, kimi kelami ekollerce Allah’ın keyfi ve ilkesizce irade edebileceği şeklinde yorumlanabilmiştir. Kelami ekolleşmenin tamamlanmasından sonra gelen bazı müfessirlerin, bu ayetleri mensubu buldukları kelami okulun görüşleri çerçevesinde yorumlamış olmaları, oldukça sade ve anlaşılır olan Kur’an pasajlarını karmaşık ve anlaşılması güç metinler haline dönüştürmüştür.

Bu analizin temel hedefi, Kur’an’da Allah’ın fail olduğu şekliyle “şâe” fiili ve türevlerini farklı kullanım alanlarına göre ele almak ve bu ayetlerin, “*insanın her hareketinin Allah’ın keyfi meşieti (dilemesi) sonucunda oluştuğu*” şeklindeki görüşe delil olup olmayacağını incelemektir.

¹¹⁵ Rehber, a.g.e, s.67.

¹¹⁶ Özsoy, a.g.e, s.184.

Kesin olan bir şey vardır ki, Kur'an'da Allah'ın keyfi meşiet (iradesi/dilemesi) üzerine bir söylem yoktur. Kur'an'da meşiet genellikle, “Allah dilediğini doğru yola yöneltebilir ve dilediğini de saptırabilir.” , “dilediğine az dilediğine çok rızık verebilir.” , “dilediğine azap, dilediğine mağfiret edebilir.” Ve benzeri bağlamlarda geçer. Bu ifadeleri geçtikleri bağlamları dikkate alarak okuduğumuzda, Allah'ın söz konusu fiilleri hesapsız ve rastgele yapmadığı ve O'nun tüm bunları yapmaya güç yetirebileceği sonucuna ulaşırız. Bazı müfessirlerin bu ve benzeri ifadeleri mezhebi önkabullerden hareketle parçacı bir okumaya tabi tutması, cevaplanması zor birçok soruyu da beraberinde getirmiştir.

Eğer Allah'ın meşietinden bahseden ayetleri bağlamlarından soyutlayarak okursak bu, insan aklının bir kenara itilmesiyle, keyfi uygulamalarda bulunan bir hükümdarın “Ben istediğimi yaparım, bu benim işim; sizin işiniz değil” tarzındaki söylemine benzer. Bu, bir hükümdarın kaprisli ve keyfi iradesini temsil eder.¹¹⁷

Allah'ın meşietinden bahseden ayetleri bağlamları ve Kur'an bütünlüğünü dikkate alarak okuduğumuzda, Allah'ın kudretine vurgu yapan ve hiçbir metafizik önemi olmayan ifadelerle karşılaşırız. Genellikle Allah'ın kullarına yönelik fiillerinin adalet ve hikmet üzere işlediğine işaret eden bağlamlarla gelen bu kudret vurgusu, bazı müfessirlerin kendi metafiziksel ön koşullarını Kur'an'a okutmak istemeleriyle gerçek ruhlarından soyutlanmıştır.

Özellikle Eş'ari kelim ekolüne mensup kimi âlimler, Allah'ın belirlenmiş bir davranış tarzı (sünnetullah) olduğunu, dolayısıyla Allah'la insan arasında çerçevesi belirlenmiş bir ahlaki münasebetin olduğunu kabul etmeyi, Allah'ın kudretini takyit etme ve O'na noksanlık izafet etmek olarak algılamışlardır. “Hâlbuki Kur'an'da hiçbir değişmeye maruz kalmayacağı söylenen Allah'ın davranış tarzının yasalığı insan açısından dır. Bu itibarla ilâhi iradenin/meşietin, değil harici bir yasayla sınırlandırılması veya belirlenmesi, bizzat ilâhi irade tarafından sınırlandırılması veya belirlenmesi gibi paradoksal bir durum, en azından Kur'an'da yeri olmayan bir sorundur. Öyle sanıyoruz ki, bu ifadelerle Allah'ın davranış tarzının değişmezliği beşeri bir dille anlatılmaktadır. Aksi halde bunları, ontik bir zorunluluğun ifadesi kabul etmek, Kur'an'ın Allah anlayışla bağdaşmaz.”¹¹⁸

Allah'ın iradesi kavramı ile metafiziksel kavramları bir arada değerlendirmekten sakınılmalıdır. Eğer metafiziksel boyuttan ele alırsak, Kur'an'da cevabı olmayan ve indirildiği

¹¹⁷ Rehber, a.g.e, ay.

¹¹⁸ Özsoy, a.g.e, s.182.

dönemdeki insanların anlayamayacağı boyutta sorular ile karşılaşırız. Bu nedenle, ayetleri retorik manalarının ötesine taşıyarak anlamamalıyız. Kur'an bize, *kendi Krallığında Büyük Hükümdar olan Allah'ı* tanıtmaya çalışır. O ki dünyanın işlerini günden güne düzenler; işitir, bilir ve konuşur; onun için işlerini idare eden melekleri vardır. “*Allah'ın krallığında O'nun bilgisi dışında hiçbir şey gerçekleşmez*” ifadesi, çok basit formattaki Krallığın “Allah”ı tanımlaması üzerinden okunmalıdır.¹¹⁹

Allah'ın meşietinden bahseden ayetlerde vurgu ya fail olarak Allah'a ya da fiil olarak O'nun fiillerine yapılır ki bu da O'nun bunları yapma gücüne delalet eder. Bu ayetlerin hiçbirinde Allah'ın söz konusu fiilleri keyfi ve ilkesizce yaptığına delalet eden bir mana yoktur. Her bir insan hareketinin Allah'ın meşietiyile oluşup oluşmadığı sorusunun cevabını Kur'an'da aramak boş bir çaba olabilir. Kur'an, kulların her bir fiilinin nasıl oluştuğu ve oluşması için o fiile, Allah'ın meşietinin taallukunun zorunlu olup olmadığı gibi meseleler üzerinde durmamıştır.

Ancak kimi âlimler bu ayetlerden hareketle, insan davranışlarının Allah'ın meşietiyile oluştuğunu, hatta bu davranışların önceden belirlenmiş olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Allah'ın meşietinden bahseden hiçbir ayette, insan davranışlarının oluşumunun Allah'ın meşietiyile olduğu ve bunların önceden Allah tarafından belirlendiğine dair bir işaret yoktur. Kur'an'da Allah'ın insanlara karşı nasıl bir davranış tarzı (sünnetullah) benimsemiş olduğu O'na nispet edilen çeşitli fiillerle anlatılır. Dolayısıyla Allah'ın insanlara neyi, nasıl, niçin yapacağı sorusunun cevabına ancak Kur'an'ı bütüncül bir gözle okumakla ulaşılabilir.

Allah'ın keyfi meşietini içinde barındırdığı söylenen birçok ayet, “*Allah her şeye gücü yetendir.*”, “*Allah her şeyi bilendir.*”, “*Allah her şeyden haberdar olandır.*” vb. ifadelerle son bulur. Bu ayetler sonuç cümleleri ile beraber okunduğunda, “*Ben ne istersem onu yaparım*” tarzındaki -muhatapı hiçe sayan- bir anlayıştan ziyade; ikna edici bir üslup olarak “*Talep edersem kimileri için bu fiilleri yaparım. Senin bunu sorgulamaya hakkın yok insanoğlu; senin bilgin sınırlıdır.*” anlayışı ile karşılaşırız. Burada bir keyfilikten ziyade “**ikna edicilik**” vardır.¹²⁰

Allah'ın meşietinden bahseden ayetler, “*Allah dilediğini yapma gücüne sahiptir*”, “*Allah dileseydi yapardı*”, “*Dünyada hiçbir şey Allah dilemeden olmaz*” şeklinde üç formda

¹¹⁹ Rehber, a.g.e. s.83.

¹²⁰ Rehber, a.g.e, s.71.

gelir. Bu ayetlerde Allah'ın meşietine vurgu tamamıyla retoriktir. Yani bu ayetler Allah'ın meşietinin (irade) doğası ile ilgili değil de Allah'ın büyüklüğüne vurgu yapan 'gücü' ile ilgilidir.¹²¹ Davut Rehber'in belirttiği gibi, Kur'an pasajlarını yazılı bir "metin" olarak değil de, vurgu yönü hayli yüksek bir sözlü hitap olarak düşünmek gerekir. Kur'ani doktrini anlamada ve aktarmada, Müslüman düşüncenin Kur'ani kelime ve ifadeler üzerine yaptığı teolojik ve felsefi yorumlardan kaçınmalıyız.¹²²

Kur'an'a göre Allah'ın iradesi hep insanlığın lehinde işlemektedir. Bu yüzden Allah durup dururken kullarının aleyhine bir şeyi irade etmemektedir. Kur'an'da Allah adil bir hükümdar olarak tanıtılır. Allah'la kulları arasındaki ahlaki münasebet, bir takım kurallara göre işlemektedir. Allah kullarıyla adalet ve hikmet üzere ilişkiye girmekte ve hiçbir kuluna sebepsiz yere olumlu ya da olumsuz bir müdahalede bulunmamaktadır.

Allah'ın isteği, kullarını bu dünya hayatında imtihan etmektir. (Muhammed 49/4; Mülk 67/2) Bu yüzden insanı razı olacağı ve olmayacağı fiilleri işleyebilecek kabiliyette yaratmıştır. (Şems 91/8) İşte dünya hayatında insanlığa zararı dokunan ve şer olarak telakki edilen tüm fiiller insana verilen bu irade hürriyetinin bir sonucudur. Örnek vermek gerekirse Allah'ın, bir kulunu hidayete erdirmesi, saptırması, ona azap etmesi ya da onu bağışlaması, insanın kendi tercihlerine bağlıdır. Bu bağlamda Allah'ın iradesinin yönünü, insanın hür iradesiyle yaptığı tercihlerin belirlediğini söyleyebiliriz.

"İmtihanın adil ve ölçülü olması için gerekli ilk öge, insanın kazanmaya (felah) da kaybetmeye (hüsran) de elverişli olmasıdır. Bunu izleyen ikinci öge ise, insanın imtihanının konusu olan hayatın belli ölçülerde onun önünde boyun eğecek bir tarzda tedbir edilmiş bulunmasıdır. (Hacc 22/65; Câsiye 45/12) İşte bu iki elverişli zemin, yani insanın halifelik görevini üstlenebilecek ehliyete haiz oluşu ve hayatın onun emrine amade kılması, insanoğlunu tarih boyunca şahit olunan bir ikilemin kucağına itmiştir. Esasen bu dualite, ontolojik bir gerçekliktir ve insanlığın yaşadığı mantık düzleminde kaçınılmaz bir durumdur. Şöyle ki, insanın bir görevle sorumlu tutulması, o görevi yerine getirmeye kabiliyetli olması halinde anlamlı ve adildir. Kur'an insanlığın görevlendirilmesinde temel ilke olarak bunu kabul eder. (Bakara 2/286) İnsanın bir şeyi yapmaya kabiliyetli oluşu ise, aynı zamanda o şeyi yapmama yeteneğini de beraberinde getirir. Şayet bu iç-içelik söz konusu değilse

¹²¹ Rehber, a.g.e, s.83.

¹²² Rehber, a.g.e, s.222.

kabiliyetten değil, zorunlu rolden söz etmek gerekir. Oysaki Kur'an'da insan için zorunlu bir rolden değil, çift kutuplu bir potansiyel iç-içelikten söz edilmekte olduğu açıktır.”¹²³

Allah, içinde sadece hikmet ve erdemin olduğu fantastik bir dünya yaratmak istememiş, mücadele dolu ve imtihan merkezli bir dünya yaratarak böylece insanları yaptıklarından ötürü sorguya çekmeyi dilemiştir.¹²⁴ Allah, dünyayı; insanı imtihan etmek ve iyi işler yapanlar ile kötü işler yapanlara, yapmış olduklarının karşılığını adalet üzere vermek için yaratmıştır.¹²⁵

Daha öncede bahsettiğimiz üzere Allah'ın meşietini Kur'an'da birbirinden farklı bağlamlarda geçer. Allah'ın meşietinin bu bağlamlarda ne maksatla kullanıldığını anlamak için, her bir bağlamı sonradan üretilmiş yorumlardan uzak bir yöntemle tahlil etmek gerekir. Bu tahlile, kelamcı müfessirlerin Allah'ın meşietini meselesindeki görüş ayrılıklarının mihrini oluşturan hidayet ve dalalet bağlamından başlamanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.1. Hidayet ve Dalalet Bağlamında Meşiet

Hidayete erdirme ve saptırma fiilleri Kur'an'da doğrudan Allah'a nispet edilir. Yine Kur'an'da Allah'ın kimleri saptırıp, kimleri doğru yola ulaştıracağı da belirtilmiştir. Kur'an'da hâkim olan Allah-merkezli (teosentrik) dil, her şey de ve her yerde öncelikle Allah'ın hesaba katılmasının gerektiğini tembihleyen bir dildir. Bununla birlikte söz konusu dil insanoğlunun özgür iradesini asla nefyememektedir. Bu yüzden de yaptıklarının hesabını verecektir. Kısacası, ilâhî azapta da mükâfatta da insan için bir hakediş vardır.¹²⁶

“Allah, dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete kavuşturur” ayetiyle, benzeri mutlak ifadeler içeren ayetlere dayanarak hidayet bulma ve sapıtmanın tamamen Allah'ın belirlemesiyle gerçekleştiğini zanneden ve insanın, belirlenmiş kaderinin esiri olduğunu ileri sürenler olmuştur. Kimi ayetlerin siyak ve sibakına bakılmadan ve bu mutlak ifadelerin kayıt altına alındıkları ayetler göz önünde bulundurulmadan böyle bir sonuca varmak mümkündür. Ancak Kur'an bir bütündür ve bazı ayetlerinin, bazı ayetlerini açıkladıkları bizzat Kur'an'da belirtilmektedir. O halde Kur'an ayetlerinden sonuçlar çıkarılmaya çalışılırken buna mutlaka

¹²³ Özsoy, a.g.e, s.113.

¹²⁴ Rehber, a.g.e, s.91.

¹²⁵ Rehber, a.g.e, s.210.

¹²⁶ Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kerîm Meâli*, Düşün Yay., İstanbul, 2011, s. XXIII.

dikkat edilmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili ayetler bir bütünlük içerisinde değerlendirilecek olursa, Allah'ın hidayete kavuşturduğu kişinin bizzat kendisinin hidayeti seçtiği ve bu sebeple yüce Allah'ın o kimseyi hidayete kavuşturduğu, sapıklık konusunda da durumun aynı olduğu görülecektir.¹²⁷

Müfessirlerin Allah'ın meşietiyile alakalı olarak en çok üzerinde yoğunlaştıkları konu, Allah'ın meşietiyile, kulların hidayeti ve dalaleti arasındaki ilişkidir. Sünni alimlerle, Mutezili alimler arasında polemik konusu olan bu meselenin merkezinde; Allah'ın, insanın küfrünü dilemiş olup olmadığı ve Allah'ın meşietiyile insanın dilemesi arasındaki ilişkinin mahiyeti konusu yer alır. Mutezile, hidayetin Allah'ın insanlara doğru yolu göstermesidir derken, Eşariler Allah'ın, hem kâfirin küfrünü, hem de mü'minin hidayetini dilediğini savunmuştur.

Bu ihtilafta, onların; insan fiillerini kimin yarattığı, Allah'ın hayrı ve şerri dilemesi gibi meselelerdeki tercihlerinin etkisi yadsınamaz. Allah'ın meşietiyile açıklarken, Ehl-i Sünnet'in (özellikle Eşarilik) Allah'ın kudretiyile, Mutezile'nin ise Allah'ın adaletiyile merkeze alarak meseleye yaklaştığını söylemiştik. Buna göre, “*Allah küfrü ve sapıklığı dilemez*” demek, kâinatta Allah'ın dilemediği hiçbir şey vuku bulmaz ön kabulünden hareketle Allah'ın kudretiyile, “*Allah küfrü ve sapıklığı diler*” demek Allah'ın şer ve çirkin olan bir şeyi dilemeyecek olmasından dolayı Allah'ın adaletiyile aykırıdır. Ehl-i Sünnet'e göre insanın dilemesi, Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dolayısıyla insanın yaptığı tüm fiilleri Allah dilemektedir. Ehl-i Tevhid ve'l Adl ise insana Allah tarafından yapabilme yeteneğiyile verildiğini, dolayısıyla insandan sudur eden hayır-şer tüm fiillerin insan ürünü olduğunu savunmaktadır.

İnsanın iradesiyile hükümsüz kılan cebriye ekolü, insan iradesiyile Allah'ın iradesiyile gölgesinde yorumlayan Ehl-i Sünnet (özellikle Eşarilik) ve insana Allah'ın iradesiyile bağımsız bir irade verildiğini söyleyen Mutezile mezhebi arasında vuku bulan bu görüş ayrılıklarının etkisiyle, hidayet ve dalalet bağlamında kullanılan meşiet içerikli ayetlere çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Meşiet içerikli ayetlerde asıl vurgulanmak istenen, Allah'ın mutlak kudretiyile. Muhataplarında, her şeye gücü yeten, dilediğini yapmaya muktedir bir Allah inancı yerleştirmeyi hedefleyen bu ifadeler, mezhebi tartışmaların etkisiyle anlaşılması güç bir hale dönüşmüştür. Hâlbuki bu ve benzeri ayetler böylesine farklı yorumlanmaya elverişli değildir. Kur'an'ın ilk muhatapları VII. Yüzyıl Araplarıydı. Bu nedenle Kur'an'ın,

¹²⁷ Şimşek, M. Said, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay. , İstanbul, 2005, s.83.

onlara hitap ederken kullandığı üslup sade ve sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan felsefi ve kelami tartışmalardan oldukça uzaktı. Bu yüzden ayetleri yorumlarken, onların ilk dönemdeki sade manaları esas alınmalıdır.

Meşiet içerikli ayetlerin yanlış anlaşılması noktasında Eş'ari mezhebinin payı büyüktür. Tefsir'de İmam Râzi'nin temsil ettiği bu yaklaşım, insana Allah'ın iradesinden bağımsız bir irade verildiğini savunan Mutezile'ye karşıtlık üzere bir söylem geliştirmiştir. Birbirlerinden ontolojik olarak farklı olan, Allah ve insanın iradelerini karşı karşıya getirme yanılığına düşen Eş'arilik, Allah'ın iradesini ispatlama adına, insan iradesini Allah'ın iradesinin gölgesinde silikleştirmiştir. Tarih boyunca Eş'ariliğin diğer mezheplere nazaran Müslüman coğrafyada daha yaygın olması Allah'ın meşieti ve kelami tartışmalara konu olmuş birçok meselesinin eksik ya da yanlış anlaşılmasına neden olmuştur.

İnsanın meşietinin, Allah'ın meşietinden bağımsız olduğunu söyleyen Mutezile'de, insanın meşietinin, Allah'ın meşietine bağlı olduğunu söyleyen Ehl-i Sünnet de, insana Allah tarafından seçme hürriyeti verildiği noktasında hemfikirdir. Bizce Allah'ın meşietinin insanın hidayeti ve dalaleti ile olan ilişkisinden bahseden ayetleri yanlış anlamamanın temelinde, “*insan davranışlarının önceden belirlenmiş olduğu yönündeki kaderci inanış biçimi*” ve “*Allah'ın meşietinin/iradesinin keyfi işlediği vehmini uyandıran bir takım rivayetleri ve mezhebi yorumları kabul etmek*” yatmaktadır.

“*Halbuki insan iradesini inkar ederek, Kur'an'ın mutlak olarak insan davranışının cebrini (determinizm) savunduğunu ileri sürmek, yalnız Kur'an'ın tümünü reddetmek değil, aynı zamanda bizzat temelini yok etmek demektir. Kur'an, kendi tabiriyle, insanı doğru yola (sırât-ı mustakime) çağıran bir davettir.*”¹²⁸

Kur'an'a göre Allah'ın iradesinin, kulların hidayeti ve dalaleti ile olan ilişkisi, kulların eğilimlerine paralel olarak işlemektedir. Allah, kullarının tümünün doğru yola girmesini istemekte, ancak bunu sadece kulların kendi iradeleriyle tercih edenlerine vermektedir. Bu bağlamda kulların sapmasının, ister Allah'ın onlara verdiği iradeyle meydana geldiğini söyleyelim, isterse koyduğu kurallar gereği Allah bu kulunu saptırdı diyelim durum değişmez. Burada söylenemeyecek tek söz; kulların yoldan çıkıp, sapmasını, Allah'ın önceden belirlediği, bunu da rast gele, keyfi meşieti/iradesiyle yaptığını söylemektir.

¹²⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2007, s. 55.

Kur'an'da hidayet ve dalaletin Allah'a nispet edildiği doğrudur. Ancak bu durum, Allah'ın kimi kullarının sapmasını, kimilerinin ise hidayete girmesini istediği anlamına gelmez. Bu fiillerin Allah'a nispeti, Allah'ın söz konusu fiillerin oluşumu için gerekli olan sebeplerin koyucusu olması hasebiyledir. Bu ayetlerden hareketle –hem de Allah'ın saptırma ve doğru yola ulaştırma kanununun nasıl işlediği hususunda hiçbir açıklama yapmaksızın- Allah'ın bazı kullarının sapmasını istediğini söylemek, Kur'an'da söz edilen adalet ve merhamet sahibi Allah anlayışıyla bağdaşmayan bir yaklaşımdır.

Kur'an'a göre, “*bu dünyadaki hayatları sırasında hakikate karşı bilerek kör ve sağır kalmış olanlar için öteki dünyada hazırlanmış olan azap, onların hür tercihlerinin tabii bir sonucudur; tıpkı öteki dünyadaki mutluluğun, insanın dürüst ve erdemlice davranarak iç aydınlığı ve huzuru elde etmeye yönelmesinin bir sonucu olduğu gibi...*”¹²⁹ Allah'ın hangi kullarını, ne sebeple hidayete erdirip, ne sebeple saptırdığı sorusunun cevabı, Allah'ın meşietinden bahseden ayetlerden çok, Kur'an'ın farklı pasajlarında yer alan Allah'ın hidayeti ve dalaletinin nasıllığından bahseden ayetlerde aranmalıdır.

Allah'ın meşietini, hidayet ve dalalet bağlamında genellikle üç farklı şekilde gelir. Bunlar:

- a) “*Allah dilediğini saptırıp, dilediğine hidayet eder*”
- b) “*Eğer Allah dileseydi insanların tümüne hidayet ederdi*”
- c) Müşriklerin “*Eğer Allah dileseydi ne şirk koşar ne de O'ndan başkasına ibadet ederdik*” ifadesidir.

Bu ayetler bağlamları dikkate alınarak incelendiğinde, bunların evveleminde Allah'ın gücüne ve yapabilirliğine vurgu yaptığı görülür. Allah'ın dilediğini yapmaya güç yetirebileceğinden bahseden Kur'ani ifadelerle dayanarak, Allah'ın meşietinin keyfi olarak işlediği ya da işleyebileceği gibi çıkarsamalarla Allah'ın kudretini ispatlamaya çalışmak, Kur'an'da anlatılmaya çalışılan adil Allah tasavvuruyla çelişen bir yaklaşımdır. Allah'ın büyüklüğünü ispat etme adına, O'nun kullarına yönelik belirlemiş olduğu davranış tarzını anlaşılabilir kılan bu tür anlayışların, müminlerin zihinlerinde çelişkisiz bir Allah inancının oluşmasının önünde engel olacağı açıktır.

¹²⁹ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, İşaret Yay. , İstanbul, 2000, s. 5-6.

Şimdi tüm bu söylediklerimiz çerçevesinde hidayet ve dalalet bağlamında kullanılan farklı ifadelerin açıklamasına geçebiliriz. İlk olarak “*Allah dilediğini saptırır ve dilediğine hidayet eder*” ifadesinden başlayalım. Çünkü meşiet meselesi hakkındaki tartışmaların mihverini bu ifade oluşturur.

1.1.1. Allah'ın, Kullarından Dilediğini Saptırıp, Dilediğine Hidayet Etmesi

Kur'an'da “*Allah dilediğini saptırır; dilediğini doğru yola yöneltir*” mealinde birçok ifade mevcuttur. (İbrahim 14/4; Müddessir 74/31; Kasas 28/56) Kur'an'ın kavram dünyasına vukufiyeti olmayan pek çok insan, Allah'ın dilemesini –hâşâ- keyfi tasarruflarda bulunması, dolayısıyla insanoğlunun bu sınırsız iradenin elinde oyuncak olması şeklinde anlamaktadır. Bu yanlış anlama neticesinde zihinde, neyi niçin yaptığı bilinmeyen, ahlaki ilkesi bulunmayan bir tanrı tasavvuru oluşmaktadır.¹³⁰

Oysaki bu ifadeyle asıl vurgulanmak istenen mana, Allah'ın keyfi olarak dilediğini saptırıp, dilediğini doğru yola yönelteceği değil, Allah'ın dilediği kimseyi saptırabilecek ve dilediği kimseyi doğru yola yöneltebilecek güç ve kudrete sahip olduğudur. “*Allah'ın dilediğini doğru yola ulaştırması ve saptırması*” ifadeleri Allah'ın bu fiilleri keyfi olarak gerçekleştirmesi anlamına gelmez. “*Eğer Allah bir kimseyi doğru yola iletmeyi ya da saptırmayı dilerse, O'nun için bu işte bir zorluk yoktur*” anlamına gelir.

Kur'an'ın, “*Allah dilediğini hidayete, dilediğini dalalete sürükler.*” veya “*Allah bazı insanların kalplerini hakikate karşı mühürlemiştir.*” gibi ifadeleri sık sık kullandığı bir gerçektir. Ama bundan çok daha fazla tekrarladığı şudur: “*Allah zalimlere doğru yolu göstermez.*”, “*Allah haddi aşanları hidayete erdirmez.*” , “*Allah takva sahibi olanları, çağrısına kulak veren ve ihlâslı olanları doğru yola iletir.*” Bunlardan anlaşılıyor ki, insan, hidayet ve dalaleti hak edecek bir şeyler yapmaktadır. Allah karşısında insanın davranışları ve mukadderatı bağlamında, Allah ve insan sonraki dönemde kimi kelimcilerin düşündüğü gibi birbirine rakip değildir.”¹³¹

Kur'an'a göre Allah, iyiliğe yönelmek isteyenlerin hidayetini, sapkınlığa yönelmek isteyenlerin ise delaletini arttırır. Yani Allah'ın uygulamasında bir keyfiyet değil; kurallar

¹³⁰ Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali*, s. XXII-XXIII.

¹³¹ Fazlur Rahman, a.g.e, s.46-47.

bütünü vardır.¹³² Allah'ın hidayeti, sadece onu isteyip elde etme liyakati kazananlara verilir. Ve yine Allah kendi iradesiyle sapkınlığı tercih etmemiş, sapkınlığa müstahak olmayan hiçbir kulunu da saptırmaz.

Kur'an'da bu hakikate işaret eden pekçok ayet mevcuttur. Aşağıdaki ayetler Allah'ın hidayetinin de saptırmasının da insanların kendi hür iradeleriyle yaptıkları tercihler paralelinde işlediğini göstermektedir:

“Şüphesiz biz insana (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.” (İnsan 76/3)

“Her kim ki doğru yolu izlemeyi seçerse, bunu kendi iyiliği için yapmış olacaktır. Ve her kim ki yoldan saparsa, bu kendi kötülüğüne olacaktır; kimse kimsenin yükünü taşıyacak değildir. Ayrıca, biz, (kendilerine) bir elçi göndermeden (yaptığı haksızlıklardan ötürü hiçbir topluma) azap etmeyiz” (İsra 17/15)

“Kim Allah'a iman ederse, onun kalbini hidayete yöneltir. Allah, her şeyi bilendir.” (Teğabun 64/11)

“-Verdiği misallerle- Allah ancak fâsıkları saptırır.” (Bakara 2/26)

“Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah, fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez.” (Saff 61/5)

“(Resulüm)! Şüphesiz biz bu Kitab'ı sana, insanlar için hak olarak indirdik. Artık kim doğru yolu seçerse kendi lehinedir; kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmış olur. Sen onların üzerinde vekil değilsin.” (Zümer 39/41)

“Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir.” (Mutaffifîn 83/14)

“Gerek Allah'a verdikleri sözden dönmeleri, gerekse yalan söylemeyi meslek haline getirmeleri sebebiyle, Allah'ta münafıklığı, kıyamet gününe değin tedavisi mümkün olmayan bir hastalık olarak onların gönüllerine yerleştirdi.” (Tevbe 9/77)

“Peygamberleri onlara hak ve hakikati gösteren nice deliller sunup nice mucizeler gösterdi. Fakat onlar hakikati en başından yalan saydıkları için imana gelmediler. İşte Allah kâfirlerin gönül gözlerini hakikate karşı böyle kör eder!” (A'râf 7/101)

¹³² Rehber, a.g.e, s.82.

Bu ve benzeri ayetlere bakıldığında, Allah'ın insanın hidayetini ve sapmasını dilemesinde başat rolü, insanın iradi tercihlerinin oynadığı görülür. O halde bu meselede bir keyfilikten değil, çerçevesi çizilmiş bir ilkelilikten bahsetmek daha doğru olur. Allah'ın meşietinden bahseden ayetleri de hep bu ilkelilik üzerinden yorumlama zorunluluğu vardır. Kur'an'a göre Allah'ın insanları hidayete ve dalalete sürüklemesi, tabiri caizse "Al gülüm ver gülüm" sözü gereğince işlemektedir. Bu yüzden hidayet ve dalalet bağlamında Allah'ın meşietinden bahseden ayetlerden, Allah'ın keyfi ve ilkesizce hareket edebileceği sonucunu çıkarmak çok büyük bir yanılgıdır. Allah'ın dilediğini hidayete, dilediğini dalalete sürükleyeceğini ifade eden ayetlerde vurgulanmak istenen asıl mana, Allah'ın her şeye yeten, mutlak kudret sahibi olduğudur.

Kur'an kimi zaman bir mevzuya kapalı olarak yaklaşırken, kimi zaman daha açık ve anlaşılır yaklaşmaktadır. Kur'an'ın üslubundan kaynaklanan bazı özet ifadeleri, başka ayetlere referans yapmadan anlayamayız.¹³³ Allah'ın dilediği kulunu hidayete erdirip, dilediğini saptırabilecek kudrete sahip olduğunu vurgulayan meşiet içerikli ayetler, her ne kadar Allah'ın hidayeti ve saptırmasına işaret ediyorsa da, Allah'ın bu fiilleri kimlere ne şekilde uygulayacağından bahsetmemektedir. Bu sorunun cevabını yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz diğer Kur'an pasajlarında aramak daha doğru olacaktır.

Tüm bu söylediklerimizden çıkan sonuç şudur: Allah'ın meşietinden bahseden ayetleri, Allah'ın hidayeti ve dalaleti kullarına nasıl verdiğini anlamak ve anlatmak için referans almak çok yanlış bir metottur. Bu metot bize gelenek eliyle taşınmıştır. Geçmiş âlimlerimizin Allah'ı tenzih etmek ve benzeri iyi niyetlere binaen bu ayetlere olmadık anlamlar vermesi bizi yanıltmamalıdır. Bu ayetler Kur'an'da Allah'ın kudretini vurgulamak için kullanılır. Dolayısıyla Allah'ın meşietinden bahseden bu pasajlar hep bu anlam üzerinden okunmalıdır. Şimdi ayetlerin içerikleri ve bağlamlarına dair birkaç örnek verelim¹³⁴:

1.1.1.1. Allah'ın, Kullarına Peygamber ve Kitap Gönderip, Onlardan Kimini Saptırıp, Kimine Hidayet Etmesi

Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Biz her peygamberi kendi halkının diliyle vahyedilmiş mesajlarla gönderdik ki o ilahi mesajları halkına açık seçik biçimde anlatıp, aktarabilsin.*"

¹³³ Rehber, a.g.e, s.215.

¹³⁴ Bu bölümden itibaren vereceğimiz ayet meallerinde, daha önce Allah'ın meşieti hakkında yaptığımız açıklamalar doğrultusunda Allah'ın yapabilirliği ve kudretini vurgulayan bir üslup kullanacağız. Bundan maksat bazı ayet meallerinde mevcut olan, ilahi meşietin/iradenin keyfiliği anlamını çağrıştıran manaları izale etmektir.

Bilesin ki Ancak Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini doğru yola ulaştırabilir. O, üstün kudret sahibidir; her buyruğu ve her fiili mutlak isabetlidir!” (İbrahim 14/4)

İbrahim suresinin ilk ayetlerinde, Allah’ın Kur’an vahyini indiriş maksadına değinilir. Buna göre Allah’ın Hz. Peygamber’e Kur’an vahyini göndermesinin nedeni, insanları karanlıklardan çıkarıp, Rablerinin izniyle aydınlığa ulaştırmaktır. Daha sonra yerde ve gökte her ne varsa Allah’a ait olduğu vurgulanmakta ve başlarına gelecek şiddetli azaptan dolayı kâfirler yerilmektedir. Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler ve Allah’ın yolunu eğri göstererek insanları O’nun yolundan alıkoyarlar. Onlar bu davranışlarıyla apaçık bir sapkınlık içerisinde. Hemen sonra gelen pasajda ise Allah’ın, göndermiş olduğu her peygambere kendi kavminin diliyle vahyettiği; bunun nedeninin gönderilen elçinin mesajları kavmine açıklayabilmesi olduğu ifade edilir.

Ayetin sonunda gelen “Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini doğru yola ulaştırabilir.” ifadesi, insanları saptırabilecek ve doğru yola ulaştırabilecek olanın sadece Allah olduğunu vurgulamak içindir. Ayet, Allah’ın “**Azîz**” ve “**Hakîm**” isimleriyle son bulur. Bunlardan “**Azîz**” ismi, Allah’ın doğru yola ulaştırma ve saptırma fiillerini yapmaya güç yetirebileceğine, “**Hakîm**” ismi ise Allah’ın bu fiilleri adalet ve hikmet üzere yapacağına işaret etmektedir. Bunun yanı sıra ayetin geçmekte olduğu İbrahim suresi, Mekki surelerden olması hasebiyle, yoğun olarak Allah’ın kudretine vurgu yapan pasajlarla doludur. Yine bu surede Allah’ın kudretine vurgu yapan meşiet içerikli başka ayetler de vardır. Mesela surenin 19. ayetinde şöyle buyrulur:

“Allah’ın, gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattığını görmedin mi? Dilerse sizi giderir ve yeni bir halk getirir.” (İbrahim 14/19)

Görüldüğü üzere ayeti, bağlamını dikkate alarak okuduğumuzda, Allah’ın insanları keyfi olarak saptırdığı ya da doğru yola ulaştırdığına dair bir manaya ulaşmamız mümkün görünmüyor. Bunun yanı sıra ayette her bir insan hareketinin oluşması için Allah’ın meşietinin taalluk etmesi gerektiğine dair bir delil de yoktur. Ayette söz konusu fiilleri istediğinde yapabilecek olanın sadece Allah olduğu, Hz. Peygamber dâhil hiçbir insanın, başka bir insana sapkınlığı ya da doğru yolu zorla kabul ettirmeye güç yetiremeyeceği vurgulanmaktadır. Yine ayette zımnen inkârcılara yönelik olarak, kâinatta olup biten her şeyin Allah’ın kontrolünde olduğu, bu yüzden inkârcı tavırlarından vazgeçmezlerse O’nun azabından kurtulmalarının mümkün olmadığı ifade edilir.

Allah'ın kimleri saptırıp, kimleri doğru yola ulaştıracağı sorusunun cevabı ise surenin başka ayetlerinde cevaplanmaktadır. Buna göre, “Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapabilir.” (İbrahim 14/27) Allah'ın kudreti ve kıyamet günündeki katı adaletini konu alan sure şu şekilde son bulur: “Allah herkese kazandığının karşılığını vermek için (onları diriltecektir.) Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görendir. İşte bu (Kur'an) kendisiyle uyarılınsınlar, Allah'ın ancak bir tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir.” (İbrahim 14/51-52)

Buna göre insanın yoldan çıkması ya da doğru yola girmesi kendi tercihinin bir sonucudur. Kıyamet gününde Allah, insanları sadece bu tercihlerinden dolayı sorguya çekecektir. Kur'an'ın indiriliş maksadı yinelenerek sure son bulur. Kur'an insanlık için bir uyarıdır. Uyarı irade sahibi varlıklara yapılır. İnsan, Allah'ın kendisini sınamak için verdiği bu irade nedeniyle, Kur'an'la uyarılmıştır.

Müfessirlerin Ayetin Tefsiri Hakkındaki Görüşleri

Bu ve benzeri ayetleri, her müfessir mensubu bulunduğu kelami mezhebin görüşleri çerçevesinde yorumlamıştır. Bunlardan bazıları Allah'ın kudretini ispat sadedinde O'nun iradesini önceleyen bir dil kullanırken, bazıları ise Allah'ın adaletini ispatlama adına, insan iradesini Allah'tan bağımsız bir konuma çıkarmıştır. Bazı müfessirler ise Mutezile ve Eş'ari âlimler arasında yapılan tartışmalarda ortaya çıkan yanlış anlamaları önlemek için, ayetleri tefsir ederken uzlaştırıcı bir yöntem benimsemiştir.

İmam Râzî (606-1209) ayetin tefsirinde, Mutezile'nin mesele hakkındaki görüşlerini maddeler halinde sıralamakta ve bunları tek tek cevaplamaktadır. Buna göre ayet, hidayet ve dalaletin Allah'tan olduğuna, Allah'ın kâfir kulunun küfrünü dilemiş olduğuna işaret etmektedir. Hayır ve şer tüm fiiller, Allah'ın yaratması ve meşietiyile oluşur.¹³⁵ Zemahşeri'ye (538-1144) göre ise ayette geçen “Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini doğru yola ulaştırabilir” ifadesi tıpkı şu ayet gibidir: “Sizi yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz hakikati inkar ediyor; kiminizde (yaratılış gayesinin gereği olarak) iman ediyor.” (Tegâbun 64/2)

Allah, tutum ve davranışlarının gidişi itibariyle asla imana ermeyeceğini bildiği insanların dışında hiç kimseyi saptırmaz, sapıklık içinde bırakmaz ve yine Allah, imana olan

¹³⁵ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâr İhyâu't-Turâs-il Arabî, Beyrut, 2008, VII/62-63.

eğilimini bildiği insanların dışında kimseyi de doğru yola yöneltmez, doğru yola sokmaz. Bu yüzden, Allah'a nispet edilen 'saptırma/idlâl' ifadesi, Allah'ın; sapmaya eğilim gösteren kişiyi rahmet ve hidayetinden yoksun kılarak kendi haline bırakması (tahliye), 'doğru yola yöneltme/hidayet' ifadesi ise, bunu hak eden kişiye başarı (tevfik) ve destek sağlaması anlamına gelmektedir. Bu itibarla Allah, yüzüstü bırakılmayı hak edenlerin dışında kimseyi yüzüstü bırakmaz; buna karşılık yardım ve desteğini de hak edenlerin dışında kimseye vermez.¹³⁶

İmam Maturidi (333-944) Allah'ın sapkınlığı tercih edeni sapkınlığa, hidayeti tercih edeni ise doğru yola ulaştıracağını söyler. –İslam'ı- yalanlayanları saptırmak, doğrulayanları ise doğru yola ulaştırmak Allah'ın hükmüdür.¹³⁷ Beydâvi'ye (685-1286) göre, ayetteki Allah'ın saptırmasından kasıt, bir kimseyi iman etmekten alıkoyma, hidayetinden kasıt ise o kimseyi iman etmeye muvaffak kılmasıdır. Allah'ın saptırması da, hidayete erdirmesi de hep hikmet üzere işler.¹³⁸ Allah cezalandırılmayı hak eden kullarını cennetin yolundan saptırır.¹³⁹ Her kim tefekkür ve tedebbür ederse hidayet bulur ve Allah onu bu yolda sabit kılar. Her kim de yüz çevirirse Allah, onun doğru yola girmesini engeller.¹⁴⁰ İbadi müfessir İtfeyyîş (ö. 1914) ise, Allah'ın bu tür ifadeleri, Hz. Peygamberi teselli etmek ve tebliğ sorumluluğunu yerine getirmesi için, teşvik mahiyetinde kullandığını söyler.¹⁴¹ Buna göre Allah bu ifadeyle Hz. Peygamber'e, kavminden inkârı seçenler için üzülmemesi gerektiğini, onların hidayetini arzularının bir faydası olmayacağını, bu işi ancak Allah'ın yapabileceğini söylemektedir.

Görüldüğü üzere müfessirler ayetin sonunda gelen, Allah'ın dilediğini saptıracak ve dilediğini hidayete erdirebilecek güçte olduğunu vurgulayan ifadeyi, Allah'ın saptırması ve hidayete erdirmesi bağlamında değerlendirmektedir. Müfessirlerin tümü hidayeti ve dalaleti seçmede insan'ın seçme hürriyetine sahip olduğunu kabul etmektedir. Ancak İmam Râzî'nin yorumunda gördüğümüz üzere, bu ayetten hareketle Allah'ın kafir kulunun küfrünü dilediği, hayır ve şer, insanın her bir fiilinin Allah'ın meşietini ve yaratması sonucu meydana geldiği gibi sonuçlara ulaşmak meseleyi anlaşılabilir kılmaktadır. Eş'ari ekolüne mensup âlimlerce, insanın

¹³⁶ ez-Zemahşerî, Mahmud bin Ömer, *El-Keşşâf an Hakâik-ul Tenzil ve uyûn-il Akâv-İl fi vucûhi't-Te'vil*, Mektebet-u Abikân, Riyad,1998, III/363.

¹³⁷ el-Maturîdî, Ebu Mansur, *Te'vilât-u Ehli's-Sünne*, Müesseset-u er-Risale, Lübnan, 2004, III/7.

¹³⁸ el-Beydâvi, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâu't-Te'vil*, Daru'r-Reşid, Dımaşk, 2000, II/214.

¹³⁹ et-Tûsî, Muhammed bin Hasan, *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dar İhyâu't-Turâs-il Arabî, Beyrut, tsz., VI/272.

¹⁴⁰ et-Tabersî, Fadl bin Hasan, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Müesseset-ul A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut, 1995, VI/59.

¹⁴¹ İtfeyyîş, Muhammed b. Yusuf, *Teysîru't-Tefsîr*, (thk. Muhammed Talâlî), Matbaat-u'l-Arabiyye, Gardâya/Cezayir, 1998, VII/284.

dilemesinin Allah'ın dilemesine bağı olduğunu delillendirmek için kullanılan bu tür ifadeler, meşiet içerikli ayetleri anlaşılmasız kılmaktadır. Bu ayetleri anlamak amacıyla Razi tefsirini okuyan birinin, ayette vurgulanmak istenen manayı yakalayabilmesi oldukça güçtür. Okuyucu, Eş'ari düşünceyle, Mutezili düşünce arasındaki tartışmalar arasında boğulacak ve ayetin asıl ne anlatmak istediğini anlayamayacaktır.

İnsan iradesini anlaşılmasız kılan bu yaklaşımın karşısında Mutezili düşünce yer alır. Yaptığı yorumlar Kur'an'ın bütünlüğüne ve Allah'ın adaletine daha uygun olmakla beraber, Mutezile ekolü Kur'an'da açıkça Allah'a isnat edilmekte olan hidayet ve dalalet fiillerini O'ndan nefyetmek için zorlama yorumlara başvurmuştur. Bunun dışında kalan kimi müfessirler ise, cebri anlayışa malzeme olmaması için, ayetleri yorumlarken insan iradesinin rolünü öne çıkaran bir dil kullanmıştır. Ancak Müslüman düşünce tarihinde Cebri ve Eş'ari düşüncenin daha etkili oluşu, insan iradesini önceleyen bu söylemin toplumda yer etmesini engellemiştir.

Meşiet içerikli ayetlerin, Allah'ın gücüne vurgu yapan retorik ifadeler olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Bu ayetler kesinlikle Allah'ın hidayeti ve dalaletinin nasıllığından bahsetmemektedir. Yine bu ayetlerin hiçbirinde Allah'ın tüm insan davranışlarını dilediğine dair bir söylem yoktur. Bu yüzden Allah'ın meşietinden bahseden ayetleri doğru anlamının yolu, bu ayetleri kelami kabullerden bağımsız okumaktan geçer.

Allah'ın sapkınlığı tercih edenleri '*saptırması*' ya da '*sapıklık içinde bırakması*'na ilişkin tüm Kur'anî atıflar ancak, Bakara 2/26-27'de ortaya konan "*Allah, kendine karşı taahhütlerini bozan fâsıklardan başkasını saptırmaz*" ilkesiyle birlikte düşünülmeli, bu temel üzerinde değerlendirilmelidir. Bu şu demektir: İnsanın sapıp da '*yoldan çıkması*', kelimenin avamî anlamıyla "kader" in ya da "alinyazısı"nın keyfi bir sonucu değil, fakat kesinlikle insanın kendi tutum ve eğilimlerinin bir sonucudur.¹⁴² Bu durum, dalaleti ve hidayeti elde etmede insanın liyakatini hiçe sayan ve onun iradesini Allah'ın iradesinin gölgesinde pasifize eden yorumları geçersiz kılar. Allah'ın saptırması ve doğru yolu göstermesi; -hâşâ- keyfi ve cebren değil, belirlenmiş ilkeler ve hikmet üzere işleyen bir kanundur. Bu ilkelerin ne olduğu sorusunun cevabı ise, Kur'an'ın farklı ayetlerinde yer alan, Allah'la kulları arasındaki ahlaki münasebetten bahseden pasajlarda aranmalıdır.

¹⁴² Esed, a.g.e, s.499.

1.1.1.2. Sadece Allah'ın Dilediği Kimseyi Doğru Yola Eriştirebileceği

Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Ey Peygamber! Sen, sevdiğin kimseyi doğru yola eriştiremezsin. Ancak Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirebilir. Çünkü O, doğru yola erişmeye layık olanları pekiyi bilir.*” (Kasas 28/56)

Bu ayette Hz. Peygamber'e gerek kavminden gerekse başka insanlardan İslam'a girmesini arzuladığı kişilere, bunu kabul ettirmeye güç yetiremeyeceği bildirilerek şöyle deniyor: Sen kalbi mühürlü olanla, olmayanı ayırt edecek bilgiye sahip değilsin. Ancak Allah bunu bilir ve hidayetini fayda vereceği kulunu doğru yola eriştirir. Zeccâc dedi ki: Bu ayette kastedilen kişinin Ebu Tâlib olduğu görüşü üzerinde Müslümanlar icma etmişlerdir.¹⁴³ Allah kimin hidayeti, kimin sapkınlığı hak ettiğini bilir.¹⁴⁴

Hz. Peygamber'in yapmaya güç yetiremeyeceği hidayet, kişinin kendi tercihi sonucu iman etmesi türünden hidayettir. Hz. Peygamber bu anlamda, hiç kimseyi –bu kişi amcası dahi olsa- imanı tercih etmeye zorlayamaz. Bu tür hidayeti ancak Allah kabule zorlayabilir.¹⁴⁵ O ise kendisi tercih etmedikçe, hiç bir kulunu hidayeti kabule ya da inkâra zorlamaz.

Hz. Peygamber'e düşen sadece tebliğ etmektir. Kur'an'da bu ayette ki ifadeye yakın hitaplar mevcuttur. Bir ayette şöyle buyrulur: “*Ey Peygamber! Senin görevin kâfirleri ille de imana getirmek değil! {Sen sadece Allah'ın ayetlerini tebliğ etmekle görevlisin}. Ancak Allah dilediğini doğru yola eriştirebilir!*” (Bakara 2/272) Başka bir Kur'an ayeti ise şöyledir: “*Bilesin ki sen ne kadar inanmalarını istesen de Mekke halkının müşrik çoğunluğu imana gelmez*”. (Yusuf 12/103)

“*Çünkü O, doğru yola erişmeye layık olanları bilir.*” ifadesi şu anlama gelir: Allah kimin hidayete ehil ya da istekli olduğunu bilir. Bu ayet, ya Hz. Peygamber'in, kavminin gösterdiği düşmanlıktan kaynaklanan üzüntüsünü teselli etmek içindir ya da kavmini etkileyebilme hususunda mübalağalı bir tavır sergilemesi nedeniyle, ona yönelik bir azarlamadır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: “*Peki ama onlar bu mesaja inanmak istemiyorlarsa, (inansınlar diye) kendini mi paralayacaksın?*” (Kehf 18/6) veya ayet her iki anlamı da içeriyor olabilir.¹⁴⁶ “*Sen, sevdiğin kimseyi doğru yola eriştiremezsin.*” ifadesi zamanla kayıtlı

¹⁴³ ez-Zemahşeri, a.g.e, IV/514.

¹⁴⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâr-ul Endülüs, Beyrut, 1996, V/290.

¹⁴⁵ et-Tabersi, a.g.e, VII/449.

¹⁴⁶ et-Tafeyyîş, a.g.e, XI/9.

*olmayan bir öneme haizdir ve bu anlamda kişinin, bir başka kişiyi, bu kişi çok sevdiği biride olsa, kendi istek ve eğilimi olmadıkça doğru yola sokmaya, doğruya inandırmaya ya da yanlış ve hatalı olan çizgiden uzaklaştırmaya çalışmasının bir noktadan sonra yararsız olduğuna işaret etmektedir.*¹⁴⁷ Nitekim Hz. Peygamber, amcasının hidayetini çok fazla arzulamasına rağmen, amcası doğru yola girmeyi istemediği için bunda muvaffak olamamıştır.

Görüldüğü gibi ayette ancak Allah'ın kullarından dilediğini doğru yola erdirmeye gücü olduğu vurgulandıktan sonra, Allah'ın onlardan hangilerinin hidayete layık ya da istekli olduğunu bildiği ifadesi yer alıyor. Buna göre Allah dilediğini doğru yola erdirmeye muktedirdir. Ancak O, hidayete kimin layık olduğunu bilmekte ve kullarına ona göre muamele etmektedir.

İmam Razi, bu ayeti tefsir ederken önce Mutezilenin mesele hakkındaki görüşlerine değinmekte, daha sonra tefsirini şu sözlerle sona erdirmektedir: “Allah kimi kullarını, onlar için hidayet ve marifeti yaratarak seçerken, diğer bir kısmını ise bundan mahrum bırakmaktadır. Çünkü O, yaptıklarından sorguya çekilemez.”¹⁴⁸ İmam Razi, Allah'ın meşietinden bahseden ayetleri yorumlarken hep Mutezile karşıtı bir dil kullanır. Bu yüzden, Allah'ın hangi kullarını ne durumda doğru yola erdirmeyeceği gibi meselelere hiç değinmeksizin, *'Allah'ın yaptıklarından sorguya çekilemeyeceği'* ve benzeri ifadeler kullanarak insanın hidayeti ve dalaleti seçmesinde Allah'ın iradesini önceleyen bir dil kullanır. Öyle ki bu yorumlarda, insanın sapmasında ve doğru yola girmesinde, kendi iradesiyle yaptığı tercihlerin rolü neredeyse yok gibidir.

Evet, Allah'ın yaptıklarından dolayı sorguya çekilemeyeceği doğrudur. Ancak bu durum Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği şeklinde düşünülemez. Kur'an'da, Allah'ın yaptıklarından dolayı sorguya çekilmeyecek oluşunu içeren ifadeler, insanların kendi tercihleri sonucu yapmış oldukları davranışlarından dolayı sorguya çekilecek oluşlarını vurgulamak için gelir(Enbiya 21/23). Burada vurgu yine Allah'ın kudretindedir. Ancak bazı âlimler, bu tür ifadeleri bağlamından soyutlayarak, kendi metafiziksel ön koşullarını desteklemek için parçacı bir okumaya tabi tutmuştur.

¹⁴⁷ Esed, a.g.e, s. 794.

¹⁴⁸ Razi, a.g.e, IX/6.

Allah Kur'an'da kudret sahibi olduğu kadar, adalet sahibi de olan bir ilah olarak tanıtılır. Sonra bu ayette Allah'ın kimi nasıl hidayete erdireceğinden bahsedilmemekte, sadece Allah'ın insanları hidayete erdirebilecek güçte olduğu vurgulanmaktadır.

1.1.1.3. Allah'ın, İman Çağrısını Kullarından Dilediğine İşittirmesi

Allah şöyle buyuruyor: “Gözleri gören ile kör bir olmaz; aydınlık ile karanlık bir olmaz; serinlik ile yakıcı sıcakta bir olmaz; keza diriler ile ölüler de bir olmaz. Ey Peygamber! Ancak Allah iman çağrısını dilediğine işittirebilir. Dolayısıyla sen mezarlardaki ölülerden hiç farkı olmayan o kâfirlere çağrını işittirip iman ettiremezsin.” (Fâtır 35/19-22)

Allah bu ayette, her insanın hür iradesiyle yaptıklarından sorumlu olduğunu ifade etmek için bir takım karşılaştırmalar yapmaktadır. Buna göre kâfirler ve taptıkları putlar; körlük, karanlık, yakıcı sıcak ve ölü olmaya; bunun zıddı olan mümin ve yüce Allah ise görme, aydınlık, serinlik ve diri olmaya benzetiliyor.¹⁴⁹ Bir sonraki ayette “Sen ancak onları uyarmakla yükümlü bir elçisin” (Fâtır 35/23) buyrulurken, Hz. Peygamber'i teselli mahiyetinde insanlardan bir kısmının iman etmiyor oluşunun kendi tercihlerinin bir sonucu olduğu, dolayısıyla bu hususta kendisini sorumlu hissetmemesi gerektiği hatırlatılıyor.¹⁵⁰

Bu yüzden Allah Resulü'ne, Allah'ın kalplerini mühürlediği o müşrikleri sadece uyarmakla görevli olduğu, üstesinden gelemeyeceği ve yapmaya gücünün yetmeyeceği şeylerden sorumlu olmadığı hatırlatılarak şöyle deniyor: “O müşriklerin doğru yola girmeleri ve senin getirdiğin çağrıyı kabul etmeleri, ne senin ne de senin dışında bir takım insanların elindedir. O halde onlar için üzülmeye kendini yıpratma! Onlar senin davetini kabul etmediler.”¹⁵¹

Böylece Hz. Peygamber'e, kendileri kabul etmediği sürece o inkârcılara davetini işittiremeyeceği¹⁵², sadece Allah'ın insanları doğru yolu kabule zorlayacak güç ve kudrette olduğu hatırlatılıyor. Allah, kimin İslam'ı kabul edip kimin etmeyeceğini bilmekte, buna göre hidayetini faydalı olacağı kimseleri bilerek onları doğru yola yöneltmekte, faydasının dokunmayacağını bildiği kimseleri ise bundan mahrum bırakmaktadır.¹⁵³

¹⁴⁹ el-Mâturîdî, Te'vîlât, IV/177.

¹⁵⁰ Razi, a.g.e, IX/233.

¹⁵¹ et-Taberi, Cafer Muhammed b. Cerir, Câmi-ul Beyan an Te'vîl-i Âyi'l- Kur'an, Dâr'ul Fikr, 1988, XXII/130.

¹⁵² Tabersi, a.g.e, VIII/424.

¹⁵³ Zemahşerî, V/151.

Bu ve benzeri ayetlerde Allah mümin ile kâfirin farkını anlatmak için türlü türlü misaller vermektedir. Şu iki ayet buna örnektir: “*Ölü iken kendisini imana erdirmek suretiyle hayata kavuşturduğumuz ve insanlar arasında doğru yolu bulmuş biri olarak yürümesi için önüne ışık tuttuğumuz kimse, içinden çıkamayacağı kör kuyunun karanlıklarında yitip gitmiş kimse gibi olur mu hiç?*” (En’âm 6/122) Bir ayette şöyledir: “*İşte bu iki grup (yani mü’minler ve kâfirler) birbiriyle kıyaslandığında biri kör ve sağır, diğeri gören ve işiten iki insana benzer. Bu ikisi aynı durumda, aynı konumda olabilir mi hiç?! Bu gerçeğe rağmen neden hiç düşünmez, ibret almazsınız?!*” (Hûd 11/24)

Görüldüğü üzere ayette bahsi geçen Allah’ın meşietini, sadece Allah’ın insanları hidayeti kabule zorlayabilecek güçte olduğunu vurgulamak içindir. Buradan hareketle her bir insanın doğru yola girebilmesi ve benzeri tüm fiillerinin meydana gelmesi için, Allah’ın söz konusu fiilleri dilemiş olması gerektiğini söyleyebilir miyiz? Hidayete erdirmeye ve saptırma fiillerinin Kur’an’da Allah’a nispet edildiği doğrudur. Ancak bunu, insanların tercihlerine binaen yaptığı da başka bir doğrudur. Kur’an’da, insanların hayır ve şer tüm fiillerini bizzat Allah’ın dilediğine dair bir söylem yoktur. Allah’ın saptırması ve doğru yola erdirmesi ile ilgili ifadeler ise, hep söz konusu fiillerin yapılma gerekçeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu ayetlerde Allah’ın kimi kullarının sapmasını veya kimi kullarının doğru yola girmesini istemesine değil, insanın kendi iradesiyle yaptığı tercihlerin kaçınılmaz sonuçlarına işaret edilmektedir.

Kur’an’a göre insanın doğru yola girmesi ve sapmasında temel etken kendi isteğiyle yaptığı tercihlerdir. Bu yüzden her bir insan fiilinin oluşması için Allah’ın söz konusu fiili dilemesi gerektiğini söylemek, en azından Kur’an’dan çıkarılamayacak bir düşüncedir.

1.1.1.4. Sadece Allah’ın, Dilediğini Saptırabilecek ve Dilediğini Doğru Yola Yöneltebilecek Kudrette olduğu

Allah şöyle buyuruyor: “*Ey Peygamber! Yoksa işlediği günahlar kendisine cazip gözüküyor ve günahkârlıktan haz duyan kimse için mi üzülüyorsun? Ancak Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini doğru yola yöneltebilir. O halde, imana gelmemelerinden ötürü o kâfirlere üzülüp de kendini perişan etme! Kuşkusuz Allah onların ne yaptıklarını çok iyi biliyor!*” (Fâtır 35/8)

Bu ayet, inkârcıların takındıkları tutum ve davranışlardan dolayı üzüntüye kapılan Hz. Peygamber’e yönelik bir tesellidir. Ayetin sonunda ki, Allah’ın onların yaptıklarından haberdar olduğu ifadesi ise inkârcılara yönelik bir tehdittir. Nitekim bir önceki ayette kâfirler

cehennem azabıyla tehdit edilmiştir. Açıktır ki inkârları, kendi hür iradeleriyle yaptıkları tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Kim dalaleti tercih ederse, Allah bunu bilir ve onun yolunu açar. Kim de hidayeti tercih ederse Allah bunu bilir ve onu doğru yola yöneltir.¹⁵⁴

Allah'ın saptırması ve doğru yola eriştirmesinde bir keyfilik söz konusu değildir. Eğer böyle olsaydı, Allah tarafından onlara yönelik yapılan korkutma ve tehdidin de bir anlamı olmazdı. Ayette onların imana gelmiyor oluşlarından dolayı endişeye kapılan Hz. Peygamber'e, onların bu durumunun, Allah'ın onlara vermiş olduğu seçme hürriyetinin bir sonucu olduğu hatırlatılıyor. Bu yüzden ona, onların bu haline üzülmemesi gerektiği, bir kulu doğru yolu kabule zorlamanın kendi takatının üstünde bir iş olduğu hatırlatılıyor. Bu teorik anlamda mutlak kudret sahibi Allah tarafından yapılabilir. Ancak Allah, insanları dünya hayatında denemeyi dilediğinden, onlara hidayeti ya da dalaleti seçme hürriyeti vermiş, mutlak iradesini bu yönde kullanmıştır. Saptırma ve doğru yola eriştirmenin Allah'tan olması bu anlamdadır. Dolayısıyla bu, Allah'ın ilmine ve kullarının eğilimleri hususundaki kesin hüccetine göre olmaktadır.¹⁵⁵ Ayetin sonunda, Allah'ın onların yaptıklarını bildiğine dair vurgu, bu işin keyfi olarak yapılmadığına işaret eder.

Sanki ayet Hz. Peygamber'e şöyle hitap etmektedir: Sana düşen yalnızca tebliğdir. Onları doğru yola yöneltmek senin sorumluluğunda değildir. Onları amellerinden dolayı hesaba çekecek olan Allah'tır.¹⁵⁶ Onlar şeytanın amellerini süslü göstermesi sonucu kendi kendilerini bu duruma düşürdüler. O halde ne diye onlar için endişeleniyorsun?¹⁵⁷

İmam Razi ise bu ayetten hareketle, insanların iyi ve kötü amelleri kendi başlarına işlemelerinin mümkün olmadığını, bu yüzden insandan sadır olan tüm fiillerin Allah'ın iradesine isnat edilmesi gerektiğini söyler. Buna göre ayette, "Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini doğru yola yöneltebilir" ifadesi, tüm bu fiillerin Allah'ın meşietiyile oluştuğuna işaret etmektedir.¹⁵⁸

İmam Âlûsi (1270/1853) ise, ayette çirkin eylemleri kendilerine süslü görünen ve bunun üzerine yaptıklarını güzel gören inkârcıların, Allah'ın sapmasını dilediği kimselerden

¹⁵⁴ el-Maturidî, a.g.e, 4/171.

¹⁵⁵ İbn Kesîr, a.g.e, V/570.

¹⁵⁶ es-Sa'dî, Abdurrahman bin Nâsır, *Teysîr-ul Kerîm-i'r-Rahman fî tefsîri Kelamı'l-Mennân*, Mektebet-ul İslâmiyye, Kahire, 2008, s. 642.

¹⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXII/122.

¹⁵⁸ Râzi, a.g.e, IX/224.

olduğunu söylemektedir.¹⁵⁹ Her iki yorumda, ayette geçmekte olan meşietin, Allah'ın dilemesinden bahsettiği ön kabulünden hareketle yapılmış gibi gözükmektedir. Kur'an'da, şerh amellerin Allah'ın meşietiyile oluştuğu ve Allah'ın sapmasını istediği insanlar olduğu gibi meselelere değinilmez. Bazı insanların doğru yoldan saptıkları doğrudur. Ancak bu, Allah'ın kullarından bazısının sapmasını dilediği anlamına gelmez. En azından bu anlayış, meşiet içerikli ayetlerden çıkarılamayacak bir düşüncedir.

Allah'ın meşietinden bahseden ayetlerde, çok sade ve anlaşılır bir üslupla Allah'ın söz konusu fiilleri yapmaya güç yetirebileceğinden bahsedilmektedir. Kur'an'ın ilk muhatapları vahyi, kelamcılar tarafından sonraki dönemlerde ortaya atılmış türedi yorumlardan uzak bir şekilde anlıyorlardı. Allah'ın meşietinden bahseden ayetleri kelami tartışmalardan ne kadar bağımsız okursak, bu pasajların ilk muhatapların zihninde çağrıştırdığı sade ve anlaşılır manayı yakalamamızda o nispette kolay olacaktır.

1.1.1.5. Allah'ın Dilediğini Hidayete Erdirip, Dilediğini Saptırması Bağlamında Türkçe Mealler

“Allah'ın dilediğini saptırır, dilediğine hidayet eder” şeklinde tercüme edilen ayetler hakkında yaptığımız inceleme bizi, bu ifadelerin Allah'ın kudretine ve yapabilirliğine vurgu yapan retorik ifadeler olduğu sonucuna ulaştırdı. Bu yüzden, Kur'an'ı Türkçe mealler aracılığıyla okuyup anlama gayretinde olan okuyucuların söz konusu ifadeyi yanlış anlamasına mahal vermemek için, bu ayetlerde kastedilen mananın ayet meallerine yansıtılabilmesi son derece önemlidir.

Allah'ın meşietinden bahseden tüm ayetlerde vurgu, Allah'ın söz konusu fiilleri yapacağına değil, teorik anlamda güç yetirebilirliğine ve yapabilirliği anlamı üzerinedir. Buna göre “Allah dilediğini saptırır ve dilediğini doğru yola ulaştırır.” ifadesi, “Ancak Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini doğru yola yöneltebilir.” ya da “Ancak Allah dilediğini saptırmaya ve dilediğini doğru yola ulaştırmaya güç yetirebilir.” şeklinde meallendirilmelidir.

Bu mananın, sadece hidayet ve dalalet bağlamında değil, Allah'ın meşietinden bahseden tüm Kur'an ayetlerinin mealine yansıtılması gerekir. Eğer ayetleri bu şekilde meallendirmenin de yanlış anlamaları gidermede yeterli olmayacağı düşünülürse, mealin giriş

¹⁵⁹ Âlûsi, Ebu Abdullah Şihâbuddîn, *Rûh-ul Meânî fi Tefsîri 'l-Kur'ani'l-Azîm ve 's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâr-ul Hadîs, Kahire, 2005, XXII/457.

bölümünde ya da ayet meallerine dipnot düşerek bu ayetlerde Allah'ın kudretine vurgu yapıldığı ifade edilebilir. Birçok Kur'an okuyucusu bu tür ifadeleri okuduğunda, -Hâşâ- Allah'ın kullarını keyfi olarak saptırdığı ya da doğru yola ulaştırdığı gibi sonuçlara ulaşabilmektedir. Ya da zihninde bu mesele hakkında birçok soru işareti oluşmaktadır. Bu yüzden ayetleri meallendirirken, Allah'ın yapabilirliğine vurgu yapan bir dil kullanmak ve yer yer verilecek dipnotlarla okuyucuyu yönlendirmek, bu ayetlerin doğru anlaşılması noktasında faydalı olacaktır. Şimdi Türkçe meallerde bu ifadeye ne tür manalar verildiğine bakalım.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe meallerde, Allah'ın dilediğini hidayete, dilediğini dalaletle sürükleyeceğinden bahseden pasajların meallendirilmesinde iki farklı yaklaşım mevcuttur. Birinci ve en yaygın olan yaklaşım, söz konusu ifadeyi Allah'ın kudreti merkezinde meallendirir. İkinci yaklaşım ise, bu ifadenin meal okuyucusunu kaderci inanış biçimi ve Allah'ın keyfi iradesi gibi düşüncelere yöneltmemesi için ayetleri Allah'ın adaleti merkezinde meallendirir. Burada her iki yaklaşımı da temsil eden dört farklı meal örneği vermek istiyoruz. Bunun dışında kalan mealler ise burada vereceğimiz örneklere yakın anlamdadır. Bu sözünü ettiğimiz meal farklılıklarını şu şekilde sıralayabiliriz¹⁶⁰:

1) Diyanet: *“Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*

2) Muhammed Esed: *“Allah (sapmayı) dileyeni sapıklık içinde bırakır, (doğru yolu tutmayı) dileyeni de doğru yola yöneltir. Çünkü doğru hüküm ve hikmetle edip eyleyen en yüce iktidar sahibi O'dur.”*

3) Mustafa İslamoğlu: *“Allah isteyenini sapmasını dileyecek, isteyenini de doğru yola yöneltecektir. Zira her işinde mükemmel olan, hükmünde tam isabet kaybeden O'dur.”*

4) Mustafa Öztürk: *“Allah dilediğini/müstahak gördüğünü saptırır, dilediğini/layık gördüğünü de doğru yola ulaştırır. O, üstün kudret sahibidir; her buyruğu ve her fiili mutlak isabetlidir!”*

Örneklerde verilmiş olan meallerden birincisi Allah'ın kudretini merkeze alır. Türkçe meallerin büyük çoğunluğu söz konusu ifadeyi bu şekilde ya da buna çok yakın bir manada meallendirmiştir. Diğer üç meal örneğinde ise, meselede insan iradesinin rolünü açıklamak ve

¹⁶⁰ Aşağıda vermiş olduğumuz örnekler, İbrahim suresinin 4. ayetinin mealinden alınmıştır.

Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunmayacağını vurgulamak için, Allah'ın adaleti merkezinde bir üslup kullanılmıştır.

Diyanet'in mealinden verdiğimiz birinci örnekte, Allah'ın kudretine vurgu yapan bir dil kullanılmıştır. Meşiet içerikli ayetlerde vurgulanmak istenen manaya anlamca en yakın olanı bu meallendirmedi. Ancak bu meallendirme, Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği şeklinde anlamaya da uygundur. Çünkü verilen anlamda, “*Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir.*” deniliyor. Oysaki bu ifadeyle verilmek istenen mesaj, Allah'ın bu fiilleri yapacağı değil, bunları yapmaya güç yetirebileceğidir. Dolayısıyla bu ifadeyi meallendirirken, Allah'ın söz konusu fiilleri yapacağı değil, yapabilecek güç ve kudrette olduğu ifade edilmelidir.

Burada değinmemiz gereken bir hususta “*Allah dilediğini saptırır; dilediğini doğru yola yöneltir*” şeklindeki ifadelerin birçoğunun, Arap dilindeki gramer kuralları çerçevesinde, “*Allah dileyeni saptırır; dileyeni doğru yola yöneltir*” şeklinde tercüme etmeye de elverişli olduğudur. Nitekim Muhammed Esed¹⁶¹ (ö.1992), meal-tefsirinde Arap dilinin müsaade ettiği kadarıyla bu ayetlerdeki (yeşâu) fiillerinde bulunan müstetir (huve) zamirlerini, Allah'a irca etmek yerine (men) ismi mevsulüne irca ederek, meallendirmeyi “*Allah (sapmayı) dileyeni sapıklık içinde bırakır, (doğru yolu tutmayı) dileyeni de doğru yola yöneltir*” şeklinde yapmıştır.¹⁶² (Yeşâu) fiillerinde bulunan müstetir (huve) zamirlerini, Allah'a irca etmek yerine (men) ismi mevsulüne irca etmek Arap dili kurallarına göre mümkündür. Ancak bu, ayetlerin bağlamlarını göz önünde bulundurduğumuzda pek de sağlıklı görülmemektedir. İmam Âlûsi, tefsirinde ifadeyi bu şekilde anlamının Arap dili kurallarınca mümkün olduğunu, ancak bunun ayetlerin siyakına uygun olmadığını ifade etmektedir.¹⁶³

Esed'in bu tercihinin sebebi, Müslümanların büyük çoğunluğunun Kur'an'ı, kelami ekollerin ve ikincil kaynakların telkin ettiği salt kaderci bir bakış açısıyla okuyor olduklarını gördüğünden olsa gerektir. Zira tercih ettiği ibare, insan iradesini ön plana çıkaran, Mutezili düşünce paralelinde bir yorumdur. Muhtemeldir ki müfessiri buna iten saik, ilgili pasajların cebir görüşünü destekliyor mahiyette yorumlanıyor olduğunu görmesinden kaynaklanıyordu. Oysaki “yeşâu” fiillerinde bulunan müstetir “huve” zamirlerini “men” ismi mevsulüne irca ettirmek bir takım ayetlerde varsayılan çelişkiyi kaldırıyor gibi görünse de, bu çelişki

¹⁶¹ Avusturya asıllı Müfessir, Fikir Adamı.

¹⁶² Bk. Esed, a.g.e, İbrahim/4; Fatır/8; Müddesir/31. ayet mealleri.

¹⁶³ Âlûsi, a.g.e, XXIV/333.

hidayet-dalalet bağlamında kullanılan, meşiet ve irade fiillerinin failinin “Allah” olduğu açıkça belli olan birçok ayette kalmaya devam etmektedir. Mesela En’am suresinin 39. ve 125. ayetlerinde meşiet ve irade fiillerinin failinin Allah c.c. olduğu açıkça bellidir. Allah c.c. şöyle buyuruyor:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Mesajlarımızı yalanlayanlar, zifiri karanlığa gömülmüş sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu saptırabilir ve dilediğini de dosdoğru yola yöneltebilir”. (En’am 6/39)

Diğer bir ayet ise şöyledir:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّكَ بِصَعْدِ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, kalbini (Ona) teslim olma arzusuyla genişletir; kimin de sapmasına izin verirse onun kalbini daraltır ve sıkıştırır, adeta göklere turmanıyormuş gibi; böylece Allah, inanmayanları dehşete düşürür.” (En’am 6/125)

Yukarıda verdiğimiz ayet mealleri Muhammed Esed’e aittir. Oda bu ayetleri “Allah kimi dilerse onu saptırır ve dilediğini de dosdoğru yola yöneltir” şeklinde meallendirmiştir.¹⁶⁴ Daha önce söylediğimiz gibi Kur’an’daki bu ve benzeri ifadelerin kullanımı bir Kur’an üslubudur ve Allah’ın her şeye gücü yeten, mutlak kudret sahibi bir ilah olduğunu vurgulamak için kullanılır. Daha sonra bu ifadeler, kelami tartışmaların etkisiyle farklı bir mecraya çekilmiş ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. O halde “yeşâu” fiillerinde bulunan müstetir “huve” zamirlerini “men” ismi mevsulüne irca ederek söz konusu yanlış anlamalar ortadan kalkmamaktadır. Aslında söz konusu ayetler, kelami kabullerden uzak okunduğunda ortada bir yanlış anlama kalmamaktadır. Dolayısıyla bu meallendirme de, ayetlerin doğru anlaşılması noktasında isabetli görünmemektedir. Çünkü bu ayetlerde vurgu, insanın seçme hürriyetine değil, Allah’ın kudretine yapılır.

Mustafa İslamoğlu¹⁶⁵, nun söz konusu ifadeye verdiği anlam, Esed’in yaklaşımına oldukça yakındır. Kendisi mealinde Esed’ten farklı olarak, “şâe” fiilinin Allah ve insan iki

¹⁶⁴ Bz. Esed, a.g.e, En’am 6/39–125. ayet mealleri.

¹⁶⁵ İlahiyatçı, Yazar.

faili de gördüğünü söylemekte ve ayeti meallendirirken her iki faili de birlikte zikretmektedir.¹⁶⁶ İslamoğlu'nun söz konusu ifadeye verdiği anlam şu şekildedir: “Allah isteyen sapmasını dileyecek, isteyen de doğru yola yöneltecektir.” Daha çok Maturidi kelim ekolünün mesele hakkındaki görüşünü yansıtan bu yaklaşım, ayetlerin kelami kabullerden hareketle meallendirildiği izlenimini uyandırmaktadır. Yani bu ayetlerde Allah'ın saptırması ve hidayet etmesinin nasıllığından bahsediliyor olduğu kabulünden hareketle, insan dilemedikçe Allah'ın, o kulunun lehinde ya da aleyhinde herhangi bir şey dilemeyeceği vurgulanıyor. Oysaki ayetten böyle bir mana çıkarmak güçtür. Ayette Allah'ın neyi nasıl dileyeceğinden ve bunun insanın dilemesiyle olan ilişkisine değinilmemektedir. Bunun yanı sıra “şâe” fiilinin iki faili de gördüğünü söylemek, ancak bir takım kelami görüşleri kabul etmekle mümkündür.

Toshihiko Izutsu¹⁶⁷,ya (ö.1993) göre: “kelimeler bir şahıs münasebetli kelimeler ve iki şahıs münasebetli kelimeler olmak üzere ikiye ayrılır. Mesela “yemek” ve “kınamak” kelimelerinin ikisi de geçişlidir. Buna rağmen birinci “bir şahıslı kelime”dir, öteki “iki şahıslı kelime”dir. “Yemek” fiilinde sahnede yalnız bir şahsın bulunması gerekir. Tabii birden fazla şahıs da bulunabilir ama böyle olması zaruri değil tali derecede kalan bir şeydir. Yemenin esas manasının tahakkuku için bir şahsın bulunması yeterlidir. Fiilin tahakkuku için bu yeterlidir. İşte bu tür kelimelere ben “bir şahıslı kelime” diyorum. “Kınamak” fiilinde ise tersine “kınama” hareketi en az iki kişi olmadan meydana gelmez. Eğer başka kimse yoksa aktör kendi kendini kınar, tabi yapabilirse. Böyle olsa bile bu yine esas mana bakımından iki şahıslı münasebettir. Zira aktör çift rol oynamaktadır.¹⁶⁸

Izutsu'nun bu sözlerinden hareketle “şâe” fiilinin mastarı olan meşiet kelimesini ele alalım. Meşiet, bir şeyi dilemek, irade etmek anlamlarına gelir. “Dilemek ya da irade etmek” ise bir şahıs münasebetli kelimelerdir. Bu kelimelerin iki şahıs münasebetli (Allah-İnsan) kelime olduğu yönündeki görüş, daha sonraki dönemlerde kelamcılar tarafından ileri sürülmüştür. İslamoğlu'nun meseleyi açıklamak isterken kelamî ekoller eliyle ortaya çıkan yanlış anlamaları gidermeye yönelik bir dil kullandığı görülmektedir. Bu yüzden ayete mana verirken, Allah'ın kudretinden çok adaletini merkeze alan, kelami tartışmalarla ortaya çıkmış

¹⁶⁶ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an*, Düşün Yay. , İstanbul, 2008, s. 470. ; Müellifin “şâe” fiilinin her iki özneyi de gördüğü yönündeki görüşünün açıklaması için ayrıca bk. İslamoğlu, a.g.e, s.463.

¹⁶⁷ Japonyalı Düşünce Tarihçisi ve Dilbilimci.

¹⁶⁸ Izutsu, a.g.e, s.182.

olan yanlış anlamaları gidermeye yönelik bir metot benimsemiştir. Ancak meşiet içerikli ayetlerin, Allah'ın dilemesinden bahsettiği ön kabulünden hareket ettiği için, o da ayette vurgulanmakta olan Allah'ın kudretini meale yansıtamamıştır.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk¹⁶⁹ ise, bu ifadelerin Allah'ın saptırması ve doğru yola eriştirmesinden bahsediyor olduğu ön kabulünden hareketle, Kur'an bütünlüğünde şu şekilde anlaşılması gerektiğini söyler: “*Allah dilediğini/müstahak gördüğünü saptırır, dilediğini/layık gördüğünü de doğru yola ulaştırır.*” Öztürk, okuyucunun bu ifadeden hareketle, Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği yönünde sonuçlara ulaşmaması için, söz konusu ifadenin, Allah'ın müstahak olanları saptırdığı, layık olanları da doğru yola ulaştırdığı tarzında anlaşılması ve meallendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu mana, Kur'an'da bahsi geçen Allah'ın kimleri saptırıp, kimleri doğru yola eriştireceğinden bahseden pasajları meallendirirken kullanılabilir. Ancak Allah'ın meşietinden bahseden bu ayetlerde Allah'ın kudreti konu edilmektedir. Dolayısıyla bu ve benzeri mealler, her ne kadar haklı kaygılarla Allah'ın adaletini merkeze alan bir metot benimsemiş ve Kur'an bütünlüğünde doğru bilgiler içeriyor olsa da, bu ayetlerde vurgulanmak istenen asıl manadan uzak bir içeriğe sahiptir.

Allah'ın dilediğini saptırıp, dilediğini doğru yola ulaştırabileceğinden bahseden ifadeyi Allah'ın adaletini merkeze alarak yorumlayan yaklaşım, Allah'ın kudretine vurgu yapmakta olan bu ifadenin anlaşılması noktasında pek de isabetli görünmemektedir. Çünkü bu ifadeyle vurgulanmak istenen asıl mana Allah'ın adaleti değil, kudretidir. Dolayısıyla bu ayetleri meallendirirken söz konusu ifadeyi Allah'ın adaleti çerçevesinde anlamlandırmak, ayetlerin bağlamına uygun değildir. Bu her ne kadar Allah'ın adaletini anlaşılır kılmak gibi iyi bir gayeye matuf olarak yapılmış olsa da, bu ifadeyi meallendirirken, ayetlerde asıl vurgulanmak istenen manayı öncelemek daha isabetli olacaktır.

Bu, kelamcılarının Allah'ın meşieti hakkında ileri sürdükleri iddiaları kabulden kaynaklanan bir durumdur. Daha önce bu ayetlerde Allah'ın hidayeti ve dalaletinin nasıllığından bahsedilmediğini, bu ifadelerin Allah'ın kudretine vurgu yapan retorik ifadeler olduğunu söylemiştik. Ayetler bu gözle okunduğunda ortada Allah'ın adaletiyle çelişen bir durum kalmamaktadır. Yani bu ayetlerde Allah'ın insanları saptırması ve doğru yola ulaştırmasından bahsedilmemektedir. Allah'ın kimleri saptırıp, kimleri hidayete erdirecek olduğu sorusunun cevabını meşiet içerikli ayetlerle vermeye çalışmak, kelamcılar tarafından

¹⁶⁹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Tefsir Ana bilim dalı Başkanı.

üretilen sorunları, kelami kabullerle çözmeye çabalamaktan başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu ayetleri anlama ve meallendirme noktasında kelami kabullerden bağımsız, Kur'an üslubunu ve ayetlerin bağlamlarını dikkate alan bir yöntem benimsenmelidir.

Günümüz insanının Kur'an'ın diline ve anlam dünyasına fazlasıyla yabancılaşmış oluşu ve Kur'an'daki bu tür ifadeleri Allah'ın ezelde her şeyi tayin ve tespit ettiği temeline dayanan kadereci bir bakış açısıyla okumasının birçok yanlış anlamayı da beraberinde getirdiği doğrudur. Ancak bu, ayetlere bağlamlarından uzak anlamlar vermeyi gerektirmez. Söz konusu yanlış anlamaları önlemenin yolu, ayetleri sonradan ortaya çıkmış yorumlardan bağımsız bir şekilde okumaktan geçer. Meal okuyucularını Kur'an üslubu hakkında bilgilendirmek, bu ve benzeri birçok yanlış anlamayı belirli oranda önleyecektir.

1.1.2. “Eğer Allah Dileseydi İnsanların Tümüne Hidayet Ederdi” İfadesi

Meşiet Kur'an'da daha çok sıla ve şart cümlelerinde kullanılır. Her iki kullanımda da Allah'a nispet edildiğinde, O'nun kudretine vurgu yapan bir içeriğe sahiptir. Bu iki farklı kullanım da hidayet ve dalalet bağlamında gelen ayetlerde mevcuttur. Şart cümlesi olarak kullanımına şu ifadeyi örnek gösterebiliriz: *“Eğer Allah dileseydi insanların tümüne hidayet edebilirdi.”* Bu ifade, Allah'ın tüm insanları doğru yolu kabule zorlayabilecek kudrette olduğu vurgulanır. Ancak Allah insanları dünya hayatında imtihan etmeyi dilediğinden, onları imanı kabule zorlamamıştır. Söz konusu ayetlerde vurgulanmak istenen mana, Allah'ın söz konusu fiili yapabilecek güçte olduğudur.

1.1.2.1. Allah'ın Tüm İnsanlığı Doğru Yola Eriştirebilecek Güçte Olduğu

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Ey Peygamber! Eğer rabbin dileseydi yeryüzünde bulunan herkes topyekûn iman edebilirdi. (Ama O, insanları özgür bırakıp tercihlerinden sorumlu tutmayı diledi). Allah onları imanı kabule zorlamadığına göre sen insanları ille de imana gelmeleri için ne diye zorlayacaksın ki?!”* (Yunus 10/99)

İmam Râzi bu ayetin tefsirinde şunları söylemektedir: *“Mezhebimize göre kâinatta meydana gelen her şey Allah'ın meşietiyile olur. Bu ayetteki “lev” şart edatı kendisi dışında başka bir şeyin nefyedilmesiyle, bir şeyin nefyedilmesi anlamında kullanılır. Allah, “Eğer rabbin dileseydi yeryüzünde bulunan herkes topyekûn imana gelirdi.” buyurması bunu*

dilememiş olduğu ve yeryüzündeki tüm insanların iman etmeyeceği anlamına gelir. Bu ise Allah'ın tüm insanların iman etmesini istemediği anlamına gelir."¹⁷⁰

İmam Taberi'ye (310/922) göre ise ayette Hz. Peygamber'e şöyle hitap edilmektedir: *"Ey Muhammed! Eğer Allah dileseydi yeryüzündeki herkes iman eder, senin benim resulüm olduğunu ve getirmiş olduğun hakikatleri tasdik ederdi. Ancak böyle dilemedi. Çünkü sen daha peygamber olarak gönderilmezden önce ezelde, yeryüzü ve gökyüzü yaratılmazdan önce kimin hidayet ehli, kimin dalalet ehli olacağı belirlenmiştir."*¹⁷¹

Bu ayeti anlamak için Razi ve Taberi tefsirlerine bakan birisinin şu soruları sorması muhtemeldir: a) Allah niçin tüm insanların hidayetini dilememiştir? b) Kâinatta her şey Allah'ın dilemesiyle meydana geliyorsa, karşılaştığımız tüm olumsuzlukların Allah'ın dilemesiyle mi oluştuğuna inanmalıyım? c) Bu durumu, Allah'ın adalet ve merhamet sahibi oluşuyla nasıl bağdaştıracağım? d) Eğer Allah ezelde kimin hidayet ehli, kimin dalalet ehli olacağını belirlemişse o halde niçin imtihan ediliyoruz? Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Kur'an'da yeri olmayan bu ve benzeri soruların tümü, bize gelenek tarafından tevarüs etmiştir. Bazı âlimlerin, kendi mezhebi ön kabullerini Kur'an'da okumak istemeleri sonucu ayetlere olmadık anlamlar yüklenmiştir.

Bu ayetin bağlamını dikkate alarak okuduğumuzda böylesine karışık ve anlaşılması zor meseleler içermediği görülecektir. Bu ayetle Hz. Peygamber'e söylenmek istenen şeyle, kâinattaki her şeyin Allah'ın meşietiyile oluştuğu, Allah'ın kimi kullarının imanını istemediği ya da kulların davranışlarının önceden belirlenmiş olduğu fikri arasında hiçbir ilişki yoktur. Ayette Allah'ın Hz. Peygamber'e, onun vesilesiyle de tüm müminlere söylemek istediği şey, bu ve benzeri karmaşık kelami görüşler değil, insanlardan bazılarının inkâr yolunu tercih ediyor oluşunun Allah'ın kendilerine vermiş olduğu seçme hürriyetiyle olduğudur. Bir önceki ayette Hz. Yunus'un kavminin tam azabı hak etmişken tövbe etmesi sonucu affedilmesi, bir sonraki ayette inkârcıların gökler ve yer hakkında düşünmeye çağırılması bunun en açık delilidir.

Zemahşeri ise ayette geçen Allah'ın dilemesinin *"insanları zorla imanı kabule zorlardı"* şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler.¹⁷² Burada Zemahşeri'nin yaptığı yorum çok

¹⁷⁰ Razi, a.g.e, VI/304.

¹⁷¹ Taberi, a.g.e, XI/173.

¹⁷² Zemahşeri, a.g.e, III/176.

daha isabetli görülmektedir. Buna göre Allah, insanları; imanı kabule zorlamak yerine bunu kendi iradeleriyle seçmelerini dilemiştir. Bu yüzden doğru yola girmeye niyeti olmayan kimseyi bunu kabule zorlamanın da bir faydası olmayacaktır. Eğer Allah dileseydi tüm insanlığı doğru yolu kabul edecek bir yapıda yaratabilirdi. Ancak O, hikmeti gereği kullarının kendi iradeleriyle hakkı ya da batılı tercih etmelerini diledi.¹⁷³ Bundan sonra kâinattaki her şey Allah'ın koyduğu yasalara tabidir. Allah, doğru yola yöneleni hidayete, sapkınlığa yöneleni de dalalete sürükleyecektir.

Bu ayette vurgulanmak istenen, bazı insanların iman etmiyor oluşunun, Allah'ın onlara verdiği seçme hürriyetinin bir sonucu olduğudur. Allah onları bunu kabule zorlamaya güç yetirebilirdi. Ancak onları bunu kabule zorlamadı. O halde Hz. Peygamber'e ve müminlere düşen, sadece insanları İslam'a davet etmektir. İnsanları imanı kabule zorlamak onların işi değildir.

1.1.2.2. İnkârcıların İman Etmiyor Oluşunun, Allah'ın Onları İmtihan Etmeyi Dilemesinin Bir Sonucu Olduğu

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Ey Peygamber! Eğer o müşriklerin imandan yüz çevirmeleri yüreğini daraltıyor ve bu yüzden onları imana getirmek için, bir tünel kazıp yerin derinliklerine inmek yahut bir merdivenle göğe yükselmek gibi bir mucize göstermek istiyorsan, şunu bilmelisin ki eğer Allah dileseydi onların tümünü imana getirebilirdi. O halde sakın bu gerçeği görmezden gelerek hareket etme!”* (En'âm 6/35)

Eğer Allah, insanların tümünü doğru yolu üzere toplamak isteseydi, onları bunu kabule zorlayacak bir mucize gösterirdi. Ancak hikmeti gereği böyle yapmadı.¹⁷⁴ O kulların kendi hür iradeleriyle hidayeti ya da dalaleti tercih etmelerini diledi. Çünkü imanlarını anlamlı kılacak, onu karşılığını bekleyebilecekleri niteliğe sokan şey, kendi tercihleriyle bunu kabul edecek olmalarıdır. Bu da ancak insana muhayyerlik hakkı tanınmasıyla olacaktır.¹⁷⁵

Bu ayette bir kez daha Hz. Peygamber'i teselli mahiyetinde, inkârcıların durumuna üzülmemesi gerektiği tembihleniyor. Çünkü onlar, kendilerine rableri tarafından verilmiş olan irade hürriyetini kullanarak inkâr yolunu tercih etmiştir. Bu yüzden Allah'ın elçisi bile onları iman ettirmeye güç yetiremez. Allah'ın kulları için belirlediği sünneti gereği insanlar farklı

¹⁷³ Rıza, Reşid, *et-Tefsîru'l-Kur'an'il azîm*, Dâr-ul Fikr, Beyrut, 2007, XI/346.

¹⁷⁴ Zemahşeri, a.g.e, II/341.

¹⁷⁵ Abdulcebbâr, Kâdı, *Tefsir-u Kâdı Abdulcebbâr*, Dar-ul Kutub-ul İlmiyye, Lübnan, 2009, s. 165.

eğilimler gösterebilecek nitelikte yaratılmıştır. İşte Allah'ın kullarına yönelik sünneti budur ve bunda bir değişiklik olmaz.¹⁷⁶

Razi'ye göre ayette “*Eğer Allah dileyseydi onların tümünü imana getirebilirdi.*” buyrulması, Allah'ın tüm insanların imana gelmesini dilemediği anlamına gelir. Allah inkârcının iman etmesini istemez. Onun inkâr üzere kalmasını diler. İnsanın eğilimlerini ve inkârını yaratan ve dileyen Allah'tır. En açık beyan, Kur'an'ın zahirine uygun olanıdır. Bu yüzden Mutezile'nin bu ayeti “eğer Allah dileyseydi insanların tümünü imanı kabule zorlardı” şeklinde yorumlaması kabul edilemez.¹⁷⁷

Görüldüğü üzere İmam Râzi, Allah'ın kudretini ispatlamak, kelami görüşlerini delillendirmek ve Mutezilenin mesele hakkındaki görüşlerine cevap vermekten, ayette asıl vurgulanmak istenen manayı açıklamaya fırsat bulamamaktadır. Bu ayette, İmam Razi ve benzeri kelamcı müfessirler tarafından gündeme getirilen sorunlara değinilmez. Bu ayetten hareketle “Allah insanların tümüne hidayet etmek istemedi” , “Allah inkârcı kulunun iman etmesini istemez” ya da “insanın dileyeyeceği şeylerin tümünü Allah diler” demek, ancak ayette söz edilen Allah'ın meşietine metafiziksel anlamlar yüklemekle mümkün olabilir. Bu Ayette Allah'ın, bazı insanların sahip oldukları seçme hürriyetiyle imanı seçmelerini dilemediğine işaret edilmez. Burada vurgu, Allah'ın insanları imanı kabule zorlamadığı anlamı üzerinedir. Allah insanların imanlarının ödül ve cezayı hak edecekleri bir nitelikte olmasını diler ve bu durum, onların mükellef olmasını nefyeden bir durum değildir.¹⁷⁸

Ayetin geçmekte olduğu En'âm suresi Mekki bir suredir. Tevhid inancı ve Allah'ın kudreti bu surede yoğun olarak işlenen konulardandır. Bu ayetten hemen önce gelen pasajda, Allah'ın; Hz. Peygamber'in, inkâr edenlerin sözlerinden duyduğu rahatsızlıktan haberdar olduğu, ancak kendinden önce gönderilmiş olan elçilerinde benzer durumlarla karşılaşmış oldukları ifade edilir.¹⁷⁹ Daha sonra gelen ayetlerde ise, vahye ancak ona kulak verenlerin uyacağı, inkârcılar kastedilerek ölüleri ise ancak Allah'ın diriltebileceği vurgulanır. İnkârcıların mucize istekleri yinelenir ve Allah'ın tüm bunları yapmaya kadir olduğu vurgulanır.¹⁸⁰ Hemen iki üç ayet sonra ise, Allah'ın dilediğini saptırabilecek ve dilediğini doğru yola ulaştırabilecek olduğu vurgulanır: “*Ayetlerimize yalan diyenler, hakikate karşı*

¹⁷⁶ Rıza, Reşid, a.g.e, VII/278.

¹⁷⁷ Razi, a.g.e, IV/520.

¹⁷⁸ Tabersi, a.g.e, IV/46.

¹⁷⁹ Bk. En'âm 6/33-34.

¹⁸⁰ Bk. En'âm 6/36-37.

sağır ve dilsiz kesilmiş kimselerdir. Onlar kâfirliğin karanlık dehlizlerinde kaybolmuşlardır. Ancak Allah dilediğini saptırabilir ve dilediğini dosdoğru yola yöneltebilir.” (En’am 6/39)

Kur’an’da, Hz. Peygamber’in, kavminden iman etmemekte diretenler hakkındaki endişesini gidermeye yönelik başka ayetler de mevcuttur. Bu ayetlerdeki vurguyla, Allah’ın tüm insanları hidayeti kabule zorlayabilecek kudrette olduğunu vurgulayan meşiet içerikli ifadeler, aynı anlam içeriğine sahiptir. Aşağıdaki ayet buna örnektir: *“Eğer dileyseydik, onlara gökten öyle bir alamet indirirdik ki, onun karşısında boyunları bükülür, hemen baş eğerlerdi.” (Şuara 26/4)*

Tüm bu söylediklerimizden çıkan sonuç şudur: Ayetin bağlamı ve meşiet içerikli ayetlerin kullanılış maksadı göz önünde bulundurulduğunda, bu ifadenin Allah’ın dilemesinden bahsetmediği, sadece Allah’ın kudretine vurgu yapan retorik bir ifade olduğu görülür. Ayet, bağlamı dikkate alınarak okunduğunda bu kolaylıkla görülmektedir. *“Eğer Allah dileyseydi onların tümünü imana getirebilirdi”* ifadesi, Allah’ın kudretine vurgu yapmakla beraber, Hz. Peygamber’i teselli etmeye yönelik bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla bu ayetlerde, Allah’ın söz konusu fiilleri keyfi olarak yaptığına dair hiçbir işaret yoktur.

Allah’la insan arasındaki ahlaki münasebet, O’nun, her bir kuluna adalet ve hikmet üzere muamele etmesini gerekli kılar. Allah’ın, kulları için belirlemiş olduğu bu değişmez yasaları bilmemek ya da göz ardı etmek insanı gereksiz kaygılar edinmeye sürükleyebilir. Ayetin sonunda Hz. Peygamber’e yönelik olarak *“O halde sakın bu gerçeği görmezden gelerek hareket etme!”* mealindeki ifade buna işaret etmektedir. Kur’an’a göre imanı anlamlı kılan şey, zorlama ve cebirden uzak, insana verilmiş olan seçme hürriyetinin sonucu oluşmuş olmasıdır.¹⁸¹ Kur’an’a göre Allah, rahmeti gereği hiçbir kulunun inkâr yolunu tercih etmesinden razı olmaz. Ancak insanlara seçme hürriyeti vererek imtihan etmeyi dilemiş olmasının bir sonucu olarak, inkâr yolunu tercih edenleri sapkınlığa, iman yolunu tercih edenleri ise doğru yola ulaştırmaktadır.

1.1.2.3. İnsanlardan Bir Kısımının Cehenneme Girecek Oluşunun, Allah’ın Onlara İmanı Zorla Kabul Ettirmeyi Dilememiş Olmasından Kaynaklandığı

¹⁸¹ Mâturidî, a.g.e, II/113.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Eğer dileseydik tüm insanları doğru yola yöneltebilirdik. (Fakat dünyadaki imtihan gereği) benim, “Cehennemi (inkârcılığı tercih eden) cinler ve insanlarla dolduracağım!” hükmüm artık yerini bulacaktır.” Secde 32/13¹⁸²

Allah isteseydi, insanları zorla doğru yolu kabule zorlayabilirdi. Ancak Allah bu işin zorla değil, insanların kendi tercihleriyle gerçekleşmesini diledi. Bu ayetin hemen sonrasında gelen “Ve Allah, günahkârlara şöyle seslenecek: “O halde, bu (Hesap) Günü'nün gelip çatacağını umursamamanın (cezasını) çekin bakalım şimdi!” (Secde 32/14) ifadesi, kâfirlerin azabı hak etmelerinin, kendi hür iradeleriyle yapmış oldukları fiillerinin neticesi olduğunu göstermektedir. Daha sonra “İşte bugün biz de sizin cehennemde azap çekmenizi hiç umursamayacağız.” buyrulması da şu anlama gelir: Umursamazlığınız karşılığında sizi cezalandıracağız. İşlediğiniz günahlardan ötürü tadın bakalım sürekli azabı!¹⁸³ Allah, insanı doğru ile yanlış arasında tercih yapma yeteneğinden ve dolayısıyla bütün ahlaki sorumluluğundan koparmış olacağı için, rehberliğini (hidayetini) herhangi bir kimseye zorla dayatmaz.¹⁸⁴

İnsanların cehennem ehlinde olmaları, şeytanın adımlarını izlemeleri ve inkârı tercih etmelerinin tabii neticesidir. A'raf suresindeki bir ayet bu anlamı pekiştirir mahiyettedir:

“Ve Allah: “Defol, (bulduğun) o yerden, gözden düşmüş ve kovulmuş olarak! (Ve) onlardan sana uyacak olanlara gelince hiç şüphemiz olmasın, cehennemi topluca sizinle dolduracağım!” (A'raf 7/18) Görüldüğü üzere ayette, cehenneme atılma gerekçesi olarak, şeytanın adımlarını izleme gösteriliyor. Dolayısıyla bu ve benzeri ayetlerden, Allah'ın cehennemi dolduracak oluşunun, -hâşâ- keyfi, rastgele olacağı sonucu çıkarılamaz.

İmam Razi'ye göre ayet, Allah'ın kâfirin iman etmesini dilemediği, ondan sadece inkar etmesini istediğine delildir.¹⁸⁵ Daha öncede söylediğimiz gibi meşiet içerikli ayetleri mezhebi kabullerle anlamaya çalışmak, birçok yanlış anlamayı da beraberinde getirir. Bu ve benzeri ifadelerin retorik kullanımlar olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Aksi takdirde Kur'an'da cevabını veremeyeceğimiz birçok soruyla karşılaşırız. Mesela bu ayetten yola çıkarak, Allah'ın meşiet/iradesinin keyfi olarak işlediği ya da ezelde kimin inkarcı kimin mümin olacağını belirlenmiş olduğu gibi sonuçlara ulaşmak çok büyük bir yanılgıdır.

¹⁸² Kur'an'da geçmekte olan benzer ifadeler için bk. A'raf 7/18; Hûd 10/119

¹⁸³ ez-Zemahşeri, a.g.e, V/32.

¹⁸⁴ Esed, a.g.e, s. 845.

¹⁸⁵ Razi, a.g.e, IX/144.

Allah, insanların davranışlarını önceden belirlemiş değildir. Allah'ın belirlediği şey, kâinatta hiçbir değişmeye maruz kalmaksızın işleyen kurallar(nedensellik kanunu), eşya için koyduğu kader (ölçü)dir. Ayette söz edilen, Allah'ın tüm insanlara vermemiş olduğu hidayetten kasıt ise, yol göstericilik anlamındaki hidayet değildir. Çünkü Allah tüm kullarına doğru yolu gösteren deliller sunmuştur. Burada kastedilen hidayet doğru yola erişirme anlamında ki hidayettir.¹⁸⁶ Bu tür hidayet ise, Allah'ın koyduğu kurallar gereğince, ancak bu yola girmeyi istemekle elde edilebilir.

1.1.3. Müşriklerin “Eğer Allah dileseydi ne şirk koşar ne de O’ndan başkasına ibadet ederdik” İfadesi

Kur'an'ın ilk muhatapları olan Mekke'li müşriklerin sahip olduğu Allah tasavvuru, O'nun keyfi uygulamalarda bulunabileceği yönündeydi. Onların bu çarpık zihniyeti, yer yer Kur'an ayetlerine de yansiyordu. Kendilerinin ve atalarının içinde bulunmuş olduğu durumdan Allah'ı sorumlu tutmak olarak özetleyeceğimiz bu yanlış, kimi kelami ekollerin Allah'ın hidayeti ve dalaleti meselesini açıklarken olmadık sonuçlara ulaşmış olması sonucu, günümüzde de kendisine taraftar bulabilmektedir. Onların bu çarpık anlayışını yeren ve yalanlayan Kur'an pasajlarını doğru anlamak, söz konusu yanlış anlamaların önüne geçme noktasında büyük öneme sahiptir. Ancak bunu yaparken kelami kabullerden mümkün olduğunca uzak durulmalıdır.

Kur'an'da müşriklerin ağzından “Eğer Allah dileseydi ne şirk koşar ne de ondan başkasına ibadet ederdik” ya da “Eğer Allah dileseydi onlar şirk koşmaz, putlara tanrılık yakıştırmazlardı.” mealinde birçok ifade mevcuttur. Birbirini açıklar nitelikteki bu ifadeler, Allah'ın kimi kullarının şirk koşmasını dilemiş olduğu şeklinde anlaşılabilir. Hâlbuki bu ayetlerde, Allah'ın hiçbir kulunu sapkınlığı tercihe zorlamadığı, bunu yapmaya gücünün yeteceğini, ancak kullarını imtihan etmeyi dilediği için bunu yapmadığı vurgulanmakta ve müşriklerin şirk koşmalarından ötürü Allah'ı sorumlu tutmaları yalanlanmaktadır. Yani bu ayetlerde de metafiziksel anlamda Allah'ın dilemesinden bahsedilmemektedir.

Yine bu ayetlerde Allah'ın kimi kullarının inkarını istediği ya da her bir insan hareketinin Allah'ın meşietiyile oluştuğuna dair bir işaret yoktur. Bu ayetler genel olarak, Hz. Peygamber'i; kavminden inkar edenler için üzüntü duymasının gereksiz olduğu noktasında

¹⁸⁶ eş-Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîru 'ş-Şa'râvî*, Ahbâr-ul Yevm, Mısır, 1991, XVIII/11825.

uyaran ve onu teselli eden bir içeriğe sahiptir. Şimdi ayetlerin tefsiri ve bağlamlarına dair birkaç örnek verelim.

1.1.3.1. Eğer Allah Dilemiş Olsaydı, Müşriklerin Şirk Koşmalarının Mümkün Olmayacağı

Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey Peygamber! Rabbin tarafından sana vahyedilen buyruklara uy! Unutma ki O’ndan başka gerçek tanrı yoktur! O halde müşriklerden uzak dur! Eğer Allah dileseydi onlar şirk koşmaz, putlara tanrılık yakıştırmazlardı. Unutma ki biz seni onların başına iman bekçisi olarak dikmedik. Sen onların inanç konusundaki tercihlerinden sorumlu değilsin.” (En’âm 6/106-107)

Bu ayetle Hz. Peygamber’e, bir kez daha müşriklerin inanç konusundaki tercihlerinden dolayı endişelenmemesi öğütlenir. Eğer Allah insanları melekler gibi, iradeden yoksun itaat etmeye mecbur varlıklar kılsaydı; onların tümü zorunlu olarak hidayete ererdi. Ancak Allah, kullarına hidayeti ya da dalaleti tercih edebilecekleri muhayyerliği vermiştir. Bunun sonucu olarak, insanlardan bir kısmı sapkınlığı tercih etmektedir. Âlusi bu ayetten, Allah’ın, kâfir kulunun iman etmesini istemediği sonucuna ulaşır.¹⁸⁷ Ancak bu durum, onu iman etmekten engellediği anlamına gelmez. Allah’ın, kâfir kulunun imanını istememesinin nedeni, onun kendi iradesiyle inkârı tercih etmesidir.”¹⁸⁸ Mutezile ise Allah’ın tüm kullarının hidayetini dilediğini, onları zorla iman ettirmek gibi bir şeyi irade etmediğinden, onları kendi tercihlerinden sorumlu tuttuğunu söylemektedir. Çünkü onları iman etmeye zorlasaydı, kullukla mükellef olamayacaklar, bu ise iradelerini ortadan kaldıracaktı. Dolayısıyla hesaba çekme diye bir şeyde olmayacaktı.¹⁸⁹

Yukarıda naklettiğimiz Âlusi’ye ait yorum, Sünni kelimcilerin meseleye yaklaşımlarını özetler mahiyettedir. Zira onlara göre Allah, yalnızca doğru yola girmiş kullarının imanını istemekte, doğru yoldan sapanların imanını istememektedir. Allah’ın inkâr edenin küfrünü yaratıyor oluşu, onun iman etmesini istememesine delildir. Dolayısıyla Allah tüm kullarının iman etmesini istemiştir. Ayetin bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, bu ayetten Allah’ın kimi kullarının iman etmesini istemediği sonucuna ulaşmak zordur. Bu pasajdan birkaç ayet önce, insanın iman ve inkârı seçmede muhayyer olduğuna işaretle şöyle

¹⁸⁷ Benzer bir yorum için bk. Beydâvi, a.g.e, I/511.

¹⁸⁸ Âlûsi, a.g.e, VIII/320.

¹⁸⁹ Râzi, a.g.e, V/108.

buyrulur: “*Şimdi Rabbinizden size (bu ilahi kelim yoluyla) anlama ve kavrama araçları verilmiştir. O halde, kim görmek isterse kendi lehine ve kim de körlüğü tercih ederse kendi aleyhine davranmış olur. Ve (kalbi katılaşmış olanlara de ki): “Ben sizin bekçiniz değilim!”* (En’âm 6/104)

Daha sonra müşriklerin, Hz. Peygamber’in Kur’an’ı başkasından okuyup öğrendiği yönündeki iftiralarına değinilir ve Hz. Peygamber’e kendisine vahyedilenlere uyması ve müşriklerden yüz çevirmesi emredilir. Hemen akabinde ise Allah dileseydi onlar şirk koşmazdı ifadesini içeren ayet gelir. Bu, ayetin temel vurgusunun Allah’ın kudreti ve Hz. Peygamber’in kavminden inkâr edenler hususundaki kaygılarını gidererek onu teselli etmek etrafında döndüğünü gösterir.

Ayetin bağlamı hakkında yaptığımız açıklama Mutezile’nin yaptığı yorumun daha isabetli olduğunu göstermektedir. Buna göre ayette Allah’ın isteseydi insanların şirk koşmasını engelleyebileceği, ancak bunu yapmadığı, o yüzden Hz. Peygamber’in onlar hakkında üzülmemesi gerektiği öğütlenmektedir. Bu ve benzeri ifadelerin sözlü hitap özelliği taşıdığı, dolayısıyla burada Allah’ın meşietinin doğasından değil, Allah’ın yapabilme gücünden bahsedildiğini aklımızdan çıkarmamalıyız. Eğer bunu yapmazsak bu ifadelerden yola çıkarak –hâşâ- Allah’ın meşietinin/iradesinin keyfi olduğu izlenimini uyandıran sonuçlara ulaşabiliriz.

Ayetin bağlamı dikkatlice incelendiğinde çıkacak sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- a) “Allah’tan başka hiç kimsenin, bir kulu doğru yolu kabule zorlamaya gücü yetmez.”
- b) “Allah, kullarını imanı ya da inkârı kabule zorlamamıştır.”
- c) “Allah, insanların kendi iradeleriyle doğru yolu kabul etmelerini ister.”

Hız. Peygamber’e hitaben “Sen onların inanç konusundaki tercihlerinden sorumlu değilsin.” buyrulması da bunun delilidir. Kâfir kimsenin, küfre düşmesinin bizatihi sorumlusu kendisidir. Kendisi bu durumdan kurtulmayı dilemedikçe, hep bu hal üzere kalmaya devam edecektir. Bu ve benzeri ayetlerin ilk nüzul olduğu dönemdeki sade ve anlaşılır manalarını yakalamamız, ancak bu pasajları kelami kabullerden uzak olarak okumakla mümkün olmakta, bu şekilde cevaplanması zor birçok soruda önemini yitirmektedir.

1.1.3.2. Müşriklerin, Allah'ın, Kullarını İmtihan Etme İradesini Hakkıyla Takdir Edememeleri

Yüce Allah şöyle buyuruyor: “O müşrikler, “Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız putlara tanrılık yakıştırmaz, O'nun helal kıldığı hiçbir şeyi haram saymazdık. (“Demek ki böyle inanıp böyle yapmamızı Allah dilemiş) diyecekler. Bunlardan önceki nesiller de peygamberlerini aynen böyle yalanladılar ama sonunda azabımızın tadına baktılar! Ey Peygamber! De ki onlara: “Bizi bu konuda ikna edecek bir delile, iddianızı ispatlayacak sağlam bir bilgiye sahip misiniz?! Şayet sahipseniz gösterin de bizde öğrenelim. Aslında siz hep mesnetsiz iddiaların, tahmin ve varsayımların peşinden gidiyor ve sırf kafadan atıyorsunuz.” (En'âm 6/148)

Ayette müşriklerin söyledikleri ve gelecekte söyleyecekleri sözler haber verilmektedir. Onlar, inkârları ve dik kafalılıklarıyla, kendilerinin ve atalarının şirk koşmasının, Allah'ın helal saydığı şeyleri haram kılıyor oluşlarının, Allah'ın meşieti/iradesi ile olduğunu iddia etmektedir.¹⁹⁰ Onlara göre eğer Allah'ın meşieti/iradesi bunu istemeseydi, tüm bunlar vukuu bulmayacaktı. Bu ayette müşriklerin yalanladıkları şey Allah'ın, insanı doğru ile yanlış arasında seçimde bulunabilme yeteneği ile donattığı gerçeğidir.”¹⁹¹ Onların bu sözleri, tıpkı insanın iradesini hükümsüz kılan cebriye mezhebinin inancı gibidir.

Allah, ayetin devamında onların bu sözünü mutlak anlamda yalancılık olarak nitelemiştir. Çünkü Kur'an, Allah'ın; insanlığın aleyhine olan -kendi eğilimi olmaksızın bir kulu için küfrü dilemesi gibi- çirkin fiillerden uzak olduğunu bildirmiştir. Peygamberlerde kavimlerine bu hakikati açıklamıştır. Her kim inkâr ve günah işleme gibi çirkinlikleri Allah'ın iradesi ve meşietiyle ilişkilendirirse, aynı zamanda Allah'ı, gönderdiği kitapları ve peygamberleri yalanlamış, akli ve sem'i delillerden yüz çevirmiş olur.¹⁹²

Bir sonraki ayette şöyledir: “*De ki onlara: (Hem yalancılığımızı ispat edecek, hem de hak ve hakikati gözler önüne serecek) en sağlam, en kesin ve en mükemmel delil Allah'ındır. Eğer O dileseydi hepinizi doğru yola erİştirebilirdi!*” (En'âm 6/149) Bu ayetle de müşriklerin yalanlamalarının, Allah'ın kesin delili karşısında hiçbir bir anlam ifade etmediği bildirilir.

¹⁹⁰ Taberi, a.g.e, VIII/79.

¹⁹¹ Esed, a.g.e, s. 261.

¹⁹² Zemahşeri, II/410.

Yani müşriklerin, insanların inanç konusundaki tercihlerini Allah'ın belirlediği yönündeki iddialarına cevap verilmektedir.

“Eğer O dileseydi hepinizi doğru yola erİştirebilirdi!” ifadesi Şu anlama gelir: Allah dileseydi insanları iradeden yoksun bırakırdı. Böylece hiç kimse kendi iradesiyle inkâr ya da iman etmeye fırsat bulamazdı. Dolayısıyla müşriklerin kendi durumlarını Allah'ın dilemiş olduğunu iddia etmeleri, kendilerinin karşıtı olan iman ehli içinde aynı Şeyin söz konusu olduğu anlamına gelir.¹⁹³ Oysaki Allah'ın insanları kendi tercihlerinden sorumlu tutmayı dilemesi, hem inkârı hem de imanı tercih edenleri kapsayıcı niteliktedir. Allah ancak inkâr etmede ısrarcı tavır takınanları saptırmakta, bunu da adaleti ve koyduğu ölçü gereği yapmaktadır.

Müşriklerin, bu sözleri istihza¹⁹⁴ ya da fiillerini meşru kılmak¹⁹⁵ için söylemiş olmaları da muhtemeldir. Âlusi'ye göre; Onlar bu sözleriyle, yaptıklarının Allah katında razı olunan, meşru işlerden olduğunu ispatlamak istemektedir. Onlarda Mutezile gibi, Allah'ın meşietinin bir fiile taalluk etmesinin, o fiilin Allah indinde razı olunan ve meşru addedildiğine dair delil olabileceğini sanmıştır. Dolayısıyla onların Şirk koşmak ya da bir helali haram saymak türünden davranışları Allah istediği için meşru olmaktadır.¹⁹⁶

Ehl-i Tevhid ve'l Adl (Mutezile) ile Ehl-i Sünnet (EŞ'arilik ve Maturidilik) arasında tartışılan bu mevzunun temelinde, Allah'ın bir insanın küfrünü dileyip dilemeyeceği meselesi vardır. Tabiî ki her iki grubun; kulların fiillerinin nasıl ve kim tarafından yaratıldığı, husn-kubh, Allah'ın kudreti ve adaleti gibi meselelerdeki tercihlerinin meseleye etkisi yadsınamaz. Her iki grupta Kur'an'da Allah'a nispet edilen meşiet içerikli ayetlerden hareketle, insan davranışlarının Allah'ın meşietiyle ilişkisini incelemiş ve ayetleri kendi mezhebi kabulleri çerçevesinde yorumlamıştır.

Oysaki bu ayetlerde Allah'ın meşietinin her bir insan fiiliyle alakasına değinilmemektedir. Yine bu ayetlerden hareketle, metafiziksel anlamda Allah'ın meşietinden bahsetmek zordur. Ancak tefsirlerde, ayetler çoğu kez kelami kabullerden hareketle ele alındığından, meşiet içerikli ayetlerde asıl vurgulanmak istenen mana gölgede kalmaktadır. Allah'ın meşietiyle, insanın meşietini birbirine rakip iki farklı güç olarak görme eğiliminde

¹⁹³ Zemahşeri, a.g.e, ay.

¹⁹⁴ Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, II/58.

¹⁹⁵ Âlûsi, a.g.e, VIII/398.

¹⁹⁶ Âlûsi, a.g.e, ay.

olan bu yaklaşım, çoğu kez ayetlerin yanlış ya da eksik anlaşılması sonucunu doğurmaktadır. Hâlbuki Kur'an'a göre Allah kâinatın yaratıcısı, insan ise Allah tarafından yaratılmış bir varlıktır. Ontolojik olarak birbiriyle mukayese edilemeyecek kadar farklı olan Allah ve insanı birbirine rakip olarak telakki etmek, Kur'an'da yeri olmayan bir düşüncedir.

Özellikle İmam Razi'nin tefsirinde gözlemlediğimiz bu üslupta, mütemadiyen kâinatta Allah'ın iradesi olmadan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceği vurgulanmaktadır. Ancak bunun nasıl işlediği, insan iradesinin bundaki rolünün ne olduğu meselesi ihmal edilmektedir.¹⁹⁷ Bu ise Allah'ın meşietinin/iradesinin keyfililiği ve insan davranışlarının önceden belirlemiş olduğu inancı gibi, Kur'an'a yabancı düşüncelerin yayılmasının önünü açmaktadır. Bu yanlış anlamaların önünü almak ise, hiçbir metafiziksel anlam içermezken; kelamcılar tarafından Allah'ın mahiyetini anlatmak için kullanılan meşiet ve benzeri Kur'an kavramlarını, kullanıldıkları bağlamları ve hitap ettiği kitlenin düşünce dünyasını dikkate alarak yeniden okumaktan geçmektedir.

1.1.3.3. Müşriklerin, şirk koşmalarını ve yapmış oldukları Kötü Fiilleri, Allah'ın dilemiş olduğunu iddia etmeleri

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Müşrikler, “Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tanrılık yakıştırap tapınmaz; O'nun buyruğuna rağmen hiçbir şeyi haram kılmazdık.” dediler. Ne var ki bunlardan önceki kâfirler de aynen böyle söylemiş ve böyle yapmışlardı. Peki, bu durumda peygamberlere, Allah'ın buyruklarını açıkça tebliğ etmekten başka ne düşer?!” (Nahl 16/35)*

Müşrikler, Allah'ın kendi içlerinden, onları doğru yola ve tevhid inancını benimseye davet eden bir peygamber göndermesini görmezden gelerek, şirk koşmalarının Allah'ın zorlayıcı meşietiyile/iradesi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu, onların Kur'an inmezden önce sahip oldukları bir inanıştı. Kur'an bu kadereci bakış açısını eleştirmiş ve insanın bu hususta seçme hürriyetine sahip olduğunu duyurmuştur. Kur'an'a göre İnsanlar inançlarını tercih etme hususunda irade hürriyetine sahiptir. Allah tüm insanların doğru yola girmesini istemektedir. Ancak adaleti ve kullarını imtihan etmeyi dilediği için onları, olumlu ve olumsuz eğilimler gösterebilecek nitelikte yaratmıştır.

¹⁹⁷ Bk. Râzî, a.g.e, V/173-176.

Kur'an'a göre Allah, kullarının günah işlemelerini 'istemek' yerine, doğru ile yanlış arasında ahlaki bir tercih yapmalarını, onların serbest iradesine bırakmıştır.¹⁹⁸ Yani Allah'ın, insanları kendi tercihlerinden sorumlu tutmayı dilemesi, insanlara iyi veya kötü eğilimlerde bulunabilecek imkânlar tanır. Müşrikler, şirk koşuyor olmalarının, bizatihi kendi tercihleri doğrultusunda olduğunu unutarak; Allah'ın bunu durup dururken, keyfi olarak dilediğini zannetmişlerdir. Hâlbuki Kur'an'da Allah'ın, hidayeti ve dalaleti kimlere ne şekilde vereceği açıklanmıştır. Buna göre Allah'ın saptırması da, doğru yola eriştirmesi de kullarının eğilimlerine göre olmaktadır.

Ayetin hemen öncesinde “(İnkâr edenler) İlle kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabbinin (azap) emrinin gelmesini mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de öyle yapmıştı. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı. Nihayet yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay ettikleri şey onları kuşattı.” (Nahl 16/33-34) buyrulması, Allah'ın onlara yönelik keyfi kararlar almadığı, onların kendi kendilerine zulmediyor olduğu anlamına gelir. Yine ayetin sonunda gelen “Peki, bu durumda peygamberlere, Allah'ın buyruklarını açıkça tebliğ etmekten başka ne düşer?!” denmesi, peygamberlerin hiç kimseyi doğru yolu kabule zorlayamayacağına işaret etmektedir.¹⁹⁹

Bu ayetin hemen akabinde gelen: “Doğrusu biz her çağda, “Yalnız Allah'a kulluk edin; tağutlardan/düzmece tanrılardan uzak durun! Buyruğumuzu tebliğ eden bir peygamber gönderdik. İşte o geçmiş nesillerden bir kısmını Allah doğru yola yöneltti; bir kısmı ise kâfirlik batağına saplanmayı hak etti. İmdi, sen (o hakkı inkarda ısrarlı olanların) doğru yola erişmelerini tutkuyla istesen de, (bil ki) Allah, sapıklık içinde kalmalarına hükmettiği kimseleri doğru yola eriştirmez ve böyleleri (Kıyamet Günü'nde) kendilerine yardımcı da bulamayacaklardır.” (Nahl 16/36-37) ayetleri meseleyi açıklar mahiyettedir.

Allah, peygamberler göndererek insanları uyarmış, onlardan bir kısmı doğru yola girmeyi tercih ederken, diğer bir kısmı inkârcı tavırları neticesinde doğru yoldan sapmıştır. Müşriklerin şirk koşmalarının sorumlusu Allah değil, Hz. Peygamberin davetini kabul etmemekte direten müşriklerin bizzat kendileridir. Dolayısıyla Allah onların şirk koşmasını ya da diğer kötü fiilleri işlemelerini dilememiştir. Hz. Peygamber ne kadar çabalarsa çabalasın, kendileri istemedikçe onlara doğru yolu kabul ettirmeye güç yetiremeyecektir.

¹⁹⁸ Esed, a.g.e, s. 999.

¹⁹⁹ Esed, a.g.e, s. 535.

Kur'an'da Allah, kendisini insandan sudur eden kötü fiilleri yapmaktan tenzih eder. Bu yüzden ayette, müşriklerin Allah hakkında ileri sürdükleri iddialar yalanlanmaktadır. Bu ayette, müşriklerin içinde buldukları durumu Allah'ın meşietine bağlamaları istihza etmek amaçlı olamaz. Çünkü Allah onları yermiş ve onların inkârlarını kendi sözleriyle delillendirmiştir.²⁰⁰

İmam Beydâvi'ye göre, Allah'ın meşietinin bir şeye taalluk etmesi, o şeyi meşru görmesi ya da ondan razı olması anlamına gelmez. Müşriklerin yanılışı, insanların inanç hususundaki tercihlerinin Allah tarafından belirlendiği, dolayısıyla kendi iradelerinin bu hususta hiçbir payının olmadığına inanmalarıydı. Hâlbuki meşiet, farklı seçenekleri tercih etmeyi mümkün kılar. Bu, iyi ya da kötü emredilen ve nehyedilen tüm şeyleri içine alır.²⁰¹

Bu ve benzeri ayetler geçtikleri bağlamlar göz önünde bulundurularak okunduğunda, Allah'ın metafiziksel anlamda meşietinden bahsetmediği görülür. O yüzden İmam Beydâvi ve benzeri kelamcı âlimlerimizin “şâe” fiilinin Allah'a nispet edildiği her bağlamda -özellikle hidayet ve dalalet bağlamında-, meseleyi kelami önkabullerle okumaları cevaplanması gereken birçok soruyu beraberinde getirmektedir. Bu yüzden meseleyi kelami bakış açısıyla ele alan birçok müfessirin, Allah'ın adaletine yönelik akla gelmesi olası soruları bertaraf edebilmek için büyük çaba harcadığı görülür. Bu bağlamda Eş'ari müfessirlerin yorumları meseleyi büyük ölçüde anlaşılmasız kılarken, Mutezilî ve Maturîdî müfessirlerin yorumları Eş'ari yoruma göre Allah'ın adaletine daha uygun ve daha anlaşılırdır.

Buraya kadar ki bölümde incelemeye çalıştığımız hidayet ve dalalet bağlamında Allah'ın meşietinden bahseden ayetlere baktığımızda, bu ayetlerde asıl vurgunun Allah'ın kudretine yapılıyor olduğunu görüyoruz. Sadece Allah'ın insanları saptırmaya ve doğru yola eriştirebilecek güçte olduğu; eğer Allah dilemiş olsaydı insanların tümünü doğru yola eriştirebileceği ya da Allah dilemiş olsaydı müşriklerin şirk koşmalarının mümkün olmayacağı tarzında gelen Kur'ani ifadeler, tamamıyla Allah'ın kudreti merkezinde Hz. Peygamber'e yönelik teselli ve uyarı içerikli pasajlar olarak okunmalıdır. Müşriklerin, şirk koşmalarını ve kötü fiiller işlemelerini Allah'a nispet etmeleri ise, ayetlerde sert bir dille yalanlanmaktadır.

²⁰⁰ Zemahşeri, a.g.e, V/434.

²⁰¹ Beydâvi, a.g.e, II/956.

Görüldüğü üzere bu ayetlerden hareketle, kelamcı müfessirler tarafından ileri sürülen; “her bir insan fiilinin Allah’ın dilemesi ve yaratmasıyla oluştuğu”, “insanın dilemesinin Allah’ın dilemesine bağlı olduğu”, “Allah’ın kimi kullarının inkar etmesini dilediği”, Allah dilemeksizin kainatta hayır ya da şer hiçbir şeyin vuku bulamayacağı” vb. teolojik düşüncelere ulaşmak imkansızdır. Bu yüzden ayetlerde vurgulanmak istenen asıl vurguyu yakalayabilmek için, kelami kabullerle meseleye yaklaşmayı bırakmalı; ayetlerin ilk nüzul olduğu dönemde içermiş olduğu sade ve anlaşılır manalarıyla yetinmeliyiz.

1.2. Rızık Bağlamında Meşiet

Allah’ın fail olduğu şekliyle, Kur’an’da “şâe” fiilinin en sık kullanıldığı bağlamlardan biri de rızıktır. “Allah’ın dilediğine rızık verebileceği” , “dilediğinin rızıkını çoğaltıp, dilediğine az/ölçülü vereceği” ve “dilediğine hesapsız rızık verebileceği” tarzında üç formda gelen bu ifadelerde, Allah’ın meşietinin hidayet ve dalalet bağlamında kullanımına benzer olarak “şâe” fiilinin retorik kullanımlarıyla karşılarız. Bu ayetlerde vurgu, Kur’an’da tüm canlıların rızık vericisi olarak tanıtılan Allah’ın kudretine yapılır.

Kur’an’a göre Allah’ın rızık veren oluşu, rızık elde etme imkânlarının asli yaratıcısı olması hasebiyledir. Aşağıdaki ayetler, insanların faydalandığı tüm nimetlerin yaratıcısının Allah olduğuna işaret etmektedir:

“Kendi rızıkını taşıyamayan nice canlı vardır ki, onu da, sizi de Allah rızıklandırmaktadır. O, işitendir, bilendir.” (Ankebut 29/60)

“Yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a ait olmasın. Onun karar (yerleşik) yerini de ve geçici bulunduğu yeri de bilir. (Bunların) Tümünü apaçık bir kitaptadır.” (Hud 11/6)

“De ki: “Sizi göğün ve yerin ürünleriyle rızıklandıran kimdir? Yahut kimdir, işitme ve görme yetisi üzerinde mutlak egemen olan? Kimdir, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkaran? Ve (yine) kimdir var olan her şeyi çekip çeviren?” Şüphesiz, diyecekler ki: “(Elbette) Allah!” Öyleyse de ki: “Peki, O’na karşı artık gereken duyarlılığı göstermeyecek misiniz?” (Yunus 10/31)

“Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız.” (En’am 6/151)

O, (arzi yarattıktan sonra) üzerine (kuleler gibi) sarsılmaz dağlar yerleştirdi, ona (sayısız) nimetler bağışladı ve oradaki geçim araçlarını onları arayanlar arasında eşit şekilde paylaştırdı (ve bütün bunları) dört evrede (yarattı).” (Fussilet 41/10)

“Allah’a ve Resulüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır.” (Hadid 57/7)

Bazı ayetlerde ise, rızık elde etme noktasında insanlardan kimini kimine üstün kılanın Allah olduğu ifade edilir:

“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.” (Zuhruf 43/32)

“Maddi zenginlik yönünden kiminizi kiminizden üstün kılan da Allah’tır. Hâl böyleyken, maddi imkânları geniş olanlar, sahip oldukları zenginliği kendi köleleriyle eşit olarak paylaşmaya, böylece onlarla denk olmaya hiç yanaşmazlar.” (Nahl 16/71)

“Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızık dar olan da, Allah’ın ona verdiğiinden (o ölçüde) harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.” (Talak 65/7)

Kimi ayetlerde ise, insanların Allah’ın nimetlerine karşı takındıkları nankörce tavra işaret edilir:

İnsana gelince, ne zaman Rabbin onu, cömertliğiyle ve hoşnut olacağı bir hayat bağışlamakla denese, “Rabbim bana karşı (ne kadar) cömertmiş!” der; Ama onu deneyip rızıkını daraltınca da, “Rabbim beni alçalttı” der. (Fecr 89/15-16)

Bu ve benzeri ayetlerde vurgulanmak istenen mana, rızık elde etme imkânlarının asli yaratıcısı ve bunları elde etme noktasında insanların birbirlerinden farklı imkânlara sahip olması kanununu koyanın Allah olduğudur. Bu, Allah’ın dünya hayatında insanları imtihan etmeyi irade etmiş olmasının bir sonucudur. Rızık elde etmede insanlardan bir kısmının diğer bir kısmından üstün olması, dünyanın insanın yaşamasına elverişli kılınması için Allah tarafından koyulmuş bir kanundur.

Buradan hareketle Kur’an’ın insanların farklı imkanlara sahip olmasını normal karşıladığı söylenebilir. Eğer, “Kur’an’ın fikri bütünlüğünü, Allah’ın ahlaki tutarlılığını

(adaleti) ve toplumsal gerçekliği dikkate alırsak, -yukarıda- Zuhruf/32’de geçen- “taksim ettik” ifadesini; reel mülkiyet, servet ve mal taksimi olarak alamayız. Doğrusu, bu ifadeyi, dağılımın değişebilen kanunu (kaderi) olarak yorumlamaktır.”²⁰² Bu kanun insanın lehine işleyebileceği gibi, bazen aleyhine de işleyebilir. Kur’an bu gibi durumlarda insanlara, Allah’a isyan etmemelerini, sabretmelerini(direnış) ve içinde buldukları durumdan kurtulmak için çaba göstermeleri gerektiğini salık verir. Yani bu ve benzeri ayetlerden hareketle Allah’ın rastgele kimi kullarını açıklıkla, kimilerini de bollukla sınıadığını söyleyemeyiz.

Rızık bağlamında gelen Allah’ın meşietinden bahseden ayetlerde de, insanların rızık elde etme noktasında farklı olmaları kanununa atıfla, Allah’ın kudretine vurgu yapılır. Ya da Allah’ın istemesi halinde, dilediği kuluna hesapsız rızık verebilecek güçte olduğu ifade edilir. Bazı müfessirler, bu ayetlerden hareketle Allah’ın tekil olarak her bir insanın rızkını önceden belirlemiş olduğunu savunmuştur. Ayetleri yorumlarken, geçtikleri bağlamlar; Kur’an bütünlüğü ve toplumsal gerçeklikleri dikkate almayan bu parçacı okuma tarzı, Allah’ın her bir insanın rızkını önceden belirlemiş olduğu yönündeki kaderci anlayışı telkin eden bir takım rivayetlerinde etkisiyle, birçok ayetin yanlış anlaşılmasına neden olmuştur.

Hâlbuki bu ayetlerde, Allah’ın her bir insanın rızkını önceden belirlemiş olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Bu ayetlerden yola çıkarak, “Allah tüm insanların rızkını tayin ve tespit etmiştir.” gibi bir sonuca ulaşmak, ancak söz konusu pasajları parçacı, Kur’an’ın bütünlüğünü hesaba katmadan okumakla mümkündür.

Rızık bağlamında Allah’ın meşietinden bahseden ayetlerden hareketle, Allah’ın her bir insanın rızkını belirlediği ve bunu da keyfi meşieti/iradesiyle yaptığı gibi bir sonuca ulaşmak imkânsızdır. İnsanın sahip olduğu her bir malın, Allah’ın yaratması; dilemesi ve belirlemesiyle olduğunu iddia etmek, Allah hakkında cevaplanması zor birçok soruyu gündeme getirecektir. Bu ayetlerde Allah’ın dilediğine fazla, dilediğine az ve dilediğine hiçbir çaba harcamadan rızık verecek olmasından değil, rızık elde etmede insanlar arasındaki farklılığın normalliğine ve işlemiş oldukları salih amellere karşılık olarak Allah’ın kimi kullarını tekil olarak fazladan rızıklandırabileceğinden bahsedilir.

²⁰² Güler, İlhami, “Allah’ın Ahlakiliği Sorunu”, Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2007, s.129.

Bunun yanı sıra rızık bağlamında gelen meşiet içerikli ayetler, “Allah her şeyi kuşatan, her şeyi bilendir.”, “kullarının durumunu bütün açıklığıyla görerek haberdar olandır.”, “Güçlüdür, Yücedir.”, “Doğrusu, bunda inanan insanlar için dersler vardır!” gibi ifadelerle son bulur. Bu ifadeler, Allah’ın kime ne vereceğini bildiğine, insanlardan kimin helal, kimin haram yollardan mal elde ettiğinden haberdar olduğuna ve bunların tümünün O’nun kontrolünde meydana geldiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra sözkonusu ifadelerin, inkârcılara yönelik olarak bir nevi tehdit anlamı içerdiği de söylenebilir.

Bu ayetlerden hareketle insanların helal-haram, haklı-haksız yollardan elde ettikleri tüm olanakların doğrudan Allah tarafından verildiğini söylemek, birçok Kur’anî emir ve nehyin anlamını yitirmesiyle eşdeğerdir. Mesela Kur’an’da “malı yığmak” yerilirken, zekat vermek ve infak etmek teşvik edilir. Yine Kur’an’da insanların mallarını haksızca yiyen, yetimin malına el koyan, fakir-fukaraya kol kanat germeyenler yerilirken; helalinden yiyen, doğruluktan ayrılmayan, yetime sahip çıkan ve verdikleri zekât ve sadakalarla fakir-fukaranın ihtiyaçlarını karşılayanlar övülür. Allah faiz yiyenlerin kazandıklarını yok eder, ancak sadaka verenlerinkini artırır.” Kur’an’dan hareketle bu örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür.

Yaşanan gerçekler bağlamında meseleye yaklaşacak olursak, tüm rızıkların Allah tarafından tayin ve tespit edildiğini ve bunun O’nun yaratması ve meşietiyile meydana geldiğini iddia etmek, insanlık tarihi boyunca yaşanmış tüm sosyal adaletsizliklerin ve gayri meşru yollarla elde edilmiş haksız kazançların sorumlusunun -Hâşâ- Allah olduğunu söylemektir. Bu ise Kur’an’da tanıtılan adalet ve hikmet sahibi Allah anlayışıyla bağdaşmayan bir durumdur. O halde helal-haram tüm rızıkların Allah tarafından taksim edildiği, bununda onun yaratması ve meşietiyile olduğunu iddia etmek, en azından Kur’an’dan çıkarılamayacak bir düşüncedir.

Olaylar gözlerimizin önünde gerçekleşmiyor mu? Zenginliğin ve fakirliğin sebebi, insanların çalışkanlıkları, tembellikleri, sosyal, siyasi ve iktisadi sistemin yapısı, şartları değil mi?²⁰³ Bugün dünyada 350 bin kişinin sahip olduğu zenginlik, 2,5 milyar insanın toplam zenginliğine eşittir.²⁰⁴ Kuzeyin kapitalist ülkeleri ile güney yarım küredeki ülkeler arasındaki uçurum her yıl biraz daha derinleşiyor. Bütün bu sömürü çarkını “malı biriktirip, sayan ve bu

²⁰³ Hanefi, Hasan, *Mine ’l-Akide ilâ’s-sevra*, III/349.

²⁰⁴ Garaudy, Roger, *Çöküşün Öncüsü ABD*, (trc. Cemal Aydın), Nehir Yay. , İstanbul, 1997, s.154.

servetin kendini ebedileştirdiğini sanan” (Hümeze 104/2-3) zalimler mi kurmuştur, yoksa (hâsâ) Allah mı?²⁰⁵

Bunun yanısıra her bir insanın sahip olduğu rızkın bizzat Allah tarafından tayin ve tespit edilmiş olduğu yönündeki inanç, birçok devlet yöneticisinin, halkına toplumdaki gelir dağılımındaki eşitsizliği meşru göstermek için kullandığı politik bir argümandır. Napolyon’a ait olan şu söz buna örnektir. Napolyon, birine şöyle diyor: *“Bir toplum servet eşitsizliği olmadan yaşayamaz, servet eşitsizliği ise dinsiz ayakta duramaz. Patlayasıya yiyen birinin yanibaşında bir diğer insan açlıktan öldüğünde, bu kişiye şunu söyleyen bir otorite yoksa onun bu farklılığa razı olması mümkün değildir: “Tanrı böyle istiyor, yoksulların ve zenginlerin olması lazım, fakat daha sonra ve ebedi âlemde bu paylaşım başka türlü yapılacaktır.”*²⁰⁶

*“Peki, yönetenlere bu servisi veren bir din Marx’ın söylediği gibi “afyon”dan başka nedir? Oysa rızkı Allah tayin etseydi, yukarıdaki ayet “mal toplamayı”, belki de sömürerek, çalarak toplamayı insana atfeder miydi? Sonra da onun mala karşı tutumunu (kendini ebedi kılacağı zannı) eleştirir miydi?”*²⁰⁷

Birleşmiş milletler 2007-2008 insani gelişmişlik raporuna (UNDP) göre Amerika’da fert başına düşen milli gelir 41.890 dolar, Türkiye’de 8.407 dolar, Nijer’de ise 781 dolardır. Yine BM raporuna göre, Dünya nüfusunun %25’i, toplam dünya gelirinin %80’ini elinde bulunduruyor. Ayrıca dünyada en varlıklı 225 kişinin toplam servetinin % 4’ü ile bütün dünya nüfusunun asgari gıda, su ve sağlık ihtiyaçları karşılanabilir.²⁰⁸ Tüm bu gerçeklere rağmen, Allah’ın dilediğine çok, dilediğine az vereceği, dilediğini hiçbir çaba harcamaksızın rızıklandıracağı vb. Allah’ın Rezzak oluşundan bahseden ifadelerden hareketle, bunların olmasını Allah mı tayin ediyor diyeceğiz? Bu soruları çoğaltmak mümkündür.

Rızık bağlamında Allah’ın meşietinden bahseden ayetleri kelami kabullerden uzak okumak, Allah’ın adaletine ilişkin -yukarıda bir kısmına değindiğimiz- cevaplanması zor birçok sorunun giderilmesi noktasında son derece önemlidir. Bu ayetler, geçtikleri bağlamlar, Kur’an bütünlüğü ve yaşanan gerçeklikler dikkate alınarak okunduğunda, karşımıza;

²⁰⁵ Güler, a.g.e, s.130.

²⁰⁶ Garaudy, a.g.e, s.156.

²⁰⁷ Güler, a.g.e, 130-131.

²⁰⁸ Altıntaş, Ramazan, “Sosyal Yardımlaşmanın Önemi”, Nida Dergisi, Malatya, 2011, sayı: 151, s. 40.

kullarının fiillerinden haberdar olan, kime neyi nasıl vereceğini bilen ve isterse dilediği kuluna fazladan verebilecek kudrete sahip olan bir Allah tanımı çıkmaktadır.

Dolayısıyla burada, Allah'ın keyfi meşietini ve her bir insan fiilinin oluşumunun Allah'ın meşietine bağlı olduğu gibi kelami görüşlere yer verilmez. Bu ayetlerde vurgu Allah'ın kudretine ve O'nun rızık verme işini bilmeden, ölçmeden, hesaplamadan yapmadığı manası üzerine odaklanmaktadır.²⁰⁹ Burada rızık bağlamında Allah'ın meşietinden bahseden ayetlerin tefsirlerine dair birkaç örnek vermek faydalı olacaktır.

1.2.1 Allah'ın, Dilediğinin Rızıkını Çoğaltıp, Dilediğine Ölçülü Vermesi

Kâinata hâkim olan nedensellik kanunu sonucu meydana gelen olayların Allah'a nispet edilmesi bir Kur'an üslubudur. Kur'an'da hâkim olan Allah merkezli (Teosentrik) dil nedeniyle kâinata meydana gelen kimi olayların doğrudan Allah'a nispet edildiği görülür. Aşağıdaki iki ayet buna örnektir:

“Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût'u öldürdü. Allah, ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.” (Bakara 2/251)

“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (Enfal 8/17)

İnsanlara, kendilerini birbirlerine karşı savunabilecekleri gücü ve olanakları veren Allah'tır. Savaşa çıkan ve mücadele eden insanlar olmasına rağmen; Allah bu fiilleri kendisine nispet etmektedir. Ancak bu hiçbir zaman, söz konusu fiillerin gerçekleştirilmesinde insan rolünün hiçe sayıldığı anlamına gelmez. Nitekim ayetler bağlamları dikkate alınarak okunduğunda bu rahatlıkla görülecektir. İşte Kur'an'da hâkim olan Allah merkezli dilden kastettiğimiz şey budur.

Allah'ın rızık, dilediğine çok, dilediğine az ya da ölçülü vereceğini ifade eden ayetlerde de bu Allah merkezli dilin izlerine rastlanır. Buna göre insanlardan kimilerinin kimilerinden mal-mülk sahibi olma noktasında üstün olması, dünyanın yaşanabilir olması için

²⁰⁹ Rehber, a.g.e, s.54.

gereklidir. Bu kanunu Allah koymuştur. İnsana düşen, rızık kazanma yollarını öğrenmek ve Allah'ın sınırlarını çiğnemeksizin onu elde etmek için çabalamaktır. İnsan, gayri meşru yollardan da mal edebilir. Ancak bu, Allah'ın razı olmayacağı türden davranışlardandır. Kur'an'a göre, "fazla ya da az mala sahip olmak, üstünlük ya da düşüklüğün ölçütü olamaz. O yüzden malı üstünlük ölçütü olarak telakki etmek çok büyük bir yanılıdır. Çünkü bunlar dünya hayatının geçici metalarıdır. Asıl kalıcı rızık, ahirette, cennette verilecek olanlardır. O yüzden cenneti kazanmak için, bu dünyada fazla mala sahip olma fırsatı yakalamış olanlar, kendilerinden daha düşük durumdaki ihtiyaç sahipleriyle mallarını paylaşmalıdır."

Kur'an'ın, insanların rızık elde etmedeki farklılıklarına bakış açısını yansıtan bu birkaç cümle, Allah'ın rızık dilediğine çok, dilediğine az verdiğini ifade eden ayetlerde vurgulanmak istenen manayı özetler mahiyettedir. Kur'an'a göre, dünya hayatında insanların rızık elde etme noktasında farklı imkânlarla sahip olması, Allah'ın yeryüzündeki ayetlerinden birisidir.

1.2.1.1. İnsanlardan Kiminin Az Kiminin Çok Rızık Elde Ediyor Oluşunun, Allah'ın Yeryüzündeki Ayetlerinden Olması

Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Onlar, Allah'ın rızık dilediğine bol ihsan ettiğini, dilediğine ölçülü ve idareli verdiğini görmezler mi? Hiç şüphe yok ki bunda, iman etmekte olan bir kavim için ayetler vardır.*" (Rum 30/37)

Allah'ın insanlığa sunduğu nimetlerin başında, yeryüzünü onlar için yaşanılacak nitelikte yaratmış olması gelir. Kâinatın düzenli işlemesi için koyulmuş her bir yasa(kader), insanlığın dünya hayatında hayatlarını idame ettirebilmelerine uygun şekilde koyulmuştur. İşte Allah'ın, rızık elde etme noktasında insanların birbirlerinden farklı imkânlarla sahip olmasını öngören, rızık dağılımının değişen kanunu da bu amaca binaen vardır. İşte bu ve benzeri ayetlerde asıl anlatılmak istenen Allah tarafından koyulmuş olan bu rızık dağılımının değişme kanunudur. Burada, Allah'ın her bir insanın rızıkını belirlediği ve bunun O'nun yaratması ve meşietiyile olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Nitekim bir önceki ayette: "*İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.*" (Rum 30/36) buyrulması, Allah'ın koyduğu bu yasadan bihaber olan insanın nankörlüğüne işaret etmektedir.

Bu ayetten hemen sonra gelen pasajda ise, infak etmek ve zekat vermek teşvik edilirken, faiz yemek yerilmektedir: "*Öyleyse yakınlarınıza, muhtaçlara ve yolculara*

haklarını verin. Bu, Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için en doğrusudur. Çünkü mutluluğa erecekler onlardır! İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise; işte bunu yapanlar, (dünyada mallarının bereketini, ahirette sevaplarını) kat kat artıranlardır. (Rum 30/38-39)

Görüldüğü üzere Allah'ın dilediğine bol, dilediğine az ya da ölçülü verdiği ifadesini bağlamını dikkate alarak okuduğumuzda, buradan tekil olarak her bir insanın rızasının Allah'ın keyfi meşietini sonucu belirlendiğine dair bir sonuca ulaşmamız imkânsızdır. Eğer insanların rızıkları Allah tarafından belirlenmiş olsaydı, bir sonraki ayette insanların infak etmeye teşvik edilmesinin ve faiz yemekten sakındırılmasının bir anlamı olmazdı. O halde bu ve benzeri ayetlerde bahsedilen şey, rızıkların Allah tarafından belirlenmişliği değil, rızık dağılımındaki değişkenlik kanununu koyanın bizzat Allah olduğu gerçeğidir.

Ancak kimi müfessirler bu ayetten hareketle tüm insanların elde edecekleri rızıkların Allah tarafından belirleniyor olduğu sonucuna ulaşabilmektedir. Mesela imam Razi bu ayeti tefsir sadedinde şunları söylemektedir: *“Bir önceki ayette bahsi geçen ümitsizliğe düşen kimseler, rızık az ya da çok veriliyor olmasının Allah tarafından yapıldığını bilemediler. Tahkik ehli kimse, -rızık dağılımı hususunda- olup bitenlere bakmamalıdır. Onun, tüm bunları yapana bakması gerekir ki, oda Allah'tır. Bu durumda o kimsenin -karşılaştığı olumsuzluk nedeniyle- halinde bir değişiklik olmaz. O kimse sürekli bir ferahlık içerisinde. Ancak bu yalnızca muvahhid, tahkik ehli müminlerin ulaşabileceği bir mertebedir. Bu yüzden ayetin sonunda “Hiç şüphe yok bunda, iman etmekte olan bir kavim için gerçekten ayetler vardır.” denildi.”*²¹⁰ İmam Beydavi'ye göre ise, bu ayetle inkârcılara, “müminler nasıl bollukta ve darlıkta şükrediyor ve kendilerini hesaba çekiyorlarsa sizde böyle yapmalısınız.” denmektedir.²¹¹ Tabersî (548/1127) ise, Allah'ın rızık dilediğine genişlettiğini, kulların maslahatlarına binaen dilediğine de daralttığını söylemektedir. Allah'ın bir kavmin rızıkını genişletirken, diğer bir kavmin rızıkını daraltmasında, Allah'a iman edenler için birçok ayetler vardır.²¹²

Yukarıda görüşlerine değindiğimiz müfessirlere göre, bu ayette rızıkları az ya da çok verenin Allah olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla insan, başına her ne gelirse gelsin, bunun

²¹⁰ Razi, a.g.e, IX/102.

²¹¹ Beydâvi, a.g.e, III, 52; Amâdî, Ebu's-Suûd b. Muhammed, *İrşâd-ul Akl-i's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâr ihyâ-u't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, B y.y., VII/62.

²¹² Tabersî, a.g.e, VIII/63.

Allah'tan geldiğinin bilincinde olmalı ve bununla teselli bulmalıdır. Razi'nin ayeti yorumlarken, rızık azalması ve çoğalması noktasında insan iradesinin etkisi, haksız kazanç vb. konulara değinmeksizin meseleyi Allah'ın iradesine bağlaması, mezhebi önkabullerden hareket ettiğini ihsas ettirmektedir. Zira Ehl-i Sünnet'e göre rızık Allah'tandır: “Rızıklar ecellere göre, eceller de rızıklara göre takdir edilmiştir. Zeyd'in rızıklarında bir artma olmayacağı gibi eksilme de olmaz.”²¹³ Helal olsun, haram olsun herkes kendi rızıkını alır ve yer. Bir insanın kendisine verilmiş rızık yememesi veya başkasının rızıkını yemesi düşünülemez.”²¹⁴

Bu yaklaşım tarzı, Allah hakkında cevaplanması zor birçok soruyu gündeme getirecektir. Mesela madem insanların rızıkını Allah belirliyor, niçin Kur'an'da malı yığan, faiz yiyen ve infak etmekten kaçınan kimseler yerilirken; infak eden, zekat veren ve yoksulları doyuranlar övülmektedir? Eğer insanların rızıkını Allah belirlemişse, malı yığan, haksızca insanların mallarına el koyan ve faiz yiyenleri yererek, -hâşâ- Allah kendi tasarruflarından dolayı mı şikâyet etmiş oluyor? Bu sorunun cevabı tabii ki hayır, ancak kelamcıların her şeyin Allah'ın yaratması ve dilemesiyle oluştuğu kabulünden hareketle ayetlere yaklaşıyor oluşu meselenin yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Hâlbuki bu ayetler, Kur'an bütünlüğü ve sosyal gerçeklikler dikkate alınarak okunsa, ortada bir yanlış anlama kalmayacaktır. Buna göre rızık dağılımının değişen kanunu (kader) Allah tarafından koyulmuştur. Ancak bu rızık elde edilmesi ve paylaşımı, kâinatta vuku bulan siyasi, iktisadi, sosyal vb. olayların karmaşık etkileşimi sonucu, büyük oranda insan iradesine bırakılmıştır.

Kur'an göre insanların rızık elde etme noktasında farklı imkânlarla sahip olmaları normaldir. Normal olmayan, haklı ya da haksız yollardan fazla mala sahip olanların bunu bir üstünlük ölçütü olarak görmeleri ve bununla oyalanarak büyüklük taslamalarıdır. Hâlbuki asıl hedeflenmesi gereken ahirette ki nimetlerdir. Aşağıdaki ayetler bu gerçeğe işaret etmektedir:

“İşte böyle, İnsanın başına bir bela geldiğinde bize yardım için yalvarır. Fakat ona katımızdan bir iyilikte bulunduğumuz zaman, (kendi kendine,) “(Bütün) bunlar bana (benim kendi) hikmetimden dolayı verilmiştir!” der. Hayır! Bu (rahmetin verilmesi) bir imtihandır, ama çoğu onu anlamaz.” (Zümer 39/49)

²¹³ Şehristanî, Ebi'l-Fettah Muhammed, *el-Milel Ve'n-Nihal*, Beyrut, tsz., s.416.

²¹⁴ Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabsiratu'l-Edille*, (Thk: Claude Salame), Şam, 1993, II/688.

“Rızık dilediğine bolca, dilediğine sınırlı ölçüde veren Allah'tır. Hal böyleyken, (bol rızık verilenler) dünya hayatıyla sevinirler; oysa ahiret hayatı yanında dünya hayatı yalnızca geçici bir doyumdan, bir avuntudan ibarettir.” (Rad 13/26)

Buna göre dünyadaki imtihan gereği, rızık dağılımı noktasında insanlar arasında fark olması doğaldır. Ancak fazla mala sahip olmak bir ayrıcalık değildir. Aksine bu, insana ağır bir sorumluluk yüklemektedir. O halde insan fazla mala sahip olduğu için şırmamalı, bu malı ihtiyaç sahipleriyle paylaşmalıdır. Eğer Allah yeryüzünde rızık alabildiğine çoğaltsa ve insanlara ihtiyaçlarından fazla rızık vermiş olsaydı, onlar yeryüzünde küstahça davranırlardı: *“Eğer Allah (bu dünyada) kullarına bol rızık vermiş olsaydı, yeryüzünde küstahça davranırlardı. Hâlbuki O, (rahmetini) gereği kadar dilediğince ihsan etmektedir. Çünkü O, kullarının (ihtiyaçlarından) tamamıyla haberdardır ve onları görmektedir.” (Şûra 42/27)*

Allah insanlığa ihtiyaç duydukları miktarda rızık indirmektedir. Bu rızık adilce paylaşımı ise, insanlığın başlıca imtihan maddeleri arasında yer almaktadır. Allah, kimin hangi yoldan ne kadar mal elde ettiğini ve bunu hangi yollarda ne şekilde tükettiğini en ince ayrıntısına kadar bilir. O, kullarının yaptıklarından haberdardır. “Allah, dilediğine çok, dilediğine az ya da ölçülü verir.” ifadesinin geçtiği ayetlerin sonunda gelen, “Allah her şeyi bilir” ve “kullarının yaptıklarından haberdardır.” cümleleri bu gerçeğe işaret etmektedir:

“Allah, kullarından dilediğine bol rızık bağışlar, dilediğine ise ölçülü ve idareli. Zira unutmayın, Allah her şeyi hakkıyla bilir.” (Ankebut 29/62)

“Şüphesiz dilediğine rızık bolca, dilediğine de ölçülü, idareli veren senin Rabbin'dir. Ve kullarının durumunu bütün açıklığıyla görerek haberdar olan da O'dur.” (İsra 17/30)

“Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. O, dilediğine bol rızık verir, dilediğine az. Çünkü O her şeyi bilendir.” (Şura 26/12)

Ancak insanlardan çoğu, Allah'ın rızık dağılımı hususunda koyduğu değişkenlik kanunundan bihaber yaşarlar.

De ki: “Rabbim dilediğine bol rızık verir, (dilediğine) az. Fakat insanların çoğu (Allah'ın yol ve yöntemlerini) anlamazlar.” (Sebe 34/36)

Bu bilinçten yoksun olan inkârcılara, “Allah'ın sizi imtihan etmek maksadıyla elde etme fırsatı tanıdığı mallardan, ihtiyaç sahiplerine de vermelisiniz.” dendiğinde, onlar; rızık insanlar arasında paylaşırının Allah olduğu yanılışına düşerek infak etmekten imtina ederler. Şu ayet buna delildir:

Kendilerine, “Allah’ın size verdiği rızıktan başkaları için harcayın!” denildiğinde, hakikati inkâra şartlanmış olanlar, inananlara, “Rabbiniz dileyeydi (Kendisinin) besleyebileceği kimseleri biz mi besleyelim? Doğrusu siz açık bir yanılığ içindediniz!” derler.” (Yasin 36/47)

Görüldüğü üzere, Allah’ın dilediğine çok dilediğine az rızık vereceğinden bahseden ayetler, bağlamları ve Kur’an bütünlüğü dikkate alınarak okunduğunda, kelamcılar tarafından ileri sürülen her bir insanın hareketinin -dolayısıyla rızıkının- Allah’ın yaratması ve meşietiyile oluştuğu tarzında bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bu ayetlerin, indirildikleri dönemdeki sade ve anlaşılır manalarını yakalamanın yolu, ilgili pasajları; mezhebî önkabullerden ve insan davranışlarının önceden belirlenmiş olduğu yönündeki kaderci inanış biçimini telkin eden bir takım ikincil rivayetlerden bağımsız olarak okumaktan geçer. Bu gözle ayetleri değerlendirdiğimizde, bu ifadelerle asıl vurgulanmak istenen mananın, rızık dağılımının değişebilen kanununu(kader) koyan Allah’ın kudreti olduğunu görürüz. Ayetlerin, Allah’ın adaletine uygun olan yorumunun bu olduğunu düşünüyoruz. Aksi takdirde Allah’ın adaleti ve kudreti ile ilgili Kur’an’da yeri olmayan ve cevaplanması imkânsız pekçok soru ile karşılaşmamız kaçınılmazdır.

1.2.1.2. Allah’ın, Dilediğinin Rızıkını Çoğaltıp, Dilediğine Ölçülü Vermesi Bağlamında Türkçe Mealler

Allah’ın, dilediğinin rızıkını çoğaltıp, dilediğine az ya da ölçülü vereceği ifadesinin yer aldığı ayetlerin meallendirilmesinde iki farklı yaklaşım mevcuttur. Meal yazarlarının büyük çoğunluğunu temsil eden birinci yaklaşım, meşieti Allah’ın fail olduğu şekliyle tercüme ederken; ikinci yaklaşım da meşietin iki failide gördüğü (Allah ve insan) kabulünden hareketle, meşiet hem insana hem de Allah’a nispet edilmiştir. Bu iki farklı meallendirmeyi şu şekilde örneklendirebiliriz²¹⁵:

Mustafa Öztürk: *“Allah dilediği kullarına bol rızık verir, dilediğinin rızıkını daraltır. Çünkü Allah her şeyi, kime ne kadar rızık vereceğini çok iyi bilir.”*

Mustafa İslamoğlu: *“Kullarından dileyenin rızıkını genişletmeyi dileyen ve onu kulu lehine sınırlandırmayı dileyen Allah’tır. Çünkü Allah her bir şeyi bilendir.”*

²¹⁵ Aşağıda verilen örneklerdeki ayet mealleri, Ankebut suresi 62. ayetten alınmıştır.

Rızık bağlamında Allah'a isnat edilen meşiet içerikli ayetleri incelerken, bu ayetlerde; Allah'ın tüm kâinatın ve rızıkların asıl yaratıcı olması hasebiyle kudretine vurgu yapıldığını söylemiştik. Bu ise ayetteki meşietin failinin Allah olmasını gerekli kılar. Nitekim rızık bağlamında gelen ayetlerde bulunan “yeşâu” fiilindeki gizli “huve” zamirini “men” ismi mevsulüne irca etmek, ayetlerin bağlamına uygun görünmemektedir. Buna göre verdiğimiz birinci örnek, ayetlerde Allah'ın kudretine vurgu yapılıyor olması açısından daha isabetlidir. Ancak bu meallendirme, ayetleri Allah'ın tekil olarak her bir insanın rızığını belirlediği şeklinde anlamaya da uygundur.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu ayetlerdeki vurgu Allah'ın her bir insanın rızığını belirlediğine değil, rızıkların asli yaratıcısı ve rızık paylaşımının değişebilen kanununu koyan oluşudur. Yani Kur'an'daki Allah merkezli dil gereği, insanların sahip olduğu tüm kazanımlar doğrudan Allah'a nispet edilmekte ve O'nun kâinat üzerindeki kudret ve hâkimiyetine vurgu yapılmaktadır. Buna göre ayetleri meallendirirken, içermiş oldukları kudret vurgusunu yanlış anlamalara neden olmayacak bir üslupla yansıtmak gerekir. Öncelikle Allah'ın söz konusu fiili yapacağı veya yaparken hiçbir ilke ve kuralı hesaba katmayacağı değil, yapabilme kudretine vurgu yapılmalıdır. Mesela “*Allah dilediğine bol rızık verir*” ifadesi yerine “*Bol rızık verebilir ya da bol rızık vermeye güç yetirebilir.*” ; “*Allah dilediğine ölçülü verir ya da rızığını daraltır*” yerine “*dilediğine ölçülü verebilir ya da rızığını daraltabilir*” denilebilir. Bu meallendirmenin yanısıra, dipnotlarla meal okuyucusu yönlendirilmelidir.

Yukarıda verdiğimiz birinci örnek, Mustafa Öztürk'e aittir. Öztürk'ün hidayet ve dalalet bağlamında gelen “*Allah dilediğini doğru yola eriştirir ve dilediğini saptırır*” ifadesini, “*Allah dilediğini/layık gördüğünü doğru yola eriştirir ve dilediğini/müstahak gördüğünü saptırır*” şeklinde meallendirirken, Allah'ın rızık dağıtması hususunda insanın sahip olması gereken herhangi bir liyakatten bahsetmemesi dikkat çekicidir. Aynı ifadeyi meallendirirken “Yeşâu” fiilinde bulunan gizli “huve” zamirini “men” ismi mevsulüne isnat ederek “Allah'ın dileyeni doğru yola eriştirip dileyeni saptıracağını söyleyen” Muhammed Esed, rızık bağlamında gelen ayetlerde bu yaklaşımını değiştirmekte ve meşieti doğrudan Allah isnat etmektedir: “*Allah, kullarından dilediğine bol rızık bağışlar, dilediğine ise ölçülü ve idareli. Zira unutmayın Allah her şeyi hakkıyla bilir.*” (Ankebût 29/62)

Meşietin insana nispet edildiği ikinci örnek ise, ayetlerin bağlamlarıyla uyumlu değildir. Bu yaklaşıma göre Allah, hem isteyenlerin rızığını genişletmeyi dilemekte hem de kullarının lehine bunu sınırlandırmayı dilemektedir. Bu meallendirmenin, Allah'ın her bir

insanın rızkını belirlediği kabulünden hareketle yapıldığı ortadadır. Bu yorumdan yola çıkarak gelir dağılımındaki adaletsizlikler vb. birçok problemin sorumluluğunu Allah'a nispet etmek içten bile değildir. Meşietin iki faili gördüğü iddiası kelamcılara aittir ve daha çok hidayet ve dalalet bağlamında gelen meşiet içerikli ayetler hakkında yapılan tartışmalar sonucu şekillenmiştir. Bu yüzden rızık bağlamında gelen meşiet içerikli ayetleri meallendirirken, kelami kabullerden uzak, Kur'an üslubunu ve yaşanan gerçeklikleri dikkate alan bir dil kullanmak en sağlıklı yoldur.

1.2.2. Allah'ın, Dilediğine Hesapsız Rızık Vermesi

Rızık bağlamında Allah'ın meşietinden bahseden pasajlarda kullanılan ifadelerden biri de, "Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık verebileceği" tarzında gelir. Bu ayetlerde, Allah'ın kimi kullarına –özellikle- ahirette hiçbir çaba harcamaksızın fazladan rızık verebileceği ve O'nun bunu yapmaya muktedir olduğu vurgulanır. Ancak kimi âlimler bu ayetlerden hareketle, Allah'ın ölçüsüzce bazı kullarını fazladan rızıklandırabileceği sonucuna ulaşmaktadır.

Buna göre Allah dilediği kullarını, hak edip etmediklerine; salih ya da günahkâr olup olmadıklarına bakmaksızın hesapsız olarak rızıklandırır. Bu sadece, onun meşietine bağlıdır. Mesela Allah, Kârun'a dünyayı genişletmiş, Hz. Eyyûb'a ise daraltmıştır. İstidrac olması için bazı inkârcıların rızkı genişletilebilir ve yine imtihan etmek için bazı müminlerin rızkı daraltılabilir.²¹⁶ Zemahşeri'de, Râzi'nin görüşüne paralel olarak, hikmete binaen Allah'ın, Karun gibi insanlara hesapsız bir şekilde fazladan rızık verebileceğini söylemektedir.²¹⁷

Bu yorumdan hareketle, Allah'ın keyfi meşietiyile kimi kullarının rızkını arttırdığı, kimilerininkini ise azalttığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Ancak bu, Kur'anın genel düşüncesi ve temel ilkeleri ile çelişecek bir yaklaşım olur. Kârun'un rızkını arttıranın Allah olduğunu iddia etmek, günümüzde; kendilerinden daha zayıf gördükleri toplumların yeraltı ve yerüstü zenginliklerini gasp ederek, o ülkelerin halklarını paryalaştıran dünya müstebkirlere, sahip oldukları imkanların Allah tarafından verilmiş olduğunu söylemekle eşdeğerdir. Bu ise hem Allah'ın adaletiyle hem de rahmet ve merhametiyle çelişen bir durumdur. Çünkü Kur'an'a göre Allah, insanların mallarına haksızca el koyup, yeryüzünde fesad çıkaranları sevmez.

²¹⁶ Razi, a.g.e, II/371.

²¹⁷ Zemahşeri, a.g.e, I/421.

Yine Allah malı yığan, yetimi itip kakan, sahip olduğu imkânları ihtiyaç sahibi insanlarla paylaşmaktan imtina eden ve bu malların kendisini ebedi kılacağına zanneden zalimleri sevmez. O halde, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı meslek edinmiş olan zalimlere, sahip oldukları imkânların doğrudan Allah tarafından verildiğini söylemek nasıl mümkün olabilir? Bu düpedüz yeryüzünde vuku bulan her türlü fesadın sorumluluğunu Allah'a nispet etmek değil midir?

Bu ve benzeri sonuçlara ulaşmak, ancak söz konusu ayetleri Kur'an'ın bütünlüğünü dikkate almadan ve mezhebi kabullerden hareketle okumakla mümkündür. Bazı müfessirlerin benimsemiş olduğu sosyal gerçeklikleri hesaba katmayan bu parçacı yaklaşım tarzı, birçok Kur'an pasajının yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. Tabii ki bu söylediklerimiz Allah'ın hiçbir kulunu tekil olarak rızıklandırmayacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Şüphesiz Allah değişebilen kaderi çerçevesinde insanları tekil olarak da rızıklandırmaktadır. *“Fakat bu, hicret, cihad, takva, iman, salih amel, ihlas, [infak] gibi şartlara bağlanmıştır. Ama bunun hedefi, insanların kendine şükretmelerini sağlamaktır. Yoksa haram mal yiyerek ve gasp ederek zengin etmek için değil.”*²¹⁸

Bu şartlar sebeplere tevessül etmeyi ve çalışıp üretmeyi gerekli kılar. Aşağıdaki ayetler bunu anlatmaktadır:

“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.” (Enfal 8/74)

“Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.” (Talak 65/2-3)

“Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç. Bunlar için bilinen bir rızık, türlü meyveler vardır.” (Sâffât 37/40-41)

“Ve (yine hatırlayın ki) Rabbiniz size şöyle bildirmişti: “Bana şükrederseniz, muhakkak ki size kat kat fazla veririm; yok, eğer nankörlük ederseniz, bilin ki benim azabım gerçekten çok çetindir!” (İbrahim 14/7)

²¹⁸ Hanefi, Hasan, *Mine'l-Akide ilâ's-sevra*, III/359.

“Allah yolunda mallarını harcayanların durumu, kendisinden yedi başak çıkan ve her başakta yüz tane bulunan bir buğday tohumuna benzer. Allah dilediğine kat kat verir ve Allah her şeyi kuşatan, her şeyi bilendir.” (Bakara 2/261)

Bazı ayetlerde Allah’ın, dünya hayatını önceleyen inkârcılardan dilediğine dünya hayatının nimetlerinden verebileceği ifade edilir: *“Kim ki, bu geçici hayatın (hazları) peşinde koşmak isterse, bu istediğinden dilediğimiz kadar, gerekli gördüğümüz kimseye hemen veririz; ama sonra onun payını cehennem kılarız ki oraya kınanmış ve kovulmuş olarak katlanmak zorunda kalacaktır!” (İsra 17/18)*

Bu ayet, bağlamı dikkate alınarak okunmazsa; Allah’ın inkârcı kullarını tekil olarak rızıklandığı gibi bir sonuca ulaşmak mümkündür. Ancak ayetten hemen önceki pasajda, Allah’ın peygamber göndermeksizin hiçbir kavme azap etmeyeceği, O’nun; bir kavmi helak etmeden önce kendilerine itaati emrettiği ve buna olumlu cevap vermezlerse helak edildikleri ifade edilmektedir:

“Her kim ki doğru yolu izlemeyi seçerse, bunu kendi iyiliği için yapmış olacaktır. Ve her kim ki yoldan saparsa, bu kendi kötülüğüne olacaktır; kimse kimsenin yükünü taşıyacak değildir. Ayrıca, biz, (kendilerine) bir elçi göndermeden (yaptığı haksızlıklardan ötürü hiçbir topluma) azap etmeyiz. Ama bir toplumu yok etmeyi irade ettiğimiz zaman o toplumun refaha gömülmüş seçkinlerine son uyarılarımızı iletiriz ve (eğer) onlar günahkârca yaşamaya devam ederlerse, cezalandırıcı yargı artık o toplum için kaçınılmaz olur ve biz de onu darmadağın ederiz. Nuh’tan bu yana biz böyle nicelerini yok ettik! Çünkü kullarının günahlarını bütünüyle görüp haberdar olmakta senin Rabbin gibisi yoktur.” (İsra 17/15-17)

Ayetten hemen sonra gelen pasajda ise asıl hedeflenmesi gerekenin ahiret hayatı olduğu, Allah’ın bu dünyada insanlara, inanç konusundaki tercihlerine bakmaksızın dünya nimetlerinden faydalanma fırsatı tanıdığı vurgulanır:

“Fakat ahiret hayatının (güzelliğini) isteyen ve bunun için gösterilmesi gereken çabayı gösterenlere gelince, (gerçek) müminler bunlardır; çabalarına (Allah katında) değer verilen kimseler de işte böyleleridir! Hepsine -bunlara da, ötekilere de- Rabbinin lütfundan ulaştırmaktayız. Çünkü senin Rabbinin lütfu (insanların bir kısmıyla) sınırlı değildir.” (İsra 17/19-20)

Tüm bunlar gösteriyor ki, ayette asıl vurgulanmak istenen şey, Allah’ın inkârcı kullarına da dünya hayatının nimetlerinden faydalanma fırsatı tanıdığıdır. Dolayısıyla bu

ayetten hareketle inkârcılara sahip oldukları malları Allah'ın verdiğini, bununda O'nun yaratması ve meşietiyile olduğunu söylemek pek insafli olmayacaktır.

“Allah'ın dilediğine hesapsız rızık verebileceği” ifadesinin geçtiği ayetler bağlamları dikkate alınarak okunduğunda, buradaki vurgunun çoğu kez Allah'ın ahirette kullarının yapmış olduğu salih amellere karşılık olarak fazladan rızık verebileceğine yapıldığı görülür. Bir ayette Allah'ın, müminleri cennette hesapsız olarak rızıklandıracağı ifade edilir: *“Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mü'min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır.”* (Mümin 40/40)

Allah rahmeti ve adaleti gereği kötülük yapan kullarını, işlemiş oldukları amellere eşdeğer bir cezaya çarptıracakken, rızasını kazanmayı hak etmiş kullarını hesapsız olarak rızıklandıracağını vaat etmiştir. Aşağıdaki ayetler buna örnektir:

“İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, onlara öteden beri yapılagelen doğru bir vaattir.” Ahkaf/16

“(Ve ancak böyleleri) Allah'ın kendilerini, yapıp ettiklerinin en iyisi, en güzeliyle ödüllendireceğini ve onlara lütuf ve cömertliğinden, (hak ettiklerinden de) fazlasını vereceğini umabilirler. Çünkü dilediğine hesapsız rızık bahşeden (yalnızca) Allah'tır.” Nur/38

Son olarak, Allah'ın dilediğine hesapsız rızık verebilecek olmasının, tüm rızıkların yaratıcısının Allah olması hasebiyle hem bu gerçeği hatırlatma –çünkü müşrikler Allah'tan başka güçlere Rezzaklık nispet etmekteydi- hem de O'na yönelik tazim ve övgü içerikli bir ifade olduğu söylenebilir. Mesela insanların miras, define bulma vb. yollarla fazla bir çaba harcamaksızın elde ettikleri mallar bu kategoride değerlendirilebilir. Mabetten hiç dışarı çıkmamasına rağmen yiyeceğinin temin edildiğini gören Hz. Meryem'in ağzından dökülen şu sözler buna işaret etmektedir:

“Bunun üzerine Rabbi, kız çocuğunu hoşnutlukla kabul etti, onu güzelce büyüttü ve Zekeriya'nın himayesine verdi. Zekeriya, ne zaman onu mabedde ziyaret ettiyse yanında yiyeceklerle görür ve sorardı: “Ey Meryem, bunlar sana nereden geliyor?” Meryem: “Bunlar Allah'tandır; Allah, dilediğine hesapsız rızık bağışlar!” diye cevap verirdi.” (Âl-i İmran 3/37)

Genel kanaat Hz. Meryem'e gelen yiyeceklerin mucizevî bir şekilde doğrudan Allah katından indirildiği yönündedir. Ancak Taberi, “Hz. Meryem'e gelen yiyeceklerin, Hz. Zekeriya'nın yaşlanıp Hz. Meryem'i kendi imkanlarıyla destekleyemez hale gelmesi üzerine,

toplumun üyelerinden biri vasıtasıyla bu sorumluluğu yüklenmeye karar verdiği ve bu kişinin Hz. Meryem'e günlük yiyecek taşıdığı şeklinde bir kıssa nakleder.²¹⁹ Muhammed Esed, bu ayetin tefsirinde Taberi tarafından aktarılan rivayete değinmekte ve şöyle söylemektedir : “ *Müfessirlerin çoğu tarafından bu çerçevede nakledilmiş olan bütün menkıbelere rağmen, ne Kur'an'da, ne de herhangi bir sahih hadis'te bu rızkın mucizevî bir kaynaktan geldiğine dair bir işaret yoktur. [...] Bu rivayet doğru olsun ya da olmasın, Hz. Meryem'in Hz. Zekeriya'ya cevabı, onun asıl rızık verici olarak Allah'a karşı duyduğu derin sorumluluk bilincini yansıtır.*”²²⁰ Bu, bizim “Allah'ın dilediğine rızık verebileceği”nden bahseden ayetlere ilişkin yaptığımız yoruma paralel bir yaklaşımdır.

1.2.2.1. Allah'ın Dünyada ve Ahirette Dilediğini Hesapsız Rızıklandırabilecek Kudrette Olduğu

Kur'an'da Allah'ın, kullarını hiçbir çaba harcamaksızın da rızıklandırabileceği ifade edilir: “*Hakikati inkâra şartlanmış olanlara (yalnız) bu dünya hayatı güzel görünür. Bu nedenle, imana ermişlerle alay ederler; ama Kıyamet Günü Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyanlar onlardan daha üstün (bir konumda) olacaklardır. Ve Allah, dilediğine hesapsız rızık verebilir.*” (Bakara 2/212)

Allah'ın, bazı insanlara az, bazılarına ise fazla mala sahip olma imkânı tanıyan rızkın dağılımındaki değişkenlik kanununu hakkıyla takdir edemeyen müşrikler, çokça mala sahip olmanın bir üstünlük ölçütü olduğu yanılgısına düşmüştür. Buradan hareketle, kendileri kadar mala sahip olmayan fakir Müslümanların batıl yolda olduklarını iddia etmişlerdir. İbn Abbas, bu ayetin Ebu Cehil ve Kureyşin ileri gelenleri hakkında indirildiğini söylemiştir. Onlar, Abdullah bin Mesud, Ammar bin Yasir vb. Müslümanlarla, içinde buldukları fakirlik nedeniyle alay ediyorlardı. Bu alay eden kimselerin Yahudilerin ileri gelenleri ya da münafıklar olabileceği de söylenmiştir.²²¹ Bakara suresinin medeni surelerden olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, alay eden kimselerin Yahudiler ya da münafıklar olmasının daha isabetli olduğu görülmektedir.

Ayette dünya hayatının inkârcılara süslü gösterildiği, bununla oyalandıkları ve sahip oldukları imkânlarla Allah'a karşı geldikleri vurgulanır. Ancak bir kimsenin dünya hayatında

²¹⁹ Taberi, a.g.e, III/246.

²²⁰ Esed, a.g.e, s. 95.

²²¹ Râzi, a.g.e, II/367.

fazla mala sahip olması bir üstünlük ölçütü olamaz. Müminler fakir olabilirler ancak Allah onları dünyada ve ahirette hesapsız olarak rızıklandırabilir.²²² Önemli olan ahiret hayatıdır ve onlar cennette rableri tarafından hiçbir çaba harcamaksızın rızıklandırılacaktır. Kaffâl, Allah'ın müminlere Kureyşin ileri gelenleri ve Yahudi liderlerine ait malları ele geçirme ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra ashabının gerçekleştirmiş oldukları fetihlerle Kısra ve Kayser'in hazinelerine sahip olma imkânı tanıyarak, onları zenginleştirdiğini söylemektedir.²²³

Ayetin bağlamı her ne kadar ahirette verilecek olan cennet nimetlerine işaret ediyor olsa da, bu Allah'ın, mümin kullarını işlemiş olduğu salih amellere karşılık olarak doğrudan rızıklandırabileceği şeklinde de anlaşılabilir. Ancak bu ayetten hareketle insanların sahip olduğu tüm imkânların Allah tarafından önceden belirlendiği, bunun onun yaratması ve keyfi meşietisi sonucu oluştuğu şeklinde bir sonuca ulaşmak imkânsızdır. Bu ayette Allah'ın kudretine vurgu yapılarak, inkârcıların içine düştükleri yanılığa işaret edilir.

İmam Beydâvi, ayette geçen Allah'ın hesapsız rızık vermesini, inkârcılara yönelik istidrac ya da denemek maksadıyla rızık genişletilmesi olarak yorumlar.²²⁴ Buna göre fazla mala sahip olan insanlara, -bu kimse mümin ya da kâfir olsun fark etmez- bunları veren bizzat Allah'tır. Daha önce de söylediğimiz gibi bu ve benzeri çıkarımlar, ilgili ayetleri, bir takım mezhebi önkabuller ve ikincil rivayetlerden yola çıkarak, parçacı bir metotla okumakla mümkündür. Bu ayetlerde kesinlikle gayri meşru yollardan fazla mala sahip olma imkânını yakalamış olanlara, ellerindeki malları doğrudan Allah'ın verdiği dair bir işaret yoktur. Evet, Allah'ın kimi kullarını dünyada ve ahirette tekil olarak fazladan rızıklandırabileceği doğrudur. Ancak bu, insana işlemiş olduğu salih ameller karşılığında verilmektedir.

1.2.2.2. Allah'ın Mülkü Dilediğine Verip, Dilediğinden Alması ve Dilediğini Hesapsız Rızıklandırması

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verebilirsin ve mülkü dilediğinden geri alabilirsin. Dilediğini yüceltip, dilediğini de alçaltabilirsin. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsin. Geceyi*

²²² Beydâvi, a.g.e, I/184.

²²³ Razi, a.g.e, II/371.

²²⁴ Beydâvi, a.g.e, ay.

gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın; ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın, dilediğini hesapsız rızıklandırabilirsin!” (Al-i İmran 3/26-27)

Allah’ın fail olduğu şekliyle “şâe” fiili ve türevlerinin retorik bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemiştik. Buna göre söz konusu ayetlerde, genellikle Allah’ın kudretine vurgu yapılır. Âl-u İmran suresinde geçmekte olan bu pasaj, bunun en açık delillerindedir. Ayette sözü geçen mülkten kastın, nübüvvet ve risalet olduğu söylenmiştir.²²⁵ Buna göre Allah ayette, peygamberliğin Hz. Muhammed’e verilmesini kabullenemeyen Ehl-i Kitab’a, risaletini dilediği kimseye verebilecek güçte olduğunu vurgulamış oluyor. Ayetin devamında gelen dilediğini aziz kılar, dilediğini zillete düşürürsün ifadesi, bu vurgunun devamı niteliğindedir. Bu pasajdan hemen önce gelen ayetlerde Ehli kitaptan bahsedilmiş olması, buradaki mülkten kastın nübüvvet olduğu yönündeki görüşü destekler niteliktedir:

“Allah’ın mesajlarını inkar edenlere, peygamberleri haksız yere öldürenlere ve adaleti emreden insanların canına kıyanlara gelince, onlara acıklı azabı bildir. İşte onlardır bu dünyada da, öteki dünyada da yaptıkları boşa çıkacak olanlar ve onlardır hiçbir yardımcı bulamayacak olanlar. (Daha önce) vahiyden kendilerine pay verilenleri bilmez misin? Onlara aralarında hüküm verirken Allah’ın kelamına başvurmaları yolunda çağrı yapılmıştır; ama bazısı, inatla (ondan) yüz çevirir. Çünkü onlar, “Ateş bize birkaç günden fazla dokunmayacak” diye iddia ederler. Böylece, uydurdukları batıl inançlar onların (zamanla) itikatlarına ihanet etmelerine yol açmıştır.” (Âl-u İmran 3/21-24)

Buna göre Allah, peygamberliği İsrailoğullarından alıp, İsmailoğullarına vermiştir. Peki, nübüvvetin onlardan alınması “Hâşâ” Allah’ın keyfi meşieti sonucu mu olmuştur? Tabi ki hayır! Çünkü yukarıda ki ayetlerde, Ehli kitabın peygamberleri ve adaleti emreden kimseleri öldürme, Kur’an’dan yüz çevirme ve kendilerini kurtarılmış addetme gibi kötü hasletlerine değiniliyor. Bunlar, peygamberliğin onlardan alınmış nedenlerine işaret etmektedir. O halde buradan hareketle, bunun Allah’ın keyfi meşieti sonucu olduğunu söyleyemeyiz. Bu pasajda Allah’ın dilemesinden bahsedilmez. Burada vurgu, Allah’ın söz konusu fiilleri yapabilecek kudrette olduğudur. Ayetin sonunda “*Sen her şeye kadırsın*” buyurulması bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

²²⁵ Razi, a.g.e, III/187.

27. ayette ise Allah'ın kudretini vurgulamayı hedefleyen ifadeler devam eder. Buna göre Allah, geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar; ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır ve dilediğini hesapsız rızıklandırabilir. Görüldüğü üzere bu pasajda Kur'an, Allah'ı bir hükümdar olarak gözlerimizin önüne sermektedir. Allah'ın her bir fiili, O'nun mutlak adaleti ve hikmeti paralelinde işler. Dolayısıyla bu pasajdan hareketle Allah'ın söz konusu fiilleri keyfi olarak yapabileceği gibi bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Burada vurgu, fail olan Allah'ın, mülkü alma ve verme, izzetli kılma, zillete düşürme, geceyi gündüze, gündüzü geceye sokma, ölüden diri, diriden ölü çıkarma ve dilediğine hesapsız rızık verme fiillerini yapabilme gücüdür.

Bu ayette, Allah'ın rastgele rızık dağıtacağına dair bir işaret yoktur. Ancak kimi âlimler, bu ayetten hareketle Allah'ın dilediği kuluna rızık vereceği ve bundan dolayı kimsenin O'nu hesaba çekemeyeceği gibi sonuçlara ulaşabilmektedir.²²⁶ Bu ve benzeri yaklaşımlar, Allah'ın rızık paylaşılması noktasında koyduğu ölçüyü ve Allah'ın adaletine yönelik gündeme gelmesi olası problemleri göz ardı eder niteliktedir. Hiç kimsenin Allah'ı hesaba çekemeyeceği doğrudur. Ancak Allah'ın adaletten ve hikmetten yoksun bir şeyi yapmayacak oluşu da başka bir doğrudur ve onun Allah'lığının bir gereğidir. Dolayısıyla bir takım mezhebi önkabullerle bu ve benzeri pasajları yorumlamaya kalmak, kişiyi, Allah'ın kudretini ispatlama adına adaletine halel getirmek gibi paradoksal bir duruma düşürebilir.

Yapılması gereken, ilgili pasajları bu ön kabullerden bağımsız bir şekilde okumaktır. O zaman görülecektir ki, bu ayetlerde ne metafiziksel anlamda Allah'ın meşietine, ne bunun keyfi olarak işleyebileceğine ne de her bir insan hareketinin oluşumunun Allah'ın meşietiyile olduğuna dair en ufak bir işaret dahi yoktur. Allah, rızık dağılımının değişkenliği kanunu gereği, dünya hayatındaki malların paylaşımını büyük oranda insanların eline vermiştir. Kur'an'da Allah, dünyada ve ahirette insanların rızıklarına yönelik ne tür müdahalelerde bulunacağını genel hatlarıyla açıklamıştır. Dolayısıyla rızık bağlamında Allah'ın meşietinden bahseden pasajlar bu gerçekten bağımsız olarak okunmamalıdır.

1.3. Azap ve Mağfiret Bağlamında Meşiet

Kur'an'da meşiet bağlamında geçen ifadelerden birisi de “*Allah'ın dilediğine azap, dilediğine mağfiret edebileceği*” şeklinde gelir. Bu ifadelerde vurgu, “*Allah'ın dilediğine azap*

²²⁶ Razi, a.g.e, III/191.

ve mağfiret edebilecek” kudrette olduğudur. İlgili ayetler bağlamları dikkate alınarak okunduğunda, vurgunun, fail olan Allah’a ve O’nun söz konusu fiilleri yapabilecek güce sahip oluşuna yapıldığı görülür. Bu pasajlarda da, “şâe” fiilinin retorik kullanımlarıyla karşılaşırız.

Ancak bazı müfessirler, bu ifadelerden hareketle, Allah’ın dilediğini sebepsiz yere cezalandırabileceği ve dilediğini keyfi olarak bağışlayabileceği gibi sonuçlara ulaşabilmiştir. Bu ise Allah’la insan arasındaki ahlaki münasebete gölge düşüren bir durumdur. Bu, Allah’ın keyfi olarak azap ya da mağfiret edebileceği anlamına geldiğinden, Allah’ın adaletiyle bağdaşmayan bir çıkarımdır. Oysaki Kur’ani düşüncenin erdemli gidişatındaki temel muharrik prensip, “kafasına göre hüküm veren, zalim olan Allah’tan değil, mutlak hâkim olan ve adaleti ile hükmeden Allah’tan korkmak”tır.²²⁷ Bu, tiran olan Allah’tan değil; katı adaleti olan Allah’tan korkudur.²²⁸

Kur’an’da Allah’ın bağışlaması ya da cezalandırmasından bahseden pasajlarda, doğrudan O’nun bağışlaması ya da cezalandırmasından bahsedilmez. Bu kullanım, sadece Allah’ın bunları yapmaya güç yetirebileceği, O’nun, adaleti gereği inkârcıları cezalandırırken, iman edip salih amel işleyenleri bağışlayıp, ödüllendireceğine atıfla beraber gelir. Bu ayetlerden hareketle, kimi müfessirler tarafından ileri sürülen, “her bir insan fiilinin Allah’ın meşietiyile meydana geldiği” ve “O’nun kullarına azap ya da mağfiret etmede hiçbir ölçüsü olmadan, ilkesizce hareket edebileceği” gibi sonuçlara ulaşmak imkânsızdır.

Ehl-i Tevhid ve’l Adl ile Ehl-i Sünnet -özellikle Eş’arilik- arasında vuku bulan, Allah’ın adaleti, husn-kubh vb. tartışmaların gölgesinde şekillenen bu anlayış, Allah’ın adaletine ilişkin Kur’an’da yeri olmayan birçok sorunun neşet etmesine neden olmuştur.

Örnek vermek gerekirse İmam Râzi’ye göre: “Allah, bütün inatçı kâfirleri cennete koyabilir. Ve tüm kendine yakın olan, sadık kullarını da cehenneme girdirebilir. Tüm bu yaptıklarından dolayı da, O’na itiraz edilemez. İnsanın, kendisini itaate ve isyana sürükleyen iradesini Allah yaratır. Eğer Allah itaati yaratırsa, itaat eder. Yok, eğer isyanı yaratırsa isyan eder. İnsanın itaati de, isyanı da Allah’tandır. Allah hiçbir şeyi yapmaya mecbur değildir. İtaat, sevap vermeyi gerektirmez. Masiyette, cezalandırmayı gerektirmez. Bunların tümü Allah’ın kudretiyle gerçekleşir. Tüm bunlar -bizim- iddialarımızın doğruluğuna işaret eder.

²²⁷ Rehber, a.g.e, VIII.

²²⁸ Rehber, a.g.e, 224.

*Buna göre Allah eğer dilerse, kendisine yakın olan kullarına azap eder ve zalimleri bağışlar ve bu ondan sudur eden güzel(husn) bir davranış olur. “Allah’ın dilediğine azap, dilediğine mağfiret edebileceği” ifadesinin zahirinden anlaşılan mana budur.*²²⁹

İmam Râzi’ye ait olan bu yorum, Eş’ariliğin meseleye yaklaşımını özetler mahiyettedir. Eş’arilik, Mutezile’nin Allah’ın adaletini savunmaya yönelik olarak söylemiş oldukları “*Allah’ın adaletli davranması vaciptir*” vb. benzeri sözlerine karşılık verme adına Allah’ın adaletini anlaşılmasız kılan zorlama yorumlara başvurmuştur. Aslında Eş’arilik, Allah’ın doğrudan adalete aykırı davranacağını iddia etmemiştir. Böylesi aşırı yorumlara başvurulmuş olması, Allah’ın adaletli davranmak zorunda olmadığını ispatlamak içindir.

Kudret merkezli Allah tasavvuruna sahip olan Eş’ariliğin, bir takım siyasi ve sosyal nedenlerle Müslüman düşünce tarihinde hâkim söylem haline gelmesiyle, Müslümanların zihninde Allah, kime neyi, ne zaman, nasıl yapacağı belli olmayan tiran bir ilah haline dönmüştür. Eş’ari Âlimlerin, Mutezile’ye cevap vermek maksadıyla serdettikleri kişisel yorumlar, zamanla vazgeçilmez inanç esasları haline dönüşmüştür.

Hâlbuki “Kur’an’a göre Allah nasıl bir ilahdır? şeklindeki bir sorunun cevabını, “*Mutlak adalet sahibi bir ilahdır*” şeklinde vermek daha doğru olacaktır. “*Allah’ın her yaptığıının hasen/güzel olduğu muhakkaktır. Ancak Allah’ın suçsuz yere bir kimseyi saptırması ve cezalandırması da güzeldir demek yanlış bir sözdür. Bu anlayışın temelinde, oluşması imkânsız olan bir şey üzerine farazi üretmek vardır. Bu tıpkı “Allah her şeye yapmaya güç yetirebilir. O halde kendi gibi bir ilah yaratmaya da güç yetirebilir.” demeye benzer.*”²³⁰

Azap ve mağfiret bağlamında geçen meşiet içerikli ayetleri doğru anlayabilmek için, ilgili pasajları mezhebi kabullerden uzak okumak son derece önemlidir. Bunun nedeni ilk indirildikleri dönemde gayet sade ve anlaşılır olan Kur’an pasajlarının, kelami tartışmaların etkisiyle büyük oranda eksik ya da yanlış anlaşılmış olmasıdır. Kur’an’dan hareketle, Allah’ın keyfi mağfireti ve cezalandırmasından bahsetmek olanaksızdır. “Şâe” fiili ve türevlerinin, azap ve mağfiret bağlamında Allah’a nispet edildiği Kur’an pasajları da buna dâhildir. Allah “*dilediğine azap edebilir ve dilediğini bağışlayabilir*” ifadesi, **O’nun keyfililiğine değil, bunları yapabilme gücünün olduğuna vurgu yapar.**

²²⁹ Razi, a.g.e, III/357-358.

²³⁰ el-Ferâhî, Abdulhamid, *el-Kâidu ile Uyûni’l-Akâid*, ed-Dâiratu’l-Hamîdiyye, Hindistan, 1975. s. 55.

Birçok Kur'an ayetinde, Allah'ın azap ve mağfiretinin keyfi değil bir ilke ve kurala bağlı olduğu, O'nun; bunları sadece hak edenlere verdiği ifade edilir:

“Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!” Âl-u İmran/135-136

“(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resulünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.” (Tevbe 9/80)

Bunların yanısıra, Allah'ın dilediğine azap, dilediğine mağfiret edebileceğinden bahseden pasajlar, *“Allah her şeye kadirdir, çok affedicidir, rahmet kaynağıdır, bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir”* gibi ifadelerle son bulur. Bunlar, Allah'ın söz konusu fiilleri yapmaya güç yetirebileceği, tevbe edenleri bağışlayacağı, kullarına karşı merhametli olduğu ve yapacağı şeyleri ilim ve hikmet üzere yaptığına atıfta bulunur. Allah'ın hak etmediği halde bir kulunu cezalandırabileceği düşünülmemeyeceği gibi, O'nun; layık olmadığı halde bir kulunu bağışlayabileceği de düşünülemez. Bu, Allah'ın katı adaletinden kaynaklanır ve O'nun adaletinde hiçbir esneme payı yoktur.

Eğer biz, azap ve mağfiret bağlamında geçen meşiet içerikli ayetleri bağlamlarından soyutlayarak okursak, istediği kimseye azap eden bir Allah'la karşılaşırız. *“O halde istediği vakit, azap etme 'kapris'i var demektir.”*²³¹ Ancak bu, daha öncede söylediğimiz gibi Kur'an'dan çıkarılamayacak bir düşüncedir. Ayetler, bağlamları ve Kur'an bütünlüğü dikkate alınarak okunduğunda görülecektir ki, burada vurgu Allah'ın keyfi olarak azap etmesi ya da mağfiret etmesine değil, O'nun bu fiilleri yapma gücüne odaklanmaktadır. Burada ayetlerin bağlamlarına dair birkaç örnek vermek yararlı olacaktır.

²³¹ Rehber, a.g.e, s.68.

1.3.1. Allah'ın, Dilediğine Azap Edip, Dilediğini Bağışlayabilecek Kudrette Oluşu

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Oysa göklerdeki ve yeryüzündeki her şey Allah'a aittir. O, dilediğini affedebilir, dilediğini cezalandırabilir ve Allah, çok affedicidir, rahmet kaynağıdır.”* (Âl-i İmrân 3/129)

*“Allah'ın dilediğini bağışlayıp, dilediğine azap edebileceği”*nden bahseden pasajlarda, tıpkı hidayet ve dalalet bağlamında olduğu gibi, Hz. Peygamber'e yönelik teselli anlamı vardır. Bir önceki ayette: *“Allah'ın onların tevbelerini kabul etmesine yahut onları cezalandırmasına karar vermek senin işin değildir. Çünkü onlar zalimlerin ta kendileridir.”* (Âl-i İmrân 3/128) buyrulması, bunun en açık delilidir. Yine ayetten hemen önce gelen pasajda, Bedir'de gelen Allah'ın yardımı ve kâfirlerin hezimetini gibi meselelere değiniliyor oluşu, bu ayetin inkârcı tutumlarından dolayı kavminin durumuna endişelenen Hz. Peygamber'e yönelik teselli ve uyarı anlamı içerdiğini gösterir.

Ayette, Hz. Peygamber'in cezayı hak edenler ile ilgili yorumda bulunmasının mümkün olmadığı, affetme ve cezalandırmanın Allah'a ait olduğu aktarılmaktadır.²³² Allah dışında hiç kimse, -bu kişi Hz. Peygamber dahi olsa- bir kişiyi affetme ya da cezalandırma yetkisine sahip değildir. İsrâ suresindeki bir ayet bu manayı pekiştirir mahiyettedir: *“Rabbiniz sizi daha iyi bilir; dilerse size merhamet edebilir ve dilerse azap edebilir. Seni de onların üzerlerine vekil göndermedik.”* (İsrâ 17/54) İşte ayette asıl vurgulanmak istenen mana budur.

Bu ayette Allah'ın, kullarını keyfi olarak bağışlayacağı ya da cezalandırarak olmasından bahsedilmez. Burada vurgulanmak istenen mana, eğer Allah bir kimseyi affetmeye ya da cezalandırmaya karar verirse, bunu kolaylıkla yapabileceğidir. Ayetin sonunda gelen, *“Allah, çok affedicidir, rahmet kaynağıdır.”* ifadesi, Allah'ın tevbeleri kabul eden olduğuna ve kullarına karşı merhametiyle muamele ettiğine atıftır. Burada Hz. Peygamber'e yönelik olarak sanki şöyle söyleniyor: *“Allah, kimin bağışlanmayı, kimin cezalandırılmayı hak ettiğini iyi bilir. O, kullarına karşı çok merhametlidir. O halde onlar için üzülmemelisin.”* Ayetin *“Oysa göklerdeki ve yeryüzündeki her şey Allah'a aittir.”* cümlesiyle başlıyor oluşu, burada Allah'ın kudretinin vurgulanmak istediğinin başka bir delilidir.

²³² Rehber, a.g.e, s.144.

Kelami tartışmaların etkisiyle, ayetteki bu sade ve anlaşılır mana yerini Allah'ın adaletiyle çelişen öznel yorumlara bırakmıştır. Bu bağlamda Allah'ın, kullarını affetme ve cezalandırması hususunda adaletli davranmak zorunda olmadığını savunan Eş'ari müfessirlerin yorumlarına nazaran, Allah'ın sadece tevbe edenleri affedeceği ve hak edenleri cezalandıracağını savunan Mutezili müfessirler çok daha tutarlı bir yaklaşım sergilemiştir.

Örnek vermek gerekirse, İmam Razi yukarıdaki ayetin tefsirinde, Allah'ın, bütün inatçı kâfirleri cennete koyabileceği ve tüm kendine yakın olan, sadık kullarını da cehenneme girdirebileceğini, O'nun bu fiilinin hasen/güzel bir fiil olacağını söylemektedir.²³³ İmam Âlusi ise benzer bir yaklaşımla, ayetin zahirinden anlaşılan mananın, Allah'ın meşietinin hiçbir şeyle mukayyet olmadığı, bunun ise O'nun mutlak manada malik, her istediğini yapabilen ve meşietine hiçbir şeyin mani olamayacağı anlamına geldiğini söylemektedir. *Eğer O'nun bağışlaması tevbe etmeye, cezalandırması da zulüm işlemeye bağlı olsaydı, o vakit dilediği her şeyi yapan olamazdı.* Bu ise O'nun –kullarının- tevbesine ve zulmüne göre hareket ettiği anlamına gelirdi. Ayetin zahirinden anlaşılan mana, Allah'ın hiçbir şeyi yapmak mecburiyetinde olmadığı, O'nun; günahkâr kulunu bağışlayıp, salih bir kulunu cezalandırmasının caiz olduğu yönündedir.²³⁴ İmam Beydâvi'de, bu ayette, Allah'ın cezalandırması ve bağışlamasının hiçbir şeyle mukayyet olmadığı manasının açık olduğunu söylemektedir.²³⁵

Buna mukabil Zemahşeri, Allah'ın sadece tevbe edenleri affetmeyi ve hak edenleri cezalandırmayı dileyeceğini söylemektedir.²³⁶ Reşid Rıza'ya göre ise, bu ayetle, Hz. Peygamber'e cezalandırma ve bağışlamanın sadece Allah'ın elinde olduğu hatırlatılarak, *“Unutma! Allah'ın bağışlama ve cezalandırma hususundaki meşietini hep hikmet üzere işler”* denilmektedir.²³⁷ İbâdi müfessir İtfeyyîş ise ayetin tefsiri sadedinde şunları söylemektedir: *“Allah'ın tevbe etmeksizin inkârcuları cennete girdirmesi veya itaatkâr, istikamet üzere ölmüş kullarını cehenneme girdirmesi hikmetli bir davranış değildir. Allah böylesi hikmetsiz bir davranışla vasıflandırılmaz. Hasan el-Basri'den (110/728) rivayet olunduğu üzere, Allah tevbeyle, dilediğini bağışlar. Tevbe edenler dışındakileri ise bağışlamak istemez. Dilediğini cezalandırır ancak hak edenler dışında hiç kimseyi cezalandırmayı dilemez. Atâ (114/732) ise,*

²³³ Razi, a.g.e, III/358.

²³⁴ Âlusi, a.g.e, II/369.

²³⁵ Beydâvi, a.g.e, I/296.

²³⁶ Zemahşeri, a.g.e, I/625.

²³⁷ Rıza, *et-Tefsîru'l-Kur'ân'il Azîm*, IV/87.

*Allah'ın tevbe edenleri bağışlayacağını, zalim olarak karşısına gelenleri ise cezalandıracağını söylemiştir. Bu ise bağışlamanın, tevbe etmekle mukayyet olduğuna işaret eder.*²³⁸

Yukarıda görüldüğü üzere, özellikle Eş'ari kelim ekolüne mensup müfessirler, meseleyi Allah'ın kudreti merkezinde ele alırken, Mutezilî müfessir Zemahşeri ve diğerleri meseleye Allah'ın adaletini merkeze alarak yaklaşmaktadır. Bu yorum, Kur'an'da söz edilen Allah'ın adaletine daha uygun görünmektedir. Kudret merkezli yaklaşımı temsil eden İmam Razi ve diğerlerinin yorumları ise, meseleyi büyük ölçüde anlaşılmasız kılmaktadır. Buna göre Allah'la insan arasında ahlaki bir münasebetten bahsedilemez. Böyle bir iddiada bulunmak, Allah'ın kudretini takyit etmek ve O'nun herhangi bir fiili yapmak zorunda olduğu anlamına gelir ki, bu; Allah hakkında düşünülemez.

Hâlbuki Kur'an'da, Allah'a ait birçok ahlaki ilkeden bahsedilir. Bu ilkelerin, Allah'ın kudretini sınırladığı iddiası Eş'ari kelamcılara aittir. Kur'an'a göre Allah'ın kimi affedip, kimi cezalandıracağı bellidir. Aslında meşiet içerikli ayetleri yanlış anlamının temelinde, bu kavrama metafiziksel anlamlar yüklemek yatmaktadır. Müfessirlerin çoğu, bu ayetlerde Allah'ın iradesinin doğasından bahsedildiği ön kabulünden hareket ettikleri için, kendi metotlarına göre ayetleri açıklamaya çalışmışlardır. Oysaki bu ifadelerde Allah'ın dilemesinden bahsedilmez. Burada vurgu onun yapabilme gücüdür. O yüzden bu ayetleri doğru anlamının yolu, ilgili pasajları kelami kabullerden uzak okumaktan geçer.

“Allah, dilediğini affedebilir ve dilediğini cezalandırabilir.” ifadesinin kullanıldığı pasajları kelami yorumlardan bağımsız olarak okuduğumuzda, karşımıza; her şeye gücü yeten, her istediğini yapmaya güç yetirebilen bir Allah tanımı çıkmaktadır. Bu ifadelerde kesinlikle, Allah'ın keyfi olarak bağışlaması ya da cezalandırmasından bahsedilmez. Kur'an'a göre, Allah'la insanlar arasındaki ahlaki münasebet gereği Allah'ın ahlaki ilkelere göre hareket etmesi, O'nun kudretini sınırlayan bir durum değildir. Bu, Mutezili ve Eş'ari kelamcılar arasında vuku bulan tartışmalar sonucu şekillenmiş türedi bir düşüncedir ve bize gelenek yoluyla taşınmıştır.

²³⁸ et-Tafeyyîş, a.g.e, II/487.

1.3.2. “Allah dilediğini affedebilir ve dilediğini cezalandırabilir” İfadesinin Geçtiği Diğer Bağlamlar

Bakara suresinde, Âl-u İmrân suresindeki benzer bir kullanımla karşılaşıyoruz: “Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'a aittir. Aklınızdan geçeni açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onun için hesaba çekecektir. Allah, dilediğini affedebilir ve dilediğini cezalandırabilir. Zira Allah her şeye kadirdir.” (Bakara 2/284)

Allah'ın göklerin ve yerin hükümranı olduğuna vurguyla başlayan ayetin sonunda, Allah'ın her şeyi yapmaya güç yetirebileceği ifade ediliyor. Hemen önceki pasajda “Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.” (Bakara 2/283) buyrulmaktadır. Bu ayetin sonunda gelen “Allah yapmakta olduklarınızı bilir” ifadesi bir nevi tehdit anlamı içerir. Hemen sonrasında ise Allah göklerin ve yerin hükümdarı olarak tanıtılır. İşte böyle bir bağlamda, “Allah'ın dilediğini affedip, dilediğini cezalandırabileceği” vurgusu gelir. Allah'ın, kullarının her yaptığını bildiği ifadesinden sonra gelen bu sözün, Allah'ın kudretine vurgu yaptığı çok açıktır. Şimdi biz bu ifadenin bağlamını görmezden gelerek, Allah'ın affetmesi ve cezalandırmasının keyfi olduğu sonucuna mı varacağız?

Bunlar içerisinde öyle bağlamlar vardır ki; bizleri “Allah” üzerinde vurgu yapmaya zorunlu kılar. Buradaki vurgu, merhamet veya cezalandırmanın “herhangi bir kimsenin” değil de “Allah'ın” iradesine bağlı olduğu üzerinedir. Yani bu retorik kullanımda vurgu “fail” üzerindedir.²³⁹ Aşağıdaki ayet buna örnektir:

“Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi hor ve hakir kılsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapabilir.” (Hac 22/18)

Maide suresinde ise “Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümrانlığı Allah'ındır? O, dilediğini cezalandırabilir, dilediğini bağışlayabilir. Zira Allah her şeye kadirdir.” Mâide/40 buyrulur. Bu ayetten hemen önce gelen: “Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Mâide 5/39) ayeti, Allah'ın tevbeleri kabul eden;

²³⁹ Rehber, a.g.e, s.69.

bağışlayan ve merhamet sahibi olduğuna vurgu yapar. Bir sonraki ayette ise Hz. Peygamber'e yönelik teselli içerikli bir hitapla karşılaşırız:

“Ey Peygamber! Hakikati inkarda birbirleriyle yarışanlardan dolayı üzülme. Şu, ağızlarıyla “Biz inanıyoruz!” diyen, hâlbuki kalben inanmayanlardan ve her türlü yalanı can kulağıyla dinleyen ve (aydınlanmak için) sana gelmek yerine başka insanlara kulak veren Yahudilerden. Onlar, (vahyedilen) sözleri asıl bağlamlarından kopararak anlamlarını çarpıtırlar ve “Eğer size şöyle şöyle (bir öğreti) verilirse onu kabul edin; ama verilmezse uzak durun!” derler. (Onlara bakıp üzülme) çünkü Allah, bir kişinin kötülüğe meyletmesini dilemişse Allah'ın onun hakkındaki iradesine hiçbir şekilde mani olamazsın. İşte onlar kalplerini Allah'ın temizlemek istemedikleridir. Onları bu dünyada zillet, öteki dünyada da korkunç bir azap bekler” (Mâide 5/41)

Bağlamı dikkate alınarak okunduğunda, bu ayette de Hz. Peygamber'e yönelik teselli ve uyarı anlamı içermekle beraber, Allah'ın kudretine vurgu yapıldığı görülür. Allah'ın, kullarını bir önceki ayette tevbe etmeye davet ederken, hemen sonrasında bağışlama ve cezalandırmayı keyfi olarak yapacağını ifade etmiş olması düşünülebilir mi? Tabii ki hayır. Ancak kelimelerin Allah'ın kudretini ispatlama adına, O'nun kudretine vurgu yapan, “her şeye gücü yeter” vb. ifadelerle olmadık anlamlar vermesi, bu ayetlerden hareketle Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği vehmini doğurmuştur.

Fetih suresinde Allah ve resulüne iman etmeyen inkarcıların cehennemlik oldukları vurgulandıktan sonra şöyle buyrulur: *“Göklerin ve yerin hakimiyeti Allah'ındır. O, dilediğini bağışlayabilir, dilediğini azaba uğratabilir ve O, gerçekten çok bağışlayıcıdır, bir rahmet kaynağıdır.” (Fetih 48/14)* Allah'ın bir önceki ayette, kimlerin cehennemlik olduğundan bahsettikten sonra, bu ayette bağışlamasının ve cezalandırmasının keyfi olacağını vurgulamış olması düşünülemez. Bunun yanı sıra ayetin sonunda Allah'ın çok bağışlayıcı ve rahmet kaynağı olduğu ifade ediliyor. Eğer Allah, insanları yargılarken –Hâşâ- rastgele hüküm verecek ise, çok bağışlayıcı ve rahmet kaynağı olmasında bir anlamı kalmayacaktır.

Ehli kitabın, Allah'ın sevgili kulları oldukları yönündeki iddialarına karşılık olarak, kendilerinin diğer insanlardan ayrıcalıklı bir yanlarının olmadığı, günah işledikleri takdirde Allah'ın azabından yakalarını kurtaramayacak oluşları vurgulanır:

“ (Hem) Yahudiler ve (hem de) Hristiyanlar, “Biz Allah'ın çocuklarıyız ve O'nun sevgili kulları!” derler. De ki: “Öyleyse Allah, neden günahlarınızdan dolayı size azap çektirsin? Hayır, siz Onun yarattığı (ölümlü) insanlardan başka bir şey değilsiniz! O,

dilediğini bağışlayabilir ve dilediğine azap edebilir. Zira göklerde ve yerde ve ikisi arasında bulunan her şey üzerindeki hükümlerlik Allah'a aittir ve bütün yolculuklar O'nda nihayet bulur.”(Mâide 5/18)

Görüldüğü üzere bu ayette de Allah'ın kendilerini affedeceğini iddia eden Ehli kitaba yönelik olarak, buna karar verecek olanın Allah olduğu vurgulanıyor. Dolayısıyla Allah'ın resulüne iman edip, teslim olmadıkça bu iddialarının onlara bir fayda sağlamayacağına işaret edilmiş oluyor.

Allah'ın rahmeti ve bağışlayıcılığı, zekâtını veren, ayetlerine iman eden muttaki kullarına yöneliktir:

“Bizim için bu dünyada da, ahirette de iyi ve güzel olanı yaz. Bak işte, pişmanlık içinde sana yöneldik!” (Allah) şöyle karşılık verdi: “Azabıma dilediğim kimseyi uğratabilirim, ama rahmetim her şeyi kuşatır, bunun içindir ki onu bana karşı sorumluluk bilincine sahip olan, arınmak için verilmesi gerekeni veren ve ayetlerimize inanan kimselere pay olarak ayıracağım” (A'raf 7/156)

Bu ayette Allah, kimlere rahmet edeceğini açıklamışken, buradan hareketle “Azabıma dilediğim kimseyi uğratabilirim” ifadesini, Allah'ın kullarını keyfi olarak cezalandırabileceği şeklinde yorumlamak ne kadar tutarlıdır? Belli ki burada da vurgu, cezalandırmanın sadece Allah'ın elinde olduğudur.

Bu pasajlarda temel vurgu Allah'ın mutlak kudretindedir: “De ki: “Yeryüzünü dolaşın ve Allah'ın (insanı) nasıl (harikulade bir şekilde) yoktan var ettiğini görün! Allah işte bu şekilde ikinci hayatınızı da var edecektir. Çünkü Allah her şeye kadirdir!” Dilediğine azap edebilir, dilediğine merhamet edebilir. Hepiniz O'na döndürüleceksiniz.” (Ankebut 29/21) Tamamen Allah'ın kudretine vurgu yapan ifadelerin kullanıldığı bir bağlama sahip olan bu ayetten hemen birkaç ayet sonra, kimlerin Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş olduğu beyan edilir: “Siz ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı âciz bırakamazsınız. Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamazsınız. Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler -işte onların rahmetinden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır.” (Ankebut 29/22-23)

Bazı ayetlerde ise Allah'ın, dilediği kulunun şirk dışındaki günahlarını bağışlayabileceğinden bahsedilir: “Allah, kendisinden başka birine ilahlık yakıştırılmasını asla bağışlamaz, (ama) dilediği kimsenin daha hafif günahlarını bağışlayabilir. Çünkü

Allah'ın yanı sıra başkasına ilahlık yakıştıranlar şiddetli bir sapıklığa düşmüş kimselerdir.”
(Nisa 4/116)

Ayette şirk koşmanın ne kadar büyük bir günah olduğuna vurgu yapılmakta, daha sonra da Allah'ın bunun dışındaki günahları affedebileceği ifade edilmektedir. Şimdi bizim bu ayetten yola çıkarak, Allah'ın şirk dışındaki günahları, -insanların davranışlarını dikkate almaksızın- keyfi olarak bağışlayacağı gibi bir sonuca ulaşmamız ne kadar insafli olacaktır.

Bu ve benzeri sonuçlara ancak Kur'an'a bir takım mezhebi önkabullerle yaklaşmak ve ilgili pasajları parçacı bir okumaya tabi tutmakla ulaşabiliriz. Mesela, Kur'an'ın bütünlüğünü ve kullanmış olduğu sözlü hitap şeklini hesaba katmadan “Allah dilediğini affeder ve dilediğini cezalandırır” ifadesini anlamaya çalışalım. Karşımıza ne zaman ne yapacağı belli olmayan, kaprisli ve zalim bir ilah tasavvuru çıkacaktır. Peki bu, Kur'an'ın adalet ve hikmet sahibi Allah tanımıyla ne kadar uyumludur?

Allah'ın meşietinden bahseden ifadelerle metafiziksel anlamlar yüklemekten vazgeçmeksizin, ayetlerin hakiki manalarına ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Neticede bu bağlamların hiç birinde, Allah'ın; insanları keyfi olarak bağışlayacağı ya da cezalandıracağı manasıyla karşılaşmayız. Tam tersine bunlar, O'nun gücüne delalet eden ve her yaptığı şeyde bir 'sebeup' olduğunu anlatan bağlamlardır.²⁴⁰ Yine bu ayetlerde her bir insan fiilinin, Allah'ın meşietiyile oluştuğu yönündeki kelami görüşe de yer verilmez. Bu yüzden azap ve mağfret bağlamında gelen meşiet içerikli ayetlerin sade ve anlaşılır manalarını yakalamanın yolu, ilgili pasajları, Allah'ın adaletini anlaşılmasız kılan türedi yorumlardan bağımsız olarak okumaktan geçmektedir.

1.3.3. Allah'ın Dilediğini Affedip, Dilediğini Cezalandırabileceği Bağlamında Türkçe Mealler

Kur'an'da geçmekte olan, “Allah dilediğini affeder ve dilediğini cezalandırır” ifadesinin meallendirilmesinde iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki, Allah'ın kudretini vurgulayan bir dil kullanırken, ikincisinde Allah'ın bunu keyfi olarak yapmayacağına dair ifadeler eklenerek Allah'ın adaletini merkeze alan bir üslup kullanılmıştır. Bu iki farklı yaklaşımı şu şekilde örneklendirebiliriz²⁴¹:

²⁴⁰ Rehber, a.g.e, s.74.

²⁴¹ Aşağıda verilen örneklerdeki ayet mealleri, Âl-u İmran suresi 129. ayetten alınmıştır.

Mustafa İslamoğlu: “*Oysa göklerdeki ve yeryüzündeki her şey Allah’a aittir; dilediğini bağışlar, dilediğini cezalandırır; fakat Allah’ın affı da, rahmeti de tarifsizdir.*”

Mustafa Öztürk: “*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. O dilediğini/layık gördüğünü affeder, dilediğini/müstahak gördüğünü cezalandırır. Ama yine de Allah kullarına karşı çok affedici, çok merhametlidir.*”

Verdiğimiz ilk örnekte söz konusu ifade “*Allah, dilediğini bağışlar, dilediğini cezalandırır*” şeklinde meallendirilir. Meal yazarlarının büyük çoğunluğunun tercihi de bu yöndedir. İlk verdiğimiz örnek Mustafa İslamoğlu’na aittir. “şâe” fiilinin iki özneyi de gördüğünü söyleyen İslamoğlu, bu ayeti meallendirirken meşietini sadece Allah’a isnat etmiştir. Halbuki hidayet ve dalalet ve rızık bağlamında gelen meşiet içerikli ayetlerde, “şâe” fiilini hem insana hem de Allah’a isnat etmeyi tercih etmişti. Buna göre müellifin yukarıdaki ayeti de şu şekilde meallendirmesi gerekirdi: “*Allah isteyenini bağışlamayı dileyecek, isteyenini de cezalandıracaktır.*” Ancak müellif, azap ve mağfiret bağlamında gelen ayetlerde bu metodu uygulamamıştır.

Benzer bir durum Muhammed Esed için geçerlidir. Hidayet ve dalalet bağlamında gelen “yeşâu” fiilinde bulunan gizli “huve” zamirini “men” ismi mevsulüne isnat ederek, ifadeyi “*Allah (sapmayı) dileyeni sapıklık içinde bırakır, (doğru yolu tutmayı) dileyeni de doğru yola yöneltir*” şeklinde meallendiren Esed; yukarıdaki ayette bulunan meşietini Allah’a isnat etmeyi tercih etmiştir: “*Oysa göklerdeki ve yeryüzündeki her şey Allah’a aittir: O, dilediğini affeder, dilediğini cezalandırır ve Allah, çok affedicidir, rahmet kaynağıdır.*” (Âl-i İmrân/129)

Esed ve İslamoğlu’nun meşiet içerikli ayetleri meallendirirken bağlama göre farklı bir metot benimsemesi, meseleye kelami tartışmaların yol açtığı yanlış anlamaları önleme gayesiyle yaklaşıyor oluşlarından kaynaklansa gerektir. Zira hidayet ve dalalet bahsi meşiet ve irade tartışmalarında merkezi bir öneme sahiptir. Bu yüzden gerek geçmiş gerekse çağdaş dönem müfessirler, hidayet ve dalalet bağlamında geçen ayetler üzerinde yoğunlaşmakta, bu yüzden diğer bağlamlarda gelen meşiet içerikli ayetleri yorumlarken kuralsızlık diyebileceğimiz metot hatalarına düşmektedir.

İkinci verdiğimiz örnek Mustafa Öztürk’e aittir. Öztürk hidayet ve dalalet bağlamında gelen meşiet içerikli ayetleri yorumlarken izlediği metoda paralel olarak, burada “Allah’ın layık gördüğünü affedeceğini, müstahak gördüğünü de cezalandıracağını” söylemektedir. Bu söz her ne kadar Kur’an bütünlüğüne uygun bir yorum olsa da, meşiet içerikli ayetlerde

vurgulanmakta olan Allah'ın kudretini yansıtmada noktasında yetersizdir. Çünkü bu ayetlerde Allah'ın adaletine değil, kudretine vurgu yapılmaktadır. Bu yüzden ayette ki ifadeyi, “*Ancak Allah dilediğini affedebilir ve dilediğini cezalandırabilir*” ya da “*Allah dilediğini affetmeye ve dilediğini cezalandırmaya güç yetirebilir*” şeklinde meallendirip, Allah'ın adaleti hakkındaki yanlış anlamaları dipnot yardımıyla ya da çalışmanın mukaddimesinde açıklayarak gidermeye çalışmak daha uygun görünmektedir. Bazı müfessirlerin meşiet içerikli ayetleri yorumlarken düştükleri metot hatalarından kurtulmanın yolu, bu ayetlerin tümünü kudret vurgusu üzerinden okumaktan geçmektedir.

1.4. Yaratma Bağlamında Meşiet

Meşiet bağlamında Allah'ın kudretine vurgu yapan ifadelerden biri de, “Allah'ın dilediğini yaratabileceği” formunda gelir. Bu ifadenin geçtiği ayetlerde vurgu, fail olarak Allah'a ve O'nun yaratma gücüne yapılır. Allah'ın büyüklüğüne işaret edilen bu pasajlarda temel fikir, Allah'ın bir şeyi yapmayı istediği vakit, onu yapmaya güç yetirebileceği ve o şeyi hemen yapabileceğidir.²⁴² Hiç evlenmediği halde kendisine çocuk müjdelenmesine şaşırarak Meryem'e, meleğin cevabı şu şekilde olur: “*Meryem, “Ey Rabbim!” dedi, “Bana hiçbir erkek dokunmadığı halde nasıl oğul sahibi olabilirim?” (Melek) cevap verdi: “İşte öyle! Allah dilediğini yaratabilir. Bir şeyin olmasını istediğinde sadece “Ol!” der ve o şey hemen olur.*” (Âl-i İmrân 3/47)

Yine benzeri bir ifadeye Zekeriya (a.s.)'dan bahseden şu ayette de rastlamaktayız: “(Zekeriya) şaşkınlıkla: “*Ey Rabbim!*” dedi, “*Yaşlılık beni yakalamışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?*” (Ona): “*Pekâlâ olabilir!*” denildi. “*Allah dilediğini yapabilir.*” (Âl-i İmrân 3/40)

Bu ayetlerde temel vurgu, Allah'ın yaratmaya karar verdiği bir şeyi kesinlikle var edeceği anlamı üzerine odaklanmaktadır. Yoksa burada, Allah'ın eşyayı ölçsüzce, rast gele yarattığı anlamı yoktur. Yine bu ayetlerde her bir insan fiilinin Allah'ın keyfi meşieti ve yaratması sonucu oluştuğu yönündeki kelami görüşe de yer verilmez. Kur'an'a göre Allah her şeyin oluşumu için bir ölçü belirlemiştir ve kâinatta meydana gelen her şey, bu ölçüye göre varlık sahasına çıkar. Şu ayet buna delildir: “*O ki, göklerin ve yerin egemenliği O'na aittir,*

²⁴² Rehber, a.g.e, s.70.

soy sop edinmemiştir. Egemenliğinde herhangi bir ortağı yoktur. Çünkü her şeyi yaratan ve her şeyi belli bir yasalar örgüsüne göre düzene koyan O'dur.” (Furkan 25/2)

Mahlûkattaki yapı farklılığı, tüm varlıkları yaratan Allah'ın kudretine işaret eder: *“Ve bütün canlıları sudan yaratan Allah'tır. Öyle ki, kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayağı, kimi de dört ayağı üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratabilir. Çünkü O, gerçekten de her şeye kadirdir.” (Nur 4/45)*

Meryem oğlu İsa'nın (a.s) Allah olduğunu iddia edenler çok büyük bir yanılğı içerisinde. Oysaki İsa'yı yaratan Allah'tır: *“Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir!” diyenler hakikati inkâr ederler. De ki: “Eğer Meryem oğlu İsa'yı ve onun annesini ve yeryüzündeki herkesi helak etmek isteseydi kim Allah'a mani olabilirdi? Zira göklerin ve yerin, onlar arasında bulunan her şeyin hükümranlığı Allaha aittir. O, dilediğini yaratabilir ve Allah dilediğini yapmaya kadirdir!” (Mâide 5/17)*

Yaratma fiilinin, Allah'la insan arasındaki ahlaki münasebet açısından, hidayet; dalalet, azap ve mağfiret gibi meselelere nispeten daha az öneme haiz oluşu, kelimci müfessirlerin ilgili pasajları, büyük oranda Allah'ın adaletiyle çelişmeyen bir tarzda yorumlamalarına neden olmuştur. Bunun nedeni ilgili pasajlarda Allah'ın yaratma kudretine vurgu yapılıyor oluşudur.

“Allah dilediğini yaratabilir” ifadesi Kur'an'da sadece 7 ayette kullanılır. Bunlardan ikisi, Hz. Meryem ve Hz. Zekeriya'ya çocuk müjdelenmesi, diğer 5'i ise genel olarak Allah'ın kâinatta var olan tüm varlıkların yaratıcısı olduğu bağlamında gelir. Bu ayetlerde sözü edilen fiillerin, insan iradesinin etkili olabileceği hiçbir yanı yoktur. Bu yüzden Allah –kâinattaki tüm varlıkların yaratıcısı olması anlamında- dilediğini yaratabilir demek, Allah'ın ahlakiliği açısından hiçbir sorun teşkil etmemektedir. Sorun bu ifadeden hareketle, Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından bilinmeyen sonuçlara ulaşmaktır.

Vahyin ilk muhatapları tarafından kolaylıkla anlaşılan, *“Allah'ın dilediğini yaratmaya güç yetirebileceği”* ifadesi, kelami ekolleşmenin tamamlanmasından sonra gelen müfessirlerce olmadık anlamlarda yorumlanmıştır. Özellikle kelimci müfessirlerde gördüğümüz bu yaklaşıma göre bu ifadeyle tüm insan fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına işaret edilir.²⁴³ Yine her bir müfessirin, meşiet içerikli ayetlerin kullanıldığı diğer bağlamlardaki

²⁴³ Neseft, a.g.e, III/351.

yaklaşımlarına paralel olarak, bu ifadeyi yorumlarken mezhebi ön kabullerden hareket ettiği görülür. Örneğin imam Razi, ilgili ayetlerin tefsirinde, Allah'ın dilediğini yaratacağı ve O'na hiçbir şekilde itiraz edilemeyeceği tarzında ifadeler kullanırken²⁴⁴; buna mukabil Zemahşeri, Allah'ın tüm bunları hikmeti üzere yapacağını vurgulayan bir dil kullanır.²⁴⁵ Sonuçta her iki yorumda, bu ifadenin Allah'ın kudretine vurgu yaptığı noktasında birleşmektedir.

Allah'ın dilediği her şeyi yaratabileceği doğrudur. Ancak Allah'ın dilediğini yaratabileceği ifadesinden yola çıkarak, hayır-şer tüm insan fiillerinin Allah'ın keyfi meşiet ve yaratmasıyla oluştuğunu söylemek yanlıştır. Kur'an'da böylesi bir söyleme yer yoktur. Bu daha sonraki dönemlerde kelamcılar tarafından ortaya atılmış bir görüştür. Bu yorumu kabul edecek olursak, insanın kendi yapıp ettikleri neticesinde vuku bulan tüm olumsuzlukların sorumluluğunu Allah'a nispet etmek gerekecektir ki; bu Allah hakkında düşünülemez.

Ehl-i Sünnet tarafından üretilen “*Allah'ın bir şeyi dilemesi ve yaratması, o şeyden razı olması anlamına gelmez*” vb. sözlerle bu sorunun çözülebileceği düşünülebilir. Ancak Sünniliğin hâkim olduğu coğrafyalarda yaşayan Müslümanların Allah tasavvuruna bakıldığında, bu ve benzeri sözlerin Allah'ın hikmet ve adalet sahibi bir ilah olduğunu anlama noktasında pekte etkili olmadığı görülmektedir. O halde Allah'ın kudretine retorik olarak vurgu yapan “*Allah'ın dilediğini yaratabileceği*” ifadesi, kelamcılar tarafından üretilen yorumlardan bağımsız okunmalıdır. İlgili pasajları bağlamlarını dikkate alarak okuduğumuzda, burada tüm insan fiillerinin Allah'ın meşiet ve yaratması sonucu meydana geldiği vb. kelami görüşlere yer verilmediği görülür. Bu ayetlerde vurgu Allah'ın yaratma kudretindedir.

1.4.1. Allah'ın, Dilediğini Yaratabilecek kudrette oluşu

Kur'an'ın ilk olarak müşrik bir topluma hitap etmiş olması, Allah'ın ilmine, kudretine ve büyüklüğüne tekrar tekrar vurgu yapmayı gerekli kılmıştır. Allah'a özgü vasıfların putlara nispet edildiği bir ortamda inen vahiy için bu çok mânidardır. Sonraki asırlarda ortaya çıkan teolojik yorumların etkisiyle, Kur'an ayetlerindeki sade ve anlaşılır mana, ilk muhataplarca bilinmeyen anlamlarda yorumlanmıştır. Ancak ayetler, bağlamları ve nüzul ortamı dikkate alınarak okunduğunda, mezhebi kaygılarla sonradan ortaya çıkan düşüncelerin büyük ölçüde tespit edilebildiği görülür.

²⁴⁴ Razi, a.g.e, IX/11.

²⁴⁵ Zemahşeri, a.g.e, V/136.

“Allah dilediğini yaratabilir” ifadesinin geçtiği ayetlerden birisi, Hz. Meryem’e çocuk müjdelenmesi bağlamında gelir. Kendisine hiçbir erkek dokunmamışken Hz. İsa’yla müjdelenen Hz. Meryem’in, şaşkınlıkla bunun nasıl mümkün olacağı sorusu üzerine, meleğin cevabı şu şekilde olur: “*İşte öyle! Allah dilediğini yaratabilir. Bir şeyin olmasını istediğinde sadece “Ol!” der ve o şey hemen olur.*” (Âl-i İmrân 3/47)

Görüldüğü üzere ayetteki temel vurgu, Allah’ın bir şeyi yapmaya karar verdiğinde, o şeyi hemen yapabileceği üzerine odaklanmaktadır. Burada insan fiillerinin nasıl ve kim tarafından yaratıldığından bahsedilmez. Yine burada, kâinatta vuku bulan her şeyin Allah’ın meşietiyile oluştuğuna dair bir söylemede rastlanmaz. Aynı surede zikredilen, Hz. Zekeriya’nın başından geçen benzer bir olayda, yukarıdaki ayetle yakın anlamlıdır. Hz. Zekeriya’nın Allah’tan çocuk talep etmesi üzerine, Allah onu çocukla müjdelemiştir. Yaşlılığı ve karısının kısır oluşu nedeniyle bu olaya şaşırın Hz. Zekeriya’yla melek arasında şu şekilde bir diyalog geçer: “(Zekeriya) şaşkınlıkla: “*Ey Rabbim!*” dedi, “*Yaşlılık beni yakalamışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?*” (Ona): “*Pekâlâ olabilir!*” denildi. “*Allah dilediğini yapabilir.*” (Âl-i İmrân 3/40)

Allah’ın kudretine retorik olarak vurgu yaptığı ayan beyan ortada olan bu ayetlerden hareketle, Kur’an’ın ilk muhataplarınca gündeme getirilmemiş olan, hayır-şer tüm insan davranışlarının Allah’ın meşieti ve yaratmasıyla oluştuğu sonucuna varmak ne kadar tutarlıdır? Bu tür sonuçlara ulaşmak, ancak ilgili bağlamları bir takım mezhebi önkabullerle okumakla mümkündür.

Başka bir ayette ise kâinattaki varlıkların yapısal farklılıklarının, Allah’ın kudretine işaret ettiği vurgulanır: “*Ve bütün canlıları sudan yaratan Allah’tır. Öyle ki, kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayağı, kimi de dört ayağı üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratabilir. Çünkü O, gerçekten de her şeye kadirdir.*” (Nur 4/45)

Tamamıyla Allah’ın kâinatın hükümdarı oluşuna vurgu yapan ayetlerle aynı pasajda yer alan bu ayet, Allah’ın tüm varlıkların yaratıcısı olduğuna işaret etmekle başlar. Allah’ın yaratışındaki çeşitlilikten bahisle devam eden ayet, Allah’ın dilediğini yaratabileceği ve her şeye gücü yeteceğine vurguyla son bulur. Bu, ayette asıl vurgulanmak istenen mananın Allah’ın kudreti olduğunu gösterir. Bundan hemen önce gelen ve Allah’ın kâinattaki hâkimiyetine vurgu yapan şu ayetler buna delildir: “*Görmüyor musun, bulutları sürükleyen, sonra onları birbiri üzerine yığan ve derken senin onların bağrından boşaldığını gördüğün yağmuru yağdıran Allah’tır. Ve gökten doluyla yüklü (bulut) dağları indiriveren ve onların şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri kamaştırırken dilediği kimseyi doluya uğratan, dilediği*

kimseden de onu uzak tutan Allah'tır! Geceyle gündüze yer değiştiren Allah'tır. Ve bunda da görmesini bilenler için, şüphesiz (çıkarılacak) bir ders vardır!" (Nur 4/43-44)

Rum suresinde ise, insan hayatındaki üç aşama olan çocukluk, gençlik ve yaşlılık evrelerine işaretlerle, Allah'ın dilediğini yaratabileceği ifade edilir: *"Sizi güçsüz yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren, Allah'tır. O, dilediğini yaratabilir. O, hakıyla bilendir, üstün kudret sahibidir."* (Rum 30/54)

Bu ayetin Allah'ın "Alîm" ve "Kadîr" isimleriyle son buluyor oluşu, Allah'ın neyi nasıl yaratacağını bildiği ve buna güç yetirebileceğine delalet eder. Bu ayetten hemen önceki pasajda gelen, Allah'ın diriltmesi ve öldürmesine vurgu yapan ayet bu manayı pekiştirir mahiyettedir: *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak, arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor! Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kadirdir."* (Rum 30/50)

Fatır suresinin ilk ayetinde ise Allah'ın yaratmada dilediğini artırabileceği vurgulanır: *"Bütün övgüler gökleri ve yeri var eden, ikişer, üçer, dörder kanatlı melekleri elçiler olarak gönderen Allah'a mahsustur. Dilediğini yaratma hususunda O'nun sınırı yoktur. Çünkü Allah her şeye kadirdir."* (Fatır 35/1)

Ayet, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcı olduğuna işaret etmekle başlıyor. Sonunda ise Allah'ın her şeye gücü yeten olduğu vurgulanıyor. Bu, ayette vurgulanmak istenen mananın Allah'ın yaratma kudretine olduğunu gösterir. Nitekim bundan birkaç ayet sonra insanlara Allah'tan başka yaratıcılarının olmadığını hatırlatılması bunu gösterir: *"Ey insanlar, Allah'ın size yönelik nimetlerini hatırlayınız. Size gökten ve yeryüzünden rızık sağlayan Allah'tan başka bir yaratıcı var mı? O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl oluyor da bu gerçeği göz ardı ediyorsunuz?"* (Fatır 35/3)

Yukarıda verdiğimiz örnekler göz önünde bulundurulduğunda, "Allah'ın dilediğini yaratabileceği" ifadesinden hareketle, tüm insan davranışlarının Allah'ın meşietini ve yaratmasıyla oluştuğu sonucuna ulaşmak imkânsızdır. Bu yorum, sonraki dönemlerde vuku bulan kelami tartışmalar sonucu şekillenmiştir. Kur'an'a göre Allah her şeyi bir ölçüye(kader) göre yaratmıştır. Bu yüzden Allah'ın yaratmasında da bir keyfilik ve düzensizlikten bahsedilemez.

Nitekim son yüzyılda hızla gelişen bilimsel bilgi sayesinde, kâinattaki düzen ve her şeyin bir sebebe binaen yaratılmış olduğu gerçeğini daha açık görebilmekteyiz. Neticede "Allah'ın dilediğini yaratabileceği" ifadesi, O'nun yaratma kudretine vurgu yapmaktadır. Ayetlere ilk nazil olduğu dönemdeki insanların bilmediği anlamlar yüklemek, çoğu kez ilgili

pasajları yanlış anlamaya yol açmaktadır. Bu yüzden yaratma bağlamında Allah'a nispet edilen “şâe” fiilinin, sonraki dönemlerde ortaya çıkmış kelami görüşlere işaret ettiğini söylemek, bir takım mezhebi ön kabulleri Kur'an'a onaylatma çabasından başka bir şey değildir.

1.4.1.1. Cinsiyetlerin ve Çocuk Sayısının Belirlenmesi Bağlamında Meşiet

Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Göklerin ve yerin hâkimiyeti yalnız Allah'a aittir. O, dilediğini yaratabilir; dilediğine kız, dilediğine erkek çocuklar bağışlayabilir. Yahut (dilediğine) hem erkek hem kız (çocuklar) verebilir ve dilediğini de kısır yapabilir. Çünkü O, her şeyi bilendir, sınırsız güç sahibidir.*” (Şura 42/49-50)

İnkarcılara yönelik tehdit içerikli ifadelerin yer aldığı pasajdan hemen sonra gelen bu iki ayet, Allah'ın göklerin ve yerin hâkimi olduğu ve dilediğini yaratabileceği ifadesiyle başlıyor. Hemen sonra ise Allah'ın dilediğine kız, dilediğine erkek, dilediğine hem kız hem erkek çocuklar verebileceği ya da dilediğini kısır yapabileceği vurgulanır. 50. ayet Allah'ın, “Alîm” ve “Kadîr” isimleriyle son bulur. Bu iki ayetin iç bütünlüğünden hareketle, burada asıl vurgulanmak istenen şeyin Allah'ın kudreti olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Peki, ayette Allah'ın dilediğine kız, dilediğine erkek çocuklar verebileceği ve dilediğini kısır yapabileceğine dair ifadeler nasıl anlaşılmalıdır? Bu ayet, doğacak olan tüm çocukların cinsiyet ve sayılarının Allah'ın keyfi meşietiyile belirlendiği anlamına mı geliyor? Ya da insanlardan bir kısmının kısır olması Allah'ın meşietiyile ve takdiriyle mi olmaktadır?

Müfessirler bu ayete dayanarak, ailelerin tekil olarak sahip oldukları çocukların cinsiyetlerinin, sayılarının ve kısırlık durumlarının Allah tarafından “takdir” edildiğini ileri sürmüşlerdir.²⁴⁶ Örneğin İmam Razi, tabiat âlimlerinin; çocuk olabilmesi için nutfenin ve rahimin sağlıklı olması gerektiği vb. sözlerini aktardıktan sonra, bunların tabiatla bir alakasının olmadığı, tümünün Allah'tan geldiğini söylemektedir.²⁴⁷ Müfessirlerin geneli aynı kanaattedir. Tarih boyunca İslam dünyasındaki halkın inancı da bu yönde olagelmiştir. Fakat burada tartışılması gereken bazı hususlar vardır. Bu sözler, Allah'ın kudret ve iradesinin bir kısmının putlara aktarıldığı bir ortamda söylenmektedir. 49. ayet: “*Göklerin ve yerin*

²⁴⁶ Bk. Taberi, a.g.e, XXV/44-45; Zemahşeri, a.g.e, V/420; Beydâvî, a.g.e, III/242.

²⁴⁷ Razi, a.g.e, IX/609.

hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır...” diye başlıyor. Dolayısıyla amaç, O'nun ulûhiyet ve rubûbiyetini vurgulamaktır. Zaten ayetin sonu böyle bir vurguyla bitiyor.²⁴⁸

“Şâe” fiili ve türevlerinin Allah'a isnat edildiği diğer bağlamlarda da gördüğümüz üzere, bu ayetlerde Allah'ın meşietine retorik olarak vurgu yapılır. Yani bu ayetlerde Allah'ın iradesinin doğasından değil, O'nun söz konusu fiilleri yapacak kudrette olduğundan bahsedilir. Örnek vermek gerekirse, hidayete erdirmeye ve dalaletle sürüklemeye, insan iradesinin eğilimlerine göre işleyen bir kanundur. “Allah, dilediğini saptırabilir ve dilediğini doğru yola eriştirebilir” ifadesi, Allah'ın kudretine vurgu yapmakla beraber, saptırma ve hidayete erdirmeye kanununa işaret eden bağlamlara sahiptir. Burada Allah'ın sahiplendiği şey, saptırma ve hidayete erdirmeye kanunudur. Azap, mağfiret ve rızık bağlamında gelen meşiet içerikli ayetler içinde aynı şey söz konusudur.

Allah'ın dilediğine kız dilediğine erkek çocuk verebileceği ya da dilediğini kısır yapacağından bahseden ayetlerde de aynı ifade formu kullanılmaktadır. İlhami Güler'e göre: *“Burada Allah'ın sahip çıktığı şey, cinsiyetin farklılaşması (kız-erkek) kanunudur. Doğan çocukların birbirine yakın oranlarda kız veya erkek olma ihtimali kanununu Allah koymuştur. Dolayısıyla aileler ihtimal olarak, hepsi kız, hepsi erkek, bir kısmı kız bir kısmı erkek çocuklara sahip olurlar. Ya da iki taraftan biri veya her ikisi kısır olabilir. Ayetin saydığı ihtimaller de zorunlu olarak bunlardır. şimdi burada Allah'ın noktasal olarak, yani bütün anne ve babaların sahip oldukları çocukların kromozomlarıyla tek tek ilgilenerek onların cinsiyetlerini belirlediğini ileri sürmek, bana makul görünmüyor. Çünkü “niçin?” sorusuna ahlaka ve adalete dayanmadan “Allah öyle istiyor” diye cevap vermek cevap olmuyor. Fakat bu yorum, Allah'a dua ederek kız veya erkek çocuk isteyen ebeveynlere Allah'ın hibe etmeyeceği anlamına gelmez.²⁴⁹*

Hız. Zekeriya'nın, kendisine ve Yakup (a.s) hanedanına varis olacak bir çocuk istemesi üzerine, Allah tarafından Yahya (a.s)'la müjdelenmiş olması, Allah'ın tekil olarak ta doğacak çocukların cinsiyetlerine müdahale edebileceğine örnektir. (Meryem 19/5-7) Ancak bu, genellikle insanın dua ve yakarışlarına karşılık olarak verilmektedir. Yani burada da bir keyfilikten bahsedilemez. Doğan çocukların yakın oranlarda kız veya erkek olma ihtimali kanununa gelince, günümüzde dünyadaki kız-erkek nüfusu hakkında ulaşılan istatistiksel veriler,

²⁴⁸ Güler, a.g.e, s. 126.

²⁴⁹ Güler, a.g.e, s. 127.

kâinatta her şeyi bir ölçüye göre yaratan Allah tarafından koyulmuş olan bu kanunun mevcudiyetini doğrulamaktadır.

Dr. Kağan Kocatepe “Doğacak çocuğun cinsiyeti belirlenebilir mi?” başlıklı makalesinde şunları söylemektedir: “Doğanın dengesinin korunması açısından, doğan kız çocuklarıyla erkek çocukları hemen hemen birbirine eşittir ve bu dengenin insan eliyle bozulması mümkün görünmemektedir. En son istatistiklere göre dünya genelinde 1050 erkeğe karşı 1000 kız bebek dünyaya gelmektedir. Erkek bebek sayısının hafifçe yüksek olmasının nedeni, muhtemelen erkek çocuklarının çocukluk çağında kaybedilme olasılıklarının hafifçe yüksek olması ve genel olarak erkek ömrünün kadın ömrüne göre biraz daha kısa olmasıdır. Yani erkek bebekler daha fazla doğsa da dünyada erkek ve kadın sayısı muhtemelen birbirine oldukça yakındır.”²⁵⁰

Kur’an’da ayrıca Allah’ın, rahimlerde insanları dilediği gibi şekillendirdiği ve rahimlerde olanı bildiği ifade edilir:

“Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah’tan saklı değildir. Rahimlerde size istediği şekli veren O’dur. O’ndan başka ilah yoktur. O kudret sahibi, hikmet sahibidir.” (Âl-i İmrân 3/5-6)

“Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız.” (Hac 22/5)

“Her bir dişinin neye gebe olduğunu ve rahimlerin neyi ne kadar erken bırakacağını, neyi ne kadar (olağan süresinden) fazla bekleteceğini bilen Allah’tır. Çünkü (yarattığı) her şey O’nun katında bir ölçüye ve bir amaca bağlı kılınmıştır.” (Ra’d 13/8)

“Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah’ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.” (Lokman 31/34)

²⁵⁰ Kocatepe, Kağan, “Doğan çocuğun cinsiyeti belirlenebilir mi?”, http://www.gebelik.org/dosyalar/cinsiyet_belirleme.html, (18 Ekim 2011).

“O, sizi (hepinizi) bir tek candan yaratmıştır ve ondan da eşini var etmiştir ve size dişi erkek evcil hayvanlardan dört tür bağışlamıştır. O, sizi annelerinizin rahimlerinde, üç katman karanlığın içinde, peş peşe yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır.” (Zümer 39/6)

Bu ayetlerde, ailelerin tekil olarak sahip oldukları çocukların cinsiyetlerinin ve sayılarının Allah tarafından belirlendiğinden bahsedilmez. Burada, insanların yaratılış süreci ve dünya hayatında yaşayacakları çocukluk, gençlik ve yaşlılık evreleri hakkında bilgi verilerek, Allah’ın bilen ve her şeye gücü yeten olduğuna vurgu yapılır. Dolayısıyla bu ayetlerden de Allah’ın tüm cinsiyetleri ve çocuk sayılarını belirlediği gibi bir sonuca ulaşmak zordur.

Günümüz insanı, çeşitli korunma yollarıyla²⁵¹ kaç çocuk sahibi olacağına büyük oranda kendisi karar vermektedir. Mesela, aile mefhumunun yok olmaya yüz tuttuğu batılı toplumlarda nüfusun gittikçe azalması ve ailelerin en fazla 1-2 çocuğa sahip olmaları, buna karşın aile kurumunun daha sağlıklı işlediği Müslüman ülkelerde bu sayının giderek artıyor oluşu, bu meselede insan iradesinin etkili olduğunun en açık göstergesidir. Bunun yanı sıra beslenme, çevre koşulları, eğitim vb. harici etkenler, anne karnındaki bebeklerin sağlıklı ya da sağlıksız doğmaları noktasında doğrudan etkili olmaktadır.

Eğer biz bu hususta insan iradesinin etkisini göz ardı edip, bebeklerin; cinsiyet, sayı hatta sağlıklı olup olmamalarından Allah’ı sorumlu tutarsak, niçin karşılaşmış olduğumuz olumsuzlukları aşmak için çaba harcamamız gereksin? İnsanın kendi eliyle yapıp ettiklerinden ya da harici bir sebeple başına gelen sakatlık, bebek ölümleri vb. problemleri madem doğrudan Allah belirliyor. O halde ne diye Allah’ın takdirine boyun eğip, teslim olmak varken; karşılaştığımız bu arızı sorunları aşmanın yollarını arayalım? Bu sorular çoğaltılabilir.

Geçmiş dönem âlimlerinin, dünyada olup bitenler hakkında²⁵² bizler kadar bilgi sahibi olma fırsatı yakalayamamış olmaları, onlara mesele hakkındaki kaderci tutumlarını sorgulama ihtiyacı hissettirmemiş olabilir. Ancak bizler, çocukların -henüz cinsiyetini belirleme noktasında olmasa da- sayılarının belirlenmesi, kısırlığın nedenleri ve belirli oranda tedavi

²⁵¹ Doğum kontrolü uygulamalarının politik anlamda doğruluğu, yanlışlığı ve insanların üreme özgürlüğü ayrı bir konudur.

²⁵² Küresel şirketlerin ticari kazanç elde etmek için yaydığı hastalıklar ya da farklı toplumların yaşayış biçimleri ve kültürleri hakkında yapılan araştırmalarda ulaşılan istatistiksel veriler, bizi bazı kabullerimizi sorgulamaya sevkeden etkenler arasındadır.

edilebilmesi gibi meselelerde, insan iradesinin büyük oranda etkili olduğunu müşahade etmekteyiz. O halde, nasıl olur da bu ayetleri söz konusu tarihi algılardan ve sosyal gerçekliklerden bağımsız olarak okuyabiliriz?

Diğer taraftan “kısırlık, kız veya erkek çocuk sahibi olma ihtimalleri (doğurganlık) kadar yüksek bir yapı özelliği değil, bir tür tıbbî bozukluk (hastalık)tur. Birçok durumlarda tedavi edilebilmektedir. Diğer türlü, Mehmet ile Zübeyde'nin ikisini birden veya birini kısırlaştırarak çocuk edinmelerini engelleyen Allah, bunu hangi “hikmete” göre yapmış olabilir? Neden Ali değil de Mehmet? Burada “hikmet” dediğimiz şey “kıskançlık” veya “kapris” değil mi?”²⁵³

Tabiatta işleyen kanunları Allah yaratmıştır. Bu, insanın tabiat kanunlarını bulup yine insanın iyiliği için kullanmayacağı anlamına gelmez. Çünkü bir çiftçinin veya bilim adamının yaptığı şey zaten budur. “Kur'an insanı tabiat kanunlarını bulup onları insanların istifade etmeleri için kullanmaya davet eder. Allah, meninin [spermin] dışı yumurtasını aşılması için belli kanunlar koymuştur. Gereken gelişim evrelerinden sonra rahimde bebek olgunlaşmaya başlar. Bu konuya Kur'an açıklık getirerek der ki: “Böylece tayin ettik (bu kanunları); ne güzel ölçücüyüz Biz!” (Mürselât 77/23) Bu, haddizatında insanın gelişim kanunlarını bulamayacağı ve bir sperm ile yumurta birleştikten sonra belli bir sıcaklıkta ve şartlar dâhilinde, belli maddelerin mükemmel bir bebek yapacağını bilemeyeceği ve kanunları uygulayınca, mesela bir tüp içerisinde bebek yapamayacağı anlamına gelmez. Birçok kimse bu durumun, Allah'la yarış etmek, işine karışmak ve ulûhiyetine ortak olmak diye anlamaktadır. Fakat asıl endişe, insanın, tabiatı düzenlemesi veya Allah'ın kanunlarını taklit etmesi değildir. Çünkü zaten Kur'an insanı buna teşvik etmektedir. Aksine asıl korku, insanın şeytanla yarışa kalkıp tabiatta bozukluklar çıkarması ve böylece ahlak kanunlarını çiğnemesidir.”²⁵⁴

Görüldüğü üzere, Allah'ın dilediğine kız, dilediğine erkek, dilediğine hem kız hem erkek çocuklar verebileceği ya da dilediğini kısır yapabileceğinden bahseden Kur'an pasajını, yaşanan sosyal gerçeklikler ve Kur'an üslubunu dikkate almadan okuduğumuzda, Allah'ın adaletine ilişkin; cevaplanması güç pekçok soru gündeme gelmektedir. Buna bir de, her şeyin Allah'ın meşietiyile oluştuğu ve insan davranışlarının belirlenmişliği anlamında kaderci inanış

²⁵³ Güler, a.g.e, s. 127.

²⁵⁴ Fazlur Rahman, a.g.e, s.44.

biçimini telkin eden ikincil rivayetleri katacak olursak, ayetlerde vurgulanmak istenen manayı yakalamak bir o kadar güçleşir.

Allah, koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde işleyen bir insanlık durumunu, müşrik Araplara kudretinin bir delili olarak sunmuştur. Gerisi teolojik spekülasyondur.²⁵⁵

1.5. Kevni Olaylar Bağlamında Meşiet

Kevni olaylar bağlamında gelen “şâe” fiilinin Allah’a nispet edildiği ayetlerde, O’nun kâinat üzerindeki hâkimiyet ve kontrolüne vurgu yapılır. Büyük bir çoğunluğu şart cümlesi formunda gelen bu ayetlerin bir kısmında, Allah’la insan arasındaki ahlaki münasebetle doğrudan alakalı olmayan; Allah’ın doğa üzerindeki kontrolüne işaret edilirken, diğer bir kısmında ise O’nun, insan eliyle vuku bulan kimi olaylara müdahale edebilecek güçte olduğu vurgulanır. Bu ayetlerde, Allah’ın kudretine ve büyüklüğüne retorik olarak vurgu yapılır.²⁵⁶ Allah’ın, doğa üzerindeki otoritesine vurgu yapan meşiet içerikli ayetlerde şu tür ifadelere yer verilir:

“Allah dilerse insanları suda boğabilir, tohumu kuru bir çöpe çevirebilir, insanları yerin dibine batırabilir yahut göğü başlarına geçirebilir, suyu yakacak kadar tuzlu ve acı yapabilir, insanların üzerlerine gökten parçalar düşürebilir, insanları yok edip yerlerine başka varlıklar geçirebilir, dilerse rüzgârı dindirebilir, yıldırımlar gönderip onunla dilediğini çarpabilir, dilediği kimseyi doluya uğratıp, dilediği kimseyi ondan uzak tutabilir, bulutları dilediği gibi yayıp, yağmuru kullarından dilediğinin üzerine yağdırabilir, insanları kendi katında toplamaya güç yetirebilir, insanları işitme ve görme melekelerinden yoksun bırakabilir, insanı anlama melekesinden yoksun bırakıp, farklı bir tabiatta yaratabilir, gölgeyi sabit kılabilir ve yeryüzünde insanlara halef olacak melekler vücuda getirebilir.”²⁵⁷

Bu ayetlerin bir kısmında ise Allah’ın kâinatta vuku bulan kimi sosyal vakıalara müdahale etme gücüne sahip olduğu vurgulanır. Bu bağlamda, *“Allah dileseydi inkârcıları bizzat kendisi cezalandırabilirdi, dileseydi insanlar birbirleriyle savaşamazdı, dileseydi düşman ordularını müminlere musallat ederdi, dileseydi müşrikler çocuklarını öldüremezlerdi, dileseydi insanların omuzlarına taşımayacakları yükler yükleyebilirdi ve*

²⁵⁵ Güler, a.g.e, ay.

²⁵⁶ Rehber, a.g.e, s. 43.

²⁵⁷ Bk. Bakara 2/20; Nisa 4/133; En’am 6/133; Ra’d 13/13; İbrahim 14/19; Nur 4/43; Furkan 25/45; Fatır 35/16; Yasin 36/43-66-67; Zuhruf 43/60; Sebe 34/9; Rum 30/48; Şûra 42/29-33; Vâkıa 56/65-70; İnsan 76/28.

dileseydi insanlardan ve görünmez varlıklardan olan şeytani güçler, Hz. Peygamber'e düşmanlık yapamazdı." tarzında ifadelerle karşılaşırız.²⁵⁸

Bu ifadelerin -Allah'ın doğa üzerindeki gücüne vurgu yapan bir kaç dışıda- geneli "Lev" şart edatıyla birlikte kullanılmıştır. Şartın gerçekleşebilmesi için, Allah'ın yukarıda sayılan tüm fiilleri dilemiş olması gerekir. Allah tüm bunları dilememiş olduğuna göre, burada O'nun söz konusu fiilleri yapma gücüne vurgu yapıldığı açıktır. Zira bu ifadelerin mefhûm-u muhaliflerinden hareket ederek, düz bir mantıkla mesela "*müşriklerin, çocuklarını öldürmesini ya da insanların birbirleriyle savaşmasını Allah dilemiştir.*" demek, Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacağından dolayı imkansızdır. O halde geriye tek bir anlam kalıyor ki, o da; meşiet içerikli ayetlerin geçtiği diğer bağlamlara paralel olarak, burada da Allah'ın söz konusu fiilleri yapma gücüne ve mutlak egemenliğine vurgu yapıldığıdır.

Yani tüm bu bağlamlarda vurgu ya fail olarak Allah'a ya da fiil olarak O'nun fiillerine yapılır ki, bu da O'nun bunları yapma gücüne delalet eder. Bu -Allah'ın söz konusu fiilleri- her zaman keyfi olarak yapmasına delalet etmez.²⁵⁹ Kur'an'a göre Allah, her şey için bir ölçü (kader) belirlemiştir ve O, nimetlerini insanlara belirli bir ölçüde indirmektedir. Aşağıdaki ayetler buna delildir:

"Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz." (Hicr 15/21)

"O ki, göklerin ve yerin egemenliği O'na aittir; soy sop edinmemiştir; egemenliğinde herhangi bir ortağı yoktur; çünkü her şeyi yaratan ve her şeyi belli bir yasalar örgüsüne göre düzene koyan O'dur." (Furkan 25/2)

"Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O'dur. Biz onunla (küp kuru), ölü memlekete hayat veririz. İşte siz de böylece (mezarlarınızdan) çıkarılacaksınız." (Zuhruf 43/11)

"Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık." (Kamer 54/49)

"Ve Biz suyu gökten (belirlediğimiz) bir ölçüye göre indiriyor, sonra da onu yeryüzünde tutuyoruz. Ama hiç şüphesiz, bu (nimeti) geri almaya da kadiriz!" (Mu'minûn 23/18)

²⁵⁸ Bk. Bakara2/220-253; Nisa 4/90; En'am 6/112-137; Muhammed 47/4.

²⁵⁹ Rehber, a.g.e, s. 71.

Peki, Kur'an'a göre Allah insanlara olan nimetlerini belirli bir ölçüye göre indiriyorsa, Allah'ın doğa üzerindeki otoritesine vurgu yapan meşiet içerikli ayetlerden hareketle, O'nun bu fiilleri keyfi meşietle yaptığını söylemek ne kadar tutarlıdır? Belli ki bu ayetlerde ilahi meşietin keyfiliklerinden ziyade, ilahi kudrete vurgu yapılıyor. Yine bu ayetlerde, insanların fiilleri dâhil, kâinattaki her şeyin Allah'ın meşietle meydana geldiği yönündeki kelami görüşe de yer verilmez. Burada metafiziksel anlamda Allah'ın dilemesinden bahsedilmez. Bu pasajlarda temel fikir, kâinatı idare eden Allah dışında hiçbir ilahın bulunmadığı ve Allah'ın söz konusu fiilleri yapmaya güç yetirebileceğidir. Ayetlerin büyük çoğunluğunda meşietin şart cümlesi olarak gelmiş olması bu anlamı pekiştirir niteliktedir.

Ancak bazı müfessirler, kâinatta vuku bulan her şeyin Allah'ın meşietle oluştuğu yönündeki kelami kabulden hareketle, ilgili ayetleri Allah'ın söz konusu fiilleri hiçbir ölçüye dikkat etmeksizin keyfi olarak yapabileceği yönünde yorumlamıştır. Bu ise, meşiet içerikli ayetleri yorumlamada takınılan mezhepçi tutumun, kevnî olaylar bağlamında geçen ayetlerde de devam ettiğini gösterir. Bu yüzden, kevnî olaylar bağlamında geçen meşiet içerikli ayetleri okurken, ayetlerin tefsirine ilişkin müfessirler tarafından öne sürülen mezhebi yorumlara karşı müteyakkız olunması gerekir. Zira bu ayetlerde vurgu, Allah'ın söz konusu fiilleri yapacağı ya da yapabilme ihtimaline değil, yapabilme gücüne yapılır.

1.5.1. Müfessirlerin, Ayetlerin Tefsiri Hakkındaki Görüşlerine Dair Örnekler

1.5.1.1. Allah Aksini Dilemiş Olsaydı, Müşriklerin Çocuklarını Öldüremeyecek Oluşu

En'am suresinde ki bir ayette, Allah aksini dilemiş olsaydı müşriklerin çocuklarını öldürmelerinin mümkün olmayacağı ifade edilir:

“Ve aynı şekilde Allah'a ortak koştukları varlıklara veya güçlere olan inançları, Allah'tan başka şeylere ilahlık yakıştıranların çoğuna çocuklarını öldürmelerini (bile) güzel gösterir ve böylece onları yok olmaya ve inançlarında şaşkınlığa götürür. Ama yine de Allah dilemeseydi bütün bunları yapamazlardı. O halde onlardan ve onların bütün mesnetsiz hayallerinden uzak dur!” (En'âm 6/137)

Müşriklerin batıl inanç ve davranışlarına yönelik eleştirilerin yer aldığı bir bağlama sahip olan bu ayette, müşriklere; çocuklarını öldürmelerini ortak koştukları varlıkların süslü gösterdiği vurgulanır. Daha sonra ise Allah'ın aksini dilemesi durumunda, onların bunu

yapmalarının mümkün olmadığı ifade edilir. Belli ki bu ayette Allah, isteseydi onların bu çirkin davranışlarını önlemek için doğrudan müdahale edebilecek kudrette olduğunu vurgulamak istemiştir. Allah, insanı iyi ya da kötü eğilimler gösterebilecek kabiliyette yaratmıştır. Bu O'nun, dünya hayatında insanları davranışlarından ötürü denemek istemesinin bir sonucudur. Allah, insanların yapmış olduğu kötülükleri doğrudan önleyebilme kudretine sahiptir. Ancak bunu, insanı imtihan etme iradesiyle çelişeceğinden dolayı yapmaz. İşte ayette, Hz. Peygamber'e yönelik olarak bu hakikat hatırlatılarak, müşriklerden ve yapmış oldukları iftiralardan uzak durması emredilir. Bu ayette ki Allah'ın dilemesinden kasıt, O'nun dilerse bu ve benzeri fiillere doğrudan müdahale edebilecek güce sahip oluşudur. Ancak Allah hikmeti gereği bunu yapmaz.

İmam Razi, ayetin tefsiri hakkında şunları söylemektedir: “[Allah dilemeseydi müşrikler bunu yapamazdı] ifadesi, müşriklerin tüm yaptıklarının Allah'ın meşietiyile olduğuna delalet eder.”²⁶⁰

Râzi'ye göre, müşriklerin çocuklarını öldürmeleri dâhil tüm davranışları Allah'ın meşietiyile meydana gelir. Allah, Kur'an'da müşriklerin yapmış olduğu davranışları yermişken, bunların Allah'ın meşietiyile meydana geldiğini söylemek, ancak bir takım kelami görüşleri Kur'an'a okutmakla mümkündür. İmam Razi'nin “*kâinatta Allah'ın dilemesi dışında hiçbir şey gerçekleşmez*” önkabülünden hareket ederek yaptığı, Allah'ın adaleti ve hikmetiyile çelişen bu yorum, her ne kadar “*Allah'ın dilemesi, razı olması anlamına gelmez*” vb. sözlerle anlaşılır kılınmaya çalışılsa da, Allah'ın ahlakiliğini anlaşılmasız kılan bir niteliktedir. Allah'ın kudretini ispatlama adına, Kur'an'da birçok kez yerilen müşriklere ait davranışları, Allah'ın meşietiyile ilişkilendirmek mümkün değildir. Yukarıdaki ayetten hemen sonraki pasajda gelen şu ayet buna delildir: “*Gerçekten ziyana uğrayanlar o kimselerdir ki dar kafalı cahillikleriyle çocuklarını öldürürler, Allah'ın onlara rızık olarak sağladığı şeyleri yasaklarlar ve (bu tür yasakları da) haksız yere Allah'a yakıştırırlar. Onlar sapkınlığa düşmüşler ve doğru yolu bulamamışlardır.*” (En'am 6/140)

Görüldüğü üzere ayette, müşriklerin cahillikle çocuklarını öldürdükleri ve bir takım helal rızıkları haram kılarak bunu Allah'a nispet ettiklerinden bahsedilir. Bu davranış, ayetin sonunda sapkınlık olarak nitelendirilir. Eğer biz, müşriklerin yaptıklarının Allah'ın meşietiyile olduğunu söylersek, -her ne kadar kastımız Allah'ın bu fiillerden razı olmadığı yönünde olsa

²⁶⁰ Razi, a.g.e, V/159.

da- ayette, bir takım helal rızıkları haram kılarak bunu Allah'a isnad etmiş olmaları nedeniyle yerilen müşriklerin davranışlarına benzer bir tutum sergilemiş olmaz mıyız? En azından bu yorum, Allah'ın adaleti hakkında, Kur'an'da yeri olmayan gereksiz sorular sorulmasına kapı aralamaz mı?

Ayetin bağlamını esas aldığımızda bu ayetten böylesi bir sonuca ulaşmak pek mümkün görünmemektedir. Burada Allah, isteseydi müşriklerin çirkin davranışlarına doğrudan müdahale ederek engelleyebilecek güçte olduğunu, ancak bunu yapmadığını ifade etmektedir. Mutezili Müfessir Zemahşeri'nin ayetin tefsirine ilişkin görüşü de bu yöndedir. Zira ona göre, bu ayette ki Allah'ın dilemesinden kasıt, "Eğer Allah müşrikleri zorla (Meşietu'l-Kasr) bu davranıştan vazgeçirseydi" anlamında kullanılmıştır.²⁶¹ Bu yorum Allah'ın adaletine daha uygundur. Ancak ayette sözü edilen Allah'ın meşietini doğru anlamının en sağlıklı yolu, bu kavrama hiçbir metafiziksel anlam yüklemeksizin, ilk nüzul olduğu dönemdeki sade ve anlaşılır manasıyla yetinmektir. Bu mana, Allah'ın, müşriklerin yapmış olduğu çirkin davranışları engelleyebilecek güçte oluşudur.

Benzer bir kullanıma, yine En'âm suresinin başka bir ayetinde rastlamaktayız:

"Ve işte böylece, biz, hem insanlar hem de görünmez varlıklar içinden zihin çelmeyi amaçlayan yaldızlı/parlak yarı hakikatleri birbirine fısıldayan şeytani güçleri peygambere düşman kıldık. Ama Rabbin dilemedikçe onlar bunu yapamazlardı. O halde, onlardan ve onların mesnetsiz hayallerinden uzak durun!" (En'âm 6/112)

Bu ayette, Allah dileseydi, insanlardan ve görünmez varlıklardan olan şeytani güçlerin Hz. Peygamber'e düşmanlık yapmalarının mümkün olmayacağı ifade edilmektedir. Burada vurgu, kâinatta ki her şeyin Allah'ın kontrolünde vuku bulduğuna ve O'nun, isteseydi Hz. Peygamber'e düşmanlık gösteren kimseleri bu davranışlarından alıkoyabilecek kudrette olduğudur. Bu ayette, En'âm suresi 137. ayetteki benzer ifadeler kullanılmış olması dikkat çekicidir. En'am suresi 137. ayette, Allah dilemiş olsaydı müşriklerin çocuklarını öldüremeyecekleri vurgulandıktan sonra, *"O halde, onlardan ve onların mesnetsiz hayallerinden uzak durun!"* ifadesi kullanılıyordu. Bu ayette benzer bir ifadeyle son bulmaktadır. Bu ise ayette, Allah'ın düşmanlık gösterenleri engelleme gücüne sahip olduğunun vurgulandığını gösterir.

²⁶¹ Zemahşeri, a.g.e, II/402.

Zira bunların tümü, Allah'ın insanlara seçme hürriyeti vererek denemek istemesinin sonucudur. Bunun gereği olarak Allah, peygamberine düşmanlık gösterenlere doğrudan müdahale etmez. Hz. Peygamber'e düşen, onların yapmış olduğu iftiralardan uzak durarak peygamberlik görevini yerine getirmektir.

Görüldüğü üzere, bu ayette de meşiet içerikli ifadelerden hareketle ulaşılan kelami görüşlere değinilmez. Burada vurgu Allah'ın kudretinedir. Ancak imam Razi'ye göre ayette geçen “Rabbin dilemedikçe onlar bunu yapamazlardı.” ifadesi, inkârında, imanında Allah'ın iradesiyle olduğuna delildir.²⁶² Ayette bu ve benzeri görüşlere işaret eden en küçük bir işaret dahi yokken, İmam Razi'nin buradan yola çıkarak; inkârında, imanında Allah'tan olduğu sonucuna ulaşması, ayeti birtakım mezhebi önkabullerden hareketle yorumladığı izlenimi uyandırmaktadır. Zira bu ayette, doğrudan iman ve inkârın kimin elinde olduğu ve kimlere ne şekilde verildiği gibi meselelere değinilmez. Ancak meşiet kavramının metafiziksel öneme haiz olduğu kabulünden hareketle ayete yaklaşıldığı için, böylesi öznel yorumlar yapılabilmektedir.

Neticede bu ayette, Allah'ın söz konusu fiili engelleyebilme gücüne vurgu yapılmakta, Hz. Peygamber'e; bu olumsuzluklara aldırmaksızın peygamberlik görevine devam etmesi gerektiği salık verilmektedir. Bu ise ayetin, Hz. Peygamber'e yönelik bir teselli anlamı içerdiğini gösterir.²⁶³

1.5.1.2. Allah'ın, Dilemesi halinde Düşman Ordularını Müminlere Musallat Edebileceği

Nisa suresinde “*Allah isteseydi düşman ordularını müminlere musallat edebilirdi.*” ifadesi kullanılır:

“Eğer bir anlaşma ile bağlı bulunduğunuz insanlarla ilişkisi olanlardan veya size yahut kendi toplumlarına savaş açmak (fikrin)den kalplerine ürküntü geldiği için size yaklaşanlardan değillerse. Hâlbuki Allah dileseydi onları size musallat edebilirdi ve mutlaka size savaş açarlardı. Ama onlar sizi bırakır, savaş açmaktan vazgeçer ve barış teklif ederlerse, Allah onlara zarar vermenize müsaade etmez.” (Nisa 4/90)

²⁶² Razi, a.g.e, V/121.

²⁶³ Âlusi, a.g.e, VIII/341.

Münafıkların dost edinilmemesi ve düşmanlık gösterirlerse nerede bulunurlarsa bulunsunlar öldürülmeleri gerektiğini tembihleyen 89. ayet, bu ayeti açıklar mahiyettedir: “Onlar, kendilerinin inkâr ettiği gibi, sizin de hakikati inkâr etmenizi isterlerdi ki siz de onlar gibi olasınız. O halde, Allah rızası için zulüm ve kötülük diyarını terk edinceye kadar onları kendinize dost edinmeyin ve eğer (açık bir) düşmanlığa yönelirlerse, onları nerede bulursanız yakalayın ve öldürün. Onlardan hiç birini ne dost, ne de hami edinmeyin.” (Nisa 4/89)

Bu ayetlerde mevzu bahis olan şey, müminlerin savaş hukukuna ilişkin ilkeler hakkında bilgilendirilmesidir. Buna göre savaş, ancak açıkça düşmanlık gösteren ve anlaşma yapılmış bir gruba mensup olmayan kişilere yönelik yapılmalıdır. Allah, savaşmaktan vazgeçen ve barış teklif edenlerle savaşılmasına müsaade etmez. İşte böyle bir bağlamda, "Allah dileseydi, düşman ordularını müminlere musallat kılardı ifadesi kullanılır. Çok açık ki bu ifadeyle kastedilen, Allah'ın dilemesi halinde düşman ordularını doğrudan müminlerin üzerine salabilecek kudrette olduğudur.

Burada Allah müminlere, savaşın yapılan anlaşmalara uygun olarak sadece düşmanlık gösterenlere yönelik yapılması gerektiğini öğütlemektedir. Eğer maksat sadece savaşmak olsaydı, Allah pekâlâ düşman ordularını doğrudan yönlendirmeye muktedirdir. O yüzden savaşmaktan vazgeçip, barış çağrısında bulunanlara karşı savaşılmamalıdır. Ayet, bağlamı göz önünde bulundurularak okunduğunda karşımıza çıkan mana budur.

İmam Râzi ayette ki “Allah dileseydi onları size musallat edebilirdi” ifadesinden hareketle, Allah'ın; bir kâfiri mümin bir kuluna musallat ederek, onu mümin kuluna karşı güçlendirecek oluşunun, O'ndan sudur eden çirkin bir davranış olmayacağı sonucuna ulaşır.²⁶⁴ Burada bir kez daha imam Râzi'nin, kelami kabullerini ispatlama adına ayetlere olmadık anlamlar vermesine tanık oluyoruz. Allah'ı mutlak güç ve iradeye indirgeme eğiliminde olan Eş'ari kelim ekolüne mensup olan imam Râzi, Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından bilinmeyen, ancak daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan husn-kubh meselesindeki kelami kabulünü Kur'an ayetlerine okutmaktadır. Buna göre Allah'ın, kâfirleri müminlerin üzerine salması ve onları desteklemesi mümkündür. Allah isterse bunu yapar ve bu O'ndan çıktığı için güzel bir davranış olarak değerlendirilir.

Allah'ın hiçbir ahlaki ilkeye dayanmaksızın hareket edebileceğini savunan bu yaklaşıma göre, Allah'ın, müminlere karşı kâfirleri desteklemesi Allah'a yaraşır bir

²⁶⁴ Razi, a.g.e, IV/172.

davranıştır. Buna göre mesela Allah, Amerika'yı Iraklı Müslümanların üstüne salabilir hatta onlara lojistik destek dahi verebilir ve onun yapmış olduklarının hikmetinden sual olunmaz. Çünkü bu, O'ndan sudur eden güzel bir davranıştır. Eş'ariliğin Allah'ın kudretini kurtarma adına, adalet ve hikmet sahibi bir ilah oluşunu göz ardı eden bu yaklaşım tarzının, günümüz Müslümanları tarafından büyük ölçüde kabullenilmiş olması oldukça dikkat çekicidir.

Zira sosyal kargaşa ve işgalin, doğrudan, günahkâr kullarına yönelik olarak Allah'tan gelen bir fitne olduğu ve O'nun bu durumu, ancak kullarının tevbe etmesiyle düzeltereği yönündeki inancın, günümüz Müslümanları tarafından benimsenmiş olduğunu görmekteyiz. Kur'an'da tanıtılan Allah, yeryüzünde fesat çıkararak, haksız yere cana kıyan ve kendilerinden daha zayıf gördükleri ülkeleri işgal ederek, oradaki yeraltı ve yerüstü zenginliklerine el koyan zalimleri yönlendirmekten ve desteklemekten münezzehtir. Bu davranış hiç bir şekilde Allah'ın adaletiyle bağdaştırılmaz.

Reşid Rıza ise ayetin tefsiri hakkında şunları söylemektedir: *“Allah'ın fert ve toplumlar üzerinde işlemekte olan kanunları gereğince bu asırda[ilk nüzul dönemi] insanlar üç sınıftır. Bunlardan birincisi iman ehli müminler, ikincisi Müslümanlarla beraber olmayan onlara karşı da durmayan bağımsızlar, üçüncüsü ise savaşıma arzusunda olan, atalarını taklit etmekte olan sapkınlardır. Allah'ın hikmeti ve kanunları gereğince madem bu üç grupta mevcut, o halde[Ey müminler] Allah'ın onlarla savaşmayı bırakmanıza yönelik emri size ağır gelmesin. Eğer onlar savaşmaktan geri dururlarsa, barıştan yana tavır takınmalısın.”*²⁶⁵

Ayeti, Allah'ın fert ve toplumlar üzerinde işleyen bir takım kanunları olduğundan hareketle yorumlayan Reşid Rıza'nın yaklaşımı, Allah'ın adaletiyle çok daha uyumludur. Bu yaklaşım, her ne kadar ayette Allah'ın dilemesinden bahsediliyor olduğu kabulünden hareketle söylenmiş olsa da, meseleyi Mutezilî düşünceye paralel olarak Allah'ın adaleti merkezinde ele almış olması hasebiyle gayet isabetlidir. Çünkü meşietin Allah'ın dilemesinden bahsettiği kabulünden hareketle ayetleri yorumlayan her müfessirin, Allah'ın adaleti hakkında akla gelmesi olası tüm sorulara mantıklı izahlar yapması icap eder. Meşiet içerikli ayetleri bu kabüllerden bağımsız olarak okuduğumuzda ise, soruların büyük oranda önemini yitirdiğini görürüz.

1.5.1.3. Allah İsteseydi, İnsanların Birbirleriyle Savaşamayacak Oluşu

²⁶⁵ Rıza, a.g.e, V/234.

Bakara suresinde geçen bir ayette, Allah dilemeseydi insanların birbirleriyle savaşamayacak olduğu ifade edilir:

“O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs ile güçlendirdik. Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı. Ancak Allah dilediğini yapabilir.” (Bakara 2/253)

Bu ayette, Allah'ın dilemesi halinde insanların birbirleriyle savaşmalarının mümkün olmayacağı ifade edilir. Buna göre Allah, insanlara doğrudan müdahale etmeye güç yetirebilir ve eğer bunu yapmayı isteseydi insanların aksi davranışlar sergilemesi mümkün olmazdı. Ancak O, insanları kendi eğilimlerinde serbest bırakıp denemeyi istediği için, onlar kendilerine hakikatleri anlatan onca peygamber gönderilmiş olmasına rağmen ihtilafa düşerler. Bunun üzerine onlardan kimi iman eder, kimi de inkârın yolunu tutar. Böylece aralarında anlaşmazlık ve çatışma baş gösterir. Ancak Allah onlara doğrudan müdahale etmeyi dileseydi, onlar ihtilafa düşmez ve birbirleriyle savaşamazlardı.

Ayette ihtilaf etme ve iman ya da inkarı tercih etmenin insana nispet edilmiş olması, insanlar arasında vuku bulan anlaşmazlıkların bizzat kendilerinden kaynaklandığını gösterir. *“Allah dileseydi savaşmazlardı”* ifadesi, Allah'ın; insanların birbirleriyle ihtilafa düşüp, savaşmalarını dilediği anlamında yorumlanamaz. Allah c.c. burada, insanın, peygamberlerin getirmiş olduğu mesajları kabul ya da reddetme noktasında serbest olduğuna vurgu yapmakta, insanlar arasında vuku bulan çekişmelerin bu seçme hürriyetinin tabi bir sonucu olduğuna işaret etmektedir.

Eğer Allah insanı seçme hürriyetinden yoksun kılmayı dileseydi, o, yeryüzünde Allah'ın yapılmasını nehyettiği davranışları yapmaya güç yetirmezdi. Ancak Allah, insanları bu dünyada imtihan etmeyi istediğinden onların kötü davranışlar yapmasına engel olmaz. Ayetin sonunda gelen *“Allah dilediğini yapabilir.”* ifadesi, *“Allah insanı denemek istiyorsa bunu yapar. Bu hususta O'na hiçbir güç engel olamaz.”* şeklinde de anlaşılabilir. Bu ayetten hareketle kâinatta vuku bulan her şeyin Allah'ın meşietiyile olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu ayette de, Allah'ın insan davranışlarına müdahale etme gücüne retorik olarak vurgu yapılır. Burada temel fikir, Allah'ın, insanları ihtilafa düşmekten ve savaşmaktan alıkoyabilecek kudrette olduğunadır. Ancak Allah onlara irade verip, denemeyi dilediği için bunu yapmaz.

Bu ayette, Allah'ın kudretine vurgu yapmak için gelen “Allah dileseydi savaşmazlardı.” ve “Allah dilediğini yapabilir.” ifadelerine, kelamcı müfessirler tarafından olmadık anlamlar yüklenmiştir. Örnek vermek gerekirse, İmam Razi bu ayetin tefsiri hakkında şunları söylemektedir: “Kâinata sonradan yaratılmış (muhtes) olan her şeyin, Allah'ın kazası ve kaderiyle olduğunu söyleyenler, görüşlerini bu ayetle delillendirmişlerdir. Onlara göre ayetin manası şu şekilde olur: Eğer Allah onların savaşmamasını isteseydi, savaşmazlardı. Bu ise, savaşmanın olmaması için, bunun oluşmaması yönünde bir meşiet gerekli kılar. Bir şeyin (savaşma) vuku bulması için gerekli olan şeyin (savaşın oluşması yönünde meşiet) olmaması, o şeyin kendisinin olmadığına işaret eder. Kâinata savaşmak vaki olduğuna göre, savaşmanın olmaması yönündeki meşiette yok demektir. Bilakis bu, savaşmanın olması anlamında bir meşietin olduğunu gösterir. Hiç şüphe yok ki, savaşmak masiyettir. Bu ise, inkâr, iman, itaat ve isyanın; Allah'ın kazası, kaderi ve meşiet/dilemesiyle olduğu, kâfirlerin öldürülmesi ve müminlerle savaşıyor olmalarının da Allah'ın iradesiyle olduğunu gösterir.”²⁶⁶

Aynı zamanda bu ayetin kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılıyor oluşuna delil olduğunu söyleyen Râzi, Vâhidi'nin (468/1075) “Allah dileseydi savaşmazlardı.” ifadesinin ayette tekrar edilme nedeni hakkındaki görüşüne yer verir. Vâhidi'ye göre: *Bu tekrardan maksat; tekid ve savaşmayı Allah'ın kaza ve kaderinden bağımsız yaptıklarını sanan kimseleri yalanlamak içindir. Ayetin sonunda gelen “Allah dilediğini yapabilir.” ifadesi şu anlama gelir: Allah dilediğini muvaffak kılar, dilediğini de mahrum eder. O'na yapmış olduğu fiilden dolayı itiraz edilemez. Müminlerin imanını Allah yaratmıştır. “Allah her dilediğini yapabilir” denmesi, mümin kimsenin imanının failinin Allah olduğunu gösterir. Aynı zamanda bu, eğer Allah inkârcı kullarının iman etmesini dilemiş olsaydı, onlarda imanı yaratabileceğine işaret eder. O vakit onlar mümin kimseler olurlardı. Bu vaki olmadığına göre, Allah onlardan iman etmelerini istememiştir. Bu ayet, kulların fiillerinin yaratılması meselesine delildir.”²⁶⁷*

İmam Beydâvi ise ayette geçen “Allah dilediğini yapabilir” ifadesi hakkında şunları söylemektedir: “Sonradan yaratılmış (muhtes) olan her şey, Allah'ın elindedir ve bunlar, hayır olsun şer olsun, iman ya da inkâr olsun onun meşietine tabidir.”²⁶⁸

²⁶⁶ Râzi, a.g.e, II/529.

²⁶⁷ Râzi, a.g.e, II/530.

²⁶⁸ Beydâvi, a.g.e, I/214.

Görüldüğü üzere her iki müfessirde bu ayetten hareketle kelami kabullerini delillendirme eğilimindedir. Ayette çok sade ve anlaşılır bir dille Allah'ın yapabilme kudretine vurgu yapılıyorken, bu ayetin; kaza ve kadere iman, kâinatta insanın fiilleri dâhil hayır ve şer her şeyin Allah'ın meşietiyile oluştuğu, Allah'ın dilediğini muvaffak kılıp dilediğini bundan mahrum edeceği ve yapmış olduğu fiilden dolayı Allah'a itiraz edilemeyeceği vb. birçok kelami görüşü içerdiği iddia edilmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi, meşiet içerikli ayetlerde bu ve benzeri karmaşık kelami meselelere değinilmez.

Bu ayetlerde vurgu Allah'ın kudretindedir. Bu bağlamda Mutezili müfessir Zemahşeri'nin yaptığı yorum çok daha isabetli görünmektedir. Ona göre, "Allah dileseydi savaşmazlardı" ifadesi "Allah zorla ve cebren onların savaşmamasını isteseydi" anlamındadır. Bu ifadenin ikinci kez tekrarlanması da tekid içindir.²⁶⁹ Görüldüğü üzere Mutezili yorum, Eş'ari yoruma nispeten Allah'ın adaletine daha uygundur.

1.5.1.4. Allah'ın Kudretine Vurgu Yapan Diğer Ayetler

Bazı ayetlerde, Allah'ın dilemesi halinde insanları yok edip yerlerine başka insan toplulukları var edebilecek kudrette olduğu vurgulanır.²⁷⁰ Bu ifadeler, Allah'ın öyle yapacağına değil; öyle yapabilme kudretinin olduğuna delalet eder.²⁷¹ Örnek vermek gerekirse, Nisa suresindeki bir ayet şu şekildedir: "*Ey insanlar! Eğer Allah dilerse, sizi yok edip (yerinize) başka varlıklar geçirebilir. Çünkü Allah bunu yapmaya gerçekten muktedirdir.*" (Nisa 4/133)

Bu ayetle vurgulanmak istenen mana, Allah'ın yok etme ve var etme kudretine sahip olduğudur. Eğer insanlar O'na isyan ederlerse, onları tamamıyla yok edebilir ve yerlerine kendisine ibadet eden ve yücelten kimseler var edebilir.²⁷² Bu ayetlerde Allah'ın söz konusu fiili yapacak kudrette oluşuna retorik olarak vurgu yapılır. Ayetin "*Allah, bunu yapmaya gerçekten muktedirdir.*" ifadesiyle son buluyor oluşu, bu manayı pekiştirir niteliktedir.

Şura suresi 29. ayette ise Allah'ın kâinattaki varlıkları kendi katında toplama gücüne sahip olduğu vurgulanır:

²⁶⁹ Zemahşeri, a.g.e, I/479.

²⁷⁰ Bk. Nisa/133; En'am/133; İbrahim/19; Fatır/16; İnsan/28.

²⁷¹ Rehber, a.g.e, s. 75.

²⁷² Râzi, a.g.e, IV/239.

“Gökleri ve yeri ve bunların içinde üretilip çoğalttığı bütün canlı varlıkları yaratması, O'nun ayetlerindedir. (Bunları yaratan) Allah, dilediği zaman onları (kendi katında) toplama gücüne de sahiptir.” Şura/29

Bu ayette Allah'ın, “kendi katında toplama” gücüne muktedir olduğu manası olmakla birlikte, bu fiili rast gele isteyeceği anlamı çıkmamaktadır.²⁷³ İmam Razi bu ayeti tefsir ederken, Mutezili Âlim Cubbâi tarafından bu ayetten yola çıkarak ileri sürülen Allah'ın meşietinin muhdes (sonradan yaratılan) olduğu yönündeki görüşe cevap vermektedir. İmam Cubbâi, ayette geçen “*dilediği zaman onları (kendi katında) toplama gücüne de sahiptir.*” ifadesinin gelecek zaman sigasıyla kullanılmış olmasını, meşietin muhdes oluşuna delil olarak öne sürmekte, İmam Razi ise bu görüşe cevap verme sadedinde; aynı siganın (gelecek zaman) ayette, Allah'ın “Kadîr” ismiyle de birleştiğini, buradan hareketle Allah'ın “Kadîr” sıfatının muhdes olduğunu söylemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Buna göre, Cubbâi'nin mesele hakkında söylediği söz batıldır.²⁷⁴

Kelamcı müfessirlerin bu ve benzeri ayetlere, meşiete ilişkin bir takım mezhebi kabullerle yaklaşmış olmaları, meşiet içerikli ayetlerin ilk nüzul olduğu dönemdeki sade ve anlaşılır manalarının yakalanmasını güçleştirmiştir. Bu ayette sadece, Allah'ın yaratmış olduğu canlıları bir araya getirebilme gücünden bahsedilmektedir. Buradan hareketle tartışma konusu olan, Allah'ın meşietinin kadim mi yoksa muhdes mi olduğu meselesi, Kur'an'ın ilgilenmediği ve ilk muhataplarca bilinmeyen bir konudur. Bu, sonraki dönemlerde kelamcılar eliyle doktrine edilen bir görüştür. Ayetler, Kur'an'ın ilk muhatapları olan Arapların kültürel durumları dikkate alınarak okunduğunda, bu rahatlıkla görülecektir.

Bakara suresi 220. ayette ise, yetimlere yönelik nasıl davranılması gerektiği açıklandıktan sonra “*Allah dilemiş olsaydı taşıyamayacağınız yükleri omuzlarınıza yükleyebilirdi*” ifadesi yer alır:

“Bu dünya ve ahiret hakkında, yetimlere nasıl davranılacağı hakkında sana sorarlar. De ki: “Onların durumlarını düzeltmek en hayırlı durumdur.” Ve onların hayatlarını paylaşırsanız (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Zira Allah, bozgunculuk yapanları, düzeltmeye çalışanlardan ayırt etmesini bilir. Ve Allah dileseydi, taşıyamayacağınız yükleri

²⁷³ Rehber, a.g.e, s.70.

²⁷⁴ Razi, a.g.e, IX/600.

omuzlarınıza yüklerdi: (Ama) unutmayın ki Allah kudret sahibidir, hikmet sahibidir!” (Bakara 2/220)

Bu ayette Allah’ın, insanlara kaldıramayacakları sorumlulukları yükleyebilecek kudrette olduğu vurgulanır. Kur’an’da, Allah’ın insanlara kaldıramayacakları sorumlulukları yüklemeyeceğinin beyan edilmiş oluşu (Bakara 2/286; Talak 65/7), buradaki vurgunun, Allah’ın söz konusu fiili yapacağına değil, yapma gücüne yapıldığını gösterir. Nitekim ayetin Allah’ın “Azîz” ve “Hakîm” isimleriyle son buluyor oluşu, bunun en açık kanıtıdır.

Muhammed suresinde ise, müminlere yönelik olarak, Allah’ın istemesi halinde düşmanları bizzat kendisinin cezalandırabilecek güçte olduğu vurgulanır:

“İmdi, (savaşta) hakikati inkâra şartlanmış olanlar ile karşılaştığınız zaman onları alt edinceye kadar boyunlarını vurun ve sonra iplerini sıklaştırın ama sonra ya bir lütuf olarak yahut fidye karşılığı (onları serbest bırakın) ki savaşın izleri tamamıyla silinebilsin, (yapmanız gereken) budur. Ve (bilin ki) Allah dilemiş olsaydı onları (bizzat kendisi) cezalandırabilirdi ama (O, mücadele etmenizi istiyor ki) sizi birbiriniz aracılığıyla sınasın. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını zayi etmeyecektir.” (Muhammed 47/4)

Bu ayette Allah’ın insanlık için ne dilediği gayet açık ve net biçimde ortaya koyulmuştur. Buna göre Allah, insanları birbirleriyle sınamayı dilemektedir. Bu yüzden yeryüzünde fesat çıkaran inkârcıları bizzat kendisi cezalandırmak yerine, bunu mümin kullarının yapmasını istemektedir. Çünkü Allah, inkârcılara doğrudan müdahale etseydi imtihanın bir anlamı kalmazdı. Ayette sade bir dille Allah’ın, düşmanlarını dünya hayatında da cezalandırabilecek kudrette olduğuna vurguyla beraber, insanları imtihan etme iradesine değiniliyor. Görüldüğü üzere bu ayette de, meşietle alakalı kelamcı müfessirler tarafından öne sürülen manalara işaret edilmez. Bu ve benzeri ayetleri, kelami kabullerden hareketle yorumlamanın birçok yanlış anlamaya kapı araladığı ortadadır. Bu yüzden ayetlerin içermiş olduğu sade manalarla yetinmek en sağlam metottur.

Ayetlerin tefsirlerine dair verdiğimiz örneklerde, doğrudan Allah’ın doğa üzerindeki hâkimiyetine vurgu yapan ayetler yerine, O’nun; kâinatta insan eliyle vuku bulan kimi olaylara müdahale etme gücüne vurgu yapan ayetleri öncelemiş olmamız; müfessirlerin birinci gruba dâhil olan ayetleri, büyük ölçüde kelami polemiklere değinmeksizin yorumlamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Mesela müfessirler, “Allah dilerse tohumu kuru bir çöpe çevirebilir, suyu yakacak kadar tuzlu ve acı yapabilir, rüzgârı dindirebilir, yıldırımlar

gönderip onunla dilediğini çarpabilir, dilediği kimseyi doluya uğratıp, dilediği kimseyi ondan uzak tutabilir, bulutları dilediği gibi yayıp, yağmuru kullarından dilediğinin üzerine yağdırabilir, gölgeyi sabit kılabilir” vb. ifadeleri yorumlarken kelami görüşlere pek fazla değinmemiştir. Bunun nedeni, genellikle insan iradesinin, Allah’ın doğa üzerindeki hâkimiyetine yönelik herhangi bir etkisinden bahsedilmiyor oluşundan olsa gerektir.

Zira kelami mezhepler arasındaki tartışmanın mihverini daha çok insan iradesiyle, Allah’ın iradesi arasındaki ilişkinin mahiyeti belirler ve eğer bir fiile insan iradesinin etkisi söz konusu değilse, ortada tartışacak fazla bir mesele kalmaz. Bu yüzden müfessirlerin, doğrudan Allah’ın doğa üzerindeki otoritesine vurgu yapan ayetlerin tefsirine ilişkin yorumları birbirine yakındır. Ancak bu tutum, insan eliyle vuku bulan olaylar bağlamında Allah’ın meşietinden bahseden ayetlere gelince değişmekte ve her bir müfessir ilgili ayetleri mensubu olduğu kelami ekolün kabulleri üzerinden okumaktadır.

İnsan iradesinin, doğa kanunlarına yönelik olumlu ya da olumsuz etki edip edemeyeceği meselesine gelince, Kur’an bize, insanın yaptıklarından dolayı karada ve denizde fesat çıkabileceğini haber vermiştir:

“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri sonucunda karada ve denizlerde çürüme ve bozulma başladı. Bu şekilde Allah, belki (doğru yola) geri dönerler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını onlara tattıracaktır.” (Rum 30/41)

Bu, insanın yanlış tasarruflarda bulunarak doğanın dengesini bozabilecek kabiliyette olduğunu gösterir. Dolayısıyla Allah’ın doğa üzerindeki otoritesine retorik olarak vurgu yapan meşiet içerikli ayetlerden hareketle, gerek insan eliyle gerekse Allah’ın kâinatın işleme için koyduğu ölçüler gereği vuku bulan her bir tabiat olayının tekil olarak Allah’ın meşietiyile vuku bulduğunu söylemek zordur.

Neticede yukarıda vermiş olduğumuz örnekler, gerek doğrudan Allah’ın doğa üzerindeki otoritesine gerekse O’nun insan eliyle vuku bulan hadiselerle müdahil olabilecek güçte olduğuna vurgu yapan meşiet içerikli ayetlerden, söz konusu fiillerin Allah’ın keyfi meşiet sonucunda olduğu tarzında bir sonuca ulaşmanın imkân dâhilinde olmadığını göstermektedir. Mezhebi kabulleri Kur’an’dan delillendirmek adına bu ayetlerden, müşriklerin tüm yaptıklarının Allah’ın meşietiyile olduğu, Allah’ın inkârcı grupları Müslümanların üzerine salıp destekleyebileceği ve bunun O’ndan çıkan güzel bir davranış olacağı gibi, Allah’ın adaletine yaraşmayan sonuçlara ulaşmak çok büyük bir yanılıdır.

1.6. Allah'ın, Dilediğine; Lütuf, Yardım, Hikmet, Vahiy, Rahmet ve İlmini Vermesi Bağlamında Meşiet

Kur'an'da Allah'ın, dilediği kimselere lütuf, yardım, hikmet, ilim, vahiy ve rahmetini verebileceği tarzında ifadeler mevcuttur. (Bakara 2/105-255-269; Nahl 16/2; Mümin 40/15; Hadid 57/29; Rum 30/5; İnsan 76/31) Bunun yanı sıra, Allah'ın dilediği kulunu derecelerle yükseltebileceğinden bahseden ayetlere de rastlanır. (En'am 8/83; A'raf 7/176; Yusuf 12/76) Bu ifadelerde, Allah'ın söz konusu nimetleri kullarından dilediğine verebilecek güçte olduğuna vurgu yapılır.

Söz konusu ifadeler bağlamları hesaba katılmadan okunduğunda, Kur'an'da hâkim olan Allah merkezli (teosentrik) dil nedeniyle, Allah'ın bunları keyfi olarak verdiği izlenimi uyanabilir. Ancak bu ifadelerin yer aldığı birçok ayetin, söz konusu nimetlere kimlerin müstahak olduğu ve bunların o kimselere verilmiş nedenlerini açıklayan bağlamlara sahip oluşu, bu dağıtımın keyfi olarak yapılmadığının en açık göstergesidir. Bu ayetlerde, kelamcılar tarafından ileri sürülen, “tüm insan davranışlarının Allah'ın meşietiyile oluştuğu ve O'nun meşietinin keyfi olarak işleyebileceği” yönündeki görüşe yer verilmez. Burada vurgu, meşietle alakalı diğer bağlamlara paralel olarak, Allah'ın söz konusu fiilleri yapma gücüdür.

Bazı müfessirler, bu ayetleri mensubu oldukları kelami ekolün kabulleri doğrultusunda yorumlamıştır. Örnek vermek gerekirse İmam Râzi ayetleri tefsir ederken, her fırsatta kâinata her şeyin Allah'ın meşietiyile olduğu, O'nun küfrü dilemiş olduğu vb. görüşlere yer verirken, buna mukabil Zemahşeri, Allah'ın bunları hikmete ve insanların maslahatlarına uygun bir şekilde yaptığını/yapacağını ifade etmektedir.²⁷⁵ Bu ayetlerde, meşiet içerikli diğer ayetlerde olduğu gibi Allah'ın mutlak kudretine retorik olarak vurgu yapılır.

1.6.1. Allah'ın, Lütfunu ve Peygamberliğini Dilediğine Vermesi

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Allah'ın lütfunu dilediği kuluna bahşetmesini kıskanarak Allah'ın indirdiği hakikati inkâr etmeleri ve böylece kendilerini kaptırdıkları şu (boş gurur) ne kötü! Onlar böylece Allah'ın gazabını tekrar tekrar hak ettiler. Ve o hakikati inkâr edenler için hazırlanmış utanç verici bir azap vardır.”* (Bakara 2/90)

²⁷⁵ Zemahşeri, a.g.e, III/179; Razi, a.g.e, V/404.

“Allah kullarından dilediğine, buyruğu uyarınca vahiy getiren melekler indirerek peygamberlik verir ve onlara, “Benden başka gerçek ilah/tanrı yoktur. Bana ortak koştuktan sakının.” buyruğunu tebliğ etmelerini emreder.” (Nahl 16/2)

“Sizin dininize uyandan başkasına güvenmeyin!” (dediler.) De ki: “Hidayet, Allah’ın hidayetidir. Birine, size verilenin benzerinin verilmesinden veya Rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getireceklerinden ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)? De ki: “Lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verebilir. Allah’ın lütfu geniştir, (O her şeyi) bilendir. Dilediğine rahmetini bağışlayabilir ve Allah, lütfunda sınırsızdır.” (Âl-i İmrân 3/73-74)

Allah’ın, lütfunu dilediği kimselere vereceğinden bahseden ayetlerde, genellikle lütuftan kasıt peygamberliktir. (Bakara 2/90; Âl-i İmran 3/73; İbrahim 14/11; Hadid 57/29; Cuma 62/4) Bunun yanı sıra bazı ayetlerde Allah’ın lütfuyla, cennet, iman ve hayır kastedilmiştir. (Mâide 5/54; Yunus 10/107; Yusuf 12/100; Hadid 57/21) Bazı ayetlerde ise Allah’ın dilediğini peygamber olarak seçebileceğini vurgulamak için, “O’nun dilediğine rahmetini verebileceği” ifadesi kullanılır. (Bakara/105; Âl-i İmran/74) Lütuf ve rahmet kelimeleriyle peygamberliğin kastedildiği ayetler; Allah’ın, kullarından dilediğini peygamberliğe seçip ona vahyedebileceğinden bahseden ayetlerle benzer anlamlara sahiptir. (Âl-i İmran 3/179 ; Nahl 16/2; Mümin 40/15)

Zira bu farklı ifadelerin tümü, Hz. Muhammed’e peygamberlik verilmesini çekemeyen Kureyşin ileri gelenleri ve Ehl-i Kitab’a (özellikle Yahudiler’e) yönelik olarak, Allah’ın dilediği kulunu elçiliğe seçebileceğini vurgulamak için kullanılır. Buna göre Allah insanlığa vahyetmek istediğinde, kullarından dilediğine bu görevi tevdi edebilir. İnsanlara düşen bu seçimi sorgulamak değil, peygamber seçilen kişiye itaat etmektir. Peki, Allah’ın dilediği kuluna peygamberlik verebileceğinden bahseden pasajlarda asıl vurgulanmak istenen mana nedir? Allah’ın dilediği kuluna peygamberlik verebileceğinden bahseden Kur’an ayetleri, O’nun bu seçimi hikmetten uzak, rast gele yaptığı şeklinde yorumlanabilir mi? Ya da “Peygamberlerin kişisel gayret ve kabiliyetlerinin, bu seçimde bir rolü var mıdır?

Bu mesele kelimeler âlimleri tarafından, nübüvvetin vehbiliği ve kesbiliği çerçevesinde ele alınır. Peygamberlik kesbi midir? Yani, çalışarak, gayret göstererek peygamber olunur mu? Yoksa vehbi midir? Yani peygamberlik bir Allah vergisi midir? Peygamberlikte kesbin hiç rolü olmadığını söyleyen görüşe (ki âlimlerin genel kanaati bu yöndedir) göre bu seçimin

sonuçlarını araştırmak anlamsızdır. Ancak peygamber seçiminin rasyonel sebeplerini araştıranlar hep olagelmıştır.²⁷⁶

Merhum Fazlurrahman, peygamberlik seçiminin nedenlerini irdeleyenlerdendir. Ona göre: “Allah’ın rahmeti ve insandaki ahlaki idrakın ve davranışların eksikliği temel olarak şunu gerektirmektedir. Peygamberler, hassas ve yıkılmaz şahsiyetleri ile ilahi tebliği sarsılmadan ve korkusuzca ilan ederek insanları uyuşukluk ve düşük ahlaki gerilim durumundan, Allah’ı Allah olarak, şeytani da şeytan olarak açıkça görebilecekleri bir teyakkuz durumuna geçmeleri için vicdanları silkeleyerek uyandıran olağanüstü insanlardır.”²⁷⁷ Allah’ın peygamberleri veya insan olan elçiler, her varlığın en son kaynağı olan bir varlıktan çıkan ve bu peygamberlerin kalbini eşyayı normal insanların görüşünden daha farklı bir şekilde görmelerini ve bilmelerini sağlayan nur ile dolduran, özel ve olağanüstü bir gücün alıcılarıdır. Bu güç onları aynı zamanda bütün bir insanlığın veya toplumların hayatına yön veren ve yaşayışlarını değiştiren belli bir davranış tarzına yönlendirir.²⁷⁸

Fazlurrahman’ın sözlerinden anlaşılan şey, peygamberlerin sıradan insanlar olmadıklarıdır. Zira peygamberlik görevi bir insanın yüklenebileceği en ağır sorumluluktur ve bu o insanın bir takım kabiliyetlerle temayüz etmiş olmasını gerekli kılar. Hz. Peygamber’in seçiliş nedenlerine de değinen Fazlurrahman mesele hakkında şunları söylemektedir:

“Kur’an bütün dünya olaylarını (tabii, sosyal, ekonomik vb.) tasvir ederken hem tabii hem de dini terimler kullanmıştır ve bu iki tür terim arasında bir çelişki görmemiştir. Hatta dini terimler, tabii bir dili önceden varsaymakta olup onun yerine geçmek şöyle dursun onu bizzat içinde bulundurmaktadır: [mesela] rüzgâr ve bulutlar yağmurun sebepleridir. Fakat yağmuru yağdıran ve bu tabii sebepler içerisinde çalışan yine Allah’tır. Birer açıklayıcı formül olarak sunulduktan sonra dini terim, varılan en son açıklayıcı noktadır. Bu durum[Muhammed (a.s)’in peygamber seçilmesi] tabii terimlerle ifade edilecek olursa diyebiliriz ki, Muhammed (a.s) kendini peygamber olmak için hazırladı (fakat şuurlu olarak değil). Çünkü onda doğuştan insanların karşılaştıkları ahlaki çöküntülere karşı yüksek bir duyarlılık vardı. Bu duyarlılık, Allah tarafından çok küçük yaşta yetim bırakılması ile daha da

²⁷⁶ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 17.; bk. Sâbûnî, Nûruddîn, *el-Bidâye fi Usûli’-d-Dîn* (thk. Bekir Topaloğlu), Dimeşk, 1979, s. 53-54; Fazlur Rahman, “*The Qoranic Concept of God, The Universe And Man*”, *Islamic Studies VI* (March, 1967), No:1, s. 4-5.

²⁷⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, s. 133.

²⁷⁸ Fazlur Rahman, a.g.e, s. 158.

arttırıldı. Kureyş kabilesi Arabistan'da en güçlü kabile idi. Önce Kureyş ona karşı çıktı, fakat sonra onu kabul edip destekleyince İslam bütün dünyaya yayılmak üzere atılıma geçti. Bütün bu tabii açıklamalar doğrudur. Fakat peygamber, kendi fitri kabiliyetlerini başka bir insanın geliştirebileceğinden daha fazla geliştiremezdi. Onun için bütün tabii faktörler, tek ve güçlü bir gayeyi gösterecek bir şekilde birleşirse bütün o tabii faktörler gerisin geri Allah'a atfedilmelidir. Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi zaten Muhammed (a.s)'in, peygamber olmak için şuurlu ve planlı bir çalışması yoktu: "Eğer Allah dileseydi (Kur'an'ı size okumazdım)" (Yunus 10/16) Bu yüzden düşmanları Hz. Muhammed'e neden peygamber olduğunu sorduklarında ve "Bu Kur'an'ın şu iki şehirden (Mekke ve Taif'ten) büyük bir adama indirilmesi gerekmez miydi?" (Zuhruf 43/31) diye itiraz ettiklerinde Kur'an iki tarz ifade ile de cevap vermiştir: "Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyor?" (Zuhruf 43/32) Böylece dini bir terimle cevap verilmiştir. Diğer taraftan Kur'an: "Allah elçiliğini nereye koyacağını bilir" (En'am 6/124) diyerek tabii terimlerle de onlara cevap vermiştir. O, peygamberliğinin kendi çalışması sonucu olmadığını, kendi tabii kabiliyetleriyle vahiy alamayacağını gayet şuurlu olarak biliyordu. "Yoksa Muhammed Allah'a yalan uydurdu mu diyorlar? Allah dilese senin kalbine mühür basar, bâtılı mahveder, hakkı sözleriyle yerleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü bilir" (Şûra 42/24); "Andolsun biz dilesek sana vahyettiğimizi tamamen gideririz, sonra onun geri alınması için bize karşı bir vekil bulamazsın" (İsra 17/86)''²⁷⁹

Görüldüğü üzere Fazlurrahman'da peygamberliğin kesbi olamayacağını gayet açık bir şekilde savunmuştur. Ancak onun işaret ettiği nokta, bu "vehbilik" durumunun tamamen "kesbi"likten kopuk olmadığıdır. Tabii ki Hz. Peygamber çalışarak peygamberliğini kazanmamıştır. Ama o çalışarak, yani kesbi olarak peygamberliğe liyakat kesbetmiştir ki, vehbi olarak bu emanet kendisine tevdi edilmiştir. Zira Hz. Peygamber, "yapısı itibarıyla hırçın tabiatlı ve saldırgan bir insan değildi; tam aksine yakından incelendiğinde onun karakterinin; yumuşak huylu ve tarihi akış seli içerisinde insanlığın varlık olarak benliğini belirlemek isteyen dakik bir basirete ve içten fıskıran duygusal tepkiye sahip bir şahsiyet sergilediği görülür. Kur'an'ın özellikle ilk nazil olan ayetlerinin neden bu kadar kesin, kısa, öz ve volkanik patlamalar gibi veya küçük bir gedikten akmaya çalışan müthiş bir ırmağı

²⁷⁹ Fazlur Rahman, a.g.e, s. 147-148.

andıran ifadeler kullandığını, bu durum aydınlatmaktadır.”²⁸⁰

O halde, Allah’ın kullarından dilediğine lütfunu vereceği (peygamberlik anlamında), ve dilediğine vahyedip peygamber seçebileceği formunda gelen ifadelerden hareketle, peygamber seçiminin Allah’ın keyfi meşietini sonucu oluştuğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Yine bu ayetlerde her bir insan hareketinin Allah’ın meşietiyile oluştuğuna dair en küçük bir işaret dahi yoktur. Fazlur Rahman’ın belirttiği üzere Kur’an’da, tabii ve dini terimler iç içe kullanılır. Allah’ın dilediğini peygamberliğe seçebilecek kudrette oluşuna vurgu yapan bu ayetlerden, O’nun bu seçimi hikmetten uzak, hiçbir liyakat gözetmeksizin yaptığı anlamı çıkartılamaz. Zira Kur’an’ın ifadesiyle, Allah peygamberliği kime vereceğini en iyi bilendir:

“Onlara bir ayet geldiği zaman, “Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız” derler. Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir.” (En’am 6/124)

Bazı ayetlerde ise, “Allah’ın lütfünü dilediğine verebileceği” ifadesinden kasıt; cennet, iman ve hayırdır. Bu ayetler, söz konusu nimetlerin kimlere verileceğini açıklayan bağlamlara sahiptir. Dolayısıyla burada, Allah’ın bazı kullarının küfrünü dilediği, insanları rast gele cennete girdireceği ya da keyfi meşietiyile hareket edeceğine dair görüşlere yer verilmez. Burada vurgu, Allah’ın söz konusu nimetleri dilediği kuluna verme gücüne sahip olduğudur. Örnek vermek gerekirse, bir ayette Allah’ın cenneti dilediği kuluna verebileceği ifade edilir:

“Rabbimizin bağışlayıcılığına nail olmak ve (böylece) Allah’a ve Elçisine iman edenler için hazırlanmış bulunan, gökler ve yer kadar geniş bir cenneti elde etmek yolunda birbirinizle yarışın! Bu, Allah’ın dilediğine bağışladığı bir lütfudur; çünkü Allah sonsuz lütf sahibidir.” (Hadid 57/21)

Görüldüğü üzere ayette, cennetin Allah’a ve elçisine iman eden müminler için hazırlanmış olduğu ifade ediliyor. Yani insan, cenneti yapmış olduğu ameller karşılığında elde etmektedir. Ancak kimi âlimler cennet nimetlerinin, insanların amellerine karşılık olarak bir hak ediş sonucu değil, sadece Allah’ın lütfetmesiyle verileceğini iddia etmiştir.²⁸¹ Böylesi bir kabulün, insanın erdemli davranışlarını anlamsız kılacağı aşikârdır. Eğer cenneti elde etmede

²⁸⁰ Fazlur Rahman, a.g.e, s. 139-140.

²⁸¹ Râzi, a.g.e, X/466.

bir hak ediş söz konusu değilse ve bu Allah'ın keyfi meşietini sonucu meydana gelecekse, Allah ve resulüne iman edip, Kur'anî öğretileri hayata geçirmenin ne anlamı olacaktır.

Burada yine âlimlerin, Allah'ın kudretine ve lütfuna olmadık anlamlar yüklemesiyle karşılaşırız. Allah'ın adaletini anlaşılmasız kılan bu anlayış, O'nun; kullarını cennetine alırken keyfi hareket edebileceği izlenimini uyandırmaktadır. Oysaki Kur'an, Allah'ın böylesi hikmetten uzak, keyfi uygulamalarda bulunabileceğine dair en küçük bir ihtimal dahi vermez. Zira Kur'an'da Allah, katı adalet sahibi bir ilah olarak tanıtılır. O halde bu ayetten hareketle, insanların cennete Allah'ın keyfi meşietini sonucu gireceklerini söylemek imkânsızdır. O halde meşiet içerikli ayetleri okurken, Allah'ın adaletine gölge düşüren ve O'nu sadece kudret, irade ve ilme indirgeme eğiliminde olan görüşlere karşı müteyakkız olunmalıdır.

1.6.2. Allah'ın Dilediğini Derecelerle Yüceltebileceği

Kur'an'da Allah'ın dilediğini derecelerle yüceltebileceği tarzındaki ifadeler, Hz. İbrahim; Hz. Yusuf ve İsrailoğullarına mensup bir Âlim olduğu rivayet edilen Bel'am bin Bâûrâ isimli şahıs hakkında kullanılır. (En'am 6/83; A'raf 7/176; Yusuf 12/76) Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf'tan bahseden ayetlerde, her iki peygamber'in derecelerinin yükseltilmiş olduğuna işaretle meşiet sıla cümlesi olarak gelirken, Bel'am bin Bâûrâ'nın zikredildiği ayette "lev" şart edatıyla birlikte kullanılmıştır. Bu ayette onun bir takım olumsuz davranışlarına değinilmekte ve derece olarak yüceltilmemiş olmasının nedenleri açıklanmaktadır.

Hz. İbrahim'in putperest kavmiyle olan mücadelesine ve yıldızın, ayın ve güneşin rab olamayacağı çıkarımından yola çıkarak Allah'ın tapınılmaya layık tek ilah olduğunu tebliğ ettiğinden bahseden ayetlerden sonra, Allah'ın dilediğini derecelerle yüceltebileceği ifadesinin yer aldığı şu ayete yer verilir:

"İşte bu, halkına karşı (kullanmak üzere) İbrahim'e verdiğimiz muhakeme tarzımızdı: (çünkü) dilediğimiz kimseyi derecelerle yüceltebiliriz. Şüphesiz ki Rabbiniz hikmet sahibidir, her şeyi bilendir." (En'am 6/83)

Hz. İbrahim'in birçok faziletine değinildikten sonra gelen bu ayette, Allah'ın dilediği kimseyi derecelerle yüceltebileceği ifade edilir. Burada vurgu, Allah'ın dilediği kulunu derecelerle yüceltebilecek kudrete sahip oluşudur. Bu ifadeyi, geçmiş olduğu bağlamı göz ardı ederek okursak, Allah'ın bunu keyfi olarak yapabilme ihtimalinden bahsedilebilir. Ancak ayetten hemen önce gelen pasajda Hz. İbrahim'in birtakım faziletlerine değinilmiş olması, ayetin Allah'ın "Hakîm" ve "Alîm" isimleriyle son buluyor oluşu ve kendisinden hemen

sonra gelen ayette; Allah'ın muhsinlerin ecrini zayi etmeyeceğini söylemiş olması, bunun keyfi olarak yapılmadığına işaret eder. Dolayısıyla buradan Allah'ın, kullarını yapmış oldukları davranışları dikkate almaksızın ödüllendirdiği gibi bir sonuca ulaşmak yanlıştır. Çünkü bu yaklaşım, söz konusu ödüllendirmede Hz. İbrahim'in rolünü yadsımak anlamına gelir.

Ancak imam Râzi, ayette geçen “yüceltebiliriz” filinde, birinci çoğul şahıs kipi olan “biz” zamirinin kullanılmış olmasından hareketle, burada Hz. İbrahim'e verilen hüccetin (muhakeme tarzı) elde edilebilmesi için gerekli ilmin Allah tarafından verildiğini, bunda Hz. İbrahim'in bir rolünün olmadığını söylemektedir. Ona göre, *“Eğer hüccetin elde edilebilmesi için gerekli olan ilim Hz. İbrahim'e aittir dersek, o zaman onun derecesini yüceltenin bizzat kendisi olduğunu kabul etmemiz gerekir ve o vakit “Biz, dilediğimiz kimseyi derecelerle yüceltebiliriz” ifadesi yanlış bir söz olur. Bu durum, bizim hidayet ve dalalet meselesindeki görüşümüzü açıklayıcı niteliktedir.*²⁸² Ayette çok sade bir dille Allah'ın kudretine vurgu yapılıyor, İmam Râzi ilgili pasajda Hz. İbrahim'in davranışlarına yönelik övgü dolu onca ifadeyi görmezden gelmekte ve buradan hareketle kelami görüşlerini ispatlama çabasına girmektedir. Bu ise ayette asıl vurgulanmak istenen mananın yakalanmasını büyük oranda güçleştirmektedir. Burada her bir insan hareketinin Allah'ın meşietiyile olduğu ve bunun keyfi olarak işleyebileceği tarzındaki kelami görüşlere yer verilmez. Burada vurgu, Allah'ın yapabilme gücüdür.

İsrailoğullarına mensup bir Âlim olan Bel'am bin Bâûrâ'dan bahsettiği rivayet edilen ayette ise, Allah'ın dileseydi onu ayetleriyle yüceltebileceği, ancak onun bundan yüz çevirdiği ifade edilir:

“İmdi, Biz eğer dileseydik, onu ayetlerimizle yüceltir, üstün kılardık. Fakat o hep dünyaya sarıldı ve yalnızca kendi arzu ve heveslerinin peşinden gitti. Bu bakımdan, böyle birinin durumu (kışkırtılan) bir köpeğin durumu gibidir. Öyle ki, onun üzerine korkutarak varsan da dilini sarkıtıp hırlar, kendi haline bıraksan da. Bizim ayetlerimizi yalanmaya kalkan kimselerin hali işte böyledir. Öyleyse, bu kıssayı anlat ki belki derin derin düşünürler.” (A'raf 7/176)

²⁸² Râzi, a.g.e, V/50.

Kendisine Allah'ın ayetleri verildiği halde ondan yüz çeviren, dünya hayatını tercih eden ve hevâsının peşinden gitmeyi tercih eden kişinin halini tasvir eden bu ayette, Allah'ın dilemiş olsaydı onu ayetleriyle yüceltebilecek kudrette olduğu vurgulanır. Nitekim bir önceki ayette onun Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmiş olduğu ifade edilmekteydi: “*Ve kendisine ayetlerimizi lütfettiğimiz halde onları bir kenara atan kimsenin başına gelecek olanı anlat onlara: Şeytan yetişip yakalar onu ve o da, başka niceleri gibi, vahim bir sapışla sapıp gider.*” (A'raf 7/175)

Tüm bunlar gösteriyor ki, onun sapmasının nedeni, kendi iradesiyle Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmesi ve hevasının peşine gitmeyi tercih etmesidir. Allah, ayetleriyle onun derecesini yüceltmeye kadirdir. Ancak o, bu liyâkate sahip değildir. Ayetin, bağlamı dikkate alınarak okunduğunda ulaşılan sade ve anlaşılır manası budur. Bu ayetten hareketle, Allah'ın o kimsenin sapkınığını dilediği ya da sebepsiz yere onu ayetleriyle yüceltmek istemediği vb. sonuçlara ulaşmak güçtür. Bu tür sonuçlara ancak, ayeti birtakım kelami kabullerle okumakla ulaşılabilir.

İmam Râzi, ayette meşietin “Lev” şart edatıyla beraber kullanılmış olmasından hareketle, Allah'ın, kullarından bazı durumlarda iman etmesini istemeyeceğini, bazen inkâr etmelerini de isteyebileceğini söylemektedir. Çünkü ona göre Allah'ın, dileseydik onu ayetlerimizle yüceltirdik demesi, bunu dilememiş olduğu anlamına gelir.²⁸³ Buna mukabil Zemahşeri, bu ayetteki “*dileseydik onu ayetlerimizle yüceltebilirdik*” ifadesinden hareketle, Allah'ın bunu dilemediği sonucuna ulaşamayacağını söyler. Eğer Allah bunu dilemediğini ifade etmek isteseydi şöyle derdi: “*eğer dileseydik onu ayetlerimizle yüceltebilirdik. Ancak dilemedik.*” Ayette böyle bir ifade mevcut olmadığına göre, burada mana şöyle olur: “*Eğer ayetlerin gerekliliklerini yerine getirseydi, onu bu ayetlerle yüceltirdik.*”²⁸⁴

Görüldüğü üzere her iki müfessirde, ayeti mezhebi kabullerden hareketle yorumlamaktadır. Ayette, inkârın Allah'ın meşietiyile olduğu ya da Allah'ın bazı kullarının iman etmesini dilemediği tarzındaki görüşlere yer verilmezken; her iki müfessirde ayeti; hidayet ve dalalet meselesindeki görüşlerinden hareketle ele almaktadır. Allah'ın ayetlerinden yüz çeviren kimsenin yaptıklarını Allah'ın dilemiş olduğunu iddia eden imam Razi'nin yorumuna karşın, ayeti Allah'ın adaletini merkeze alarak yorumlayan Zemahşeri'nin

²⁸³ Razi, a.g.e, V/404.

²⁸⁴ Zemahşeri, a.g.e, II/532.

yaklaşımı Allah'ın adaletine daha uygundur. Ancak her iki müfessirde ayeti Eş'ari ve Mutezile kelamcıları arasında vuku bulan tartışmalar çerçevesinde ele aldıkları için, ayetin yorumunda gereksiz açıklamalara yer vermiştir.

Meşiete metafiziksel anlamlar yüklediğimiz sürece, ya imam Razi gibi Allah'ın küfrü dilediğini söylemek, ya da Zemahşeri gibi O'nun bunu dilemediğini ispatlamak için açıklama yapmamız gerekecektir. Ancak ayetlerin ilk nüzul olduğu dönemdeki yalın anlamlarıyla yetinirsek, hem ayetleri doğru anlamış olacak hem de mesele hakkında ziyade açıklamalar yapmamıza gerek kalmayacaktır.

1.6.3. Allah'ın, Dilediğine Yardım Edebileceği

Bazı ayetlerde Allah'ın dilediği kuluna yardım edebileceğinden bahsedilir. (Âl-i İmran 3/13; Yusuf 12/110; Enbiya 21/9; Rum 30/5) Bu ayetler, Allah'ın; yardımını mümin kullarına yapacak oluşuna değinen bağlamlara sahiptir:

“Savaşta karşı karşıya gelen iki orduda sizin için bir işaret vardı. Bir ordu Allah için savaşırken diğeri O'nu inkâr ediyordu. (Kâfirler) kendi gözleriyle diğer tarafı kendilerinin iki misli (kalabalık) gördüler. Ama Allah, dilediğini yardımıyla güçlendirebilir. Bakın, bunda göreceğiniz gözleri olan herkes için muhakkak bir ders vardır.” (Âl-i İmrân 3/13)

Burada bahsi geçen savaş, Bedir savaşıdır. Bir tarafta Hz. Peygamber ve müminler diğer yanda Mekkeli müşrikler vardır. Böyle bir bağlamda, Allah'ın müminlere olan yardımına işaret edilmek için Allah'ın dilediğini yardımıyla güçlendirebileceği vurgulanıyor. Allah'ın yardım edeceği grup Mekkeli müşrikler olamaz. O halde burada Allah'ın, Hz. Peygamber'e ve müminlere verdiği desteğe değinilerek, O'nun bunu yapma gücüne sahip olduğu vurgulanmaktadır. Buradan hareketle Allah'ın yardım etmesinin, O'nun keyfi meşietiyile oluştuğu/oluşacağı gibi sonuçlara ulaşılamaz. Burada her bir insan hareketinin Allah'ın meşietiyile oluştuğuna dair bir görüşe de yer verilmez. Allah, dilediğini yardımıyla güçlendirebilir ifadesiyle, Allah'ın kudretine retorik olarak vurgu yapılır.

Yusuf suresindeki bir ayette Allah'ın, elçilerine yardım edip, onlardan dilediğini kurtarabileceğinden bahsedilir:

“(Önceki elçilerimizin hepsi uzun süre zulüm ve baskıya uğramışlardır;) nihayet bu elçiler neredeyse bütün ümitlerini kaybettikleri ve büsbütün yalancılıkla damgalandıklarını gördükleri bir sırada bizim yardımımız kendilerine ulaşmıştır ve böylece dilediğimizi

kurtarmışsızdır. (hakkı inkâr edenleri ise yok etmişsızdır) Çünkü azabımız günaha gömülüp gitmiş insanlardan asla geri çevrilemez.” (Yusuf 12/110)

Müşrikleri, geçmişte peygamberlerini yalanlayan kavimlerin akıbetlerine bakmaya davet eden ifadelerden hemen sonra gelen bu ayette, Allah’ın; elçilerine yardım edip, günahkârları cezalandıracağından bahsediliyor. Allah’ın, elçilerine yardım edip, onlardan dilediğini kurtarabilecek oluşu, onun bu filleri yapma gücüne vurgu yapar. Ayetin sonunda günahkârların azapla tehdit edilmeleri de burada Allah’ın kudretine vurgu yapıldığını gösterir. Zemahşeri bu ayette, Allah’ın kurtarmayı dileyeceği kulların müminler olduğunu söyler. Bunun nedeni, onların Allah’ın kurtarılmalarını dilemesine layık kullar olduğudur.²⁸⁵

Görüldüğü üzere burada da, Allah’ın mümin kullarına yardım edebilme gücünden bahsedilir. Allah’ın dilediğine yardım edip, kurtarabileceği ifadesinden hareketle Allah’ın bunu keyfi meşietiyile yapacağını söylemek, ancak ayeti parçacı bir metotla yorumlamakla mümkündür. Ayette Allah’ın yardımını hak edenlerin müminler olduğu açıktır. Dolayısıyla bu ifadeden yola çıkarak, “Allah’ın inkârcıları da yardım etmesi caizdir, O’nun hikmetinden sual olunmaz” vb. sonuçlara ulaşılamaz.

1.6.4. Allah’ın, Dilediğine Hikmetini, Rahmetini ve İlmini Verebileceği

Bakara suresinde, Allah’ın dilediği kuluna hikmet verebileceği, hikmet verilen kişiye çokça hayır verilmiş olduğu ifade edilir:

“Dilediğine hikmet bağışlayabilir ve her kime hikmet bağışlanmışsa doğrusu ona en büyük servet verilmiş demektir. Ama derin kavrayış sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz.” (Bakara 2/269)

İnfak etmeye teşvik eden ve bunun nasıl yapılması gerektiğinin ilkelerinden bahseden bir dizi ayetin arasında gelen bu ayetteki hikmetin ne anlama geldiği üzerinde müfessirler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre hikmet, “sözde ve amelde isabetli bir tavır sergileme, Kur’an ve onu fihhedip anlamak, dini bilmek, anlayış, haşyet, nübüvvet²⁸⁶, akıl²⁸⁷ ve Allah’ın tüm emrettikleri”²⁸⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Müfessirler hikmetin tüm

²⁸⁵ Zemahşeri, a.g.e, III/330.

²⁸⁶ Taberi, a.g.e, III/89-91.

²⁸⁷ Şevkânî, Ali b. Muhammed, *Feth-ul Kadîr*, Dâr-ul Kelimi’Tayyib, Beyrut, 1998, I/332.

bu anlamlara gelebileceğini söylemekte, ancak öncesinde ve sonrasında infak konusunun işlenmekte olmasıyla, bu ayetteki hikmet arasında ne tür bir ilişki olduğu meselesine pek değinmemektedir.

Mesela bir önceki ayette şeytanın fakirlikle korkutup, hayâsızlığı emrettiği, Allah'ın ise bağışlanma ve lütfunu vaat ettiği ifade edilir. (Bakara 2/268) Bir sonraki ayette ise zalimlerin hiçbir yardımcılarının olmadığı vurgulanır. (Bakara 2/270) Buradan hareketle hikmetin, infak başta olmak üzere Allah'ın yapılmasını emrettiği tüm ameller olduğu söylenebilir. Ancak bu, müminlere verilecek bir nimettir. Allah'a ve Resulü'ne iman etmeyenlerin, infak vb. salih amelleri yapmaları düşünülmemeyeceğinden, Allah'ın hikmetini vereceği insanlar müminlerdir. Bu ise ancak liyâkat sahibi olanlara verilir. Burada da bir keyfilikten bahsetmek mümkün değildir. Zira Allah, bu ayetten önce gelen pasajda infak edenleri övmüş ve çeşitli vaatlerde bulunmuşken; aksi davranışlarda bulunan ve malını gösteriş olsun diye verenleri yermiştir. Bu ise Allah'ın, hikmetini insanlara keyfi meşietiyile vermediğini, bunu sadece hak edenlere verdiğine/vereceğine işaret eder. Dolayısıyla bu ayetten, her bir insan fiilinin Allah'ın meşietiyile oluştuğu yönündeki kelami görüşe ulaşılamaz. Burada vurgu, Allah'ın dilediği kuluna bu nimeti vermeye güç yetirebileceği anlamı üzerinedir.

Bazı ayetlerde ise Allah'ın, dilediği kulunu rahmetine erİştireceğinden bahsedilir. Bu ifadeler, kimlerin bu rahmete müstahak olduğunu açıklayan bağlamlara sahiptir. Bir ayette Hz. Yusuf'un, Allah'ın rahmetine nail olmuş kullardan olduğu ifade edilir:

“Ve böylece Yusuf'a orada(Mısır'da) dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi erİştirebiliriz. Ve güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz.” (Yusuf 12/56)

Ayette bahsi geçen kişi Allah'ın peygamberi Hz. Yusuf'tur. Yusuf suresinin muhtelif ayetlerinde davranışlarından dolayı övgüye mazhar olan Hz. Yusuf'un, Allah'ın rahmetine erİştirdiği kullardan olması gayet doğaldır. Ayetin sonunda Allah'ın, güzel davranışlar sergileyenlerin mükâfatını zayi etmeyeceğini ifade etmiş olması O'nun; rahmetine erİştirecek olduğu insanların bu kimseler olduğuna delalet eder. Dolayısıyla burada Allah'ın rahmetini keyfi olarak vereceği sonucuna ulaşılamaz. Allah bunu, hikmeti gereği, hak eden kimselere

²⁸⁸ Şa'râvî, a.g.e, II/1164.

verir.²⁸⁹ Burada temel fikir, Allah'ın dilediği kimseyi rahmetine eriştirebilecek güçte olduğu ve bunu ancak güzel davranış sergileyenlere vereceği anlamı üzerine odaklanmaktadır.

İnsan suresinde ise Allah'ın dilediği kulunu rahmetine sokabileceği ifadesiyle birlikte, zalimlere acıklı bir azap hazırlanmış olduğu vurgulanır:

“O, dilediği kimseyi rahmetine sokabilir. Zalimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır.” (İnsan 76/31)

Bu ayette, Allah'ın rahmetiyle azabı beraber zikredilmiştir. Ayetin sonunda zalimlerin cezalandırılacak oluşunun vurgulanması, Allah'ın rahmetine erişecek olanların müminler olduğuna işaret eder. Kur'an'da gelen ilahi rahmetle alakalı bağlamlarda, Allah'ın azabı ile sevgi ve merhameti beraber gelmiştir. Bu tarz kullanımlarda, istikrarsız bir tutarsızlık olduğu zannedilebilir; ama bu, Kur'an'ın retorik kullanımının özelliğindedir. Bu kullanım, “günahkârların ilahi azap ile karşılaşırken, sevap işleyenlerin sevgi ve merhamet ile karşılaşacağı”na atıfta bulunur. Bu tarz kullanımlar “cennet-cehennem” ve “ödül-ceza” bağlamlarında da gelir ki bu da aslında Allah'ın adaletine bir vurgudur.²⁹⁰

Allah'ın dilediğini rahmetine girdirebileceğinden bahseden bu ayette de aynı kullanıma rastlanır. Burada vurgu, Allah'ın dilediği kulunu rahmetine girdirmeye güç yetirebileceği, bunu ise mümin kullarına vereceği anlamı üzerinedir. Zira bu ayetten hemen önce Kur'an'ın bir uyarı olduğu, dileyenin Allah'a ulaştırılan bir yol tutması gerektiği ifade edilmektedir. Zalimler ise, inkârcı ve düşmanca tutumlarını değiştirmelerse, kendileri için hazırlanmış olan azaba duçar olacaklardır. İşte böylesi tehdit içerikli vurguların yer aldığı bir bağlamda, Allah'ın dilediğine rahmet edebilecek kudrette olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, bu ifadenin bağlamını dikkate almaksızın, Allah'ın rahmetini keyfi olarak verebileceği tarzında sonuçlara ulaşmak çok büyük bir yanılgıdır. Bu ancak, ilgili ayetleri birtakım mezhebi kabullerden hareketle okumakla mümkün olabilir.

İmam Razi'nin ayet hakkında yaptığı yorum buna örnektir. Ona göre: *“Ayette geçen rahmeti “iman” olarak tefsir edersek, bu; ayetin açıkça imanın Allah tarafından verildiğine işaret ettiğini gösterir. Eğer “cennet” olarak tefsir edersek, bu; cennete girmenin Allah'ın meşietini, lütfü ve ihsanıyla olduğu, herhangi bir hakediş nedeniyle olmadığını gösterir. Bunun nedeni, cennetin herhangi bir hakediş nedeniyle verileceğini söylemek, -cennetin hak edene-*

²⁸⁹ Zemahşeri, a.g.e, III/301.

²⁹⁰ Rehber, a.g.e, s. 147.

verilmemesi durumunda ortaya çıkacak, cehalet ve ihtiyaç vasıflarının Allah'a nispet edilmesini gerektirir. Bunların Allah'a isnadı ise imkânsızdır. İmkânsız bir şeyin, başka bir imkânsıza nispeti ise imkânsızdır. Dolayısıyla terk edilmesi imkânsız olan şeyin(hak edene cennetin verilmesi gerektiği) gerçekleşmesi, aklen zorunlu(vacip) olup; gerçekleşmeyecek oluşu aklen imkânsızdır. Madem durum bu, elbette böyle bir şey meşietle ilişkili olamaz. Bununla birlikte, borçlu biri, borç aldığı kişiye borcunu ödediğinde, o kimse için şöyle denilmez ki: Bu meblağı ona, rahmet ve lütfundan verdi.”²⁹¹

Razi'nin bu sözleri, daha önce Allah'ın isterse salih kullarını cehenneme, inkârcı kullarını ise cennete sokabileceği ve ona hiç kimsenin hesap soramayacağı şeklindeki görüşünü hatırlatmaktadır. Mutezile'nin “Allah'ın adaletli davranması vaciptir” sözüne karşılık olarak söylendiği ayan beyan ortada olan bu yaklaşıma göre, Allah'ın hak eden kullarını cennete girdirmesi gerekir demek, Allah'ın kudretini sınırlayıcı nitelikte olup, O'nun hakkında düşünülemez. Zira Allah, kullarıyla arasındaki ahlaki münasebet gereği ahlaklı davranmak zorunda değildir. Aksi yönde yaptırımlarda da bulunabilir.

Kur'an'a göre, Allah'ın adaletli davranacak olması, O'nun kudretini sınırlayan bir durum değildir. Bu yaklaşım, sonraki dönemlerde Mutezili ve Eş'ari kelamcılar arasında vuku bulan tartışmalar sonucu, Eş'ari kelamcılar tarafından üretilmiştir. Bu yaklaşımın, Kur'an'da tanıtılan adalet sahibi Allah anlayışıyla bağdaşmadığı açıktır. Zira Kur'an'a göre Allah, mahza kudret sahibi bir ilah olmayıp, adalet ve hikmet merkezli bir kudrete sahiptir. O halde yapılması gereken, Kur'an'ı; Allah'ı ve meşiet içerikli ayetleri yanlış anlamaya yol açan bu tür yorumlardan mümkün mertebe uzak okumaktır.

“Dilediğini rahmetine kabul edebilir” ifadesi, retorik bir ifadedir ve Allah'ın bir “kaptis/keyfilik” neticesinde, her istediğine rahmet bahşetmesi anlamına gelmez. Allah, dilediğine yol gösterir, bu güce sahiptir ve insanın özelliklerini çok iyi bilir. Bunu yapmasını hiç kimse durduramaz anlamına gelir.²⁹² Allah'ın rahmetinden bahseden ayetlerin bağlamları, bizlere şunu söyler: “İnanıp, doğru işler yaparsanız, Allah; sizi rahmetine kabul eder. Eğer bunları yapmazsanız da sizleri cezalandırır.”²⁹³

²⁹¹ Razi, a.g.e, X/762.

²⁹² Rehber, a.g.e, s. 164.

²⁹³ Rehber, a.g.e, s. 166.

Bakara suresinin Âyetü'l-Kursî olarak da bilinen 255. ayetinde ise, insanların, Allah'ın ilminden O'nun dilediği kadarını kavrayabilecekleri ifade edilir:

“Allah –O’ndan başka ilah yoktur-; Her zaman diridir, bütün varlıkların kendi kendine yeterli yegâne kaynağıdır. Ne uyuklama tutar O’nu, ne de uyku. Yeryüzünde ve göklerde ne varsa O’nundur. O’nun izni olmaksızın nezdinde şefaata edebilecek olan kimdir? O, insanların gözlerinin önünde olanı da, onlardan gizli tutulana da bilir; oysa O dilemedikçe insanlar O’nun ilminden hiçbir şey edinemez, hiçbir şey kavrayamazlar. O’nun sonsuz kudreti ve egemenliği gökleri ve yeri kaplar ve onların korunup desteklenmesi O’na ağır gelmez. Gerçekten yüce ve büyük olan yalnızca O’dur.” (Bakara 2/255)

Bütünüyle Allah'ın kudretiyle ilişkili ifadeler içeren bu ayette, Allah'ın ilminden dilediği kadarını vereceğini söylemesi, insanlar üzerindeki olan hâkimiyetini vurgulamaya yönelik olsa gerektir. Allah vahiyle bildirmediği sürece, insanların O'nun hakkında bilgi edinmeleri mümkün değildir. Muhammed Abduh²⁹⁴ (1905), ayetteki “Allah'ın dilemesi dışında O'nun ilminden hiç bir şey kavrayamazlar” ifadesiyle, şefaatin Allah'ın rızasına bağlandığı bir önceki ifade arasında yakın ilişki olduğunu söylemektedir. Buna göre mana şöyle olur: *“Şefaata, Allah'ın iznine bağlıdır; O'nun izin vermesi ise ancak vahiy yoluyla bilinebilir.”* Abduh, bu haliyle ayeti, şefaatin olmayacağına dair bir delilden diğer bir delile geçiş olarak değerlendirmektedir. Bu demektir ki, eğer orada (ahirette) başka bir anlamda ve Allah'ın şanına yakışır şekilde bir şefaata söz konusu ise –mesela dua gibi-, o dehşetli günde böyle bir şeye dahi hiç kimse O'nun izni olmadan cüret edemez. O'nun kime izin verdiği ise, sadece kendisinin bileceği bir husustur ve bildirmek istediği kimseler hariç kimse bunu bilemez.²⁹⁵

Görüldüğü üzere, bu ayette kelamcılar tarafından ileri sürülen “her bir insan hareketi dâhil kâinatta vuku bulan her şeyin Allah'ın meşietini sonucu oluştuğu” yönündeki görüşe delil olabilecek nitelikte değildir. *“O dilemedikçe insanlar O'nun ilminden hiçbir şey edinemez, hiçbir şey kavrayamazlar.”* ifadesi, şefaata ve benzeri konularda Allah hakkında ileri geri konuşanlara yönelik olarak, bu hususta ancak vahiy yoluyla bilgi alınabileceği, vahiy olmaksızın söylenen sözlerin hiçbir anlam ifade etmediğini vurgulamak içindir. O halde burada da Allah'ın keyfi meşietinden söz etme imkânı yoktur. Burada çok sade bir dille,

²⁹⁴ Mısır'lı Müfessir, Fikir Adamı.

²⁹⁵ Rıza, a.g.e, III/23.

şefaatin olup olmadığına, olacaksa bu hakkın kimlere verileceğine karar verecek olanın Allah olduğu ifade edilir.

Bundan bir önceki 254. ayette, ahirette şefaatin olmayacağına işaretler, “*Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.*” (Bakara 2/254) buyrulması, burada Allah’ın; kimin cezayı, kimin bağışlanmayı ve ödülü hak ettiğini bildiğini, bu hususta insanlar tarafından hiçbir hakikate dayanmaksızın ileri sürülen iddiaların ise bir anlam ifade etmeyeceğine işaret edildiğini gösterir.

1.7. Meşietin, Allah’a Tâzim ve Övgü İçeren Bir Manada Kullanılması

Kur’an’da meşietin kullanım alanlarından birisi de, Allah’a karşı tâzim ve övgü içeren bir manada kullanılmasıdır. (Bakara 2/70; A’raf 7/89; Yusuf 12/99; Kehf 18/24-39-69; Kasas 28/27; Saffat 37/102) Müminlere, her yaptıkları işte Allah’ı hesaba katmaları gerektiğini tembihleyen Kur’anî dil gereği, yapması planlanan her bir iş için “inşallah” (Allah dilerse); hayrete düşüren ya da beğenilen şeyler içinde “maşallah” (Allah’ın dilediği) demek bir Kur’an ahlakıdır.

Müslümanların, genellikle gelecekte gerçekleşmesini umdukları meşru işleri yapacaklarını söylerken, beraberinde “inşallah” lafzını kullanıyor oluşu ya da beğendikleri herhangi bir şey için “maşallah” demelerinin kaynağı bu Kur’anî öğretilerdir. Allah’a karşı itaat ve boyun eğişin, Müslüman bireyin dilindeki tezahürlerinden biri olan bu ifadeler, Allah’ın kâinatın hâkimi olduğu ve her şeyin O’nun kontrolünde meydana geldiği bilincinin zihinlerde canlı tutulması gibi bir gayeye matuftur. Bu ayetlerde, kelamcılar tarafından ileri sürülen “kâinatta vuku bulan her şeyin Allah’ın meşietiyile meydana geldiği” yönündeki görüşe yer verilmez. Yine bu ayetlerde, hayır-şer tüm insan hareketlerinin, Allah’ın meşietiyile olduğundan da bahsedilmez. Bu ifadelerle müminlere öğretilmek istenen şey, yapacakları her işi Allah’ı hesaba katarak ve O’nu anarak yapmaları gerektiğidir.

1.7.1. “İnşallah” Lafzının, Tâzim ve Övgü İfade Eden Bir Manada Kullanılıyor Oluşunun Kaynağı

Hangi dili konuşuyor olursa olsun, tüm dünya Müslümanlarının Allah’ı anmak ve O’nun yüceliğini hatırlamak için kullandığı lafızlardan biriside “İnşallah”(Allah dilerse)

lafzıdır. Kaynağını Kur'an'dan alan bu öğreti gereği, Müslümanlara yapacakları her işten önce “İnşallah” demeleri öğütlenir. Günümüzde her ne kadar folklorik bir unsur haline gelmiş olsa da²⁹⁶, bu uygulamanın bazı Müslümanların zihinlerinde hala Allah bilincini canlı tutma işlevi gördüğü söylenebilir. Bu Kur'anî öğretinin temeli Kehf suresindeki bir ayete dayanır:

“Ve hiçbir şey hakkında, “Ben bu işi yarın mutlaka yapacağım” deme. (bunu) ancak “Eğer Allah dilerse”(sözcüğüyle birlikte söyle). Ve bunu unutursan (hatırladığın zaman) Rabbini anarak de ki: “Umarım ki Rabbim beni doğru olana bundan daha yakın olan bir bilgi ve duyarlılık düzeyine eriştirir!” (Kehf 18/24)

Rivayetlere göre bu ayet, Hz. Peygamber'e; Ruh, Ashâb-u Kehf ve Zülkarneyn hakkında soru sorulması üzerine inmiştir. Hz. Peygamber, muhataplarına bu sorulara yakın bir zamanda cevap vereceğini söylemiş, ancak “inşallah” demeyi unuttuğu için vahiy bir süre kesilmiş ve Kureyşlilerin yalanlamalarına maruz kalmıştır.²⁹⁷ Zemahşeri'ye göre buradaki nehiy, iki şekilde anlaşılabilir. Buna göre Allah, Hz. Peygamber'e “Allah söylemeni dilemedikçe, ya da sana izin vermedikçe, asla bir işi yapacağını söyleme!” ya da “Allah'ın meşietini anmaksızın (“inşallah” demeden) bir işi yapacağını söyleme” demektedir. Buradaki “Allah dilerse” lafzı, asla anlamında da kullanılmış olabilir. Buna göre mana “asla -inşallah demeden- bir işi yapacağını söyleme şeklinde olur.²⁹⁸ Allah, buradaki nehiyle Hz. Peygamber'e ahlaki bir davranışı öğretmeyi hedeflemiştir.²⁹⁹ Buna göre Hz. Peygamber'e, inşallah demeksizin bir iş hakkında kesinlik ifade eden bir dil kullanmaması salık verilir. Çünkü her şey Allah'ın meşietiyile olur.³⁰⁰

İmam Râzi ise, ayette Hz. Peygamber'e yönelik olarak; “Allah sana izin vermedikçe, herhangi bir şey hakkında haber vermemelisin” dendiğini söylemekte ve “inşallah” lafzının kullanılış maksadının, “insanın kesinlikle yapacağını söylediği sözü, ölüm ya da başka bir sebeple yapamayacak oluşundan dolayı bu lafzı kullanması gerekir” şeklinde açıklamaktadır. Eğer “inşallah” denmezse, söylenen iş gerçekleşmediği takdirde, sözü söyleyen kimse,

²⁹⁶ Günümüzde bazı Müslümanların, “inşallah” sözcüğünü yapılmayacak ya da yapılma ihtimali düşük işler için kullanması, bu lafzın güvensizlik ve belirsizlik ifade eden bir manada anlaşılmasına neden olmaktadır. Bir müslümanın yapacağı herhangi bir işle alakalı olarak, “söz vermeyeyim ama inşallah yapacağım” tarzındaki söylemine karşılık olarak söylenen; “inşallah'la, maşallah'la olmaz. Yapacak mısın? Yapmayacak mısın?” şeklindeki güvensizlik ihsas eden söz, bu Kur'an'î öğretinin ne kadar yozlaşmış olduğunun en açık kanıtıdır.

²⁹⁷ Zemahşeri, a.g.e, III/578.

²⁹⁸ Zemahşeri, a.g.e, ay.

²⁹⁹ Taberi, a.g.e, XV/228; Zemahşeri, a.g.e, ay. ; Beydâvi, a.g.e, II/335.

³⁰⁰ Taberi, a.g.e, ay.

sözünde yalancı konumuna düşecektir. Yalancılık ise, Peygamberlere yakışmayan bir davranıştır. Bu yüzden Allah, peygamberine (a.s) her sözün ardından “İnşallah” demeyi emretmiştir.³⁰¹

Daha sonra Mutezile ve Eş’ari kelamcıları arasında tartışma konusu olan, Allah’ın kullarından sadece imanı mı yoksa hem imanı hem de inkârı mı istediği meselesine değinen Râzi, uzun uzadıya kendi kelami kabulünün doğruluğunu ispatlamaya yönelik açıklamalar yapmakta ve ayetteki “unuttuğun zaman Rabbinin an” ifadesinin, Allah’ı tespih ve istiğfar etmek maksadıyla “inşallah” lafzını kullanmaya işaret ettiğini söyleyerek sözlerine son vermektedir.³⁰²

Müfessirlerin, ayetteki “inşallah” lafzının kullanımı hakkında, bunun “Allah’ın Hz. Peygamber’e ahlaki bir davranışı öğretmek için söylenmiş olduğu”, “bu lafzın Allah’ı tespih etmek ve istiğfar etmek manasında kullanıldığı” ya da “Hz. Peygamber’e, vahyin indirilişi vb. kendi iradesini aşan mevzularda, herhangi bir vahiy gelmeksizin kesinlik ifade eden sözler söylemekten sakındırmak içindir.” tarzındaki sözleri gayet anlaşılırdır. Ancak imam Râzi başta olmak üzere, buradan hareketle, kâinatta her şeyin Allah’ın meşietiyile oluştuğu, Allah’ın imanı ve inkârı istediği vb. kelami görüşlere ulaşmak imkansızdır.

Kur’an’da bu ifadenin bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulandığına şahit olmaktayız. Hz. Peygamber’in, kavminin kıyametin vaktine ilişkin inkâr ve istihza içeren sözlerine karşılık söylediği şu sözler buna örnektir.

“(Ey Peygamber) de ki: “Allah dilemedikçe, ben kendim ne bir zararı önleyecek ne de kendime bir yarar sağlayabilecek güçteyim. Her ümmet için bir süre belirlenmiştir: süreleri son bulunca, onu ne bir an geciktirebilirler, ne de çabuklaştırabilirler.” (Yunus 10/49)

“(Ey Peygamber) de ki: “Allah dilemedikçe, kendime bir yarar sağlamak ya da kendimden bir zararı uzaklaştırmak benim elimde değil. Eğer insan kavrayışının ötesinde olanı bilseydim, muhakkak ki, bahtiyarlık adına ne varsa ondan payıma daha çoğu düşerdi ve kötülük asla yaklaşamazdı bana. (Ama) ben sadece bir uyarıcıyım ve inanan bir topluma iyi haberler getiren müjdecisi.” (A’raf 7/188)

³⁰¹ Razi, a.g.e, VII/450.

³⁰² Razi, a.g.e, VII/450-452.

Bu ayetler, bağlamları dikkate alınarak okunduğunda, buradaki vurgunun kıyametin kopma vaktini sadece Allah'ın bildiği ve ne zaman vuku bulacağına da O'nun karar vereceği anlamı üzerine odaklandığı görülecektir. Buradan hareketle sonraki dönemlerde meşiet hakkında ileri sürülen “iman ve inkârın Allah'ın ezeli meşietiyile olduğu”³⁰³ tarzında görüşlere ulaşmak olanaksızdır.

Bu ayetlerin nazil olduğu dönemde, kâinatta her şeyin Allah'ın meşietiyile oluştuğu ya da Allah'ın küfrü dileyip dilemediği gibi sonradan ortaya çıkmış kelami tartışmalar bilinmemektedir. Kur'an'ın ilk muhataplarının, bu ayeti okuduklarında Mutezile'yle Eş'ari mezhebi arasında tartışma konusu olan meseleleri tartıştıklarına dair, bilinen tarihi bir veri mevcut değildir. Ayette çok sade bir dille, müminlere her yapacakları işi Allah'ı hesaba katarak ve O'nu anarak yapmaları gerektiği öğütlenmekte ve meşiet hakkında daha sonraki dönemlerde kelamcılar tarafından üretilen görüşlere değinilmemektedir.

1.7.2. Peygamberlerin, Allah'ın Meşietini, O'nu Övme ve Yüceltme İfadesi Olarak Kullanması

Kur'an'da peygamberlerin, Allah'a tazim ve övgüde bulunmak maksadıyla, yapacakları işleri Allah'ın meşietiyile beraber zikrettiklerine dair örnekler mevcuttur. Bu bağlamda bazen doğrudan “inşallah” lafzı kullanılırken, bazen meşiet istisna edatıyla beraber gelir. Hz. Şuayb'ın, kavminden davetini kabul etmeyen inkârcı kimselerle arasında geçen şu diyalog, meşietin tazim ve övgü içeren bir manada kullanılmasına örnektir:

“Meyden Halkının imana gelmeyi kibirlerine yediremeyen kodamanlar sınıfı, “Ey Şuayb! Bak, ya bizim dinimize dönersiniz ya da biz, seni de beraberindeki müminleri de bu memleketten kovarız.” dediler. Şuayb ise “Peki, ya sizin dininize dönmeyi hiç istemiyorsak...” diye karşılık verdi ve ardından şunları söyledi: “Allah bizi sizin o batıl dininizden kurtarmışken şimdi biz kalkıp yeniden o dini benimseyecek olursak Allah'a olmadık şeyler yakıştırmış oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe sizin dininizi benimsememiz mümkün değildir. Rabbimiz sınırsız ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Biz yalnız Allah'a güvenmişiz. Ey Rabbimiz! Sen bizimle şu kâfir halkımız arasında gereken hükmü ver! Şüphesiz en doğru zamanda en doğru hükmü veren sensin.” (A'raf 7/89)

Hız. Şuayb ve beraberindeki müminler, kavminin ileri gelen inkârcıları tarafından

³⁰³ Bk. Razi, a.g.e, V/425.

tehditvâri bir üslupla kendi dinlerine girmeye davet edilmiştir. Hz. Şuayb'te buna karşılık olarak, Allah dilemedikçe onların dinlerini benimsemelerinin mümkün olmadığı cevabını vermiştir. Hz. Şuayb'in bu sözleri ilk bakışta, Allah'ın mümin bir kulunu inkâra sürüklemesinin mümkün olduğu izlenimini vermektedir. Oysa burada böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Burada Hz. Şuayb'in kullandığı ifade, Allah'a karşı bir tevazu ve boyun eğme tavrının örneğidir. Yoksa Allah'ın, onlardan küfre dönmeyi isteme ihtimali yoktur.³⁰⁴

Taberi'nin, Suddî'den (128/745) aktardığı bir rivayet bu görüşü destekler mahiyettedir. Rivayete göre Hz. Şuayb, kullandığı bu üslubla kavmine şöyle söylemiş olmaktadır: *“Allah bizi kurtarmışken sizin şirk üzere kurulu (batıl dininize) dönmemiz olacak iş değil! Meğerki Allah dilemiş ola! Allah ise şirki dilemez. Ancak O, her şeyi kuşatan ilmiyle bizim bilimiz dışında bir şey biliyor olabilir.”*³⁰⁵

Allah, mümin kullarını küfre döndürmeyi dilemekten münezzehtir.³⁰⁶ Ancak Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı bilincinde olan müminlere, konuşmalarında Allah'ı tazim ve yüceltme niyetiyle hep ihtiyatlı bir tavır takınmaları öğütlenir. Hz. Şuayb'ın, kavminin dinine girmesinin Allah dilemedikçe mümkün olmayacağını söylemesi, Allah'ın kudretini ve yüceliğini övmek içindir. Yoksa Allah, sebepsiz yere masum, mümin kulunu sapkınlığa sürükleyecek değildir. O, kendi isteğiyle iman etmeyi dileyeni doğru yola ulaştırır ve onun hidayetini arttırır.³⁰⁷ Kim de doğru yoldan sapmayı dilerse, adaleti ve hikmeti gereği onu saptırır.

Ayette müminlerin din değiştirmelerinin Allah'ın meşietiyile istisna edilmesinin, onların Allah'a olan teslimiyetlerinin bir ifadesi olduğunu da söyleyebiliriz. Yine Hz. Şuayb'ın kullandığı *“Başarım Allah'ın yardımına bağlıdır.”* (Hud 11/88) sözü buna örnektir.³⁰⁸ Bu ifadeler kâfirlere, müminlerin dinlerinden asla dönmeyecekleri gerçeğini ifade etmek için de söylenmiş olabilir. Bu ayet, ne “Allah'ın küfrü fiili olarak dilediğini” söyleyen Eş'arilere, ne de “Allah'ın, kulların hayrı için olanı dilemesi zorunludur” diyen Mutezileye delil olamaz. Allah, kullarının küfrünü fiili olarak dilemez. Hikmeti ve lütfu gereği onlar için

³⁰⁴ Esed, a.g.e, s. 290.

³⁰⁵ Taberi, a.g.e, IX/2.

³⁰⁶ Zemahşeri, a.g.e, II/475.

³⁰⁷ Şa'râvi, a.g.e, VII/4245.

³⁰⁸ Şevkânî, *Feth-ul Kadîr*, II/256.

en yararlı olanı seçer. Bunu ise mecbur olduğundan yapmaz.³⁰⁹

İmam Râzi, bu ayetten yola çıkarak Allah'ın küfrü dilemiş olduğunu söylemekte ve Mutezileyle polemige girmektedir.³¹⁰ Ancak ayette Allah'ın dilemesinden bahsedilmediği açıktır. Yine ayette, Allah'ın küfrü dileyip dilemediği meselesine de değinilmez. Bu ise Râzi'nin, meşiet içerikli ayetleri tefsir ederken mezhebi önkabullerden hareket ettiğini gösterir.

Neticede bu ayette, insanın dilemesiyle, Allah'ın dilemesi arasındaki ilişkinin mahiyetine değinilmemekte, müminlerin her işlerinde rablerini överek, onun mutlak kudretini ve yüceliğini hesaba katarak hareket ettiği, Şuayb (a.s) peygamberin ağzından örneklendirilmektedir.

Hız. İbrahim'in kavmine söylediği şu söz de, tıpkı Hız. Şuayb'in kavmine söylediği söze benzemektedir.

“Bunun üzerine kavmi onunla tartışmaya girişti. İbrahim onlara şöyle dedi: “Allah bana doğru yolu göstermişken siz hâlâ O'nun tek gerçek ilah/tanrı olup olmadığı hususunda benimle tartışıyorsunuz, öyle mi!? Sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden ben hiçbir zaman korkmam. Rabbin dilemedikçe onlar bana hiçbir şey yapamaz. Rabbinin ilmi herşeyi kuşatmıştır. Artık iyice bir düşünmez misiniz?” (En'am 6/80)

Görüldüğü üzere ayette, Hız. İbrahim putların kendisine hiçbir zarar veremeyeceğinden emin olmasına rağmen, bu sözünü Allah'ın meşietiyle istisna etmiştir. Bu davranış onun, putların zarar verebilme ihtimalini öngördüğünden değil, her işinde Allah'ı anmak ve yüceltmek isteğinden kaynaklanır.

Kur'an'da, peygamberlerin ağzından işlerinin sonunda “inşallah” (Allah dilerse) ifadesinin kullanılmış olmasına dair diğer örnekler ise; Hız. İsmail, Hız. Musa ve Hız. Yusuf'a aittir. Oğlunu kurban etmekle emrolunan Hız. İbrahim, oğluna bu hüküm hakkındaki fikrini sorduğunda, çocuğun cevabı şu şekilde olur³¹¹: *“Ey babacığım” dedi, “sana emredilen neyse onu yap! İnşallah beni sıkıntıya göğüs gerenler arasında bulacaksın!” (Saffat 37/102)*

³⁰⁹ Rıza, Reşid, a.g.e, IX/6.

³¹⁰ Razi, a.g.e, V/316-318.

³¹¹ Kitab-ı Mukaddes'te, Hız. İbrahim'e boğazlaması emredilen çocuk İshak (a.s) olarak geçmesine karşın, Kur'an'da çocuğun ismi açıkça zikredilmemiştir. [bk. Kitab-ı Mukaddes, Yaratılış 22. bab; Kur'an, Saffat 37/101-108] Müslüman Alimlerin büyük çoğunluğu ise, bu ayette bahsi geçen çocuğun Hız. İsmail olduğu

Burada, Hz. İsmail'in karşılaştığı zorluğu aşacağını ifade ederken, "bu işe Allah'ın meşietinin taalluk edip etmeyeceğini bilmediğinden dolayı "inşallah" lafzını kullanmıştır" demek mümkün değildir. Hz. İsmail bu sözlerle, başına gelen zorluğa göğüs germe noktasında kararlı olduğunu ifade etmiştir. "inşallah" lafzını kullanmış olması, onun bu hususta Allah'ı hesaba katarak hareket ettiğine işaret eder. Her işte Allah'ın adını anma ve O'nu yüceltme nevinden bir davranış olan "yapılacak her iş hakkında inşallah demek", Allah'a teslimiyetin ifadesidir ve asla tüm insan davranışlarını Allah'ın dilediği anlamına gelmez.

Hz. Yusuf'un, ailesinin Mısır'a gelmeleri üzerine söylediği sözde benzer kullanıma sahiptir:

"(Hep beraber Mısır'a hareket ettiler). Nihayet Yusuf'un yanına vardıklarında (Yusuf) ana babasını kendine çekip kucakladı ve: "Allah'ın dileğiyle güven içinde Mısır'a girin!" dedi." (Yusuf 12/99)

Ayetin bağlamından anlaşıldığı üzere, Hz. Yusuf bu sözü, ailesi Mısır'a girdikten sonra söylemiştir. Dolayısıyla bu, inşallah lafzının sadece gelecekte vuku bulması beklenen işler için değil, yaşanmakta olan olaylar içinde kullanılabileceğine işaret eder. Dolayısıyla bu, kelamcı müfessirler tarafından ileri sürülen, "İnşallah lafzının, her şeyin Allah'ın meşietiyile oluştuğu bilinciyle söylendiği" yönündeki görüşlerini geçersiz kılmaktadır.

İnşallah lafzının Hz. Musa diliyle kullanımı ise, tıpkı Hz. İsmail'de olduğu gibi onun yapacağı işte kararlı oluşuna dalalet eden ifadelerle beraber gelir. Kehf suresinde Hz. Musa'yla, kendisine Allah tarafından ilim verilmiş kişi arasında geçen konuşmada, ilim verilmiş kişinin Musa'ya kendisiyle yolculuk yapmaya güç yetiremeyeceğini söylemesi üzerine, Musa'nın cevabı şu şekilde olur: *"(Musa:) "İnşallah (Allah dilerse), beni sabırlı biri olarak bulacaksın" dedi. Ve ben hiçbir konuda sana uyumsuzluk göstermeyeceğim!" (Kehf 18/69)*

Görüldüğü üzere bu ayette de meşiet, Hz. Musa'nın sabırlı olacağı yönündeki kararlı ifadeleriyle beraber kullanılmıştır. Bu ayet, yapılacak her iş için "İnşallah" lafzının kullanılmasını öğütleyen Kur'anî öğretinin, Hz. Musa şahsındaki temsilidir. Bazıları Hz. Musa'nın "inşallah beni sabırlı biri bulacaksın" demesine rağmen, karşılaştığı olaylar nedeniyle her seferinde kendisini müdahale etmek zorunda hissetmesinden yola çıkarak,

noktasında hemfikirdir. Bu konu hakkında kaleme alınmış olan kapsamlı bir çalışma için bk. el-Ferâhî, Abdulhamid, "er-Ra'yul-Sahîh fi Men Huve'z-Zebîh", Dar-ul Kalem, Dımaşk, 1999.

peygamberlerin yalan söylemelerinin mümkün olduğu sonucuna ulaşmıştır. İmam Râzi bu yaklaşıma cevap sadedinde şunları söylemektedir: “Buradaki “inşallah” lafzı şek bildiren bir sözdür. Dolayısıyla bu sözden hareketle Hz. Musa’nın yalancı olarak nitelenemez. Zira Hz. Musa bu sözüyle, “Eğer Allah sabırlı olmamı dilerse sabırlı olacağım” demek istemiştir. Bu ise Allah’ın, onun sabırlı olmasını isteyip istememesinin şüpheli olduğunu gösterir. Bu durum Allah’ın, bazen kulundan emrettiği şeyleri istememesini gerekli kılar. Bu ise bizim, “Allah, istemediği bir şeyi emredebilir” sözümüzün doğruluğuna işaret eder. Mutezile bu sözün, edeb kurallarına riayet etme adına, gelecekte yapılacak bir iş için söylenen bir zikir/Allah’ı anma lafzı olduğunu söylemiştir.”³¹²

Görüldüğü üzere Râzi, “inşallah” lafzına metafiziksel anlamlar yüklediği için, ayetten alakasız sonuçlara ulaşmaktadır. Buna karşın Razi’nin, Mutezili âlimlerden aktardığı görüş çok daha isabetli görülmektedir. Buna göre her iş için “inşallah” demek, ahlaki bir davranış olup, Allah’a tazim ve övgüde bulunmak için kullanılır. Ancak Razi, Mutezilenin “inşallah” lafzına yüklediği anlama itiraz etmekte ve şunları söylemektedir: “Onlara şöyle denir: Bu edep gereği söylenen sözün manası, gerçekleşmesi beklenen işin vukuu halinde anlamlıdır. Eğer inşallah lafzının kullanıldığı iş gerçekleşmezse, bu batıl sözü söylemenin edep neresinde?”³¹³

Meşietin Allah’ın dilemesinden bahsettiği kabulüyle yapılan yorumların ne tür yanlış anlamalara ve gereksiz tartışmalara yol açtığına bir kez daha şahit oluyoruz. Mutezile’nin dediği gibi, ayette “inşallah” lafzının edebe riayet gereği, Allah’ı anmak ve yüceltmek maksadıyla kullanılan bir ifade olduğu açıktır. Ancak Râzi, meşiete farklı manalar yüklediği için olmadık sonuçlara ulaşmaktadır. En iyisi, ayetlerin sade ve anlaşılır manalarıyla yetinmektir. Bunun dışındaki yorumlar teolojik spekülasyon yapmaktan öte bir fayda sağlamayacaktır.

İnşallah lafzının tazim ve övgü içeren bir manada kullanımına dair başka bir örneğe, Hz. Şuayb’le, Hz. Musa arasında geçen bir diyalogta rastlamaktayız. Hz. Musa’ya bir kızıyla

³¹² Razi, a.g.e, VII/485.

³¹³ Razi, a.g.e, ay.

evlenmesi karşılığında yanında çalışmasını teklif eden Hz. Şuayb³¹⁴, Allah dilerse kendisini salih insanlardan bulacağını ifade etmiştir:

“Şuayb, “Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın” dedi.” (Kasas 28/27)

Hz. Şuayb’ın, Hz. Musa’ya yönelik olarak söylediği, “inşallah beni salihlerden bulacaksın” sözü, onun ıslah ve güzellikle muamele etmek istediğine delalet eder. Hz. Şuayb bu ifadeyi, Allah’tan tevfik ve yardım istemek manasında kullanmıştır.³¹⁵ Yoksa o bu sözle, “Allah dilerse salihlerden olacağım. Eğer Allah böyle olmasını dilemezse aksi davranışlar sergileyeceğim.” demiş olmamaktadır.³¹⁶ Bu ifade, Hz. Şuayb’ın Allah’ı anmak için söylediği bir sözdür ve hiçbir metafiziksel anlam içermemektedir.

Yukarıda “inşallah” lafzının övgü ve tazim içeren bir manada kullanımına dair Peygamber kıssalarından örnekler verdik. Kur’an’da bu lafzın kullanımına dair üç farklı örnek daha vardır. Bunlardan ikisi bahçe sahipleri kıssası ve Bakara suresindeki inek kıssasında yer alırken, üçüncü örnekte “inşallah” lafzı bizzat Allah tarafından kullanılır. Bu üç kullanımda da “inşallah lafzı”, Allah’ı anmak ve yüceltmek amacıyla kullanılır ve bu pasajlarda meşiet hakkında kelamcı müfessirler tarafından ileri sürülen görüşlere yer verilmez.

Bakara suresinde, Allah’ın inek kesmekle mükellef kıldığı İsrailoğullarından bir grubun, Hz Musa’ya yönelik olarak söyledikleri şu sözler, meşietin övgü ve tazim manasında kullanımına örnektir:

“Onlar: “Rabbine bizim için dua et de onun nasıl olacağını bize (daha açık) bildirsin, (çünkü) bize göre tüm sığırlar birbirine benzer ve sonra, Allah dilerse(inşallah) biz elbette doğru yola yöneliriz!” dediler.” (Bakara 2/70)

İmam Râzi bu ayetin tefsirinde, Mutezile’yle Eş’ariler arasında tartışma konusu olan meşietin ezeliyeti ve muhdesliği meselesine değinmekte ve bu ayetten hareketle Allah’ın istemediği bir şeyi emredebileceği sonucuna ulaşmaktadır.³¹⁷ Ayette bu tür meselelere

³¹⁴ Kur’an’da, Hz. Musa’nın kızıyla evlendiği kişinin ismi açıkça zikredilmemesine rağmen genel kanaat bu kişinin Hz. Şuayb olduğu yönündedir. Buna karşın Tevrat’ta, Hz. Musa’yla kızını evlendiren kişi Reuel ve Midyanlı Kâhin Yitro isimleriyle anılmaktadır. Bk. Mısırdan Çıkış: 2/15-21; 3/1-2.

³¹⁵ Razi, a.g.e, VIII/591.

³¹⁶ Zemahşeri, a.g.e, IV/496.

³¹⁷ Razi, a.g.e, I/549.

değnilmediği açıktır. Daha önceki örneklerde gördüğümüz üzere, buradaki inşaallah lafzı Allah'ın dilemesinden bahsetmez. Sadece Allah'ı anmak için kullanılır.

Fetih suresinde ise “inşaallah” lafzının bizzat Allah tarafından kullanıldığını görmekteyiz:

“Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. İnşaallah (Allah dilerse) siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.”

Hiç şüphesiz burada, Hz. Peygamber ve beraberindekilerin Mescid-i Haram'a girmelerinin, bu olaya metafiziksel anlamda Allah'ın meşietinin taalluk etmesiyle meydana geldiğinden bahsedilmemektedir. Tıpkı Hz. Yusuf'un, ailesi Mısır'a geldiğinde söylediği “inşaallah güven içinde Mısır'a girin” sözüne benzer bir şekilde; burada Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Mekke'ye girişinin, Allah'ın kontrolünde gerçekleşmiş bir olay olduğunu vurgulamak için “inşaallah” ifadesi kullanılmıştır.

1.7.3. “Maşallah” Lafzının Allah'ı Övmek ve Yüceltmek Anlamında Kullanılışı

Bahçe sahipleri kıssasında, Allah'ı ve ahireti inkar ederek malının sonsuza dek yok olmayacağını sanan ve bununla arkadaşına karşı büyüklük taslayan kişinin durumu anlatılır. Bahçesinin yerle bir edildiğini görmesi üzerine, Allah'a şirk koştığı için pişman olan kişiye, arkadaşı tavsiye niteliğinde şu sözleri söylemiştir:

“Yazık, keşke bahçene girerken “Allah'ın dilediği olur(Maşallah), çünkü yaratıcı güç ancak Allah'ın elindedir(La havle ve la kuvvete illa billah) deseydin! Mal ve evlatça, gördüğün gibi senden daha güçsüz isem de” (Kehf 18/39)

Allah'ı ve ahireti inkâr ederek büyüklük taslayan kişinin başına gelenlerin anlatıldığı bu kıssada, inkârcı kişiye arkadaşı tarafından Allah'ı hesaba katmadan ve onu anmaksızın hiçbir iş yapmaması tavsiye edilir. Ayette bahçesi yerle bir edilen şahsın başına gelenler, “maşallah” sözünü söylemediği için gelmiş olamaz. Tüm bunlar onun başına, Allah'ı ve ahireti inkâr edip, malıyla büyüklük taslamasından gelmiştir. Bu ayetten hareketle, “bu şahıs her şeyin Allah'ın meşietiyile oluştuğunu inkâr ettiği için cezalandırıldı.” türünden sonuçlara ulaşmak mümkün değildir.

Günümüz Müslümanlarının, şaşırtıcı ya da endişe verici bir olayla karşılaştıklarında söyledikleri, “Maşallah la havle ve la kuvvete illa billâh” sözünün kaynağı bu ayet ve bir

takım hadis rivayetleridir. Allah’a teslimiyetin dildeki ifadesi olan bu ve benzeri lafızlar, yapılan işlerde Allah’ın rızasının gözetildiğine işaret etmek ve O’nu anmak için kullanılır. “Maşallah” lafzı günümüzde daha çok Allah’ın kudretini anmak ya da halk arasında revaç bulan nazar inancına binaen, çocuklar ya da değerli eşyaları (ev, araba vb.) nazardan korumak amacıyla kullanılır. Bu lafzın, Allah’ın kudretini anmak için kullanılması tamamıyla Kur’an’daki kullanımıyla uyumlu iken, nazar inancına binaen kullanımı bir takım dinde aslı olmayan uygulamalar içermektedir.³¹⁸

İmam Razi bu ayette, kâinata her şeyin Allah’ın meşietiyile olduğu, Allah’ın kâfir kulundan iman etmesini istemediği vb. kelami görüşlere ulaşmakta ve her zaman olduğu gibi Mutezileyle polemige girmektedir.³¹⁹ Ancak ayette bu ve benzeri düşüncelere yer verilmediği açıktır.

1.8. Allah’ın Dilediğini Yapabilecek Kudrette Olduğuna Vurgu Yapan Diğer Bağlamlar

Buraya kadar incelemeye çalıştığımız “şâe” fiili ve türevlerinin zikredildiği bağlamlarda, meşietin genellikle Allah’ın kudretine vurgu yapan bir manada kullanıldığını ve kelimacılar tarafından ileri sürülen metafiziksel anlamlar içermediğini gördük. Kur’an’da, meşietin bu bağlamlar dışında kullanımına dair örnekler de vardır. Bu ayetlerde vurgu, retorik olarak Allah’ın kudretine yapılır ve bunlar Allah’ın keyfi tasarruflarda bulunmayacağına işaret eden bağlamlara sahiptir.

1.8.1. Allah’ın, Dilediğini Yapmaya Muktedir Oluşu

Kur’an’da Allah’ın kudretine vurgu yapmak için kullanılan ifadelerden biri de “Allah’ın dilediğini yapabileceği” şeklinde gelir. (Âl-i İmran 3/40; İbrahim 14/27; Hac 22/18) Bu ifade bağlamından soyutlanarak okunduğunda, bazı müfessirler tarafından ileri sürülen “Allah’ın keyfi tasarruflarda bulunabileceği” görüşüne delil olabilecek niteliktedir. Ancak ayetler, bağlamları ve Kur’an bütünlüğü dikkate alınarak okunduğunda, bu pasajlarda asıl vurgulanmak istenen mananın Allah’ın keyfi meşieti değil, O’nun her şeye güç yetirebilirliği olduğu görülür.

³¹⁸ Mesela, “maşallah” yazılı nazar boncuklarının bebeklere ya da ev ve araba gibi değerli mallara asılarak, bunun onları koruyacağına inanılması; ya da birinin “maşallah” demeksizin, bir çocuk ya da eşya hakkında övücü sözler söylemesinin bir takım zararlara yol açabileceği inancı buna örnek olarak gösterilebilir.

³¹⁹ Razi, a.g.e, VII/464-465.

İbrahim suresindeki bir ayette, Allah'ın iman edenleri dünya ve ahirette destekleyeceği, zalimleri ise saptıracağı ifade edildikten sonra, O'nun her istediğini yapabilecek güçte olduğu vurgulanır:

“Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapabilir.” (İbrahim 14/27)

Görüldüğü üzere ayette, Allah'ın kimleri doğru yola iletip, kimleri saptıracağı açıklandıktan sonra; Allah'ın dilediğini yapabileceği vurgulanıyor. Bu, Allah'ın söz konusu fiilleri keyfi olarak yapmadığının en açık kanıtıdır. Zemahşeri, ayetteki “Allah dilediğini yapabilir” ifadesini, “Allah, hikmetin gerekliliklerine göre bunu yapar. Çünkü Allah'ın meşiet, hikmetine tabidir. Bu, müminleri desteklemek, zalimleri ise saptırmak şeklinde tezahür eder” şeklinde yorumlarken³²⁰, İmam Râzi bu ifadeden, “Allah -kullarına- dilerse hidayet eder, dilerse saptırır. O'na, yapmış olduğu fiilden dolayı itiraz edilemez” sonucuna ulaşır.³²¹

Zemahşeri Allah'ın adaletini öncelediği için, Allah'ın söz konusu fiilleri hikmete uygun bir şekilde yapacağını söylerken, Razi; bunu nasıl isterse öyle yapacağını ve O'na fiillerinden dolayı itiraz edilemeyeceğini ifade ederek, Allah'ın keyfi olarak hareket edebileceği izlenimi uyandırmaktadır. Zemahşeri'nin yorumu Allah'ın adaletine daha uygundur. Ancak meşietle Allah'ın dilemesinden bahsedilmediğini ön plana çıkarmak daha faydalı olacaktır.

Hac suresinde de benzer bir kullanımla karşılaşırız. Bu ayette de vurgu, retorik olarak Allah'ın kudretine yapılır:

“(Ey İnsanoğlu) göklerde ve yerde var olan her şeyin, -güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların ve hayvanların- Allah'ın (kudret ve yüceliği) önünde yere kapandığını görmüyor musun? Ve insanların bir kısmı (Allah'a bilinçli olarak baş eğmektedir); ama niceleri de (O'na karşı geldikleri için öte dünyada) kaçınılmaz biçimde azabı hak edecekler. Allah'ın (Kıyamet Günü'nde) alçalttığı kimseyi onurlandırabilecek kimse yoktur. Çünkü Allah, dilediği her şeyi yapabilir.” (Hac 22/18)

³²⁰ Zemahşeri, a.g.e, III/379.

³²¹ Razi, a.g.e, VII/94.

Bazen Allah'ın kudretine vurgu yapan meşiet içerikli ayetler “lev” şart edatı ile birlikte kullanılır. Bu ayetlerdeki temel fikir, Allah'ın söz konusu fiilleri yapmaya güç yetirebileceği manası üzerine yoğunlaşmaktadır. Müşriklerin inkâr ve istihza içeren bir tavırla, Hz. Peygamber'in kendileri gibi yeyip içen ve çarşılarda gezen biri oluşuna şaşırarak söyledikleri: *“Yahut kendisine (Allah tarafından) bir hazine verilseydi yahut (zahmetsiz) yeyip içtiği (tulsımlı) bir bahçesi olsaydı ya!”* Ve bu zalimler (birbirlerine): *“Eğer (Muhammed'e) uyacak olsaydınız, büyülenmiş bir adamdan başkasına (uymuş, olmazdınız)!”* diyorlar.” Furkan/8 sözüne cevap olarak gelen 10. ayette şöyle buyrulur: *“Dilerse sana, (onların dile getirdiği) bu şeylerden daha hayırlısını -içlerinde derelerin, ırmakların çağıldadığı hasbahçeler- verebilecek ve senin için köşkler, konaklar yapabilecek olan (Allah) ne yüce, ne cömerttir!”* (Furkan 25/10)

Bu ayette de vurgu, Allah'ın Hz. Peygamber'e söz konusu nimetleri verebilecek güçte olduğu anlamı üzerinedir.

Bazı ayetlerde ise meşiet, istisna edatı ile birlikte kullanılmakta ve söz konusu fiillerin Allah'ın kontrolünde gerçekleşiyor oluşuna işaret etmektedir. Bir ayette Allah'ın, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı okuyacağı ve Allah'ın dilemesi haricinde bundan hiçbir şeyi unutmayacağı ifade edilir: *“Sana (Kur'an'ı) okutacağız, unutmayacaksın. Meğerki Allah (unutmanı) dilemiş ola; Çünkü (yalnız) O'dur (insanın) kavrayışına açık olan her şeyi ve (ondan) gizli olanları bilen.”* (A'lâ 87/6-7)

Bu ayetteki ifadelerin mefhumu muhalifinden hareketle, Allah'ın Kur'an vahyinin bir kısmını Hz. Peygamber'e unutturduğu sonucuna ulaşabilir. Nitekim bazı müfessirlerin yorumu bu yöndedir. Buna göre, hükmü ve tilaveti nesh olan ayetler, vahyin Allah tarafından unutturulan kısmıdır.³²²

Ferrâ (207/822) ise, burada meşietin istisna edilmesinin, Allah'ın; Hz. Peygamber'e vahiyden hiçbir şey unutturmayacak oluşuna işaret ettiğini söylemektedir. Ferra'ya göre: *“(Allah'ın dilemesi hariç) sözü “Allah bunu dilemeyecek anlamına gelir.” bu ayetteki kullanım tıpkı şu ayetteki gibidir: “Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun.”* Hud/107 Mesela sen şöyle dersin: *“İstediğim dışında, sana her ne*

³²² Bk. Taberi, a.g.e, XXX/154; Zemahşeri, a.g.e, VI/357.

istersen vereceğim.” Bu şu anlama gelir: “Ben seni engelleyinceye dek istediğini alabilirsin” burada senin niyetin onu engellemektir.”³²³

Râzi'nin Kelbi'den (146/763) aktardığı görüşe göre, bu ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber hiçbir şey unutmamıştır. Buna göre unutmanın meşietle istisna edilmesi, tıpkı inşallah sözünde olduğu gibi Allah'ı anmak için kullanılmıştır.³²⁴

Ferrâ'dan aktardığımız yaklaşıma göre, meşietin istisna edatıyla kullanımı bazen nefiy anlamında kullanılmaktadır. Bu görüşü kabul edecek olursak, Allah bu ayette, Hz. Peygamber'e vahyin bir kısmını unutturacak oluşundan değil, unutturmuyacak oluşundan bahsetmektedir. Bu ayette, kâinatta her şeyin Allah'ın keyfi meşietiyile olduğu yönündeki görüşe yer verilmez. Burada vurgu, Hz. Peygamber'in vahyi Allah'ın kontrolünde unutmaksızın alacağı manası üzerinedir.

1.8.2. Cennet ve Cehennemde Kalış Süresinin, Allah'ın Meşietine Bağlanması

Cennet ve cehennem'de kalış sürelerinin Allah'ın meşietiyile istisna edildiği ayetlerde de aynı üslupla karşılaşırız. Ferrâ'nın ifade ettiği üzere, bir fiilin “şâe” fiiliyle istisna edilmesi, konuşmacının söz konusu fiili dilemeyeceği anlamında kullanılır. İşte, En'am/128 ve Hud/107-108'inci ayetlerde, cennet ve cehennemde kalış süresinin meşietle istisna edilmesi de bu anlamdadır:

“(Allah), onların hepsini topladığı gün, cinlere: “Ey cin topluluğu! İnsanların çoğunu yoldan çıkardınız” der. İnsanlardan cinlerin dostu olanlar da şöyle derler: “Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık. Nihayet bize tayin ettiğin vademize ulaştık.” Allah da: “Sizin durağınız cehennemdir. Orada, Allah'ın dilemesi müstesna, ebedi olarak kalacaksınız” der. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.” (En'âm 6/128)

“Bedbaht olanlar (dünyadayken yaptıklarından ötürü) ateşte (yaşayacak) ve orada ah çekip inleyecekler. Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun. Çünkü Rabb'in, istediğini yapabilendir. Mutlu kılınanlar ise

³²³ el-Ferra, Ebi Zekeriya Yahya bin Ziyad, *Meâni'l-Kur'an*, Âlem-ul-Kutub, Beyrut, 1983, III/256; Âlusi, a.g.e, XXX/404-405; Razi, a.g.e, XI/131. Benzer bir yorum İmam Taberi tarafından dilcilere ait bir görüş olarak nakledilmektedir. Bk. Taberi, a.g.e, ay.

³²⁴ Razi, a.g.e, a.y.

cennettedirler. Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun. Bu, kesintisiz bir vergidir!” (Hud 11/106-108)

Cennetteki yaşamın ebedi olduğu fikrine nazaran cehennemde kalış süresi âlimler tarafından tartışılmıştır. “*Ehl-i Sünnet’in kahir ekseriyeti, Mutezile, Şia ve Hariciler ahirette kâfirlere uygulanacak azabın ebedi olduğu fikrini savunurken; Taberi, İbn Kayyim el-Cevziyye ve daha pek çok Sünni âlimin eserlerinde yer alan bazı kayıtlar, en azından İslam’ın ilk dönemlerinde böyle bir ittifakın olmadığını; zira sahabeden Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes’ud, Abdullah b. Amr, Ebu Hureyre, Cabir b. Abdullah ve Ebu Said el-Hudri; Tâbiundan Şa’bî, Abd b. Humeyd ve İshak b. Râheveyh gibi büyük selef âlimlerinin cehennemdeki azabın uzun bir süre devam ettikten sonra nihayete ereceği fikrini savunduklarını belgelemektedir.*”³²⁵

Cehennem azabının ebedi olmadığı fikri Mevlana Celâleddin-i Rûmî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbnu’l-Vezir’in yanı sıra Musa Cârullah Bigiyef ve İsmail Hakkı İzmirli gibi bazı son devir âlimleri tarafından benimsenmiş³²⁶ olmakla birlikte, Ehl-i Sünnet ulemasının kahir ekseriyeti azabın sonsuzluğuna ilişkin yorumu bir inanç umdesi olarak algılamıştır.³²⁷ Cehennemde kalış süresinin meşietle istisna edildiği ayetler, Hulûd kelimesinin eski Arapçada “*bir yerde uzun süre kalmak*”³²⁸ gibi anlamlara gelmesi ve Nebe/23. ayetle birlikte; azabın sonluluğunu savunanların en güçlü argümanlarındandır. Buna göre Hud suresi 107. ayette, “Rabbinin dilediği hariç, (onlar) gökler ve yer durdukça o ateşte ebedi kalacaklardır.” denmesi, buradaki yer ve göklerden maksadın, fâni dünyadaki yer ve gökler olması hasebiyle cehennemın sonlu olduğuna işaret etmektedir.³²⁹ Buna karşın İmam Taberi, “*gökler ve yer yerinde durdukça*” ifadesinin, eski Arapçada “*sonu gelmeyen süre*” ya da “*sonsuz*” (ebed) anlamında mecaz olarak kullanıldığını söylemektedir.³³⁰

Burada bizi ilgilendiren asıl şey, cennet ve cehennemde kalış süresinin ebedi olup olmadığı meselesinden çok, bu sürenin Allah’ın meşietiyile istisna edilmesinin ne anlama

³²⁵ Taberi, a.g.e, XII/118-119; Öztürk, Mustafa, *Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2007, s. 255.

³²⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, DİA, İstanbul, 1991, IV/305.

³²⁷ Öztürk, a.g.e, ay.

³²⁸ Zemaşeri ayrıca, huld kelimesi hakkında, “*geç yaşlanan ve yaşlandığı halde bir tek dişi dahi eksik olmayan kişiyi Arapların mecazi manada “Muhlid” lakabıyla andıklarını*” söylemektedir. Bk. Zemaşeri, Mahmud bin Ömer, *Esâsu’l-Belâga*, Dâru’s-Sâdır, Beyrut, 2009, “hld” mad. , s. 169. ; Ayrıca Araplar, obalarda uzun zaman kalan ocak taşlarını da “*Havâlid*” diye isimlendirmişlerdir. Bk. İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, III/164-165.

³²⁹ Razi, a.g.e, VI/400.

³³⁰ Taberi, a.g.e, XII/117.

geldiğidir. Bu ayetlerde meşietin, ister ebedi, isterse sonlu bir süreden istisna edildiğini söyleyelim, buradaki meşietin Allah'ın kudretini ve yüceliğini anmak için kullanıldığı açıktır. Zira Hud 11/107. ayetin, “*Rabbin, istediğini yapabilendir.*” ifadesiyle son buluyor oluşu; burada Allah'ın ahiretteki kudret ve hâkimiyetine vurgu yapıldığının en açık kanıtıdır. Bu ayetlerde her bir insan hareketinin ya da insanların cennete ya da cehenneme girmelerinin, Allah'ın keyfi meşieti sonucu oluştuğundan bahsedilmez. Burada temel fikir, Allah'ın cennet ve cehennem ehline yönelik keyfi uygulamalarda bulunabileceği değil, insanların amellerine karşılık olarak cennet ya da cehennemde kalacak olmalarının, Allah'ın hâkimiyetinde ve kontrolünde gerçekleşecek oluşudur.

1.8.3. Ahirette, Allah'ın Dilemesi Dışında Hiçbir Şeyin Gerçekleşmeyecek oluşu

Meşiet içerikli kimi ayetlerde, Allah'ın kıyamet ve hesap gününün hâkimi oluşuna değinilir. Buna göre, kıyamet gününde birinci sura üflendiğinde Allah'ın diledikleri hariç herkes düşüp bayılacak ve o gün ancak Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimselerin şefaati fayda verecektir:

“(O Gün hesap) suru üflenecek ve yerde, gökte ne varsa hepsi, Allah'ın (hariç tutmak) istedikleri dışında, düşüp bayılacaklar. Sonra sur yeniden üflenecek; işte o zaman (yargı kürsüsü önünde) duranlar (hakikati) görmeye başlayacaklar!” (Zümer 39/68)

“Çünkü göklerde ne kadar çok melek olsa da, onların şefaati (hiç kimseye) en ufak bir fayda sağlamayacaktır. Meğerki Allah dilediği ve razı olduğu kimse için (şefaati) izni vermiş olsun.” (Necm 53/26)

Görüldüğü üzere bu ayetlerde çok sade bir dille Allah'ın kudretine vurgu yapılır. Birinci ayette, Allah'ın kıyamet gününün mutlak hâkimi olduğu fikri işlenirken; ikinci ayette, müşriklerin Allah'a rağmen kendilerine şefaati edeceklerini iddia ettikleri meleklerin, Allah istemedikçe kendilerine hiçbir faydalarının dokunmayacağı vurgulanmaktadır.³³¹ Bu ayetlerde, kimi kelam âlimleri tarafından ileri sürülen “Allah'ın keyfi meşieti/iradesi” fikrine delil olabilecek nitelikte değildir. Zira burada vurgu, Allah'ın mutlak kudretine yapılmaktadır.

³³¹ Kur'an'da şefaati konusunu ele alan kapsamlı bir çalışma için bk. Düzenli, Yaşar, *Kur'an'da Şefaati*, Pınar Yay. İstanbul, 2006.

1.8.4. Allah'ın, Dilerse Hz. Peygamber'e Gelen Vahyi Kesip, Dilediği Şeriatı Geçersiz Kılabileceği

Allah'ın kudretine vurgu yapan meşiet içerikli kimi ayetlerde ise, Allah'ın dilerse Hz. Peygamber'e gelen vahyi sona erdirip, dilediği şeriatı yürürlükten kaldırıp değiştirebilecek kudrette olduğuna vurgu yapılır:

“Andolsun, dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık; sonra bu konuda bize karşı kendine hiçbir yardımcı da bulamazdın.” (İsra 17/86)

“Allah (önceki mesajlarından) dilediğini yürürlükten kaldırır, dilediğini bırakır, pekiştirir, çünkü vahyin kaynağı O'nun katındadır.” (Rad 13/39)

İlk ayette Allah'ın, Hz. Peygamber'e gelen vahyi kesebilecek kudrette olduğuna değinilir. Ancak bir sonraki ayette, *“Ancak Rabbinden bir rahmet olarak böyle yapmadık. Çünkü O'nun sana olan lütfü büyüktür.” (İsra 17/87)* buyrulması Allah'ın bunu dilemediğini gösterir. Dolayısıyla burada vurgu, Allah'ın vahyi kesebilecek kudrette oluşandır. İkinci ayet ise, ehli kitabın inkârcı tutumlarına değinilen pasajdan hemen sonra gelmektedir. Allah, dilediği şeriatı yürürlükten kaldırıp, yerine bir başkasını koyabilir. Ancak bunu hikmet üzere yapacağı da şüphesizdir. Nitekim Kur'an'da Ehl-i Kitab'ın kendilerine tevdi edilen Tevrat'ı anlama ve anlatma sorumluluğunu yerine getiremedikleri ve birçok ilahi buyruğu tahrif ederek, Allah'ın ayetlerini az bir paha karşılığında sattıkları vb. tüm itâblar³³²; Kur'an vahyinin indirilişinin hikmetten uzak, keyfi bir tasarruf olmadığının en açık kanıtıdır. Dolayısıyla bunun Allah'ın keyfi meşieti sonucu oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

1.8.5. İnkârcıların, peygamberlere yönelik “Eğer Allah Dileseydi, Elçi olarak Melekleri Gönderirdi.” ifadesi

Hız. Nuh'un kavminin ileri gelen inkârcıları, onu şöhret ve güç peşinde koşmakla itham etmişler ve kendileri gibi insan olmasını, onun peygamberlik iddiasının batıllığına delil olarak öne sürmüşlerdir. Zira onlara göre Allah, elçi göndermek isteseydi, bir insanı değil melekleri göndermeyi tercih ederdi:

“Ama Nuh'un (a.s) kavmi içinde hakkı kabule yanaşmayan seçkinler çevresi: “Bu (adam) kendine sizin üstünüzde bir yer sağlamak isteyen, sizin gibi ölümlü bir kişiden başka

³³² Bk. Bakara 2/174; Âl-i İmran 3/77-187; Nisa 4/44.

biri değil ki!” dediler. “Çünkü Allah (bize bir mesaj ulaştırmak) isteseydi, herhalde melekleri gönderirdi; (üstelik) biz atalarımızdan asla buna benzer herhangi bir şey işitmedik!” (Mu’minûn 23/24)

Ad ve Semud kavimlerinin, kendilerini Allah’a kulluk etmeye davet eden peygamberlerine yönelik söylediği sözlerde buna benzerdir:

“Hani, onlara (Allah’ın) elçileri gelmişti ve önlerine serilmiş olanla (halen) bilgi ve kavrayış alanlarının dışında tutulan hakkında konuşmuşlardı (ve onlara): “Yalnız Allah’a kulluk edin!” (diye çağrıda bulunmuşlardı). Onlar, “Eğer” demişlerdi, “Rabbimiz (sizin söylediklerinize inanmamızı) dileseydi, (mesajının tebliğcisi olarak) melekler gönderirdi. Bakın işte biz, getirdiğinizi (iddia ettiğiniz) şeyde bir gerçek payı bulunduğunu inkâr ediyoruz!” (Fussilet 41/14)

Burada, Allah’a inanmakla beraber O’na bir takım ortaklar koşan inkârcıların, kendilerine elçi olarak insan gönderilmiş olmasını bahane ederek, peygamberlerinin davetini inkâr ettiklerine şahit olmaktayız. Zira onlara göre, insanlara elçi gönderilmek istenseydi bu, meleklerden seçilmeliydi. Bu ayetlerde inkârcıların, peygamberlerin beşer oluşunu bahane ederek Allah’ın kudretine vurgu yapan ifadeler kullandıklarını görürüz. Görüldüğü üzere, bu ayetlerde metafiziksel anlamda kâinatta her şeyin Allah’ın keyfi meşietiyile meydana geldiği yönündeki görüşe delil olabilecek nitelikte değildir.

1.8.6. “Şâe” Fiilinin Allah’a İsnat Edildiği Bağlamlara Dair Özet Değerlendirme

“şâe” fiilinin Allah’a isnat edildiği bağlamları inceleme konusu yaptığımız bu bölümde, Allah’ın meşietinden bahseden ayetlerin, meşiet hakkında kelamcılar tarafından sonraki dönemlerde ileri sürülen görüşlere mesnet teşkil edebilecek nitelikte olmadıklarını gördük. Bu kavrama Allah’ın dilemesinden bahsettiği yönünde anlamlar yüklemenin ne tür yanlış anlamalara yol açabileceğine dair verdiğimiz örnekler, meşiet içerikli ayetlerin mezhebi önkabullerden uzak bir şekilde okunması gerektiğini göstermektedir.

Zira Allah hakkında cevaplanması zor birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olan bu yaklaşım tarzı, Allah’ın adaleti başta olmak üzere Kur’anî birçok değeri anlaşılmasız kılmaktadır. Bazı müfessirler tarafından benimsenmiş olan, ayetleri Kur’an bütünlüğü, bağlamları ve yaşanan sosyal gerçekliklerden uzak, parçacı bir okumaya tabi tutan bu

yaklaşım nedeniyle, meşiet içerikli ayetlerin ilk nazil olduğu dönemdeki sade ve anlaşılır manalarını yakalamak oldukça güç hale gelmiştir.

Biz bu bölümde, Allah'ın meşieti hakkında kelami yorumun yol açtığı eksik ya da yanlış anlamaları gidererek, ayetlerin ilk dönemdeki manalarını tespit etmeye gayret gösterdik. Buna göre “şâe” fiilinin Allah'a nispet edildiği ayetlerin genelinde retorik olarak Allah'ın kudretine vurgu yapılmakta olup, bu ayetlerde bazı kelimeler tarafından ileri sürülen “tüm insan davranışları dâhil, kâinata her şeyin Allah'ın keyfi meşietiyle meydana geldiği” yönündeki görüşe kesinlikle değinilmemektedir. Bu ayetlerde Allah'ın meşieti/iradesinden bahsedildiği doğrudur. Ancak burada vurgu genellikle Allah'ın kudretine yapılır ve Allah'ın neyi, nasıl dileyeyeğine değinilmez. Birçok ayet, Allah'ın söz konusu fiilleri keyfi olarak yapmayacağından bahseden bağlamlara sahiptir.

2. “şâe” Fiilinin İnsana Nispet Edilişi

Kur'an'da sadece Allah ve insana isnat edilmekte olan “şâe” fiili, sadece 30 ayette insana nispet edilir. Bu ise meşietin, Kur'an'da Allah'a isnat edildiği kullanımlarına nispetle, yaklaşık yedide birlik bir oranına tekabül eder. Bu ayetlerde şu tür ifadelerin kullanılıyor olduğunu görmekteyiz:

[“Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin” , “Dileyen rabbine giden bir yol tutar” vb.]³³³ ; [Cennette müminlere her istediklerinin verileceği ve oraya diledikleri şekilde yerleşebilecekleri vb.]³³⁴ ; [“Hz. Âdem ve eşinin cennette/bahçede diledikleri gibi yiyebilecekleri”]³³⁵ ; [“Hz. Peygamber'in kendisinden izin isteyenlerden dilediğine izin verebileceği ve eşlerinden dilediğini bırakıp dilediğini yanında tutabileceği”]³³⁶ [“Hz. Süleyman'ın, kendisine dilediği biçimde kaleler, heykeller yapan cinleri”]³³⁷ ; İsrailoğullarına yönelik olarak [Kudüs'e girin ve ürünlerinden dilediğinizce yiyin] ifadesi³³⁸ ; [tarlanıza (kadınlardan kinaye) dilediğiniz şekilde girin]³³⁹; Müşriklerin Hz. Peygamber'e yönelik olarak, [İstesek bizde bu Kur'an'a benzer sözler düzebiliriz.] ve bazı hayvanlar hakkında,

³³³ Bk. Kehf 18/29; Furkan 25/57; Müzzemmil 73/19; Müddessir 74/37-55; İnsan 76/29; Nebe 78/39; Abese 80/12; Tekvir 81/28.

³³⁴ Nahl 16/31; Furkan 25/16; Zümer 39/34-74; Şura 42/22; Kaf 50/35.

³³⁵ Bakara 2/35; A'raf 7/19.

³³⁶ Nur 24/62; Ahzab 33/51.

³³⁷ Sebe 34/13.

³³⁸ Bakara 2/58; A'raf 7/161.

³³⁹ Bakara 2/223.

[Bizim dilediklerimizden başkası bu hayvanları yiyemez.] ifadeleri³⁴⁰; [Allah'ın, Hz. Davut'a dilediğini öğrettiği ve Hz. Yusuf'un Mısır'da dilediği her şeyi yapabildiği]³⁴¹; Hz. Şuayb'in kavminin dilinden [mallarımıza dilediğimizi yapmamızı senin namazın mı engelliyor?]; Hz. Musa'nın, kendisine Allah katından ilim verilmiş kişiye yönelik olarak [eğer dileseydin bu iş (yıkılmaya yüz tutmuş duvarı onarma) için bir ücret alabilirdin.]³⁴² ve müşriklere yönelik [(bu dünyada) dilediğinizi yapın]³⁴³ ifadeleridir.

Bu ayetlerde meşiet, bir şeyi yapmayı dilemek ve irade etmek anlamında kullanılmakta ve meşiet hakkında kelami ekollerce sonraki dönemlerde ileri sürülen yorumları ihtiva etmemektedir. Meşietin insana nispet edildiği bağlamlardan hidayet ve dalalet bağlamını istisna edecek olursak, bazı müfessirlerin ayetlerde geçmekte olan “şâe” fiili ve türevleri hakkında hemen hemen hiç söz serdetmemiş oluşu, Allah'ın ve insanın meşieti hakkında vuku bulan tartışmaların daha çok hidayet ve dalalet meselesi çerçevesinde şekillenmiş olmasından kaynaklansa gerektir.

Bu, müfessirlerin “şâe” fiilinin Allah'a isnat edildiği bağlamların bir kısmında kelami tartışmalara pek girmezken³⁴⁴; hidayet ve dalalet, azap ve mağfired gibi bağlamlarda kendi kelami önkabullerini ispatlama gayretine girmiş olmalarına paralel bir tavidir. Bu yüzden hidayet ve dalalet bağlamı dışında kalan ayetlerde polemiğe girilmemiş ve ayetlerde geçmekte olan “şâe” fiili ve türevleri yorumlanırken, ilk dönemde delalet etmiş oldukları sade manalarıyla yetinilmiştir. Dolayısıyla meşietin insana nispet edildiği bağlamlarda üzerinde durulması gereken en önemli bağlam, hidayet ve dalalet bağlamıdır. Çünkü bunun dışında kalan bağlamlarda meşiet, ilk dönemdeki sade ve anlaşılır manasıyla anlaşılıp yorumlandığından, bu ayetlerde geçmekte olan meşiet içerikli ifadeler, hakkında herhangi bir açıklama yapmayı gerekli kılmayacak kadar açık ve nettir.

2.1. Meşietin Hidayet ve Dalalet Bağlamında İnsana İsnadı

Dileyenin imanı ya da inkârı seçmede muhayyer olduğunu ifade eden ayetlerde, insanın bunlardan dilediğini seçme serbestliğine sahip olduğuna değinilmekle birlikte, burada asıl vurgulanmak istenen mevzu, insanın seçme hürriyeti değildir. Zira ilgili ayetler

³⁴⁰ En'âm 6/138; Enfal 8/31,

³⁴¹ Bakara 2/251; Yusuf 12/56.

³⁴² Hud 11/87; Kehf 18/77.

³⁴³ Fussilet 41/40.

³⁴⁴ Meşietin, yaratma ve kevnî olaylar bağlamında Allah'a nispet edildiği ayetler buna örnek gösterilebilir.

bağlamları dikkate alınarak değerlendirildiğinde, söz konusu ifadelerin büyük çoğunluğunun bir nevi tehdit formatında geldiği görülür.

İnsanın seçme hürriyetine sahip oluşunun meşiet içerikli ayetlerle delillendirilmesi, kelami mezheplerin ekolleşmesinden sonraki dönemde daha sık başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Söz konusu mezhebi ihtilaflar neticesinde, hidayet ve dalalet bağlamında insana nispet edilen ayetler, insanın inancını belirleme hususunda seçme hürriyetine sahip olduğunu savunan kişi ya da ekollerin, bu mesele hakkında karşıt görüş beyan edenlere karşı kullandığı en güçlü argümanları haline gelecektir.

Oysaki daha önce, hidayet ve dalalet bağlamında Allah'a nispet edilen meşiet içerikli ayetleri açıklarken değindiğimiz gibi, Kur'an'ın geneline serpiştirilmiş olan, iman edip salih amel işleyenlerin ödüllendirileceği, aksi davranışlar sergileyenlerin ise cezalandırılacağından bahseden ayetlerin tümü insanın seçme hürriyetine sahip oluşuna delil olabilecek niteliktedir.

Bunun da ötesinde Kur'an'ın, Hz. Peygamber'e vahyedilmiş olması ve uyarıcı ve müjdeleyici gibi sıfatlara sahip oluşu bile, tek başına insanın inancını belirlemede seçme hürriyetine sahip olduğunu anlamamız için yeterlidir. Ancak âlimlerin, insanın seçme hürriyetine sahip olup olmadığı meselesine mezhebi kabullerden hareketle yaklaşıyor olmaları, onları; görüşlerini delillendirirken meşiet içerikli ayetlerin dışında kalan birçok ayeti kullanmaktan imtina etmeye itmiştir.

Bunun neticesinde meşiet içerikli ayetler, insanın seçme hürriyetine sahip olup olmadığı meselesinde ilk başvurulacak ayetler arasındaki yerini almıştır. Hâlbuki bu ayetlerin birçoğu inkârcılara yönelik tehdit içermekte ve doğrudan insanın seçme hürriyetine sahip olup olmadığı ya da insanın meşietinin mahiyeti ve sınırı gibi sonraki dönemlerde ortaya atılan kelami görüşlerden bahsetmemektedir.

Bu yüzden insanın hidayeti ve dalaleti seçmede muhayyer olup olmadığı sorusunun cevabını, sadece meşiet içerikli ayetlerle sınırlı bir ayet grubunda aramak büyük bir yanılgıdır ve kaynağı kelami ekoller arasında vuku bulan tartışmalara uzanmaktadır. Dolayısıyla insanın seçme hürriyetine sahip olup olmadığı meselesini anlamının en sağlıklı yolu, bu sorunun cevabını Kur'an'ın tümünde aramaktır. Meşietin hidayet ve dalalet bağlamında insana nispet edildiği ayetlerin yorumuna dair örnekler verdiğimizde, söylediklerimiz daha da iyi anlaşılacaktır.

2.1.1. “şâe” Fiilinin Tehdit Formunda Kullanılışı

İnsanın seçme hürriyetine sahip olduğunu delillendirmek için başvuru ayetlerden ilk akla geleni Kehf suresi 29. ayettir:

“Ey Peygamber! De ki: “İşte bu Kur’an, rabbiniz tarafından vahyedilmiş bir kelimadır. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!” Biz zalimler/kâfirler için kendilerini alev katmanlarıyla saracak müthiş bir ateş hazırladık. İşte o korkunç ateşin içinde, “Bir damla su veren yok mu?” diye feryat ettiklerinde, kendilerine erimiş madeni andıran, buharı yüzleri kavuran bir su verilecektir. Bu içecek ne fena bir içecek, cehennem ne fena bir barınaktır!” Kehf 18/29

Ayette, inkârcılar cehennem azabıyla uyarılmakta ve dileyenin iman, dileyenin ise inkar etmekte serbest olduğu ifade edilmektedir. Bir önceki ayette de Hz. Peygamber inkârcılara itaat etmemekle emrolunmuştu: *“Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”* Kehf 18/28 Tüm bunlar ayetteki *“Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!”* ifadesinin, insanın seçme hürriyetinden daha ziyade inkârcılara yönelik tehdit manası içerdiğini gösterir.

Ayette geçen *“Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!”* ifadesini her müfessir, mensubu olduğu kelami ekolün görüşleri paralelinde yorumlamıştır. Mutezili müfessir Zemahşeri’ye göre bu ifade, insanın imanı ya da inkârı seçmede muhayyer oluşuna delildir. Bu ifadede emir sigasının kullanımıyla, sanki insan iki yoldan birini (iman ya da inkâr) seçmekle emrolunmuştur.³⁴⁵

İmam Râzi ise ayetin yorumunda Mutezile’yle polemiğe girmekte ve bu ayetten, insanın fiillerinde Allah’ın meşietinden bağımsız olduğu sonucunu çıkarmanın yanlış olduğunu söylemektedir. Ona göre insan, fiillerinde hem seçme hürriyetine sahiptir hem de o fiilleri yapmaya mecburdur. Ayetteki emir sigasında, talep içermeyen türden olduğunu söylemekte ve bu sözünü Hz. Ali’den gelen bir rivayetle desteklemektedir. Bu rivayete göre ayet sadece tehdit anlamı içermekte, insanın serbest iradesine değinmemektedir.³⁴⁶

İmam Taberi’de ayetin, kendisine hakikat açıklanmasına rağmen, inkârcı tutumunu

³⁴⁵ Zemahşeri, a.g.e, III/583; en-Nesefî, a.g.e, III/23.

³⁴⁶ Râzi, a.g.e, VII/459.

sürdürenler için tehdit anlamı içerdiğini söylemektedir.³⁴⁷ Ayetin yorumu hakkında en dikkat çekici olanı Âlusi'nin, Suddi ve İbn Atiyye'den (542/1147) aktardığı iki farklı görüştür. Âlusi'nin naklettiğine göre Suddî, bu ayetin, “*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*” İnsan 76/30 ayeti ile nesh edildiğini söylemektedir.³⁴⁸ Söz konusu görüşü, ayetin bağlamı ve Kur'an bütünlüğünü esas alarak değerlendirdiğimizde bunun zorlama bir yorum olduğu sonucuna ulaşırız. Mezhebi kabulleri ispatlama adına Kur'an ayetlerini işlevsiz kılma olarak tanımlayabileceğimiz bu yaklaşıma göre İnsan suresi 30. ayet, bu ayette sözü edilen insanın meşietini nesh etmektedir. Bu yaklaşıma göre, İnsan suresi inmezden önce kişi, imanı ya da inkârı seçmede muhayyerken, bu surenin inmesiyle insanın meşietini Allah'ın meşietine bağlanmıştır.

Âlusi'nin aktardığı ikinci rivayete göre ise İbn Atiyye, bir grubun İbn Abbas'tan gelen bir rivayeti delil göstererek ayette ki 'şâe' fiilinin failinin Allah olabileceğini söylediklerini aktarmıştır. Rivayete göre İbn Abbas, ayet hakkında şunları söylemiştir: “Allah kim için imanı dilerse o iman eder, kim içinde küfrü dilerse o inkâr eder.”³⁴⁹

Yukarıda ayetin yorumuna ilişkin verdiğimiz örnekler, meşiet içerikli ayetlere mezhebi önkabullerle yaklaşmanın, müfessirleri ne tür yanlış ya da gereksiz açıklamalar yapmaya ittiğini gösterir mahiyettedir. Ayetin inkârcılara yönelik tehdit anlamı içerdiği açıktır. İnsanın iman ya da inkâr etmesinin, bizzat kendi meşietini/iradesi ve tercihi ile olduğunun, “*Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!*” ifadesiyle delillendirilmesi³⁵⁰, muhtemelen Emeviler döneminde ortaya çıkan belirlenmiş kader tartışmalarının yaygınlaşmasından sonraki dönemlerde daha çok kullanılır olmuştur.

Sonuç olarak ayette, inkâr yolunu tercih edenler şiddetli bir azaba uğratılmakla tehdit edilmekte ve burada her ne kadar insanın imanı ya da inkârı tercih edebileceğinden bahsedilmiş olsa da, Kur'an'ın ilk nazil olduğu dönemde tartışma mevzu olmayan, insanın meşietinin sınırları ve seçme serbestliğine sahip olup olmadığı gibi meselelere değinilmemektedir. Bu ayette inkârcılara sanki şöyle denilmektedir: “*İster iman edin, isterseniz etmeyin. Ancak iman edip doğru yola girmezseniz, cehennem azabıyla cezalandırılacaksınız.*”

³⁴⁷ Taberi, a.g.e, XV/238. ; es-Sa'di, a.g.e, s. 437.

³⁴⁸ Âlûsi, a.g.e, XV/358.

³⁴⁹ Âlûsi, a.g.e, ay.

³⁵⁰ Bk. el-Maturîdî, *et-Te'vilât*, III/227.

Meşietin tehdit anlamında kullanıldığı ayetlerden biri de Müddessir suresinin 37. ayetidir: “*Keza o cehennem ateşi, insanlar için, yani gerek içinizden iman edip imanlarına yaraşır işler yapmak isteyen gerekse imandan yüz çeviren kimseler için çok ciddi bir ikaz ve uyarıdır*”. Müddessir 74/36-37

Ayette geçmekte olan ve lâfzen “*Öne çıkmayı ya da geride kalmayı tercih eden her biriniz için!*” diye tercüme edebileceğimiz meşiet içerikli ifade, Zemahşeri’ye göre “*seçme hürriyetine sahip her biriniz*” anlamında da yorumlanabilir.³⁵¹ Yani, kişinin ilahî çağrışı izlemeyi mi, yoksa reddetmeyi mi seçtiği önemli değildir. Bu ayet gerçek müminlerin bile bazen günaha bulaşabileceklerine ve bu nedenle uyarılmaları gerektiğine işaret etmektedir.³⁵² İnsanın önünde iki seçenek vardır. Bunlar, Allah’a itaat edip öne çıkmak ya da günah işleyip geride kalmaktır.³⁵³

İmam Râzi ayetteki ‘şâe’ fiilinin insana nispet edilmiş olmasının tehdit anlamı içerdiğini, Allah dilemedikçe insanın dilemesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Bunu özellikle vurgulamasının nedeni, Mutezile’nin ayetten hareketle insanın fiillerinde mecbur olmadığı sonucuna ulaşmış olmasıdır. Sonuç olarak da ayeti, “*Allah sizden kimin öne çıkmasını ya da geride kalmasını dilerse*” şeklinde yorumlamıştır.³⁵⁴

Bu ayetin bir önceki verdiğimiz örnekten farkı, burada hem inkârcılara hem de müminlere yönelik bir uyarı ve tehdit anlamının olmasıdır. Ayette, insanın imanı ya da inkârı tercih etme noktasında muhayyer olduğuna işaret edilmekle beraber, asıl vurgu insanları cehennem azabından sakındırma üzerinedir. Zemahşeri’nin yorumu, ayette insanın muhayyerliğinden bahsedildiği yönünde iken, Razi’nin ayette sadece tehdit anlamının var olduğunu savunması, her iki müfessirinde meseleye mezhebi önkabullerle yaklaştığını ihsas ettirmektedir.

Ayette insanın iman ya da inkârı tercih etme noktasında muhayyer olduğuna değiniliyor olmakla birlikte, asıl vurgu cehennem azabıyla tehdit etme manası üzerinedir. Bu ayette, kelamcılar tarafından anlaşıldığı şekliyle insanın seçme hürriyetine sahip olduğu vurgulanmamakta, sadece insanları cehennem azabından sakındırmak hedeflenmektedir.

³⁵¹ Zemahşeri, a.g.e, VI/261.

³⁵² Esed, a.g.e, s. 1208.

³⁵³ Taberi a.g.e, XXIX/164.

³⁵⁴ Râzi, a.g.e, X/714.

Bunun dışındaki kalan ayetlerde ise, genellikle Kur'an'ın insanlar için bir uyarı olduğu ve dileyenin bu uyarıyı dikkate alarak rabbine giden bir yola koyulacağı vurgulanır. Bu ayetlerde de meşiet doğrudan insana nispet edilmekle beraber, her biri tehdit içerikli bağlamlara sahiptir. Bu ise ayetlerdeki asıl vurgunun tehdit ve uyarı manası üzerine olduğunu gösterir. Örnek vermek gerekirse Müddessir suresinde ahireti inkâr edenler hakkında, “*Asla, onlar öteki dünyaya inanmazlar ve ondan korkmazlar. Hayır, hayır! O muhakkak bir uyarıdır. Dileyen onu düşünür, öğüt alır.*” (Müddessir 74/53-55) buyrulmaktadır. Bu ayette insanın seçme hürriyetinden bahsedilmediği açıktır. Ayet, ahireti inkâr edenlere yönelik tehdit manası içermektedir.

(73.) Müzzemmil ve (76.) İnsan surelerinde de benzer bir kullanıma rastlamaktayız. Her iki surede de, Kıyamet gününün dehşetini tasvir eden ifadelere yer verildikten sonra, “*Bu, şüphesiz bir öğüt ve uyarıdır. Öyleyse, dileyen Rabbine ulaştırın yola koyulsun!*” (Müzzemmil 73/19; İnsan 76/29) buyrulur, inkârcılar kıyamet gününün dehşetine karşı uyarılmaktadır. Tekvir suresinde, Kur'an vahyinin doğru yolda yürümek isteyen her insan için bir öğüt ve hatırlatma olduğunun ifade edildiği 27. ve 28. ayetlerde, cehennem azabından bahseden ayetlerden sonra gelmekte ve müşriklere yönelik tehdit anlamı içermektedir. Abese suresinde, Kur'an'ın bir uyarı olduğu ve dileyen kimsenin ondan öğüt alabileceğinden bahseden pasajda da aynı vurgu vardır (Abese 80/11-12). Nebe suresinde, inkârcıların hesap gününde yok olmayı temenni edecekleri ve o günün inkârcılar için çok zor bir gün olacağından bahseden ayetlerden sonra gelen, “*Bu, nihai hakikat günü olacaktır. O halde, dileyen Rabbine giden yolu tutsun!*” (Nebe 78/39) ifadesi de tehdit manası içermektedir.

Yukarıda vermiş olduğumuz örnekler dışında geriye tek bir ayet kalıyor ki, bu ayette herhangi bir tehdit vurgusuna rastlanmaz. Hz. Peygamber'in dilinde ifadesini bulan “*Bunun (Kur'an'ı tebliğ) için sizden, dileyen kimsenin Rabbine giden yolu bulmasından başka bir karşılık istemiyorum!*” (Furkan 25/57) ayetinde her ne kadar insanın hidayeti seçme noktasında muhayyer olduğuna değiniliyor olsa da, söz konusu ifadelerin, Kur'an'ın ilk muhataplarına insanın inancını belirleme noktasında muhayyer olduğu inancını aşılacak gibi bir gayeye matuf olduğunu söylemek oldukça güçtür. Nitekim Kur'an'ın indiği dönemde insanın seçme hürriyetine dair tartışmaların yaşandığına dair elimizde ikna edici deliller mevcut değildir.

Kur'an ayetlerine, ilk nazil olduğu dönemde bilinmeyen anlamlar yüklemek ancak ilk muhatapların kültürel durumlarını göz ardı etmekle mümkün olabilir. Kişiyi, bu olguyu göz ardı etmeye iten etkenlerin başında mezhebi kabulleri Kur'an'da okuma isteği gelir. Bazı

müfessirler tarafından sık sık başvurulan bu metodun ne tür eksik ya da yanlış anlamalara neden olduğu ortadadır.

3. İnsanın Meşietinin, Allah'ın Meşietine Bağlı Oluşu

Kur'an'da Allah dilemedikçe, insanın bir şey dileyemeyeceği mealinde ifadeler mevcuttur.³⁵⁵ Bu ifadeler, “tüm insan davranışları dâhil kâinatta vuku bulan her şeyin Allah'ın meşietiyile oluştuğu” yönündeki kelami görüşü savunanların en güçlü argümanlarından.³⁵⁶ Eş'ari kelamcılara göre, insandan sudur eden hayır ve şer tüm davranışların Allah'ın meşietiyile oluştuğunun en açık kanıtı bu ayetlerdir. Kâinatta vuku bulan her şey Allah'ın meşietiyile ve yaratmasıyla oluşur ve insanın meşietiyile bu hususta edilgen bir konumdadır.

Mutezile ise, insana yaratma ve dileme kabiliyetinin verildiğini ve insandan sudur eden şer amellerin Allah'ın dilemesi ve yaratmasıyla ilişkilendirilemeyeceğini söylemektedir. Bunun nedeni Allah üzerine adaletli davranmanın vacip oluşu ve O'ndan çirkin bir fiilin çıkmasının muhal oluşudur. Bu yaklaşımı Allah'ın kudretini takyit ettiği endişesiyle reddeden Eş'ari ekolü, Allah'ın uyması gereken hiçbir ahlaki ilkesinin olmadığını, pekâlâ keyfi tasarruflarda bulunabileceğini ve bu hususta O'na hiç kimsenin hesap soramayacağını söylemektedir. Buna göre Allah, kâinatta vuku bulan tüm şer ve hayırlı amellerin yaratıcı ve dileyendir. Allah dilemeden, insanın bir şeyi dilemesi de mümkün değildir.

“şâe” fiilinin Allah'a nispet edildiği ayetleri açıklarken değindiğimiz üzere Kur'an'daki meşiet içerikli ayetlerden böylesi manalar çıkarmak mümkün değildir. Bu ayetlerde Allah'ın kâinat üzerindeki hâkimiyetine retorik olarak vurgu yapılır ve insanlara O'nu hesaba katmaksızın hareket etmemeleri gerektiği salık verilir. Zira Allah'ın bilgisi ve kontrolü dışında kâinatta hiçbir şey vuku bulmaz. O her daim kullarını gözetleyen ve yaptıklarından haberdar olandır.

³⁵⁵ Bk. Müddessir 74/56; İnsan 76/30; Tekvir 81/29.

³⁵⁶ Meşiet içerikli ayetlerin kelami yorumu için bk. Sabri, Mustafa, *Mevkûfu'l-Beşer Tahte Sultâni'l-Kader*, Dâr-ul Basâir, Kahire, 2008; el-Bûti, Muhammed Said Ramazan, *el-İnsanu Müseyyerun em Muhayyerun*, Dâr-ul Fikr, Dimaşk, 2009; el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *İbtîlâu'l-İrâde bi'l-İman ve'l-İslam ve'l-İbâde*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1995. Ayrıca, Zâhid el-Kevserî'nin Mustafa Sabri Efendi'nin “*Mevkûfu'l-Beşer Tahte Sultâni'l kader*” kitabındaki görüşlerine yönelik tenkit ve değerlendirmeleri için bk. el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *el-İstibsâr fi't-Tahaddus ani'l-Cebr ve'l-İhtiyâr*, Dâr-ul Basâir, Kahire, 2008. el-Kevserî bu çalışmada, cebr ve ihtiyar meselesinde Ehli Sünnet'in (Eş'arilik-Maturidilik) tercihinin insanın muhayyerliğinden yana olduğunu söylemekte ve Mustafa Sabri Efendi'yi cebr anlayışına meylettiği için eleştirmektedir.

Allah'ı anmaksızın ve O'nu hesaba katmaksızın yaşamak, inkârcılara mahsus bir davranış türüdür. Bu ayetlerde irade hürriyeti ve benzeri kelimâ meselelere değinilmez. Burada vurgu, kâinata vuku bulan her şeyin Allah'ın kontrolünde ve gözetiminde meydana geldiği manası üzerine odaklanmaktadır. Bu ayetlerden hareketle kelamcılar tarafından ileri sürülen hayır ve şer, kâinata vuku bulan her şeyin Allah'ın keyfi meşietini ve yaratmasıyla oluştuğu sonucuna ulaşmak imkânsızdır.

Bazı müfessirler ayetlerdeki bu sade manayla yetinmemiş, meşiete metafiziksel anlamlar yükleyerek, her biri kendi mezhebi kabulünü ispatlama yoluna gitmiştir. Burada müfessirlerin ayetlerin yorumuna ilişkin görüşlerine dair örnekler vermek faydalı olacaktır.

3.1. İnsanın, Allah'ın Kâinat Üzerindeki Mutlak Otoritesinden Bağımsız Hareket Edemeyeceği

Kâinata vuku bulan her şeyin Allah'ın meşietiniyle oluştuğu yönündeki kelimâ görüşe dayanak olarak öne sürülen delillerden birisi İnsan suresinin 30. ayetidir:

“İşte bütün bu ayetler bir öğüt ve uyarıdır. Artık dileyen öğüt alıp rabbine giden iman ve itaat yoluna koyulur. Allah dilemedikçe siz hiçbir şey dileyemezsiniz. (Çünkü Allah'ın mutlak irade ve egemenliğinden asla bağımsız olamazsınız.) Şüphesiz Allah her şeyi bilen, neylerse güzel eyleyendir!” (İnsan 76/29-30)

Kelamcı müfessirlerin ayetin tefsirine ilişkin yorumlarına baktığımızda, her birinin meseleye mensubu olduğu kelimâ ekolün kabullerinden hareketle yaklaşıyor olduğunu görürüz. Zemahşeri'ye göre, ayette insanın dilemesinin, Allah'ın dilemesiyle istisna edilmesi şu şekilde anlaşılmalıdır: “Allah o inkârcıları zorla itaat ettirmedikçe, onlar itaat edecek değildir. Allah onların hal ve hareketlerini bilendir.”³⁵⁷ Zemahşeri, insandan sudur olan şer fiillerin Allah'ın meşietiniyle oluşmadığını savunan Mutezile ekolüne mensup olduğundan, ayetteki Allah'ın meşietini kasr/zorlama manasında yorumlamıştır. Âlusi ise ayette, insanın meşietinin Allah'ın meşietiniyle istisna edilmesini, “Allah, insanın dilemesini dilediği vakit ancak insanın bir şeyi dilemesinin mümkün olabileceği” şeklinde yorumlamıştır.³⁵⁸ Buna göre insan her ne dilerse dilesin bunu öncelikle Allah'ın dilemesi gerekmektedir ki, insan söz konusu fiili yapmaya güç yetirebilsin. Böylelikle insanın hayır ve şer tüm fiilleri Allah'ın

³⁵⁷ Zemahşeri, a.g.e, VI/285.

³⁵⁸ Âlusi, a.g.e, XXIX/237.

dilemesiyle varlık sahasına çıkmaktadır.

Bu ayetten böylesi metafiziksel anlamlar çıkarmak mümkün değildir. Ayette Allah'ın insanın her bir fiilini dilediğinden değil, onun üzerindeki mutlak hâkimiyeti ve kontrolünden bahsedilmektedir. Bu pasajda da meşietin retorik kullanımıyla karşılaşırız. Ayetin, Allah'ın “Alîm” ve “Hakîm” isimleriyle son buluyor oluşu, burada Allah'ın insan üzerindeki mutlak otoritesine vurgu yapıldığının en açık kanıtıdır.

Burada insana verilmek istenen mesaj, Allah'ın kâinatın mutlak hâkimi olduğu ve O'ndan bağımsız hareket etmenin mümkün olmadığı hakikatidir. Dolayısıyla bu ayetten kâinatta vuku bulan hayır-şer tüm fiillerin Allah'ın keyfi meşietiyile olduğu tarzında sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Bu ve benzeri ayetleri okurken dikkat edilmesi gereken şey, bu pasajlarda; cebr, İhtiyar, kulların fiillerinin yaratılışı, husn-kubh ve buna benzer kalamî ekoller arasında tartışma konusu olan meselelere değinilmemiş olmasıdır.

Allah'ın kudretini ve rububiyetini pekiştirmek için inen diğer Kur'an ayetleri gibi bu ayetlerde de, insanlara Allah'ın kâinatın mutlak hâkimi olduğu hatırlatılmaktadır. Bu yüzden meşiet içerikli ayetleri doğru anlayabilmek için, kavramın Kur'an'ın ilk muhataplarınca bilinen anlamıyla iktifa etmek ve kelamcılar tarafından sonraki dönemlerde ortaya atılan görüşlere iltifat etmemek en sağlıklı yoldur. Aksi takdirde Allah'ın adaletine ilişkin cevaplanması zor birçok sorunun gündeme gelmesi kaçınılmazdır.

İnsanın dilemesinin, Allah'ın dilemesine bağlı oluşunun delili olarak ileri sürülen ikinci ayet (81.) Tekvir suresinin son ayetidir:

“Kur'an'dan yüz çevirip de nereye gidiyorsunuz?! Bakın bu Kur'an, insanlar, özellikle de içinizden iman ve itaat yolunu tutmak isteyenler için sırf bir öğüt ve uyarıdır. Bilin ki Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (Tekvir 81/26-29)

Bu ayette temel vurgu, Allah'ın insan üzerindeki mutlak hâkimiyeti üzerinedir. Bu ayetle, Allah'ı gereği gibi takdir edemeyen müşriklere kendilerinin Allah'ın iradesinden ve hâkimiyetinden tamamıyla bağımsız olmadıkları hatırlatılır. Rivayete göre; *“Bakın bu Kur'an, insanlar, özellikle de içinizden iman ve itaat yolunu tutmak isteyenler için sırf bir öğüt ve uyarıdır.” (Tekvir 81/28)* ayeti indiğinde Ebu Cehil ve yandaşları *“Doğru yola gelip gelmemek bizim bileceğimiz bir iş! İstersek doğru yola gireriz, istersek de aksini yaparız”*

demişlerdir. Bunun üzerine “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” ayeti nazil olmuştur.³⁵⁹

Bu rivayet her ne kadar müşriklerin inkârcı ve müstebkir tavırlarıyla uygunluk arz etse de Ebu Cehil ve beraberindekilerin, irade hürriyeti vb. meselelerin henüz gündeme gelmediği bir kültürel ortamda böylesi bir söz sarf etmiş olma olasılığı zayıf görünmektedir. Ebu Cehil ve yandaşlarının iman etmek gibi bir niyetleri olsaydı, Allah’ı devre dışı bırakan bir dil kullanmaları da anlamsız olacaktı.

Bunun yanı sıra surenin son ayetinin, kendinden bir önce gelen 29. ayetin devamı olduğu açıktır. Kur’an tarihi üzerine yazılmış eserler bize, Mekke’de inen -özellikle kısa olanlarının- surelerin genellikle bir bütün halinde indirildiğini aktarmaktadır. Surenin iki bölüm halinde indiğini farzetsek bile, ikinci bölümün sadece son ayetle sınırlı olduğunu iddia etmek, sure bütünlüğü, insicamı ve Kur’an surelerinin nüzul edilişi hakkında aktarılan rivayetlerle uyuşmamaktadır. Bu yüzden söz konusu rivayetin, mezhebi kabullerden beslenen bir anlayışın ürünü olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak bu Kur’an pasajında, yeryüzüne müdahil olmayan bir Allah tasavvuruna sahip olan müşriklere, Allah’ın tüm kâinat üzerindeki otoritesi ve hâkimiyeti hatırlatılmaktadır. Burada hedeflenen, müşriklerin sahip olduğu bu yanlış tasavvuru tashih etmektir. Kur’an’a göre kâinatta Allah’ın bilgisi ve kontrolü dışında hiçbir şey vuku bulmaz. Varlığını Allah’a borçlu olan bir kulun, rabbinden bağımsız hareket ettiği vehmine kapılması çok büyük bir yanılıdır. Bu ayette, kelamcılar tarafından anlaşıldığı şekliyle irade hürriyeti meselesine ya da insanın hayır-şer her bir fiilinin oluşması için, o fiile Allah’ın meşietinin taalluk etmesi gerektiği ve bunların tümünün Allah’ın yaratmasıyla olduğu gibi sonradan ihdas edilmiş görüşlere değinilmez. Bu ayette, Allah’ın kudretine retorik olarak vurgu yapılır.

Allah’ın insanları imtihan etme iradesi, gösterdikleri eğilimlere göre onları yapmış oldukları tercihlerinden dolayı sorumlu tutmayı gerektirir. Kâinatta vuku bulan her şeyin Allah’ın keyfi meşieti ve yaratması sonucu oluştuğu ve bu fiillerin asıl dileyeni ve yaratıcısının Allah olduğu düşüncesini kabul ettiğimizde, yeryüzünde tamamıyla insanların sebep olduğu birçok olumsuzluğun Allah’a nispet edilmesine kapı aralamış oluruz. Nitekim Eş’ari kelamının kabul gördüğü toplumlarda bunu açıkça gözlemlemekteyiz.

Bu yanlış tasavvuru düzeltmenin yolu, ayetleri ilk indiği dönem algısına mugayır bir

³⁵⁹ Taberi, a.g.e, XXX/84.

şekilde bilinmedik anlamlarda yorumlamaktan ve insandan sadır olan hayır ve şer tüm fiilleri Allah'a nispet etmekten şiddetle kaçınmaktır. Kâinatta insanın aleyhine vuku bulan olaylarda öncelikle insanın bundaki payı araştırılmalı ve söz konusu olayların tekrarlanmaması için her insan üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Belki o zaman insanın eliyle vuku bulan birçok olumsuzluğu gidermemiz ve Kur'an'da en çok üzerinde durulan olgulardan biri olan, Allah'ın adaletini doğru bir şekilde anlamamız mümkün olabilir.

Bu bağlamda kullanılan ayetlerin üçüncü ve en son olanı, Müddessir suresinin son ayetleridir. Bir kimsenin Kur'an'dan öğüt almasının, Allah'ın meşietiyile istisna edildiği bu pasajda da vurgu, Allah'ın mutlak kudreti ve hâkimiyeti üzerinedir:

“Doğrusu bu Kur'an bir öğüt ve uyarıdır. Dileyen ona kulak verip ders alır. Bununla birlikte onların ders alması Allah'ın dilemesine bağlıdır. Sevilip sayılmaya layık olan da O'dur; acıyıp affedecek olan da O'dur.” (Müddessir 74/54-56)

Zemahşeri'ye göre, insanın öğüt almasının, Allah'ın dilemesine bağlı oluşu şu anlama gelir: *“Allah'ın zorlaması/cebr durumu hariç onlar öğüt almazlar. Çünkü onlar kalbleri mühürlenmiş insanlardır. Bu yüzden kendi istekleriyle iman etmezler.”*³⁶⁰ Âlusi'ye göre ise bu ayette, *insanın meşietinin/dilemesinin bir fiili yapması için tek başına yeterli olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü Allah dilemedikçe, kulun dilemesinin fiillerinin oluşumunda haddizatında bir tesiri yoktur. Bu ise açıkça, kulun dilemesinin, doğrudan ya da dolaylı olarak Allah'ın dilemesiyle gerçekleştiğini gösterir.*³⁶¹

Müfessirlerin yorum farklılıklarının temelinde, mensubu oldukları kelam ekolünün; sıfatlar, kulların fiilleri, husn-kubh ve buna benzer meselelerdeki tercihleri yatmaktadır. Bu ayette, tıpkı meşietin hidayet ve dalalet bağlamında Allah'a isnat edildiği diğer ayetlerde gördüğümüz üzere, Allah'ın insan üzerindeki kudret ve hâkimiyetine vurgu yapılmaktadır. İnsan fiilleri, Allah'ın kâinata koyduğu yasalara göre gerçekleşmektedir. Bu fiillerin her birinin nasıl ve kim tarafından gerçekleştiği meselesi ise, Kur'an'ın üzerinde durmadığı bir konudur. Allah'ın insana yönelik olarak, hangi durumlarda ne tür tasarruflarda bulunacağı sorusunun cevabı meşiet içerikli ayetlerde değil, Kur'an'ın tümünde aranmalıdır.

Sonuç olarak insanın meşietinin Allah'ın meşietine bağlı olduğundan bahseden ayetlerde vurgu, Allah'ın kâinat ve insan üzerinde mutlak kudret ve otorite sahibi oluşu

³⁶⁰ Zemahşeri, a.g.e, VI/264.

³⁶¹ Âlusi, a.g.e, XXIX, 192.

manası üzerine odaklanmaktadır. Ayetleri kelami görüşlerden hareketle ele almanın, ya meseleyi gereksiz bilgilerle uzatmak ya da verilmek istenen mesajın eksik ya da yanlış anlaşılmasına neden olacağı aşikârdır.

SONUÇ

Allah, Kur'an'da adalet ve hikmet sahibi bir ilah olarak tanıtılır. Allah'ın dünya hayatını yaratmaktan muradı, insanların ne tür davranışlar sergileyeceklerini sınamak ve onları gösterdikleri iyi ve kötü eğilimlere göre adilce yargılamaktır. Bu ise, insanın iyi ve kötü davranışlar sergileyebilecek kabiliyette olmasını gerekli kılar. Allah'ın insanı imtihan etme iradesi gereği, insana seçme hürriyeti verilmiş ve böylece o yeryüzünün halifesi kılınmıştır. İnsana verilmiş olan iradenin sınırları ve bunun Allah'ın iradesiyle olan ilişkisinin mahiyeti, Kur'an'ın üzerinde durmadığı bir konudur. Bu yüzden irade hürriyeti vb. meseleler, Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından tartışma konusu yapılmamış ve nüzul olan ayetler hiçbir tartışmaya mahal vermeyecek şekilde rahatlıkla anlaşılabilmiştir.

Sonraki dönemlerde, kader tartışmaları ve yunan felsefesi gibi yabancı kültürlerin etkisinde kalmış olan Müslüman düşüncenin eliyle, kimi Kur'an kavramlarına ilk dönemde bilinmeyen manalar yüklenmiştir. Kur'an'da, sadece Allah'ın mutlak kudret ve hâkimiyetine vurgu yapmak için kullanılan “şâe” fiili ve türevleri de bu yanlış anlamlandırmadan nasibini almıştır. Böylece, Kur'an'da Allah'ın kudretine retorik olarak vurgu yapan meşiet içerikli ifadeler, Allah'ın iradesinin doğasından bahsettiği önkabülünden hareketle, birbirinden farklı teolojik görüşlere kaynaklık eden metinler haline gelmiştir.

Meşiet içerikli ifadelerin kullanıldığı ayetler üzerine yaptığımız kapsamlı analiz bizi, bu ayetlerin, Allah'ın iradesinin doğasıyla değil, Allah'ın büyüklüğüne vurgu yapan ‘gücü’ ile ilgili olduğu sonucuna ulaştırdı. Meşiet içerikli ayetler Kur'an'da genellikle;

a) Allah dilediğini yapma gücüne sahiptir

b) Allah dileseydi yapardı

c) Dünyada hiçbir şey Allah dilemeden olmaz

şeklinde üç formda gelir. Bu ifadelerin kullanıldığı ayetlerde, Allah'ın kudretine retorik olarak vurgu yapılmakta olup, bunların hiçbirinde sonraki dönemlerde bazı müfessirler tarafından ileri sürülen Allah'ın keyfi iradesi ve hayır-şer tüm insan davranışlarının Allah'ın dilemesi ve yaratmasıyla oluştuğu vb. düşüncelere yer verilmez.

Bu ayetlerde sade bir dille Allah'ın kudretine ve adaletine vurgu yapılıyorken, müfessirler kendi mezhebi görüşlerini ispatlama adına buradan hareketle insan davranışlarının yaratılması, husn-kubh, hidayet ve dalalet vb. meselelerdeki kabullerini delillendirme gayretine girmiştir.

Bunun sonucu olarak meşiet içerikli ayetlerden hareketle, insan davranışlarının önceden tayin ve tespit edildiği, kâinata vuku bulan hayır-şer her şeyin Allah'ın keyfi meşieti/iradesiyle oluştuğu, Allah'ın kullarına karşı adaletli davranmak zorunda olmadığı, insanın dilemesinin ancak Allah'ın dilemesinden sonra olacağı vb. Allah'ın adaletini ve insanın seçme hürriyetini anlaşılmasız kılan sonuçlara ulaşılmıştır. Tüm bu yanlış anlaşılımlar, Müslüman düşünceyi tesiri altına alan teolojik spekülasyonlardan kaynaklanmaktadır.

Peki, nasıl olurda temel düşüncesi Allah'ın adaleti ve hikmeti üzerine odaklanan bir kitap, “İnsan davranışlarının önceden tayin ve tespit edildiğini” , “Allah'ın keyfi tasarruflarda bulunabileceğini” , “Allah'ın hiçbir liyakat ya da hak ediş şartı aramaksızın dilediğini ödüllendirip, dilediğini cezalandıracağını” ya da “hayır-şer insandan sadır olan tüm fiillerin Allah'ın meşieti ve yaratmasıyla oluştuğunu” söyleyen pasajlar içerebilir?

Meşiet içerikli ayetler her ne kadar, Allah'ın iradesinden bahsetse de, O'nun keyfiliğinden asla bahsetmezler. Yani bu ayetlerden hareketle, insan davranışlarının önceden tayin ve tespit edildiğini, Allah'ın kullarına yönelik keyfi tasarruflarda bulunabileceğini ya da insanlığın aleyhine vuku bulan şer fiillerin O'nu meşieti ve yaratmasıyla oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Zira Kur'an'a göre,

• *“Allah doğru yola girmeyi tercih edenleri hidayete, tercihini sapkınlıktan yana yapanları ise dalalete sürükler.”*

• *“Allah tevbe edip salih ameller işleyenleri bağışlar, aksi davranışlar sergileyenleri ise cezalandırır.”*

• *“Allah, tüm rızıkların asıl yaratandır. Ancak rızık paylaşımını büyük oranda insanın iradesine bırakmıştır. Rızık dağılımının değişebilen kanununu Allah koymuştur ve salih amellere karşılık rızık arttırma gibi insanlığın lehine olacak özel müdahaleleri dışında, bunun paylaşımı insanlığın imtihan maddeleri arasındadır.”*

• *“Allah, lütfunu, yardımını ve desteğini sadece mümin kullarına verir. Allah fesadı sevmez. O, yeryüzünde bozgunculuk çıkararlara yardım etmekten ve onları mümin kullarına musallat ederek desteklemekten münezzehdir.”*

• *“Allah, kendisine iman edip Salih amel işleyenlere cenneti, aksi davranışlar sergileyenlere ise cehennemi vaat etmiştir. Allah, kullarına vaat etmiş olduğu şeylerin tersine muamelede bulunmaktan münezzehdir.”*

Meşiet içerikli ayetlerin kullanıldığı bağlamlar hakkında Kur'an bütünlüğünü dikkate alarak yaptığımız bu kısa açıklama, bazı müfessirler tarafından meşiete dair söylenen ve

tamamıyla Allah'ın adaletiyle çelişen yorumları izale etmek için söylediğimiz sözlerin özeti mahiyetindedir. Bu manalara, yalnızca ilgili ayetlerin bağlamları dikkatlice incelenerek de ulaşılabilir. Bazı ayetlerde bu o kadar kolay olmayabilir. Bu gibi durumlarda, ilgili ifadeyi Kur'an'daki paralel pasajlarla birlikte okumak büyük oranda işimizi kolaylaştıracaktır.

İlahi irade, ilim ve hikmet ekseninde oluşur. Yani bu, belirli bir gaye üzerine kurulmuş adil bir iradedir. Allah'ın meşieti kavramı ile metafiziksel kavramlar bir arada değerlendirilmemelidir. Eğer metafiziksel boyuttan ele alırsak, Kur'an'da cevabı olmayan ve indirildiği dönemdeki insanların anlayamayacağı boyutta sorular ile karşılaşırız. Bu nedenle, ayetleri retorik manalarının ötesine taşıyarak anlamamalıyız.

Meşietin Allah'a isnat edildiği ayetlerde, Allah'ın kudretine ve kâinatın hâkimi oluşuna vurgu yapılır. Bu kavramın insana nispet edildiği ayetlerde ise ya insanın yapabilirliğinden bahsedilmekte ya da meşiet tehdit ve uyarı içeren bir manada kullanılmaktadır. Her iki kullanımda da, meşiet hakkında kelamcı müfessirler tarafından ileri sürülen düşüncelere dair en küçük bir işaret dahi yoktur.

Tüm bunların neticesinde “şâe” fiili ve türevlerinden metafiziksel bir algı çıkarmak mümkün değildir. Kur'an, insanların Allah'ın keyfi meşietiyle delalet ve hidayete sevk edildiklerini söylemez. Kur'an, Allah'ın bağışlaması ve cezalandırmasının, O'nun keyfi meşieti sonucu olacağını söylemez. Kur'an, her bir insanın sahip olduğu rızık miktarının doğrudan Allah tarafından belirlendiğini söylemez. Kur'an, şer amellerin Allah'ın keyfi meşietiyle oluştuğunu söylemez. Ve Kur'an, insan hareketlerinin ezelden Allah'ın keyfi meşietiyle belirlendiğinden bahsetmez. Bunların tümü, Müslüman düşünürlerin eliyle üretilen teolojik fikirlerdir.

Biz bu çalışmada, meşiet içerikli ifadelerin Kur'an bütünlüğünde delalet etmiş olduğu manalarla; bazı müfessirlerin parçacı bir yaklaşımla ürettikleri yorumlar arasında keskin bir ayırım olduğunu göstermeye çalıştık. Kur'an üzerinde objektif bir çalışma yaparken asla unutmamız gereken bir hakikat var ki, o da ayetleri anlayabilmek için referans aldığımız tefsirlerin, farklı mezhebi kabullere sahip müfessirler tarafından kaleme alınmış olduğudur. Dolayısıyla, onların ayetlerin yorumuna ilişkin söylediklerini büyük bir titizlikle ya kabul etmeli ya da reddetmeliyiz.

Sonuç olarak bu kimseler, Kur'ani ifadeleri kendi mezhebi kabulleri çerçevesinde yorumlayan Müslüman âlimlerdir. Dolayısıyla Kur'an araştırmalarında, muharref

düşüncelerle mündemiç olan tefsirlerden önce, Kur'anî kelime ve ifadelerin hakiki anlamlarını ve kullanıldıkları bağlamları dikkate almalıyız. Neticede, Kur'anî kavramların Kur'an bütünlüğünde delalet etmiş olduğu anlamlarla, bu kavramlara sonraki dönemlerde yüklenmiş olan Kur'an dışı manaların birbirinden ayırt edilebilmesi için, büyük bir dikkat ve ilmi şüphecilik şarttır.

Bu çalışmadaki çıkarımların yanlış anlaşılmasını ümit ediyorum. Bizim, Kur'an'ın, kâinatta vuku bulan hayır-şer tüm insan davranışlarının Allah'ın meşietiyile(irade) olduğu yönünde bir görüşü içermediğini söylemiş olmamız; tüm bunların Allah'ın iradesinden bağımsız vuku bulduğu ve Kur'an'ın bu düşünceyi reddettiği anlamına gelmez. Sadece, bu konuların Kur'an'ın kapsamı dışında olduğu anlamına gelir. Bunlar, Kur'anî tabirlere farklı anlamlar yükleyen komplike teolojik fikirlerdir. Bu tabirler, Kur'anî bağlamları içerisinde farklı manalara sahiptir.

Dolayısıyla, bu tez, Müslüman Teoloji'nin İlahi meşiet ve irade hakkında öne sürdüğü düşüncelerin toptan reddi anlamına gelmemektedir. Bu çalışma, Kur'an'ın, diğerlerine nazaran son derece sade bir topluma hitap ettiğine ve yine bu toplum tarafından anlaşıldığına ve Kur'an'ın meşiet hakkında öne sürülen teolojik fikirleri içermediğine dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Ülkemizde genellikle kader ve irade hürriyetini konu alan çalışmalarda yüzeysel olarak ele alınan “şâe” fiili ve türevlerinin, Kur'an'daki kullanım alanları hakkında bu denli detaylı bir analiz, belki de ilk defa bu çalışmada yapılmıştır. Meşiet içerikli ifadelerin Kur'an'daki kullanımlarına dair yaptığımız bu inceleme; irade kavramı başta olmak üzere, sonraki dönemlerde mezhebi yorumlarla anlam kaybına uğrayan birçok Kur'an kavramının, Kur'an bütünlüğünde ve önkabullerden uzak bir metotla ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Biz takatimiz ölçüsünce bunu yapmaya gayret gösterdik. Bu çalışmanın, Allah'ın adaleti ve meşiet içerikli ayetlerin doğru anlaşılmasına katkıda bulunmasını temenni ediyorum. Kur'an kavramları üzerine yapılacak bu ve benzeri çalışmaların, Allah'ı hakkıyla takdir edebilmemiz noktasında birçok faydasının olacağı aşikârdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Mücemma el-Lugatu'l-Arabiyye, *Mu'cem Elfâz-ı'l-Kur'an'ıl-Kerim*, el-Hey'et-ul Misriyyet-il Âmmе lite'lif ve'n-Neşr, Kahire, 1970.
- Abdalbâki, Muhammed Fuâd, *Mu'cem-ul Müfehres lil-elfâz-ıl Kur'an*, Dâr-ul Ma'rife, Beyrut, 2005.
- *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) kitaplar*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003.
- Abdulcebbâr, Kâdı, *Tefsir-u Kâdı Abdulcebbâr*, Dar-ul Kutub-ul İlmîyye, Lübnan, 2009.
- Altıntaş, Ramazan, “*Sosyal Yardımlaşmanın Önemi*”, Nida Dergisi, Malatya, 2011.
- Âlûsi, Ebu Abdullah Şihâbuddîn, *Rûh-ul Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâr-ul Hadîs, Kahire, 2005.
- Amâdî, Ebu's-Suûd b. Muhammed, *İrşâd-ul Akl-i's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâr ihyâ-u't-Turasi'l- Arabi, Beyrut, B. y.y.
- Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, A.Ü.İ.F.Y. , Ankara, 1992.
- Bağcı, Musa, *İnsanın Kaderi*, Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2009.
- Basri, Hasan-ı, *Hasan Basri'nin Kader Hakkında Halife Abdulmelik b. Mervan'a Mektubu*, (trc: L. Doğan-Y. Kutluay), A.Ü.İ.F.D., (1959), sayı:III.
- Bayındır, Abdulaziz, *Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, Süleymaniye Vakfı Yay. , İstanbul, 2007.
- el-Beydâvi, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâu't-Te'vîl*, Daru'r-Reşid, Dımaşk, 2000.
- Behiy, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, (trc. Sabri Hizmetli), Ankara, 1992.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Atâr), Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, Beyrut, 1984
- Cündioğlu, Dûcâne, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, Kaknüs Yay. , İstanbul, 2009.
- C.T., Mcintire, “*Free Will and Predestination*”, E.R., Newyork, 1987.
- el-Curcânî, Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kitabi'l-arabi, Beyrut, 1998.

- el-Curcânî, Abdurrahman bin Muhammed, *Delâilu'l-Î'câz*, Mektebet-u Hâncı, Kahire,1984.
- Düzenli, Yaşar, *Kur'an ve Şefa'at*, Pınar yay. İstanbul 2006.
- ▣ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistâni, *Es-Sünen*, (Nşr. M. Nâsuriddin el-Bânî) Mektebet-ü'l-Maârif, Riyad, 1998.
- Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, [İmam-ı A'zam'ın Beş eseri içinde], (Hazırlayan ve Çev: Mustafa Öz), İstanbul, 1981.
- Ebu Kalam Azad, Mevlana, *Tercumân-ul Kur'ân* (Fatıha Suresi Tefsiri), (trc. Arife Sare Aydın), Bahar Yay. , İstanbul, 2010.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, İşaret Yay, (trc. Ahmet Ertürk-Cahit Koytak)İstanbul, 2000.
- Ferâhidi, Halil bin Ahmet, *Kitab-ul Ayn*, Dâr İhyâu't-Turâs-il Arabi, Beyrut, 2005.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2007.
- el-Ferrâ, Ebi Zekeriya Yahya bin Ziyad, *Meâni'l-Kur'an*, Âlem-ul-Kutub, Beyrut, 1983.
- el-Ferâhî, Abdulhamid, *el-Kâidu ile Uyûni'l-Akâid*, ed-Dâiratu'l-Hamîdiyye, Hindistan, 1975.
- el-Feyyûmi, *el-Misbahu'l-münir*, Dâru'l-Dirâset-i Âlemiyye, Beyrut, 2010.
- Firûzabâdi, Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetu'l-Risale, Beyrut, 1998.
- _____, *Basâir Zevi't-Temyîz fi latâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. M. Ali Neccâr), Beyrut, tsz.
- Garaudy, Roger, *Çöküşün Öncüsü ABD*, (trc. Cemal Aydın), Nehir Yay. , İstanbul, 1997.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2007.

- Hanefî, Hasan, *Mine'l-Akîde îlâ's-sevra*, I-V, Kahire, 1988.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz.
- İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Dâru'd-da'va, İstanbul, 1989.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Müesseset-ü'târih, Beyrut, 2000.
- İbn Fâris, Ahmet, *Mu'cem Mekâyîsu'l-Luga*, Dâr İhyâu't-Turâs-il Arabî, Beyrut, 2008.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâr-ul Endülüs, Beyrut, 1996.
- İbn Manzûr, *Lisân-ul Arab*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1997.
- el-İsfahânî, Râgıb, *Müfredât Elfâz-ul Kur'an*, (thk. Safvan Adnan Davudî), Dar-ul Kalem, Şam, 2009.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an*, Düşün Yay. , İstanbul, 2008.
- Kocatepe, Kağan, “Doğan çocuğun cinsiyeti belirlenebilir mi?”, [http://www.gebelik.org/dosyalar/cinsiyet belirleme.html](http://www.gebelik.org/dosyalar/cinsiyet_belirleme.html).
- Luther, Martin, “İradenin Tutsaklığı”, <http://www.hristiyan.gen.tr/luther-iradenin-tutsakligi>.
- el-Maturîdî, Ebu Mansur, *Te'vîlât-u Ehli's-Sünne*, Müesseset-ü er-Risale, Lübnan, 2004.
- _____, *Kitabu't-tevhid*, (thk. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979.
- Ma'lûf, Luveys, *el-Muncid*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 2000, s. 807.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, (thk. Mervân Muhammed Şiâr), Dâr-u'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabsiratu'l-Edille*, (thk. Claude Salame), Şam, 1993.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay. , Ankara, 1994.

- Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kerîm Meâli*, Düşün Yay., İstanbul, 2011.
- _____, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2007.
- Rahbar, Daud, *God of Justice*, Lieden, 1960.
- Rabinow, Paul; Sullivan, William; *Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Deniz Yay. , (trc. Taha Parla), İstanbul, 2008
- Râzi, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâr İhyâu't-Turâs-il Arabi, Beyrut, 2008.
- Rıza, Reşid, *et-Tefsîru'l-Kur'ân'il azîm*, Dâr-ul Fikr, Beyrut, 2007.
- Sâbık, Seyyid, *el-Akîdetu'l-islâmiyye*, Beyrut, tsz.
- es-Sa'di, Abdurrahman bin Nâsır, *Teysîr-ul Kerîm-i'r-Rahman fi tefsîri Kelamı'l-Mennân*, Mektebet-ul İslâmiyye, Kahire, 2008.
- eş-Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, Ahbâr-ul Yevm, Mısır, 1991.
- Şehristanî, Ebi'l-Fettah Muhammed, *el-Milel Ve'n-Nihal*, Beyrut, tsz.
- eş-Şevkânî, Ali b. Muhammed, *Feth-ul Kadîr*, Dâr-ul Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998.
- Şimşek, M. Said, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan yay. , İstanbul, 2005.
- et-Taberi, Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi-ul Beyan an Te'vîl-i Âyi'l- Kur'an*, Dâr'ul Fikr, 1988.
- et-Tabersî, Fadl bin Hasan, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Müesseset-ul A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut, 1995.
- et-Taftazani, *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, (trc. Şerafettin Gölcük), B.y.y, 1980.
- Itfeyyiş, Muhammed b. Yusuf, *Teysîru't-Tefsîr*, (thk. Muhammed Talâlî), Matbaat-u'l-Arabiyye, Gardâya/Cezayir, 1998.

- et-Tûsî, Muhammed bin Hasan, *et-Tıbyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dar İhyâu't-Turâs-il Arabi, Beyrut, tsz.
- Watt, W.M., *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara, 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, DİA, İstanbul, 1991.
- Van Ess, Josef, *Risaletu Umer b. Abdulaziz fi'r-Reddi ala'l-Kaderiyye*, Anfaenge Muslimischer Theologie, Beyrut, 1977.
- Wallace, Dewey d., “Free Will and Predestination”, *The Encyclopedia of Religion*, Newyork, 1987.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Turâsı'l-arabî, Kuveyt, 1965.
- ez-Zemahşerî, Mahmud bin Ömer, *El-Keşşâf an Hakâik-ul Tenzîl ve uyûn-il Akâv-İl fi vucûhi't-Te'vîl*, Mektebet-u Abikân, Riyad, 1998.
- _____, *Esâsu'l-Belâga*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 20

Ek-1 Nüzul sıralamasına göre “şâe” fiilinin kullanıldığı sure ve ayet numaraları

Nüzul sıralaması	Mushaf sıralaması	Surenin Adı	Nüzul dönemi	“şâe” fiilinin kullanıldığı ayetler
3	73	Müzzemmil	Mekki	19
4	74	Müddessir	Mekki	31(2 kez), 37, 55, 56
7	81	Tekvir	Mekki	28, 29(2kez)
8	87	A'lâ	Mekki	7
23	53	Necm	Mekki	26
24	80	Abese	Mekki	12, 22
34	50	Kaf	Mekki	35
39	7	A'raf	Mekki	19, 89, 100, 128, 155(3 kez), 156, 161, 176, 188
41	36	Yasin	Mekki	43, 47, 66, 67
42	25	Furkan	Mekki	10, 16, 45, 51, 57
43	35	Fâtır	Mekki	1, 8(2 kez), 16, 22
46	56	Vâkıa	Mekki	65, 70
47	26	Şuara	Mekki	4
48	27	Neml	Mekki	87
49	28	Kasas	Mekki	27, 56, 68, 82
50	17	İsrâ	Mekki	18, 30, 54(2 kez), 86
51	10	Yunus	Mekki	16, 25, 49, 99, 107
52	11	Hud	Mekki	33, 87, 107, 108, 118
53	12	Yusuf	Mekki	56(2 kez), 76(2 kez), 99, 100, 110
55	6	En'âm	Mekki	35, 39(2 kez), 41, 80, 83, 88, 107, 111, 112, 128, 133(2 kez), 137, 138, 148, 149
56	37	Saffat	Mekki	102
58	34	Sebe	Mekki	9, 13, 36, 39

59	39	Zümer	Mekki	4, 15, 23, 34, 52, 68, 74
60	40	Mü'min	Mekki	15
61	41	Fussilet	Mekki	14, 40
62	42	Şura	Mekki	8(2 kez), 12, 13, 19, 22, 24, 27, 29, 33, 49(3kez), 50, 51, 52
63	43	Zuhruf	Mekki	20, 60
69	18	Kehf	Mekki	24, 29(2kez), 39, 69, 77
70	16	Nahl	Mekki	2, 9, 31, 35, 93(3 kez)
72	14	İbrahim	Mekki	4(2 kez), 11, 19, 27
73	21	Enbiya	Mekki	9
74	23	Mu'minûn	Mekki	24
75	32	Secde	Mekki	13
80	78	Nebe	Mekki	39
82	82	İnfitâr	Mekki	8
84	30	Rum	Mekki	5, 37, 48(2 kez), 54
85	29	Ankebut	Mekki	21(2 kez), 62
87	2	Bakara	Medeni	20, 35, 58, 70, 90, 105, 142, 212, 213, 220, 223, 247, 251, 253(2kez), 255, 261, 269, 272, 284(2 kez)
88	8	Enfal	Medeni	31
89	3	Âl-u İmran	Medeni	6, 13, 26(4 kez), 27, 37, 40, 47, 73, 74, 129(2 kez), 179
90	33	Ahzâb	Medeni	24, 51(2 kez)
92	4	Nisa	Medeni	48, 49, 90, 116, 133
94	57	Hadid	Medeni	21, 29
95	47	Muhammed	Medeni	4, 30
96	13	Ra'd	Medeni	13, 26, 27, 31, 39
98	76	İnsan	Medeni	28, 29, 30(2 kez), 31
101	59	Haşr	Medeni	6

102	59	Nur	Medeni	21, 35, 38, 43(2 kez), 45, 46, 62
103	22	Hac	Medeni	5, 18
110	62	Cuma	Medeni	4
111	48	Fetih	Medeni	14(2 kez), 25, 27
112	5	Maide	Medeni	17, 18(2 kez), 40(2 kez), 48, 54, 64
113	9	Fevbe	Medeni	15, 27, 28
37 Mekki surede, 131 ayette, 150 kez; 16 Medeni surede, 74 ayette, 86 kez kullanılmıştır. Toplam: 53 Surede, 205 ayette, 236 kez kullanılmaktadır.				